

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE

Baiba Bankava

**EPONĪMI LATVIEŠU VALODĀ:
LINGVISTISKAIS ASPEKTS**

**Eponyms in the Latvian Language:
Linguistic Aspect**

Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai
valodniecības zinātnes nozarē
Apakšnozare: salīdzināmā un sastatāmā valodniecība

Rīga, 2011

PATEICĪBA

**Autore izsaka vislielāko pateicību savam zinātniskajam vadītājam,
Dr. habil. philol., prof. Andrejam Bankavam par
promocijas darba pētījumam ieteikto aktuālo tēmu un ievirzi tās izpētē.**

**Sirsnīga pateicība promocijas darba zinātniskajam konsultantam,
Dr. habil. philol. Ojāram Bušam par sadarbību, vērtīgajiem komentāriem,
ierosinājumiem pētījuma veikšanā un redakcionālajiem labojumiem
promocijas darba kvalitātes pilnveidošanā.**

**Vēlos īpaši pateikties Latviešu valodas institūta direktorei,
Dr. habil. philol. Ilgai Jansonei un
Latviešu valodas aģentūrai par atbalstu promocijas darba ietvaros
izstrādātas ‘Eponīmu vārdnīcas’ sastādīšanā un izdošanā.**

Pieņemto apzīmējumu saraksts

ang. - angļu
arhit. – arhitektūra
ASV – Amerikas Savienotās Valstis
b. – beigās
bij. – bijušā
burt. - burtiski
CNS – centrālā nervu sistēma
dib. – dibināts
dz. – dzimis
f – feminin, sieviešu dzimte
fr. - franču
g. – gads
g – grams
gk. - galvenokārt
gs. – gadsimts
g. t. p. m.ē. – gadu tūkstotis pirms mūsu ēras
ha – hektārs
it. - itāļu
īst. v. – īstajā vārdā
ķīm. – ķīmija
lat. – latīņu valoda
m – masculin, vīriešu dzimte
m.ē. – mūsu ērā
nr. – nummur
pārn. – pārnestā nozīmē
pers. – persona
piem. – piemēram
piez. - piezīme
pl – plural, daudzskaitlis
p. m.ē. – pirms mūsu ēras
pr. Kr. – pirms Kristus
resp. – respektīvi
sāk. – sākumā
sg – singular, vienskaitlis
SI – Starptautiskā mērvienību sistēma
sk. – skaties
Sv. – Svētais
tag. – tagadējais
t.i. – tas ir
t.s. – tā saucamais
tulk. - tulkojums
u.c. – un citi
u. t. j. p. – un tā jo projām
u. tml. – un tamlīdzīgi
utt. – un tā tālāk
v. – vārds
val. – valoda
■ citāts
► piemērs

Tabulu un grafiku saraksts

Tabula Nr. 1 Svešvārdu vārdnīcas (1999) un Ilustrētās svešvārdu vārdnīcas (2005) dažu šķirķļa vārdu (eponīmu) salīdzinājums	16
Tabula Nr. 2 Izdotās Eponīmu vārdnīcas* (1979-2009)	19
Tabula Nr. 3 Valodnieku lietotā terminoloģija no īpašvārda veidotas leksiskās vienības apzīmēšanai	39
Tabula Nr. 4 P. Pjerīni eponīmu piemēri atbilstoši izvirzītajām tulkošanas stratēģijām	116
Tabula Nr. 5 Eponīmu ģeogrāfiskais dalījums korelācijā ar valodu ģeneoloģisko klasifikāciju	149
Grafiks Nr. 1 Eponīmu izcelsmes valsts	93
Grafiks Nr. 2 Anglicismi eponīmi latviešu valodā 1872-1987	95
Grafiks Nr. 3 Eponīmu izcelsmes dinamika gadsimtu laikā	98
Grafiks Nr. 4 Īpašvārdu apelatīvācija	105
Grafiks Nr. 5 Bibliskie eponīmi	131

Pateicība	ii
Pieņemto apzīmējumu saraksts	iii
Tabulu un grafiku saraksts	iv
Satura rādītājs	v
Ievads	lpp. 1
1. Eponīmu izpēte vēsturiskā un terminoloģiskā skatījumā	7
1.1 Termina <i>eponīms</i> definīcijas interpretācija leksikogrāfiskajos avotos	7
1.1.1 Leksikogrāfija un īpašvārds	11
1.2 Eponīma jēdziena izpratnes veidošanās Latvijā	22
1.3 Ieskats terminu lietojumā eponīmikā	25
1.4 Īpašvārds un tā semantika	42
1.4.1 Par īpašvārda sinonīmiju, homonīmiju un polisēmiju	47
1.4.2 Īpašvārda komunikatīvā un stilistiskā funkcija	49
1.5. No īpašvārda līdz sugas vārdam	51
1.5.1 Īpašvārda apelatīvācija	51
1.5.2 Deonimizācijas lingvistiskais un ekstralingvistiskais aspekts	57
1.5.3 Konotatīvā elementa loma deonīmiskajā semantikā	58
1.6. No īpašvārda antonomāzes (metaforiskas un metonīmiskas apelatīvācijas) līdz voluntārajiem un dabiskajiem eponīmiem.	62
1.6.1 Metaforiska transpozīcija	63
1.6.2 Metonīmiskā transpozīcija	66
1.6.3 Voluntārie un dabiskie eponīmi	68
1.7. Eponīmu klasifikācijas problemātika un diversitāte	71
1.7.1 Eponīms (vai termina ekvivalents) kā īpašvārds	73
1.7.2 Eponīms - no īpašvārda veidota leksiska vienība	76
1.8. Stīvena Marka Stiglera eponīmijas likums	85
2. Eponīmu funkcionālā analīze	88
2.1. Valodu kontaktu loma eponīmu izplatībā	88
2.2. Eponīmu aizgūšanas motīvi	90
2.2.1 Eponīmu aizgūšanas procesa stadijas	91
2.2.2 Eponīmu aizgūšanas vēsturiski hronoloģiskais raksturojums	95
2.2.3 Eponīmu introdukcijas sfēras	100
2.2.4 Speciālā leksika: medicīna un farmakoloģija	101
2.3. Apelatīvācija (deonimizācija vai eponimizācija) eponīmisko terminu darināšanā	103
2.4. Aizgūto eponīmu asimilācija latviešu valodā	108
2.4.1 Ieskats eponīmu fonētiskajā asimilācijā	108
2.4.2 Ieskats eponīmu morfoloģiskajā asimilācijā	109
2.4.3 Aizgūto eponīmu leksiski semantiskā asimilācija	110
2.4.4 Citi ar eponīmu asimilāciju saistīti faktori	111
2.5. Eponīmu tulkošanas grūtības un to pārvarēšanas iespējas	114
2.6. Latviskas cilmes eponīmu lingvistiskā specifika	119

3. Apelativācijas lingvokulturālais aspekts: reliģijas un antīko kultūru atspulgs eponīmikā	127
3.1 Valoda un reliģija kā cilvēces sākotnējās apziņas veidojošas sistēmas	130
3.1.1 Eponīmi, kuru pamatā ir bibliskie antroponīmi un toponīmi	132
3.1.2 Dažu reliģisko kustību sludinātāju personvārdu apelativācija	134
3.2 Antīkās pasaules (sengrieķu un seno romiešu) kultūru mantojums latviešu valodas eponīmikā	137
3.2.1 Sengrieķu kultūras mantojums latviešu valodas eponīmikā	137
3.2.2 Sengrieķu antroponīmiskas un toponīmiskas izcelsmes eponīmi	141
3.2.3 Seno romiešu kultūras mantojums latviešu valodas eponīmikā	143
4. Mūsdienu indoeiropiešu valodu cilmes eponīmu ģeogrāfiskā klasifikācija ar lingvistiskās klasifikācijas elementiem	149
4.1 Romāņu valodu cilmes eponīmi (Francija, Itālija, Spānija, Portugāle)	152
4.2 Ģermāņu valodu cilmes eponīmi	163
4.2.1 Vācu cilmes eponīmi (Nīderlande, Vācija, Austrija)	163
4.2.2 Angļu cilmes eponīmi (Lielbritānija, ASV)	168
4.2.2.1 Skotija, Īrija, Velsa	175
4.2.3 Dāņu, zviedru, norvēģu un īslandiešu valodas cilmes eponīmi	177
4.3 Slāvu valodu cilmes eponīmi	179
4.4 Citu valodu (tostarp, citu indoeiropiešu valodu) cilmes eponīmi latviešu valodā	182
Nobeigums	186
Publikācijas un referāti par promocijas darba tēmu	192
Izmantoto bibliogrāfisko avotu saraksts	194
Interneta resursi	209
Pielikums Nr. 1	212
Papildinājums Eponīmu vārdnīcas piemēru korpusam	
Pielikums Nr. 2	219
Eponīmi D. Mendeļejeva ķīmisko elementu periodiskajā tabulā	
Pielikums Nr. 3	227
Eponīmi Starptautiskajā mērvienību sistēmā un atvasināto mērvienību nosaukumos	
Pielikums Nr. 4	232
Eponīmi dažos naudas vienību nosaukumos	

IEVADS

Jo plašāki ir kādas tautas kultūras sakari un sasniegumi zinātnē un jaunradē, jo plašāk jauni jēdzieni ienāk mūsu dzīvē un valoda bagātinās ar jauniem vārdiem. Daudzu jauno vārdu pamatā ir dažādu valodu īpašvārdi – personvārdi vai vietvārdi.

Onomastika ir valodniecības nozare, kurā pēta īpašvārdus, savukārt **eponīmika** ir viens no onomastikas izpētes virzieniem, kas skar īpašvārdus un no tiem veidotas leksiskās vienības. Termins **eponīms** ir cēlies no sengrieķu valodas “*ἔπωνυμος*”, kur „*epi*” nozīmē ‘uz, virs, pie, klāt’ un “*onyma*” – ‘vārds’. Ir sarežģīti nosaukt eponīmikas robežas, jo bez onomastikas eponīmi ir ciešā saistībā arī ar citām saskarīgām valodniecības apakšnozarēm, piemēram, ar leksikoloģiju, etimoloģiju, semantiku, kā arī lietu vēsturi, kultūrvēsturi, mitoloģiju u.c., jo kā zināms, nepieciešamība dot vārdu kādam priekšmetam vai parādībai sniedzas ļoti tālā senatnē.

Eponīmi tiek veidoti no īpašvārda, proti, reāli eksistējoša vai izdomāta antroponīma, retāk toponīma, kas saistīts, piemēram, ar izgudrojuma autoru vai izcelsmes vietu vai ar atklājumu, vēsturisku notikumu, zīmolu utt. Eponīmu darināšana ir viens no leksikas bagātināšanas veidiem, kas bieži saskaras ar terminoloģijas nozarei līdzīgām pazīmēm (piemēram, monosēmiskumu u.c.), jo eponīmi ir plaši lietoti speciālā lietojuma valodā (mērvienību nosaukumos, ķīmisko elementu apzīmējumos u.c.); tomēr tiem ir sava vieta arī latviešu valodas vispārlietojamā leksikā. Ikdienā valodas lietotājs pat neapzinās, cik lielā mērā eponīmi ir kļuvuši par neatņemamu vārdu krājuma sastāvdaļu dažādās dzīves jomās. Eponīmu etimoloģijas izpratne paplašina valodas lietotāju rēdzesloku un sniedz plašu kultūrvēsturisku informāciju.

Visumā eponīmikas teorētiskais aspekts līdz šim nav plaši pētīta vai apspriesta tēma, vismaz ne franciski, itāliski, krieviski vai angļiski rakstošajās valodnieku aprindās. Ir praktiski neiespējami noteikt eponīmu izpētes jeb eponīmikas precīzu izveidošanās brīdi, taču nopietnāki darbi šajā onomastikas apakšnozarē ir relatīvi neseni (Büchi, 1991, 139). Eponīmu teorētisko pētījumu mazskaitlīgumu varētu skaidrot galvenokārt ar šādiem iemesliem:

- valodniecībā ir bijis pieņemts uzskatīt, ka īpašvārdiem nav denotatīvās nozīmes; tie izvairīgi iekļauti vārdnīcās, tāpēc, iespējams, pētījumiem eponīmikā līdz šim ir bijusi margināla loma;
- kā termins *eponīms* (un tā analogi dažādās valodās) varētu pretendēt uz terminoloģiskās daudznozīmības rekordista vietu, jo valodnieku pētījumos tas tiek lietots pat diametrāli pretējās jeb antonīmiskās nozīmēs; savukārt no īpašvārdiem apelatīvācijas procesā veidoto leksisko vienību apzīmēšanai tiek izmantoti daudz un dažādi termini (piem., *antonomāze*,

eponoms, hibrīdīpašvārds, onomastisms, deonomastisks derivāts, antropodeonīms/topodeonīms, eponīmisms, eponīms u.c), kaut gan, protams, tie nav absolūtie sinonīmi; Biežāk no īpašvārda veidoto leksisko vienību apzīmēšanai valodniecībā tomēr izmanto divus terminus: **eponīms** vai **deonīms**. Promocijas darbā ‘**Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts**’ priekšroka dota pirmajam no tiem.

Promocijas darba autore konstatējusi, ka pirmie nozīmīgākie pētījumi par īpašvārda pāreju sugas vārda kategorijā attiecināmi uz 20. gadsimta sākumu, kad vairākās Eiropas valstīs tiek publicēti raksti par šiem valodniecības jautājumiem (Reimius, 1903; Östberg, 1905; Kölbl, 1907; Efvergren, 1909). Par aizsākumu var uzskatīt itāļu valodnieka Bruno Miljorīni (Migliorini, 1927) pienesumu šajā disciplīnā līdz ar apjomīgā darba ‘‘No personvārda līdz sugas vārdam’’ izdošanu. Divus gadus vēlāk ar līdzīgu nosaukumu jaunizveidotajā periodikas krājumā *Studia neophilologica* (1928) publicēts zviedra Aksela Peteršona (Peterson, 1929) neliels raksts franču valodā. B. Miljorīni iedvesmojis pētījumiem citu valstu valodniekus, piemēram, beļģi Žoržu Dutreponu (Doutrepon, 1929), britu filologu Ernstu Vīkliju (Weekley, 1932), zviedru valodnieku Karlu Mihaelsonu (Michaëlsson, 1935) u.c.

Valodniecībā pastiprināta interese par eponīmiku vērojama kopš 20. gadsimta 60. gadiem. Tas ir laiks, kad Rietumeiropas un Austrumeiropas valodnieki aktīvi nodarbojas ar piemēru materiāla kompilāciju un paplašinās deonīmiskās leksikas pētījumi. Krievu filoloģe Ludmila Isakova savā disertācijā par **antropodeonīmiem** krievu leksikogrāfijā, citējusi valodnieku Borisu Larinu:

‘‘Šis virziens pagaidām vēl nodarbojas tikai ar meklējumiem, ar mēģinājumiem uztaustīt labākās metodes un materiālus. Tā galvenais uzdevums – vārdu vēsture. (Valodnieki) ar to nodarbojušies jau pagājušajā simtgadē, bet tagad izvirzītais uzdevums ir plašāks: tiek pētītas vārdu grupas, ko apvieno, piemēram, ideoloģiski sakari, stilistiski cikli vai kultūrvēsture (dažādās sabiedriskās dzīves sfērās lietotā terminoloģija)’’ (Ларин, 1977).¹

Rietumeiropas un Amerikas valodnieki piemērus lielākoties ir apkopojuši vārdnīcu formā. Iespējams, ka viena no pirmajām eponīmu vārdnīcām, kas veltīta plašai mērķauditorijai ir Sirila Leslija Bīčinga ‘‘*A Dictionary of Eponyms*’’(1979), bet speciālā lietojuma valodas (medicīnas) eponīmi pirmoreiz apkopoti Stenlija Jablonska ‘‘*Illustrated*

¹ Šeit un turpmāk ārzemju valodnieku darbu citātus tulkojusi promocijas darba autore.

Dictionary of Eponymic Syndromes and Diseases and Their Synonyms''(1969). Pēdējās desmitgadēs eponīmu vārdnīcas Eiropas valstīs, kā arī Amerikā un Austrālijā tiek izdotas salīdzinoši bieži, tostarp arī specializētas eponīmu vārdnīcas (piem., ''Zīdītāju eponīmu vārdnīca''(2009)).

Sākot no 20. gadsimta 80. gadiem teorētiskie pētījumi liecina, ka no onīmiem veidotajai leksikai ir tikai tai raksturīgas īpašības, kas norāda uz to, ka tas ir atsevišķs izpētes materiāls. 80. gadu otrajā pusē anglofonajā valodniecībā nostiprinās termina eponīms (ang. val. *eponym*) lietojums. Citās valstīs vēl līdz šim nav pilnīgi globalizējies šī valodniecības termina lietojums, taču novērots, ka dažādu valstu leksikogrāfiskajos avotos tas ir reģistrēts un pēdējā desmitgadē jūtama tendence līdzās citiem līdz šim lietotiem terminiem attiecīgā jēdziena nosaukšanai aizvien biežāk izvēlēties tieši apzīmējumu *eponīms* vai *eponīmisks vārds*.

Lai arī aizrobežu valodnieki no onīmiem veidotās leksikas padziļinātai izpētei veltījuši vairākus gadu desmitus, jāsecina, ka līdz šim pētījumiem eponīmikā ir drīzāk fragmentārs, šauri tematisks raksturs. Trūkst visaptveroša pārskata, sistēmiskuma, nepieciešami uzlabojumi eponīmu klasifikācijā, turklāt daudzi konkrētāki teorētiski jautājumi vēl ir maz diskutēti.

Otavas universitātes profesors, Kanādas Toponīmijas (nosaukumu standartizācijas) komitejas vadītājs Andrē Lapjērs (*A. Lapierre*) personīgā elektroniskā sarakstē ar promocijas darba autori 2008.gada 20. septembrī raksta: ''Cik man zināms, tad nav teorētisku pētījumu par eponīmiem Kanādā''.

Arī viens no Lielbritānijas leksikogrāfiem, vairāku Eponīmu vārdnīcu autors Martins Mansers (*Manser, 2004*) 2008. gada 12. septembra elektroniskajā sarakstē izteicās: ''[...] Es nezinu neviena teorētiska pētījuma eponīmikā Lielbritānijā''.

Latviešu valodā ir samērā labi izpētīti dažādi leksikas slāņi, tomēr pētījumu, kas būtu veltīti eponīmiem, ir ļoti nedaudz (Bankavs, Bankava, Bušs, Piete). No cilmes viedokļa eponīmi mūsdienu latviešu valodā, līdzīgi kā jebkurā citā valodā, galvenokārt ir aizguvumi. Jāatzīmē, ka ne vienmēr iespējams precīzi noteikt vārda cilmi, jo vēstures līkločos vārds nereti aizgūts caur vienu vai vairākām starpniekvalodām, turklāt vienam un tam pašam vārdam dažādās vārdnīcās palaikam mēdz būt norādīta atšķirīga etimoloģija (Bankavs, 1988; Walter, 1998).

Konstatēts, ka par latviskas cilmes jeb nacionālajiem eponīmiem no apkopotā korpusa uzskatāmi tikai nedaudzi piemēri.

Promocijas darba vispārīgs raksturojums

Promocijas darbs *‘Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts’* ir empīrisks starpdisciplinārs pētījums eponīmikā, kurā izvērtēti ārzemju (gk. angļu, franču, itāļu, krievu) un latviešu valodnieku pētījumu rezultāti, lietotā terminoloģija, terminu definīciju interpretācijas. Aktualizēta valodu kontaktu loma un lingvistiskā problemātika eponīmu izpētē un sistematizēšanā. Veikta eponīmu funkcionālā analīze un piedāvāta eponīmu ģeogrāfiskā klasifikācija ar lingvistiskās klasifikācijas elementiem.

Promocijas darba praktiskā daļa ir sastādīta un publicēta kā *‘Eponīmu vārdnīca’* (2007). Ņemot vērā faktu, ka latviešu leksikogrāfijā tā ir pirmā šāda tipa ilustrētā vārdnīca, sastādītāja terminu *eponīms* ir traktējusi iespējami plaši, lai iepazīstinātu lasītāju ar maksimāli apjomīgu šīs kategorijas vārdu apkopojumu. Eponīmu materiāla atlasē izmantotā definīcija ir šāda: eponīms ir leksiska vienība, kas veidota no jebkuras kategorijas īpašvārda (gk. antroponīma un toponīma); var piederēt pie jebkuras vārdšķiras un tās darināšanā var būt izmantoti jebkuri vārddarināšanas paņēmieni (resp. eponīmi kā afiksālie derivāti, salikteni un vārdkopas).

Apzinoties, ka tik plašu definīciju un tai atbilstīgu eponīmu piemēru klāstu promocijas darba teorētiskajā daļā nebūs iespējams detalizēti izanalizēt, autore izvēlējusies teorētisko analīzi pamatot uz termina *eponīms* šaurāko nozīmi, proti, to, kas atbilst VPSV (2007, 108) dotajai otrajai definīcijai:

‘Par eponīmu dažkārt mēdz dēvēt arī sugas vārdu, kas radies no īpašvārda, šim īpašvārdam apelativējoties’.

Promocijas darba *‘Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts’* pētījuma **objekts** ir: antroponīmiskas un toponīmiskas izcelsmes eponīmi, kas kā vispārlietotās un speciālās leksikas elementi sastopami mūsdienu latviešu valodā.

Pētījuma **mērķi** ir:

1. aprakstīt pamatprincipus, kas nosaka eponīmu veidošanos un funkcionālās īpatnības;
2. ieskicēt eponīmu (eponīmiskās leksikas) internacionalizācijas procesu un ekstralingvistisko faktoru lomu tajā;
3. noskaidrot kāda ir eponīmu lietojuma specifika latviešu valodas leksiskajā sistēmā;
4. izveidot eponīmu ģeogrāfisko klasifikāciju ar lingvistiskās klasifikācijas elementiem.

Mērķa īstenošanai promocijas darba pētījumam ir izvirzīti šādi **uzdevumi**:

1. iepazīties ar aizrobežu un Latvijas valodnieku publicētajiem pētījumiem eponīmikā un izvērtēt tos;
2. uz līdzšinējo ārzemju teorētisko pētījumu pamata formulēt latviešu valodas eponīmu analīzei izmantojamu eponīmu definīciju;
3. apkopot un sistematizēt pēc iespējas plašu eponīmu piemēru korpusu, lai izveidotu ‘‘Eponīmu vārdnīcu’’ un līdz ar to aizpildītu līdz šim latviešu valodas leksikogrāfijā bijušo lakūnu;
4. aprakstīt eponīmu aizgūšanas procesu latviešu valodā;
5. uz apkopoto eponīmu piemēru pamata izdarīt secinājumus par eponīmikas lomu un nozīmi latviešu valodas leksiskajā sistēmā;
6. pētījuma rezultātus atspoguļot konferenču referātos, tēzēs un publikācijās, lai iekļautos starptautiskajā diskursā.

Pētījuma **aktualitāti** nosaka tēmas novitāte, proti, promocijas darbs ‘‘Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts’’ uzskatāms par aizsākumu eponīmu teorētiskajai izpētei, fiksēšanai un klasificēšanai no latviešu valodas leksiskās sistēmas viedokļa. Latvijā eponīmika līdz 2002. gadam bija gandrīz neapzināts onomastikas izpētes virziens, tāpēc tās detalizētāka izpēte dod praktisku un teorētisku pienesumu latviešu valodniecībai. Šajā pētījumā eponīmi analizēti un raksturoti terminoloģiskā un funkcionālā skatījumā, kā arī aprakstīta lingvokulturālā aspekta loma apelatīvācijas procesā. Promocijas darba praktiskās daļas neatņemama sastāvdaļa ir publicētā ‘‘Eponīmu vārdnīca’’(2007). Tā ir pirmā šāda tipa ilustrētā vārdnīca latviešu leksikogrāfijā.

Jāatzīmē, ka arī starptautiskā mērogā onomastikā eponīmu veidošanās, klasifikācijas kritēriji un virkne citu teorētisku jautājumu vēl ir nepilnīgi izpētīti un aprakstīti.

Pētījuma **metodes**. Zinātniskā darba teorētiskais pamats ir veidots balstoties galvenokārt uz ārzemju (krievu, franču, angļu, itāļu) valodnieku analogisku pētījumu studijām un uzkrāto leksikogrāfisko pieredzi eponīmu vārdnīcu veidošanā. Eponīmu vienību materiāla atlasē ievērota funkcionālā pieeja, izvairoties iekļaut neaktuālus, novecojušus eponīmus. Izmantota aprakstošā (deskriptīvā) metode, kā arī eponīmu korpusa pragmatiskā analīze (empīriskā metode) un komparatīvā metode - iegūto atziņu salīdzināšanā, bet informācijas precizēšanai – intervija. Iegūto datu statistiskā un vizuālā apstrāde veikta, izmantojot Microsoft Excel un Word programmas.

Pētījuma **teorētiskā un praktiskā nozīme** saistīta ar vienotas koncepcijas izstrādi. Šī zinātniskā darba teorētiskie secinājumi izmantojami latviešu leksikogrāfiskajā praksē, dažādiem komparatīviem pētījumiem, kā arī, izstrādājot jaunus teorētiskus lekciju kursus filoloģijas zinātņu nozares studentiem. Promocijas darbā izteiktās atziņas un eponīmu piemēri praktiski izmantojami, mācot, valodu un tulkošanu, kā arī onomastikas, sociolingvistikas, valodas kultūras un citu valodniecības kursu docēšanā.

Pētījums ir nozīmīgs ar ilustratīvu eponīmu korpusa izveidi un publicēšanu "Eponīmu vārdnīcas" veidā 176. lappušu apjomā, kas papildina latviešu valodas vārdnīcu klāstu ar jauna tipa izdevumu; turklāt šī vārdnīca ir domāta ikvienam valodas interesentam, tāpēc var uzskatīt, ka tai ir arī populārzinātniska un sabiedrību izglītojoša funkcija.

Promocijas **darba struktūra** veidota atbilstoši izvirzītajiem mērķiem. Darbs sastāv no ievada, četrām nodaļām un nobeiguma, kurā atspoguļoti pētījuma secinājumi, kā arī četriem pielikumiem. Promocijas darba teorētiskā daļa sastāv no divām nodaļām: "Eponīmu izpēte vēsturiskā un terminoloģiskā skatījumā" un "Eponīmu funkcionālā analīze".

Praktisko daļu veido piemēru korpus, kura neatņemama sastāvdaļa ir autores sastādītā un publicētā ilustrētā "Eponīmu vārdnīca" (2007), no kuras ekscerpēti piemēri un deskriptīvi integrēti 3. nodaļā "Apelativācijas lingvokulturālais aspekts: reliģijas un antīko kultūru atspulgs eponīmikā" un 4. nodaļā "Mūsdienu indoeiropiešu valodu cilmes eponīmu ģeogrāfiskā klasifikācija ar lingvistiskās klasifikācijas elementiem".

Promocijas **darba aprobācija.**

Pētījuma rezultāti ir atspoguļoti 11 publikācijās, no tām 9 recenzētos krājumos; par promocijas darba tēmu nolasīti 14 referāti vietēja un starptautiska mēroga kongresos un konferencēs, kā arī docēts par tēmu "Eponīmu izmantošana itāļu valodas un kultūras apgūvē" LU Socrates/Erasmus pasniedzēju apmaiņas ietvaros Itālijas augstskolās Veronā un Peskāra.

Promocijas darba "Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts" **apjoms** ir 193 lappuses teksta latviešu valodā datorsalikumā, neieskaitot pielikumus, izmantoto bibliogrāfisko avotu un interneta resursu sarakstu. Izmantotās literatūras sarakstu sastāda 228 vienības un 34 tiešsaistes vienības. Darba saturu ilustrē 5 tabulas un 5 grafiki.

1. EPONĪMU IZPĒTE VĒSTURISKĀ UN TERMINOLOĢISKĀ SKATĪJUMĀ

1.1 Termina *eponīms* definīcijas interpretācija leksikogrāfiskajos avotos

Lai analizētu semantiskos un jebkurus citus lingvistiskos procesus, kas saistīti ar eponīmu veidošanos un funkcionēšanu, ir nepieciešams ņemt vērā ārzemju un latviešu leksikogrāfijas praksē sastopamās termina **eponīms** nozīmes un nozīmju niansas.

Apakšnodaļas izklāstā tiks dots ieskats termina **eponīms** atšķirīgo definīciju lietojumā leksikogrāfiskajos avotos, ar promocijas darba autore pieeju saskarīgā lietojumā. Termins **eponīms** ir cēlies no sengrieķu valodas ('*ἑπώνυμος*' (*epōnumos*)) vārda, un "Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" tam ir doti divi skaidrojumi:

- 'eponīms ir īpašvārds, kuram apelatīvējoties radies sugasvārds';
- 'par eponīmu dažkārt mēdz dēvēt arī sugas vārdu, kas radies no īpašvārda, šim īpašvārdam apelatīvējoties, piemēram, *galifē*, *konjaks*, *makintošs*' (VPSV, 2007, 108).

Turpmāk izklāstā veikts ieskats okazionāli izvēlētajos leksikogrāfiskajos avotos hronoloģiskā secībā (pēc izdošanas gada).

Ārzemju, resp., franču, leksikogrāfijā sastopams, iespējams, vēsturiski senākais šī termina nozīmes skaidrojums. Vārds **eponīms** minēts 1755. gadā izdotajā "*Dictionnaire de l'Académie française*" (1932-1935 [atkārtots izdevums]; tiešsaiste Nr. 1) astotajā sējumā ar nozīmi:

- 'senajās Atēnās – pirmais no deviņiem arhontiem, kura vārdā sauca [ši arhonta valdīšanas gadu]'.

Kā pauž vēstures liecības, tad arhonts Atēnās valdīja vienu gadu un tāpēc, piemēram, 594. gads pr. Kr. tika saukts par Solonu, jo tajā gadā vara piederēja galvenajam arhontam Solonam. Jāatzīmē, ka šajā gadījumā termins lietots atribūta funkcijā (sengrieķu val. ἑπώνυμος 'vārda devējs arhonts'). Nav tekstuālu liecību, ka leksēma eponīms būtu izmantota kā patstāvīgs (t.i., ar atribūtīvo funkciju nesaistīts) arhonta apzīmējums.

Ir zināms, ka jau 1. un 2. gadu tūkstošā Asīrijā katru kalendāro gadu nosauca kādas augsti stāvošas amatpersonas vārdā. Piemēram, karaļa vārds tika dots tā valdīšanas pirmajam gadam,

tādējādi, salīdzinot ar citu karaļu vārdos nosauktajiem gadiem, bija iespējams aprēķināt, cik ilgi katrs no tiem valdījis.

Senajā Romā, līdzīgi kā senajās Atēnās, viens no formāliem veidiem, kā nodēvēt gadu, bija abu divu attiecīgajā gadā ievēlēto konsulu vārdu iekļaušana gada nosaukumā. Piemēram, 59. gads pr. Kr. būtu jāsauc par “*Marcus Calpurnius Bibulus un Gaius Julius Caesar*” gadu, taču, tā kā Gajs Jūlijs Cēzars bija daudz pazīstamāks, tad faktiski otra konsula vārds nosaukumā lietots netika. Šo piemēru var attiecināt uz S. M. Stiglera eponīmijas likumu par kuru vairāk rakstīts apakšnodaļā 1.8.

Romas katoļu baznīca gadu skaitīšanā par atskaites punktu ieviesa Jēzus Kristus dzimšanu (*Anno Domini*). Neskatoties uz to, dažās Lielbritānijas zemēs un Kanādā paralēli vispārpieņemtajai gadu skaitīšanas sistēmai likumdošanā tiek aizvien lietots “karaliskā gada standarts”. Tā, piemēram, 2005. gadā Kanādā pieņemtie likumi ir datēti kā Elizabetes II 54. gads. Anglija atsacījās no šīs gadu skaitīšanas sistēmas 1963. gadā.

Franču valodas elektroniskajā vārdnīcā “*Trésor de la Langue Française informatisé*” (tiešsaiste Nr. 2) 1855. gadā publicētajā avotā **eponīms** skaidrots kā:

- ‘(dievība, varonis), kas deva savu vārdu personu grupai, īpaši pilsētai, ciltij’.

Augstāk minētie leksikogrāfisko avotu skaidrojumi atspoguļo jēdziena **eponīms** vēsturisko izcelsmi. Jāatzīmē, ka arī 1961.gadā Igaunijā izdotajā svešvārdu vārdnīcā (Võõrsõnade leksikon, 1961, 154) šķirkļa vārdam eponīms (igauņu val. *eponüüm*) norādīta vēsturiskā izcelsmes definīcija.

Franču leksikogrāfijā desmit nozīmīgākajās pagājušās simtgades vārdnīcās termins ir reģistrēts kopš 1971. gada izdevniecības *Larousse* “Etimoloģiskajā vārdnīcā” un tikai kopš 1993. gada izdevniecību *Robert* un *Universel* izdevumos.

Interesanti konstatēt atšķirīgās definīciju interpretācijas citos mūsdienīgos leksikogrāfiskajos avotos, kur pie šķirkļa **eponīms** sastopami gan kodolīgi, gan arī izvērstāki skaidrojumi.

19. un 20. gadsimta mijas Brokhauza un Efrona enciklopēdiskās vārdnīcas “*Энциклопедический словарь*”, (1895–1907) papildinātajā elektroniskajā versijā (tiešsaiste Nr. 3) pie šķirkļa **eponīms** grieķu valodas cilmes vārds tulkots kā:

- ‘vispārīgi - kāda vārdā nosauktais vai kaut kam vārdu dodošs’.

Krievijas Pareizticīgo mācītāja tēva Aleksandra Mena sastādītajā ‘*Biblioloģiskā vārdnīcā*’ iekļauts šķirklis ‘bibliskie eponīmi’ ar terminu apzīmējot:

- ‘carus un citus valdniekus, viņu valdīšanas laikā’;
- ‘personvārdus, no kuru vārdiem veidoti cilšu vai tautu nosaukumi’ (Мень, 2002).

1982. gadā Lielbritānijā publicētajā ‘*Longman New Universal Dictionary*’ (1982) rakstīts, ka eponīms ir:

- ‘persona, kuras vārdā kaut kas ir nosaukts’.

1992. gada izdotajā ‘*Современный словарь иностранных слов*’ bez vēsturiskās nozīmes, proti,

- ‘senajās Atēnās - pirmais no deviņiem arhontiem, kura vārdā nosauca gadu’ norāda arī otru nozīmi –
- ‘kaut kam savu vārdu dodošs’.

Vārdnīcā ‘*Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии*’ (tiešsaiste Nr. 34) šķirkļa vārds eponīms ir definēts kā no onīma veidots (cits) onīms, proti,

- ‘cilvēks, kura vārds izmantots cita īpašvārda izveidē’ (ar piemēriem krievu val., *Владимир* → (г.) *Владимир*, *Ярослав* → *Ярославль*, *Кий* → *Киев*; *Ломоносов* → университет имени *Ломоносова*).

Itāļu valodas vārdnīcā ‘*Dizionario Garzanti di italiano*’ 1994. gada izdevumā teikts:

- ‘tas, kas dod savu vārdu pilsētai, ģimenei, periodam’.

Savukārt 2002. gadā Kanādā klajā laistajā vārdnīcā ‘*Office québécois de la langue française*’ (tiešsaiste Nr. 4):

■ ‘eponīms ir vārds, kas veidots no īpašvārda, kurš var būt personvārds, mitoloģiska personāža vārds, vietvārds, lai apzīmētu kādu izgudrojumu, faktu, priekšmetu, kādu vietu, teoriju, mākslas veidu utt.’.

2005. gada *“Compact Oxford English Dictionary of Current English”* trešajā izdevumā teikts, ka eponīms ir:

- ‘vārds, kas veidots no personvārda’;
- ‘persona, kuras vārdā nosaukts atklājums, izgudrojums, vieta’.

2008. gada Kembridžas vārdnīcā *“Cambridge Advanced Learner’s Dictionary”* rakstīts, ka eponīms ir:

■ ‘kāda priekšmeta vai aktivitātes nosaukums, kas reizē ir arī tās personas (vārds), kura pirmo reizi izgatavoja priekšmetu vai veica aktivitāti’.

Salīdzinot interneta vidē (tiešsaiste Nr. 5) pieejamās 15 angļu valodas vārdnīcas (tostarp speciālās) un tēzaurus, var konstatēt, ka šķirkļa vārdam **eponīms** ir doti ne vairāk kā trīs skaidrojumi. Deviņās vārdnīcās ar terminu **eponīms** pirmām kārtām saprot personu, kuras vārdā ir kaut kas nosaukts, bet sešās vārdnīcās eponīms pirmkārt ir no īpašvārda veidota leksiska vienība. Jāņem vērā, ka no 15 vārdnīcām vienā par eponīmu tiek uzskatīts gan īpašvārds (proti, personvārds, vietvārds), gan tā derivāts. Trijās vārdnīcās norādīta arī trešā nozīme, kas saistīta ar termina lietojumu medicīnā, kur ar **eponīmu** nešaubīgi saprot derivātu no īpašvārda (gk. personvārda) slimības, simptoma, zāļu utt. apzīmēšanai.

Krievu valodniecībā leksēma **eponīms** kā valodniecības termins ir reģistrēta jau 1910. gadā *“Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка”* (tiešsaiste Nr. 6) ar definīciju:

■ ‘dzimtas priekštecis, kurš devis dzimtai savu vārdu; nosaukts kāda vārdā vai kādam savu vārdu dodošs.’

Savukārt 1949. gada izdevumā *“Словарь иностранных слов”* atrodama definīcija:

- ‘vispārīgi – kaut kam savu vārdu dodošs’.

Analoga definīcija norādīta 1976. gadā izdotajā “*Словарь справочник лингвистических терминов*” kā arī jau iepriekš minētajā 1992. izdotajā “*Современный словарь иностранных слов*”. Taču 1969. gadā O. Ahmanovas lingvistisko terminu vārdnīcā “*Словарь лингвистических терминов*” dots šaurāks skaidrojums:

- ‘persona, no kuras vārda veidots tautas, vietas u. tjp. nosaukums’.

1978. gadā N. Podoļskas sastādītajā “*Словарь русской ономастической терминологии*” šķirkļa vārds **eponíms** definēts kā:

- ‘persona, kuras vārds kalpojis jeb kura cita onīma izveidošanai’.

Jāatzīmē, ka ir sastopamas lingvistiskās vārdnīcas, kurās šķirklis **eponíms** nav iekļauts, piemēram, te var minēt Leipcīgā izdoto “*Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlichen Termini*” (1978), kā arī krievu valodā tulkoto Žana Maruzo (Marouzeau, 1951) “*Franču, vācu, angļu, itāļu lingvistiskās terminoloģijas leksikas vārdnīcu*”, kas publicēta Maskavā 1960. gadā. Termins nav fiksēts arī relatīvi nesen izdotajā “*Учебный словарь лингвистических терминов*” (2005), kuras autori ir Ludmila Brusenska, Gaļina Gavrilova, Nataļja Maličeva.

1.1.1 Leksikogrāfija un īpašvārds

Raksturojot īpašvārda vietu un lomu leksikogrāfijā no dažādu valstu valodnieku un leksikogrāfu skatu punkta, svarīga nozīme ir īpašvārda semantikas izpratnei. Lingvistu vidū nav vienprātības, tiek aizstāvēti divi savstarpēji pretēji priekšstati par īpašvārda semantiku. Šie pretējie viedokļi atspoguļojas leksikogrāfijā un iezīmē vienu no īpašvārdu problemātikas aspektiem. Izvērstāk par “*Īpašvārdu un tā semantiku*” rakstīts disertācijas apakšnodaļā 1.4.

Viena daļa valodnieku (Superanska, Bondaļetovs u.c.) uzskata, ka īpašvārdam nav leksiskās nozīmes. Šiem valodniekiem pievienojas arī baltu onomasti, piemēram, Aleksandrs Vanags, tāpat šai tēzei piekrīt franču leksikogrāfs Žans Dibuā (Dubois), kurš pauž viedokli, ka vārdnīcu makrostrukturā ir pieņemts neiekļaut īpašvārdus, tiklīdz tie attiecināmi uz konkrētu objektu, jo īpašvārdi apzīmē indivīdus vai reālijas, kurus nevar ne definēt, ne aprakstīt. Otra

daļa lingvistu atdzīst, ka īpašvārdam ir leksiskā nozīme, jeb semantika (Bušs, Rey-Debove, Konowska u.c.).

Ilgākā laika periodā metaforiski lietotie īpašvārdi, resp., eponīmi, parasti tiek reģistrēti vārdnīcās (piem., *donžuāns*, *adoniss*), bet citi vēl ir leksiski semantiskajā metaforizācijas procesā un nav iekļauti leksikogrāfiskajos avotos. Vēl citi ir jau leksikalizējušies gan semantiski, gan sintaktiski, tomēr nav guvuši leksikogrāfu uzmanību. Leksēmas iekļaušana vārdnīcā, protams, nenotiek uzreiz. Paiet laiks no vārda darināšanas vai transformācijas brīža līdz tā fiksēšanai valodā un leksikogrāfijā. Šo laika periodu ietekmē vairāki parametri, tostarp joprojām pastāvošais uzskats par to, ka īpašvārdu iekļaušana vārdnīcās ir sekundāra. Neskatoties uz to, daži teorētiķi, piemēram, krievu valodnieks un akadēmiķis Ļevs Ščerba (Шчерба, 1957), uzskata, ka īpašvārdi ir piederīgi valodai un tāpēc tiem ir jābūt iekļautiem vārdnīcās.

Pēc Džordžo Marrapodi (Marrapodi, 2006) domām, eponīmi (Marrapodi lieto terminu **deonīmi**), tāpat kā īpašvārdi, leksikogrāfijā/ leksikoloģijā ieņēmuši marginālu lomu. No tā jāsecina, ka līdz šim ir apzināta tikai neliela daļa eponīmiskās (deonīmiskās) leksikas un valodniekiem vēl ir bagāts materiāls turpmākiem pētījumiem. Marrapodi uzdod vienkāršu jautājumu: kur valodā ir fiksēti eponīmi (deonīmi)? Atbilde, šķiet, ir skaidra. Eponīmi (deonīmi) ir sastopami rakstu valodā, tātad vārdnīcās, glosārijos utt. Taču, eponīmiem (deonīmiem) esot ciešā saistībā ar īpašvārdiem, tiem abiem ir līdzīgs liktenis arī leksikogrāfijā. Respektīvi, veidojas paradoksāla situācija: ir zināms, kur tos (deonīmus/eponīmus) meklēt, bet nav zināms, kā tos atrast. Šeit, protams, nav runa par speciālajām eponīmu vārdnīcām.

Apkopojot iepriekš rakstīto, iezīmējas divas būtiskas problēmas:

1) eponīmi (deonīmi) vārdnīcās tiek iekļauti nesistemātiski.

Jāatzīmē, ka vārdnīcas mēdz neobjektīvi atspoguļot leksikas realitāti, respektīvi, to saturs ir sastādītāja daudzējādā ziņā subjektīvi atlasītais materiāls. Rezultātā, ja, piemēram, vārdnīcā netiek iekļauts etnonīms, tad, visticamāk, nebūs iekļauti arī ar šo etnonīmu saistītie derivāti un frazeoloģismi.

2) Kad eponīms (deonīms) ir iekļauts vārdnīcā, to ir grūti pazīt un atrast.

Eponīmu (deonīmu) var atpazīt tikai, veicot etimoloģisku izpēti, lai konstatētu saistību ar īpašvārdu. Ne visas vārdnīcas (nav runa par etimoloģiskajām) pie šķirkļa dod norādi par vārda izcelsmi, bet ja tāda ir tad, ne vienmēr pareiza vai precīza.

Savukārt frazeoloģismi (piemēram, *Ahilleja papēdis*, *Buridāna ēzelis* u.c.), parasti tiek skaidroti nevis pie īpašvārda šķirkļa (*Ahillejs*, *Buridāns*), bet pie vārdkopas neatkarīgā komponenta šķirkļa (proti, *papēdis*, *ēzelis*), kas ievērojami sarežģī vārdnīcas lietošanu.

Mūsdienās, kad vārdnīcas tāpat kā datu bankas pieejamas arī elektroniskā formātā, mainās problēmas forma, nevis būtība.

Leksikogrāfijā ir sastopamas daudzu tipu vārdnīcas (etimoloģiskās, divvalodu, u.c.), kurās īpašvārdi ir iekļauti, ja ne vārdnīcas makrokorpusā, tad pievienojot atsevišķu īpašvārdu vai nomenklatūrvārdu pielikumu. Franču leksikogrāfes Ž. Rejas-Debovas viedoklis ir šāds: īpašvārdiem ir nozīme, kas atspoguļojas autonīmiskajā konotācijā, respektīvi, pasaules izzināšana piešķir vārdam nozīmi, nevis kādas valodas zināšana. Tādējādi, īpašvārds, pēc Rejas-Debovas domām, vienvalodu vārdnīcās ir jāiekļauj un īpaši, kad tas ir:

- toponīms un no šī toponīma veidots etnonīms;
- īpašvārds, kam viens no elementiem ir sugas vārds;
- izteiciens, kura nozīmes pamatā ir īpašvārds;
- īpašvārds, kura forma ir franciskota, resp., atšķirīga no toponīma oriģinālformas (piemēram, franču val. *Londres*; sal. angļu val. *London*).

Rejas-Debovas dzīvesbiedrs, franču leksikogrāfs A. Rejs daļēji iebilst, rakstīdams:

■ ‘...Tomēr diskutabla ir īpašvārdu iekļaušana valodu vārdnīcās, kaut arī eponīmiem, kas apelatīvējušies no personvārdiem un vietvārdiem, lai norādītu to etimoloģiju, ir nepieciešams norādīt īpašvārdu (gadījumā, ja tas ir atsevišķs šķirklis)’ (Rey, 1977, 73).

Ž. Reja- Debova (Rey–Debove, 1973, 83) novērojusi, ka īpašvārdi tiek iekļauti vārdnīcā tikai tad, kad tie ir atzīti valodas lietotāju vidū. Tātad īpašvārdam, pirmkārt, ir jābūt labi pazīstamam konkrētajā valodā. Žans Luijs Vakslērs (Vaxelaire, 2005, 46), komentējot franču valodas vārdnīcas (*‘Petit Robert des noms propres’*, 1994, XII) priekšvārdu, raksta, ka īpašvārdi ir pelnījuši būt iekļauti vārdnīcās, ja tie nāk/cēlušies no nopietnas kultūras. Tātad jāpieņem, ka pastāv arī ‘nenopietna kultūra’? Rodas jautājums, kā izdalīt ‘nopietnu kultūru’? Kā izmērīt kultūras nopietnības līmeni? Vakslērs turpinājumā dod atbildi, norādīdams atšķirību starp antroponīmiem *Herkules*, *Nerons*, *Maikls Džeksons*, *Klinton*, jo

pēdējie divi vēl nav iekļauti vārdnīcās. Vai tas varētu savukārt nozīmēt, ka pastāv dažādas slavas un atpazīstamības pakāpes? Ir skaidrs, ka leksikogrāfu uzdevums ir fiksēt vārdnīcās un enciklopēdijās jaunus šķirkļus, kas adekvāti atbilst realitātei un atspoguļo to, kā arī ir ciešā saistībā ar dzīvo valodu.

Neapstrīdams ir fakts, ka divvalodu vārdnīcās iekļautiem īpašvārdiem (gk. toponīmiem) ir sava veida kultūras “nesēja” loma, jo tādējādi vārdnīcu lietotājiem tiek atspoguļotas arī attiecīgās valodas ģeogrāfiskās, vēsturiskās, politiskās aprises. Taču vārdnīcu sastādītājiem ir jāizvēlas skaidri kritēriji un forma, kādā veidā definēt un ilustrēt reālijas un īpašvārdus, jo no tā būs atkarīgs, kādi priekšstati izveidosies vārdnīcas lietotājam. Turklāt šķirkļa definējumu, piemēram, Francijā un Kanādas frankofonajā teritorijā, proti, Kvebekā dzīvojoši francūži varētu interpretēt atšķirīgi, jo viņu pasaules uztvere nav vienāda. Raksturīgi, ka franču valodas divvalodu vārdnīcās (piemēram, franču–angļu) proporcionāli vairāk tiek iekļauti īpašvārdi, kas raksturīgi Francijai, tādējādi praktiski izvairoties no citu frankofono zemju īpašvārdu atspoguļojuma.

Itāļu leksikogrāfs Tullio De Mauro (De Mauro, 2005, 101), sastādīdams Lielo itāļu valodas vārdnīcu (*‘Il Grande dizionario italiano dell’uso’*, 1999) izvēlējies “vidusceļu”, jo, pēc viņa domām ir jārespektē vārdnīcas lietotāja ērtības informācijas ieguvē un ir nepareizi ignorēt daudzos īpašvārdus, kuri tiešā veidā ietekmē jaunu sugas vārdu veidošanu. Tāpēc De Mauro vārdnīcā iekļāvis vairāk nekā tūkstoti eponīmu (De Mauro lieto terminu *deonomastici*), tostarp preču zīmes, instrumentu nosaukumus, mērvienības, kas nosauktas zinātnieka vai atklājēja vārdā u.c.

Franču valodnieks Vaxslērs (Vaxelaire, 2005) rakstā “Īpašvārds un franču leksikogrāfija”, kas publicēts zinātnisko rakstu krājumā par valodniecības jautājumiem *‘Corela’*, akcentē domu, ka, lai arī franču leksikogrāfijā īpašvārda vieta un loma ir definēta un ir sastādītas īpašvārdu vārdnīcas, tomēr, salīdzinot vairākas franču valodas vārdnīcas (resp., *‘Petit Larousse Illustré’* (2000), *‘Nouveau Petit Robert’* (2000), *‘Trésor de la langue française informatisé’* (2005)) un īpašvārdu vārdnīcas (*‘Hachette des Noms propres’* (1994), *‘Petit Larousse Illustré’* (2000) pēdējā daļa *‘Petit Robert des noms propres’* (2000)), gūtie novērojumi liecina, ka situācija nav tik viennozīmīga. Piemēram, franču valodas vārdnīcās viens un tas pats šķirklis dažos izdevumos rakstīts ar lielo, citos- ar mazo burtu (īpaši produktu/ zīmolu nosaukumos, piemēram, Martini – martini u.c.), bet īpašvārdu vārdnīcās tiek reģistrēts ievērojams skaits sugas vārdu, kuru pamatā ir īpašvārds (piem., Renē Dekarts –

kartēzisms u.c.). Šie sugas vārdi galvenokārt attiecas uz politiskām, reliģiskām, filozofiskām, mākslas kustībām un/vai doktrīnām.

Īpašvārdu vārdnīcu sastādītāju kompetencē ir izvēlēties šķirkļu korpusa optimālāko struktūru, kurā var iekļaut vienkopus vai izdalīt atsevišķi reāli eksistējošus antroponīmus un iztēles radītu tēlu vārdus. Nereti sastopama nekoncekvence alfabētiskās secības ievērošanā, resp., antroponīmi parasti tiek izkārtoti pēc uzvārda, savukārt izdomātie tēli nereti ir atpazīstami tieši pēc priekšvārda (piem., *Šerloks Holms*, *Džeims Bonds*). Vārdnīcas lietotāju ērtībām būtu labi norādīt no citām valodām pārņemto īpašvārdu izrunu un oriģinālrakstību.

Pieminēšanas vērts ir arī Sāras Leruā (Leroy, 2005) raksts "*Les dérivés de noms propres dans le TLFi: quelles bases pour quels sens?*" "*Corela*" izdevumā, kurā analizēti derivāti no īpašvārdiem, kas fiksēti "Franču valodas elektroniskajā tēzaurā"(TLFi). Publikācijā S. Leruā apkopojusi produktīvākos sufiksus, kas izmantoti no īpašvārda veidotajos derivātos (sugas vārdos, verbos, adjektīvos). Visvairāk autore ir fiksējusi adjektīvus, jo jau iedzīvotāju nosaukumi sastāda nozīmīgu skaitu. Bez tam viņa pētījusi īpašvārdu derivātu nozīmību un dažādību franču valodas tēzaurā.

Latviešu onomasts Ojārs Bušs, kurš pārstāv salīdzinoši mazskaitlīgo valodnieku loku, kuri uzskata, ka īpašvārdam ir leksiska nozīme, savās publikācijās vairākkārt aktualizējis jautājumu "Par īpašvārdu skaidrojošās vārdnīcas iespējamību", piemēram, referējot akadēmiķa J. Endzelīna 135. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros, kā arī publicējot rakstus ar analogu nosaukumu (Bušs, 2002, 2003). Viņš konstatējis, ka:

■ "[...] īpašvārdi mēdz būt iekļauti, piemēram, t.s. Oksfordas vārdnīcās, kas pēc savas būtības ir angļu valodas skaidrojošās vārdnīcas, taču tajās ietvertajiem īpašvārdiem doti tikai enciklopēdiskie skaidrojumi [...]" (Bušs, 2003, 291).

Kā norāda onomasts, "Īpašvārdu skaidrojošās vārdnīcas" sastādīšanas procesā grūtākais uzdevums būtu nošķirt nebūtisko īpašvārda skaidrojumu no būtiskā, jo nepastāv objektīvu standartu, un šāda tipa vārdnīca atspoguļotu tās autora idiolektu.

Kā tiek reģistrēti eponīmi, piemēram, latviešu valodas svešvārdu vārdnīcās? Cik izvērstas ir attiecīgā šķirkļa etimoloģiskās norādes? Vai norādītā etimoloģija ir identa ar citā vārdnīcā doto? Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, promocijas darba autore izvēlējās salīdzināt **Svešvārdu vārdnīcu (1999)** un **Ilustrēto svešvārdu vārdnīcu (2005)**, jo tās, tāpat

kā dažādas enciklopēdijas, nozaru terminu, etimoloģiskās u.c. vārdnīcas (sk. izmantoto bibliogrāfisko avotu sarakstu) tika izmantotas Eponīmu vārdnīcas (2007) piemēru korpusa izstrādē. Uzmanība tika veltīta tikai leksiskajām vienībām, kuru etimons ir īpašvārds, resp., eponīmiem.

Lai uz šo novērojumu pamata izdarītu objektīvus secinājumus, nepieciešams iepazīties ar vārdnīcu sastādītāju izvirzītajiem uzstādījumiem. Svešvārdu vārdnīcā (SV) Jura Baldunčika redakcijā ietverts vairāk nekā 15.000 šķirkļu, savukārt, Ilustrētās svešvārdu vārdnīcas (ISV) priekšvārdā rakstīts, ka tajā ievietots ap 25.000 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku vārdkopu, kas sastopami periodiskajos izdevumos, populārzinātniskajā, politiskajā, ekonomiskajā literatūrā, radio un televīzijā, kā arī daiļliteratūrā. Abās vārdnīcās īsi skaidrota vārdu etimoloģija un nozīme, izmantojot galvenokārt vēsturiski semantisko etimoloģizācijas metodi. Kā norādīts Svešvārdu vārdnīcas ievaddaļā (SV, 1999,8), tad šķirkļa vārdam kvadrātiekvās seko norādījums uz vārda izcelsmi. Kur vien iespējams, dots tuvākais aizgūšanas avots, kā arī pirmatnējais avots, ja tas palīdz izprast vārda semantisko attīstību, dažkārt uzrādīti arī vārda cilmes starposmi. Ilustrētā svešvārdu vārdnīcā kvadrātiekvās ir norādījums uz vārda izcelsmi.

Tomēr piemēru ekscerpēšanas procesā šī promocijas darba praktiskajai daļai konstatēts, ka vārdnīcās šķirkļi nav noformēti pēc vienota principa. To pierāda nejauši izvēlētu eponīmu šķirkļu salīdzinājums pēc formas un satura (sk. Tabulu Nr.1).

Tabula Nr. 1 **Svešvārdu vārdnīcas (1999) un Ilustrētās svešvārdu vārdnīcas (2005) dažu šķirkļa vārdu (eponīmu) salīdzinājums**

Šķirklis *	Svešvārdu vārdnīca (1999)	Ilustrētā svešvārdu vārdnīca (2005)
adamsīts	[ang. adamsite < īpašv. Adams] – indīga kaujasviela, kas iedarbojas uz aizdegunes gļotādu.	[angļu adamsite] – arsēnu saturoša, kairinoša indīga kaujasviela, kas iedarbojas uz aizdegunes gļotādu.
mendelēvijs	[pēc krievu zinātnieka D.Mendeļejeva vārda] – mākslīgi iegūts ķīmiskais elements; pieder pie aktinoīdiem; simbols Md (<i>Mendelevium</i>).	[pēc krievu zinātnieka D.Mendeļejeva (1834-1907) vārda] – mākslīgi iegūts ķīmiskais elements; pieder pie aktinoīdiem; simbols Md (<i>Mendelevium</i>).
plombīrs	[fr. plombières, pēc Francijas pilsētas Plombjēras nosaukuma] – saldējums no putu krējuma (nereti ar dažādām piedevām).	[fr. plombières, pēc Francijas pilsētas Plombjēras nosaukuma] – saldējums no putu krējuma (nereti ar dažādām piedevām).
sendvičs	[angļu sandwich < īpašv.] –	[angļu sandwich < īpašv.] – 1. sviestmaize,

	sviestmaize, kas sastāv no divām apziestām un kopā saliktām maizes šķēlēm un uzgriežamajiem starp tām.	kas sastāv no divām apziestām un kopā saliktām maizes šķēlēm un uzgriežamajiem starp tām; 2. cilvēks, kas nes divus plakātus – vienu uz krūtīm, otru uz muguras.
staļinisms	[kr. сталинизм, pēc PSRS valstsvīra J. Staļina (1879-1953) vārda] – J.Staļina ieviestais politiskais režīms, kam raksturīgs totalitārisms, centralizācija, administrējoša tautsaimniecības vadīšana u. tml.; šāda režīma atsevišķa izpausme. 2. ar to saistītā ideoloģija.	[kr. сталинизм, pēc PSRS valstsvīra J. Staļina (1879-1953) vārda] – J.Staļina ieviestais politiskais režīms, kam raksturīgs totalitārisms, centralizācija, administrējoša tautsaimniecības vadīšana u. tml.; šāda režīma atsevišķa izpausme. 2. ar to saistītā ideoloģija.
terbijs	[pēc vietvārda Iterbija (<i>Ytterby</i>) Zviedrijā] – ķīmiskais elements, kas pieder pie lantanoīdiem, metāls; simbols Tb (<i>Terbium</i>).	[pēc vietvārda Iterbija (<i>Ytterby</i>) Zviedrijā] – ķīmiskais elements, kas pieder pie lantanoīdiem, sudrabaini balts metāls; simbols Tb (<i>Terbium</i>); izmanto speciālu stiklu un katalizatoru izgatavošanai.
trockisms	[pēc Padomju Krievijas politiķa Ļ. Trockas (Bronšteina) vārda] – politiska kustība un ideoloģija, kuras dibinātājs bija Ļ. Trockis; viens no trockisma pamatprincipiem ir sociālistiskās revolūcijas īstenošana visā pasaulē.	[pēc Padomju Krievijas politiķa Ļ. Trockas (Bronšteina) (1879-1940) vārda] – politiska kustība un ideoloģija, kuras dibinātājs bija Ļ. Trockis, nesamierināms boļševisma pretinieks; izvirzīja savu, permanentās revolūcijas teoriju.

* Abās vārdnīcās šķirkļu nosaukumi sakārtoti alfabēta secībā, taču SV tie rakstīti ar mazo sākuma burtu (izņemot īpašvārdus), bet ISV visi šķirkļu nosaukumi rakstīti ar lielo burtu.

Piemērā **‘adamsīts’** SV no ISV skaidrojums atšķiras ar faktu, ka SV tiek precizēta vārda izcelsme, bet ISV definīcijā sīkāk raksturo kaujasvielas komponentu un iedarbību.

SV pie šķirkļa **‘sendvičs’** dots viens skaidrojums un norāde, ka izcelsme ir no īpašvārda (vārdnīcas lietotājam varētu rasties jautājums - no antroponīma vai toponīma?). Erudīts vārdnīcas lietotājs zinās, ka vārda etimoloģijas pamatā ir angļu diplomāta Džona Montegjū, 4. Sendvičas grāfa vārds, kuram, spēlējot azartspēles, aizņemtības dēļ nekad neesot bijis laika kārtīgi paēst. ISV pie šķirkļa ‘sendvičs’ norāda divas nozīmes.

Piemērā **‘mendelēvijs’** ISV pie vārda etimoloģijas norāda krievu zinātnieka dzīves gadus, kas lasītājam dod papildinformāciju. SV šķirklī ‘mendelēvijs’ D. Mendeļejeva dzīves gadus nenorāda, taču pie šķirkļa **‘stalinisms’** PSRS valstsvīra J. Staļina dzīves dati tiek norādīti un definīcija sakrīt ar ISV doto, tomēr nav skaidrs, kāpēc dzīves dati SV netiek norādīti arī pie

šķirkļa **trockisms**. Savukārt, salīdzinot šķirkļus ‘staļinisms’ un ‘trockisms’, jāsecina, ka pie šķirkļa ‘staļinisms’ abās vārdnīcās ir dota oriģinālforma krievu valodā, bet pie ‘trockisms’ nav. Ja SV un ISV pie šķirkļa ‘trockisms’ ir norādīts arī Ļ. Trocka uzvārds Bronšteins, tad konsekvences dēļ būtu pareizi norādīt arī pie šķirkļa ‘staļinisms’ J. Staļina uzvārdu Džugašvili. SV un ISV šī šķirkļa skaidrojums nedaudz atšķiras.

Piemērā **terbijs** abās vārdnīcās šķirkļa vārda izcelsmes aprakstā tiek skaidri (atšķirībā no šķirkļa ‘sendvičs’) norādīts, ka vārds nosaukts pēc vietvārda, turklāt norādot tā oriģinālrakstību, kurpretī pie šķirkļa **plombīrs** vietvārdam netiek dota oriģinālforma. ISV definīcija sniedz izvērstāku skaidrojumu par ķīmiskā elementa formu un pielietojumu.

Šķirkļa **plombīrs** gadījums ir pieminēšanas vērts, jo gan SV, gan ISV norādīta identiska šķirkļa vārda izcelsme, taču diemžēl, neprecīzi, un tāpēc šis piemērs pieskaitāms pie eponīmiem ‘viltus draugiem’. Pirmkārt, jānorāda, ka plombīra saldējuma nosaukums patiešām saistāms ar vietvārdu (*Plombières-les-Bains*) Francijā Lotringas reģionā. Norādei jābūt maksimāli precīzai, jo Francijā atrodas vēl viena komūna ar līdzīgu nosaukumu, respektīvi, *Plombières-lès-Dijon* Burgundijas reģionā. Novērots, ka gadījumos, kad eponīms ir nosaukts pēc salikta toponīma, lietojumā nostiprinās pirmā toponīma daļa, kā šajā gadījumā *Plombières*. Otrkārt, Beļģijas franču valodā runājošajā daļā patiešām atrodas pilsēta ar nosaukumu *Plombières*, taču tai nav nekāda sakara ar *Plombières-les-Bains* pilsētu Francijā, kurā ar plombīra saldējumu 1858. gadā tika cienāts Francijas imperators Napoleons III. Līdzīgi piemēram ‘plombīrs’ arī eponīmu ‘boksīti’ un ‘rokfors’ izcelsmē abās vārdnīcās norādīta tikai toponīma pirmā daļa, respektīvi, *Baux* (nevis *Les Baux de Provence*) un *Roquefort*, nevis (*Roquefort sur Soulzon*).

Abām vārdnīcām ir līdzīga makrokorpora struktūra (vārdnīca un pielikums – citvalodu vārdi un teicieni oriģinālrakstībā). Tās ir izdotas ar relatīvi nelielu laika intervālu (6 gadi), iespējams, tāpēc šķirkļa nozīmes skaidrojumi būtiski neatšķiras un atbilstoši vietas ekonomijai visumā tie ir kodolīgi. Promocijas darba autorei rodas iespaids, ka Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā (2005) šķirkļu skaidrojumi daļēji ir pārņemti no Svešvārdu vārdnīcas (1999), tos pie īpašvārdiem papildinot ar personu dzīves gadiem un atsevišķos gadījumos mazliet izvērstāku definīciju. Iespējams, ISV nejauši atkārtota SV šķirkļa ‘plombīrs’ neprecīzā etimoloģija.

Neskatoties uz visumā skeptisko leksikogrāfu nostāju par īpašvārdu iekļaušanu vārdnīcu korpusā, jāatzīmē, ka kopumā interese par derivātiem no īpašvārdiem valodniecībā ir noturīga. Par to liecina pēdējo trīsdesmit gadu laikā (1979-2009) izdoto speciālo (eponīmu) izdevumu, tostarp vārdnīcu, skaits un to papildinātie izdevumi. Tabulā Nr. 2 parādīts, kā

autors/-i vai sastādītāji izvēlējušies apzīmēt īpašvārda kategorijas maiņu un tās rezultātu, izmantojot paskaidrojošu apakšvirsrakstu vai intriģējošu nosaukumu, kas komerciāli varētu piesaistīt lasītāju. Izdevuma nosaukums norādīts oriģinālvalodā.

Tabula Nr. 2 Izdotās Eponīmu vārdnīcas* (1979-2009)

Izdošanas gads	Oriģinālnosaukums	Autors/-i Sastādītājs/-i
1979 (pap. izd.) 1983./1988./1989./ 1997	A Dictionary of Eponyms	Beeching Cyril Leslie
1979	Dictionnaire des inconnus aux noms communs	Michel Dancel
1984	Dizionario storico di deonomastica	La Stella Enzo
1985	Dictionary of Eponyms: Names that become words	Hendrickson Robert
1988 (atk. un pap. izd.) 1996, 2004	Dictionary of Eponyms	Manser Martin
1988	Guppies in tuxedos: Funny Eponyms	Terban Marvin
1990	Le dictionnaire d'éponymes	Bernet Charles
1990	Dalie, dedali e damigiane. Dal nome proprio al nome comune	La Stella Enzo
1990	What's in a Name?: An Australian Dictionary of Eponyms	Trahair Richard
1992	Uomini dietro le parole. 500 personaggi divenuti vocaboli di tutti i giorni	La Stella Enzo
1993	Du nom propre au nom commun dictionnaire des éponymes	Germa Pierre
1994	From Aristotelian to Reaganomics. A Dictionary of Eponyms with Biographies in Social Sciences	Trahair Richard
1995	От названий к именам	Введенская Л.А., Колесников Н.П.,
1996 (atk. izd.) 2004, 2006	Słownik eponimow czyli wyrazow odimiennych	Kopalinski Władysław
1997	A New Dictionary of Eponyms	Morton S. Freeman
1998	Dictionnaire des mots d'origine étrangère	Walter H., G.Walter
1998	Имена и названия	Рязанцев В.Д.
2000	The Achilles to Zeppelin of Eponyms: How the Names Became the Words	Sholl Andrew
2001	Elsevier's Dictionary of Eponyms: In English with Definitions	Letusâ La O., Rogelio A.

2003	Parole per ricordare. Dizionario della memoria collectiva	Castoldi Massimo, Salvi Ugo
2004	Les personnages devenus mots	Lesay Jean Damien
2005	Sandwich et compagnie: lexique illustré des noms propres devenus communs	Koechlin Lionel
2005	Dictionnaire des noms propres devenus noms communs	Maillet Jean
2007	Eponīmu vārdnīca	Bankava Baiba
2008	Dictionnaire des marques éponymes	Jean Delorme
2008	L'avventura delle parole. Dal nome proprio al nome comune	Giardullo Antonio
2009	The Eponym Dictionary of Mammals	Beolens, Bo, Watkins, Michael, Grayson Michael
2009	Anonyponymous: The Forgotten People Behind Everyday Words	John Bemelmans Marciano

*** Iekļauti arī tie leksikogrāfiskie avoti, kuru nosaukumā nav burtiski rakstīts Eponīmu vārdnīca. Tabulā nav iekļautas medicīnisko terminu Eponīmu vārdnīcas.**

No 28 tabulā norādītajiem avotiem 12 gadījumos autoru izvēlētais nosaukums ir deskriptīvs. Tas liecina par to, ka tādējādi autors vēlējis lasītājam darīt saprotamāku jēdziena **eponīms** nozīmi. Taču tajā pat laikā amerikāņu leksikogrāfs Mortons S. Frīmans (Freeman, 1997) savā izdevumā "Jaunā eponīmu vārdnīca" jau nosaukumā atspoguļo faktu, ka tā ir jauna, papildināta vārdnīca salīdzinājumā ar iepriekšējiem laidieniem, un lasītājam vairs nav nepieciešams dot paskaidrojumu, kas ir 'eponīms'. Autors izdevuma anotācijā terminu **eponīms** definē kā "no īpašvārda veidotu vārdu" un aicina lasītāju iepazīties ar simtiem aizraujošām eponīmu etimoloģijām. Tāpat kā M.S. Frīmans, arī S.L. Bīčings (Beeching, 1979) Amerikas un Lielbritānijas izdevniecībās izdevis piecas Eponīmu vārdnīcas un viens no britu vadošajiem leksikogrāfiem Martins Mansers (Manser, 1988), gūdam panākumus ar savu pirmo "Eponīmu vārdnīcu", ar papildinājumiem to pārpublicējis 1996. un 2004. gadā. Tātad šie autori ir atkārtoti publicējuši savas vārdnīcas angļu un amerikāņu mērķauditorijai, nenorādot nosaukumā precīzāku skaidrojumu, kas varētu apstiprināt iepriekš teikto, ka šajās valstīs termina **eponīms** lietojums lasītājam vairs nav svešs.

Globalizācijas apstākļos, kad informācijas apmaiņā internets ir iekarojis stabilu vietu komunikācijas līdzekļu vidū, pēdējo desmit gadu laikā tīmeklī palielinās ārzemju publikāciju īpatsvars par eponīmiku. To saturiskā dažādība ļauj secināt, ka lielākajā daļā gadījumu autori par eponīmiem rakstījuši plašai mērķauditorijai bez detalizētākas tēmas izpēti. Pozitīvi ir atzīmējams tas, ka autori, izmantojot modernās tehnoloģijas, sevis izveidoto datu bāzi var

regulāri papildināt. Piemēram, Bens Kartraits (Ben Cartwright, tiešsaiste Nr. 7), nebūdams valodnieks, publikācijā par angļu leksikonu ‘‘*Eponyms: Immortality Within the Lexicon*’’ sniedz divsimt desmit eponīmu piemēru, detalizēti norādot to definīcijas, īpašvārdu, no kura tie cēlušies un īsas biogrāfiskas piezīmes. Šo materiālu varētu nodēvēt par Eponīmu vārdnīcu internetvidē.

Protams, vienlaicīgi ir pieejamas arī valodnieku apkopotas un izstrādātas datu bāzes, piemēram, Kvebekas valdības Franču valodas aģentūras mājas lapa ietver izsmeļošu informāciju par eponīmiem, to definīciju un etimoloģiju (tiešsaiste Nr. 8). Aizrobežu valodniekiem (Teilgard-Laugesen, 1974; Gawelko, 1977 u.c.) interesants izpētes objekts ir literāro darbu eponīmu analīze, kas atspoguļojas konferenču referātu tēmās, speciālizdevumos, internetā. Piemēram, par (itāļu) literāro deonomastiku rakstījis R. Randačo (Randaccio), kura publikācija iekļauta starptautiskās konferences Leksikogrāfija un onomastika *Lessicografia e onomastica* (2008) rakstu krājumā.

Apakšnodaļas noslēgumā var secināt, ka eponīmikas izpētē un leksikogrāfiskajā izstrādē iezīmējas vairākas problēmas. Pirmkārt, valodnieku vidū trūkst konsekvences terminu lietojumā leksikogrāfiskajos avotos, bez tam nav vienotas izpratnes par leksēmas **eponīms** definīcijas formulējumu un izpētes diapazonu, kā arī nav vienotas nostājas jautājumā par īpašvārdu lomu un vietu leksikogrāfijā.

Ne latviešu, ne ārzemju valodniecībā līdz šim nav notikusi sistēmiska eponīmu (deonīmu) izpēte, kaut arī aizrobežu valodnieki ir veikuši vairāk nozīmīgu konkrētu pētījumu nekā latviešu valodnieki/ onomasti. Sistēmiskās izpētes trūkums ir cēlonis tam, ka pagaidām nav iespējams veikt ne kvantitatīvi, ne kvalitatīvi precīzus aprēķinus par eponīmiem un to atveides īpatnībām gadsimtu laikā. Tomēr uz promocijas darbā apkopotā materiāla pamata ir iespējams runāt par tendencēm eponīmu atveidē un lietojumā, kā arī eponīmu nozīmi latviešu valodas leksiskajā sistēmā, par ko tiks rakstīts turpmākajās apakšnodaļās.

1.2 Eponīma jēdziena izpratnes veidošanās Latvijā

Eponīma jēdziena izpratnes veidošanās Latvijā ir relatīvi nesena. Pirmais eponīmu pieminējums latviešu valodniecībā, vēl gan neizmantojot pašu terminu **eponīms**, varētu būt bijis profesora Pētera Šmita darbā "Ievads valodniecībā" (Šmits, 1921[lekciju konspekts] un 1934). Sadaļā "Sēmazioloģija jeb sēmantika", runājot par piecām raksturīgākajām kategorijām, kurās norisinās semantiskas pārmaiņas, otrajā kategorijā iekļauti no īpašvārdiem veidotie sugas vārdi. Kā piemēri bez izvērsta šīs lingvistiskās parādības skaidrojuma ir minēti eponīmi *boikots*, *huligāns*, *groks* u.c., turpat piebilstot:

■ "Bieži daudzinauti īpašvārdi var izvērsties par sugas vārdiem. Arī ievērojamu rakstnieku tēlotas personas top par sugas vārdiem. Tā pārspīlētu personu mēdz saukt par šovinistu pēc Skriba lielīgā zaldāta Šovena (*Chauvin*)" (Šmits, 1934, 111).

Bet 1921. gada lekciju konspekta izdevumā P. Šmits 68.-69. lpp. šādā pat kontekstā min piemērus *cars*, *karalis*, *boikots*.

Kā termins **eponīms** latviešu leksikogrāfijā parādās 1969. gadā S. Cepurnieces un autoru kolektīva no krievu valodas 1964. gada izdevuma tulkotajā svešvārdu vārdnīcā (Svešvārdu vārdnīca, 1969), tas ir arī iekļauts Latvijā turpmāk izdotajās svešvārdu vārdnīcās. Vārdu **eponīms** gan neatradīsim, piemēram, ne LLVV, ne "Latviešu valodas vārdnīcā. A-Ž" (1987), toties sastapsim "Franču-latviešu vārdnīcā" (2002), kā arī "Ilustrētā svešvārdu vārdnīcā" (2005) ar skaidrojumu: "[grieķu *epōnymos* < *onyma* vārds] – tas, kura vai kā vārdā kaut ko nosauc".

1970. gadā valodniece Inese Ēdelmane Šauļos (Lietuva) konferencē "*Baltu ir slavu antroponimijos klausimai*" publicējusi tēzes "Par dažiem latviešu valodā lietotiem augu nosaukumiem un personvārdiem tajos". Taču jāatzīmē, ka I. Ēdelmane ne šajā, ne arī turpmākajās publikācijās (piem., "Augu nosaukumi un personvārdi" (Ēdelmane, 1974, 62-65)) nav lietojusi apzīmējumu **eponīms**, ne kādu citu adekvātu terminu, iztiekot ar aprakstošu izteiksmi.

Romānists A. Bankavs (Bankavs, 1988, 9), aprakstot aizguvumus no romāņu valodām latviešu valodā, pie eksotiskās leksikas min virkni piemēru, kas latviešu valodas leksiskajā sistēmā ieņem marginālu lomu, jo apzīmē, piemēram, Francijai vai frankofonajām zemēm raksturīgas reālijas (piem., *bonapartisti*, *franks*, *hugenot*, *jakobīņi*, *luidors* u.c). Savukārt pie aizgūtajiem gallicismiem, kas atšķirībā no eksotiskās leksikas ir semantiski asimilējušies un

bagātina ar jaunām leksiskām vienībām latviešu valodas leksisko sistēmu, viņš uzskaita virkni piemēru: *bajonete*, *biotīts*, *boksīts* u.c., kas promocijas darba autores traktējumā ir uzskatāmi par eponīmiem.

Par "Toponīmiskas izcelsmes internacionālismiem latviešu valodā" rakstījusi Solveiga Kumsāre. S. Kumsāre latviešu valodā izdalījusi divas internacionālismu grupas, kuru pamatā ir īpašvārds, proti, antroponīms vai toponīms. Uz 1978. gadā izdotās Svešvārdu vārdnīcas bāzes, kurā iekļauti tieši un pastarpināti aizgūti apmēram 19000 internacionālas cilmes vārdu, viņa konstatējusi 90 toponīmiskas izcelsmes vārdus, tos iedalot četrās tematiskās grupās:

- 1) vislielāko grupu veido ķīmisko elementu, minerālu un derīgo izrakteņu nosaukumi, kas saistīti ar atklāšanas vietas nosaukumu;
- 2) apģērbu un audumu nosaukumi, kas cēlušies no pilsētas vai valsts nosaukuma, kur vispirms sāka šo audumu izgatavošana;
- 3) toponīmiskas izcelsmes produktu un dzērienu nosaukumi;
- 4) toponīmiskie nosaukumi sportā un mākslā (Kumsāre, 1988, 137-141).

Juris Baldunčiks, runājot par anglicismiem latviešu valodā, min angļu cilmes vārdus, kam pamatā angļu īpašvārdi, kas kļuvuši par sugas vārdiem, piemēram, **boikots**, **liliputs**, **huligānisms** (Baldunčiks, 1989, 9). Baldunčika monogrāfijā "Anglicismi latviešu valodā" apkopotais piemēru materiāls, kas ietver no īpašvārda veidotās leksiskās vienības, ir izmantots šī promocijas darba 2. nodaļā "Eponīmu funkcionālā analīze".

Līdz šim Latvijā onomasti ir pievērsuši uzmanību toponīmu un antroponīmu pētījumiem, bet izvērstu pētījumu par eponīmiem latviešu valodnieciskajā literatūrā nav bijis. 2002. gadā A. Bankavs (Bankavs, 2002) J. Endzelīna 129. dzimšanas dienas piemiņai veltītajā konferencē referēja par tēmu "Latviešu valodas eponīmi". Bankavs ir pirmais valodnieks Latvijā, kurš publikācijā lietojis terminu **eponīms** un tam devis skaidrojumu, proti, ka tie ir vārdi (sugasvārdi) vai vārdkopas, kuru pamatā ir īpašvārds (antroponīms vai toponīms). Viņš norāda, ka izšķirami internacionālie un nacionālie eponīmi. Šādu definīciju pārņem arī Linda Piete publikācijā "Personvārdi latviešu un lietuviešu augu nosaukumos" (Piete, 2007, 45). Piete padziļināti pētījusi eponīmiskos augu nosaukumus, kas darināti no personvārdiem, tos salīdzinot divās radniecīgās valodās – latviešu un lietuviešu. Visus no īpašvārdiem radušos augu nosaukumus viņa klasificējusi internacionālajos un nacionālajos eponīmos. Par

internacionālajiem eponīmiem tiek uzskatīti augu nosaukumi, kas ir vienādi vairākās valodās un kas lietuviešu un latviešu valodā pārņemti no kādas citas valodas, savukārt nacionālie eponīmi ir augu nosaukumi, kas veidoti un lietojami tikai attiecīgajā valodā. Secinājumi izdarīti uz eponīmisko piemēru pamata, kuru sastāda 735 vienības, no tām 515 antroponīmiskas cilmes eponīmi. Latvijas Zinātņu akadēmija 2009. gadā L. Pietei ir piešķīrusi jauno zinātnieku balvu par pētījumu “Eponīmi dabaszinātnēs latviešu un lietuviešu valodā” (vadītāja Dr.philol. L. Balode).

Latvijā pagaidām ir publicēti ap divi desmiti zinātnisku rakstu vietēja mēroga un starptautiski atzītos rakstu krājumos (A. Bankavs, O. Bušs, B. Bankava, L. Piete) un viena Eponīmu vārdnīca (Bankava, 2007), kurā ir apkopots nepilns tūkstotis eponīmu, kas līdz šim latviešu leksikogrāfijā ir plašākais apkopotais eponīmu materiāls un ir šī promocijas darba neatņemama sastāvdaļa. Promocijas darbā iekļautie eponīmi ir ekscerpēti no pēdējos gados latviešu valodā izdotajām svešvārdu vārdnīcām, kā palīgmateriālu izmantojot arī franču, krievu, angļu, itāļu valodā publicētos izdevumus, kā arī interneta avotus. Jāatzīmē, ka publicēto eponīmu vārdnīcu vidū promocijas darba autore sastādītā “Eponīmu vārdnīca” ir vienīgā ar tik bagātu krāsainu ilustratīvo materiālu.

Speciālā lietojuma valodas (medicīnas zinātņu nozarē) eponīmi ir atrodami divās vārdnīcās, proti, Ilmāra Lazovska sastādītajā “Klīniskie simptomi un sindromi. Eponīmi” (1971) un Laimoņa Ejuba un Andreja Peredistija 2006. gadā izdotajā “Sindromu, testu un muskuloskeletāru bojājumu eponīmiskā vārdnīca”.

Par eponīmiku ir veikti atsevišķi pētījumi arī Latvijas Universitātē. Moderno valodu fakultātē 2001. gadā franču filoloģijas studente Marina Dremļuga aizstāvējusi maģistra darbu “Franču valodas eponīmi” (*Les éponymes français*), bet 2005. gadā maģistrante Inese Ostrovska aizstāvēja darbu par tēmu “No īpašvārdiem līdz sugas vārdiem” (*Des noms propres aux noms communs*).

Runājot par pētījumu izplatību un kontinuitāti eponīmikā, jāatzīmē, ka vietējo un starptautisko onomastu konferenču sekcijās nereti tiek spriests par eponīmikas jautājumiem un aktualitātēm, bet zinātniskie raksti tiek publicēti interneta datu bāzēs un valodniecībai veltītos zinātnisko rakstu krājumos.

1.3 Ieskats terminu lietojumā eponīmikā

Apakšnodaļas izklāstā tiks dots sistēmisks termina *eponīms* vēstures apskats, pamatojoties uz pētījumā apkopotajiem, itāļu, franču (tostarp Kanādas frankofonās daļas), krievu, poļu un citu valstu valodu valodnieku darbiem ar mērķi sniegt iespējami daudzpusīgu ieskatu veikto pētījumu diapazonā un lietotajā terminoloģijā, īpašu uzmanību veltot nozīmīgāko valodnieku devumam eponīmikā.

20. gadsimta aizrobežu valodniecībā viens no pirmajiem nozīmīgākajiem un detalizētākajiem pētījumiem, kuru var uzskatīt par aizsākumu eponīmikas attīstībai, ir itāļu valodnieka **Bruno Miljorīni** (B. Migliorini) pētījumā par īpašvārdu apelatīvācijas iemesliem un modalitāti, kas apkopoti izdevumā "No īpašvārda līdz sugas vārdam" (*Dal nome proprio al nome comune*, 1927). Tas ir kļuvis par ikonu turpmākajiem pētījumiem onomastikā romāņu valodu un citu valstu valodniekiem, tāpēc turpinājumā īsumā apskatīta B. Miljorīni pētnieciskā pieeja, izvirzītie jautājumi un gūtās atziņas, kuras lielākā vai mazākā mērā turpmākajos pētījumos attīstījuši citi valodnieki.

Miljorīni pētījums vēlīts īpašvārdiem, konkrēti antroponīmiem, kuri kļūst par apelatīviem (tostarp itāļu valodas dialektismiem), tos pētot semasioloģiski.

Ievadā viņš (Migliorini, 1927, 14) izvirza uzdevumu iezīmēt īpašvārda un apelatīva robežas. Darba iztirzājumā autors nonāk pie secinājuma, ka atsakās no absolūtas definīcijas izstrādāšanas, kuru varētu sniegt loģiskā gramatika. Tāpēc, lai aprakstītu pāreju no īpašvārda uz apelatīvu, meklē vispārīgu risinājumu. Autors konstatē, ka robeža starp īpašvārdiem un apelatīviem ir neskaidra un ka nav viena robežlīnija, bet ir jārūnā par veselu robežzonu.

Šajā robežzonā sastopamies ar vārdiem, kas attiecas uz filozofiskiem, literāriem, mākslinieciskiem strāvojumiem, konfesijām un reliģiskajām regulām, politiskām sistēmām u. tml. Analizējot īpašvārdus, Miljorīni izdala trīs robežzonas grupas:

- īpašvārdi priekšmetu nosaukumos (ieroču, kuģu, dārgakmeņu, grāmatu, žurnālu, patentētu priekšmetu nosaukumi);¹
- kustību (reliģisko, politisko, filozofisko, literāro, māksliniecisko utt. nosaukumi);
- īpašvārdi kalendārā sastopamos nosaukumos (mēnešu, kalendāru nosaukumi);

¹ B. Miljorīni (Migliorini, 1927, 13) vērš uzmanību uz sugas vārda "dualitāti" gadījumā, kad tas apzīmē priekšmetu, kas ir viens pēc savas būtības (piem., Bībele; kuģu nosaukums; patentēts priekšmets), jo šajā gadījumā tas funkcionāli neatšķiras no īpašvārda.

Miljorīni grāmatas pirmajā nodaļā runā par personvārdiem vēsturiskā skatījumā, otrajā nodaļā aplūko antroponīmu sistēmu un tās elementus, savukārt trešajā uzmanība pievērsta tādiem onomastiskiem elementiem kā iesaukām, pseidonīmiem, literāru personāžu vārdiem u. t.j.p. Pielikuma izveidē autors (Migliorini, 1927, 52) sev uzstādījis virkni jautājumu, piemēram:

- cik lielu lomu veļtīt literārajiem un ar kultu saistītiem apelatīviem; vārdiem, kuru cilmes skaidrojums ir tautas etimoloģija, kā arī speciālajai leksikai?

Jo tie visi ir leksikas elementi, neskatoties uz to, ka atsevišķos gadījumos tiem ir šaurāks lietojums kādas valodas vai valodas lietotāju grupas ietvaros. Teorētiskajos secinājumos par pāreju no īpašvārda un kļūšanu par apelatīvu valodnieks ir pārliecināts, ka jāņem vērā kā stabilais, tā arī labilais lietojums. Turklāt viņš norāda, ka ir grūti *a priori* iezīmēt robežu īpašvārdu atšķiršanai no apelatīviem, par pamatu ņemot vien lielo sākuma burtu rakstībā, kas ir viens no vispārpieņemtajiem kritērijiem.

Tā kā apkopotais piemēru klāsts ir plašs, autors ierobežojis pētījuma apjomu, analizējot apelatīvus, kas veidoti no īpašvārda ar sufiksa palīdzību, un iekļaujot analīzē vien nedaudzus frazeoloģismus, kā, piemēram, **Ahilleja papēdis**, piebilstams:

■ ‘Nedrīkst aizmirst, ka nereti tieši frazeoloģismos vārds iegūst to noteikto nozīmi, kas kļūst stabila pašā vārdā’¹

Autors loģiskā secībā ar piemēriem apstiprina savu viedokli grāmatas teorētiskajā apskatā.

Grāmatas struktūrā iekļauti pielikumi ar apakšvirsrakstiem:

- No īpašvārda līdz sugas vārdam;
- Transformācija²;
- Kristīgā pasaule;
- Nominācijas un personifikācijas;
- Nozīmes pārnese.

Nodaļa ‘Kristīgā pasaule’ pielikumā ir sadalīta hronoloģiskos posmos, sākot no kristietības pirmsākumiem, tādējādi akcentējot gadsimtu gaitā no personvārdiem radušos sugas vārdu tipoloģiskās iezīmes. No tām izriet, ka uz itāļu valodu 11. un 12. gadsimtā galvenā ietekme ir

¹ ‘Tuttavia si avrà cura di non dimenticare che non di rado il nome assume appunto in serie fraseologiche quel certo valore che poi diventerà stabile in esso’ (Migliorini, 1927, 57).

² Ar jēdzienu transformācija (Miljorīni lieto terminu itāļu val. *la translazione*, burt. tulk. ‘translācija’) jāsaprot pāreja no vienas kategorijas otrā.

bibliskajai tematikai, 13. gadsimtā līdz ar trīs nozīmīgu personību – Dantes, Bokačo un Petrarkas darbību lielāka loma ir šo autoru literārajiem tēliem. Sākot no 14. gadsimta pakāpeniski pieaug tirdzniecības sakari, kuros norēķiniem tiek izmantotas dažādas monētas, nodēvētas zemju pārvaldītāju vārdos. Turpmākajiem diviem gadsimtiem raksturīgi jaunu teritoriju atklājumi un to reāliju apzīmēšana, savukārt 17. gadsimtā ietekmi pārņem franču valoda, lai jau nākošajā gadsimtā dotu vietu delartiskās komēdijas tēliem. 18. un 19. gadsimtā iezīmējas industrializācijas rezultātā radušos iekārtu un procesu apzīmējumi, kā arī vēlākā posmā ieroču nosaukumi.

Pētījuma kontekstā Miljorīni (Migliorini, 1927, 99) lieto terminus bivalents un monovalents. Par bivalentu tiek saukts īpašvārds, kas tiek lietots kā apelatīvs, bet monovalents ir apelatīvs, kas radies no īpašvārda. Iespējamība, ka vārds no bivalenta kļūst par monovalentu, daļēji atkarīga no loģiskiem priekšnoteikumiem. Kamēr vārds ir bivalents, galvenā nozīme ir tieši antroponīmam (reālam vai izdomātam personāžam), korelatīvajai evolūcijai (piemēram, renesanses laikā atgriešanās pie antīkās pasaules tēliem jaunu parādību apzīmēšanai), nozīmes mutācijai. Atsevišķos gadījumos vārdi nostiprinājušies plašā lietojumā, pateicoties to fonētiskajam skanējumam. Kad vārds kļūst monovalents, tā eksistence atkarīga no valodas prestiža, no cilvēku grupas, kurā šo vārdu lieto, no vārda apzīmētā priekšmeta un koncepta izplatīšanās.

► Piemēram, valodā (vispirms franču valodā) nostiprinājies eponīma *giljotīna* lietojums, neskatoties uz to, ka šim eponīmam bija arī sinonīmi – franču val. *louissette* ‘*luizette*’; *louison* ‘*luizons*’; *louisotte* ‘*luizots*’ (francūzis A. Luī (A. Louis) bija giljotīnas konstruktors, bet Ž.I. Giljotīns (G.I. Guillotine) - ārsts un politiķis, kurš akceptēja giljotīnas izmantošanu Francijā). 20. gadsimtā no īpašvārdiem veidotās leksiskās vienības Miljorīni uzskata drīzāk par bivalentām, norādīdams, ka tām vēl ir cieša saistība ar etimonu. Jāatzīmē, ka autoram bija pamats tā secināt, ņemot vērā, ka grāmata tika sastādīta 1926. gadā, kad tādu leksisko vienību, kā **dīzelis**, **fokers** (lidmašīnas tips), **kampari** u.c. lietojums vēl bija neskaidrs un maz izplatīts.

Miljorīni (Migliorini, 1927, 96), uzskata, ka īpašvārdu apelatīvācijas sakarā pieļaujams lietot arī tādus retorikai piederīgus jēdzienus kā:

- **metafora** (gadījumā, ja transformācija jeb itāļu val. *la translazione* uztverama kā līdzība, proti, ‘tāds/a kā’, piemēram, Figaro – bārdzinis; Pēnelope – uzticīga sieva) vai
- **metonīmija** (gadījumā, ja vārds ieguvis patstāvīgu nozīmi, resp., kļuvis monovalents, piemēram, ‘figaro’ kā apzīmējums sievietes jakai).

Pēc apmēram pusgadsimta itāļu valodnieks **Enco La Stella** (La Stella, 1984) turpināja B. Miljorīni aizsākto darbu un to papildināja ar derivātiem no etnonīmiem un toponīmiem, kas bija nostiprinājušies itāļu valodas lietojumā, sākot no 20. gadsimta 50. gadiem. E. La Stellas Deonomastikas vēsturiskajā vārdnīcā (*Dizionario storico di deonomastica*, 1984) apkopotī apmēram 2000 šķirkļi, aplūkojot tajos derivātus no īpašvārdiem ar atbilstošām formām franču, angļu, spāņu un vācu valodā. E. La Stella (La Stella, 1982) ievieš un lieto terminu **deonomastika**, ar to saprotot mācību par derivātiem no īpašvārdiem. Kā iespējama terminā itāļu val. *deonomastici* ekvivalents latviešu valodā varētu būt **deonīmi** (VPSV, 2007, 89). Īpašvārdus, no kuriem tiek veidoti *deonomastici* (t.i., lietvārdi, īpašības vārdi, darbības vārdi, apstākļa vārdi, kurus, lai arī tie kā vārdšķiras ir dažādi pēc dabas un funkcijām, vieno kopēja pazīme - derivācija no īpašvārda), autors sauc par **eponīmiem**. Eponīmi, savukārt tiek iedalīti trīs kategorijās (skat. apakšnodaļu 1.7 ‘Eponīmu klasifikācijas problemātika un diversitāte’).

Vārdnīcā autors ietvēris tabulas ar deonīmiem ķīmijā un numismātikā. Īpašvārda kā viena indivīda apzīmētāja pārtapšana sugas vārdā, lai tādējādi apzīmētu vairākus indivīdus vai grupas, La Stella (La Stella, 1984, 9-10) apzīmē ar terminu **semantiskā banalizācija** (itāļu val. *banalizzazione semantica*). Semantiskās banalizācijas pakāpe variē atkarībā no konteksta, tādējādi sugas vārdi (piem., *hercules*, *kasandra*) var tikt rakstīti gan ar lielo, gan mazo sākuma burtu. Vārdnīcā semantiski banalizējušies šķirkļa vārdi rakstīti ar mazo sākuma burtu. La Stella norāda, ka periodikā, īpaši sporta un politikas izdevumos, ir izplatīta rakstība ar mazo sākuma burtu (piem., *maratons*, *olimps*, *mecenāts*), jo semantiskā banalizācija notikusi gan pēc formas, gan nozīmes (proti, nozīme attālinājusies no oriģinālformas). Autors apzināti vārdnīcā kā atsevišķus šķirkļus nav iekļāvis tādus frazeoloģismus kā *Trojas zirgs*, *Prokrusta gulta*, *Damokla zobens* u.c., jo tie valodā laika gaitā ir nostiprinājušies kā sintagmātiski izteicieni un tajos nenotiek semantiskās banalizācijas process.

La Stellas skatījumā deonīmi veidojas, izmantojot tādus *rethorica ars* elementus kā:

- **antonomāzi** – īpašvārda kā vispārīga apzīmējuma lietojumu, kas ilgākā laika posmā var kļūt par deonīmu (piem., *licejs*, *mecenāts*, *akadēmija*);
- **derivāciju** – deonīmu darināšanu ar sufiksu un prefiksu palīdzību (piem., *daltonisms*);
- **elipsi** – kāda vārda atmešanu, kas pārveido par deonīmu īsu izteikumu, kura sastāvā ir īpašvārds (piem., *džērsijs* < *džērsija audums* < *Džērsija sala*).

- **metonīmiju** – autora vārda došanu izgudrojumam u.tml.; tas ir uzskatāms par nozīmīgu nominācijas procesa palīglīdzekli (piem., *džzelis, pralinē, dobermans, dālija, parkinsonisms*). La Stella vārdnīcā norāda arī uz atsevišķiem eponīmu (resp., īpašvārdu) etimoloģijas ‘viltusdraugu’ gadījumiem (piem., *polka* pēc čehu val. ‘pussolis’, nevis toponīma Polija).

Mūsdienu itāļu valodnieks **Enco Kafarelli** (E. Caffarelli) veic pētījumus onomastikā, īpaši pievēršoties itāļu vārdu un uzvārdu studijām, urbānajai toponīmijai un transonimizācijai. Viņa pētījuma rezultāti atspoguļoti vairāk nekā 200 publikācijās. E. Kafarelli uzskata, ka E. La Stellas lietoto terminu *deonomastici* ir pareizāk aizvietot ar terminu **deonīmi** (itāļu val. *deonimi*, tiešsaiste Nr. 9), lai apzīmētu vārdus, kas antonomāzes, metaforas, metonīmijas vai derivācijas ceļā veidoti no etimoniem jeb eponīmiem. Leksikogrāfiskajos izdevumos vērojams, ka neoloģismu vidū deonīmiskiem veidojumiem (itāļu val. *formazioni deonimiche*) ir tendence skaitliski pieaugt. Kafarelli atzīmē, ka ne vien itāļu, bet arī angļu, franču, spāņu valodā iezīmējas nosacīti jauna parādība – adjektīvu, verbu un pat adverbu veidošana no personvārdiem (Caffarelli, tiešsaiste Nr. 10). Jāatzīmē, ka Itāļu Enciklopēdijas institūta (dib. 1925) mājas lapas sadaļā ‘itāļu valoda - speciālās vārdnīcas’ E. Kafarelli publicējis nelielu rakstu ar nosaukumu ‘Eponīmijas vārdnīciņa’ (*Dizionario di eponimia*), kurā devis 36 vārdu, piemēram, itāļu val. *asfalto* ‘asfalts’, *bungalow* ‘bungalo’, *cravatta* ‘kravate’ u.c. etimoloģijas skaidrojumu. Pēc promocijas darba autores domām, E. Kafarelli nav ievērojis konsekvenci terminu lietojumā, jo nav saprotams, kāpēc šo vārdnīciņu tādā gadījumā nesauc, izmantojot, Kafarelli paša piedāvāto terminu, par ‘deonīmu’ vārdnīciņu.

Jāpiebilst, ka pētījumi par īpašvārdiem itāļu valodā tiek veikti arī Pizas Universitātes Datorlingvistikas institūtā. Īpaši atzīmējams Ritas Marinelli (*R. Marinelli*) un Remo Bindi (*R. Bindi*) devums. Pētnieki kopš 1992. gada veido un analizē itāļu valodas leksiski semantisko datu bāzi (ItalWordNet-IWN). 2006. gada jūnijā viņi referēja IX Starptautiskajā itāļu valodniecības un filoloģijas kongresā Florencē par tēmu ‘Īpašvārdu metaforiskais un metonīmiskais lietojums’ (Bindi, Marinelli, 2008), minot savā referātā arī itāļu valodā biežāk sastopamos īpašvārdus (piem., *Nutella, Berlusconi, Mc Donald*), no kuriem veidoti eponīmi.

Cits itāļietis **Pietro Dri** (P. Dri) internetpublikācijā (Dri, tiešsaiste Nr. 11) lieto terminu **eponomastika** (itāļu val. *eponomastica*), rakstot par samilzušo nepieciešamību izveidot vienotu daudzvalodu vārdnīcu medicīnas teminiem. Šāda vārdnīca ļautu izvairīties no pārpratumiem un dubultnosaukumiem dažādās valstīs vienas un tās pašas slimības apzīmēšanai.

Viena no pēdējām publikācijām itāļu eponīmikā ir 2008. gadā izdotā A. Džardullo (Giardullo, 2008) grāmata ‘‘L’avventura delle parole. Dal nome proprio al nome comune’’, kuras apakšvirsraksts – no īpašvārda uz sugas vārdu, atbilst B. Miljorīni pētījuma nosaukumam.

*** Apkopojums par tendencēm eponīmikas attīstībā itāļu valodniecībā**

Kā iepriekš minēts, B. Miljorīni pāreju no īpašvārda uz apelatīvu centās aprakstīt kā vienotu procesu, pētot galvenokārt uz antroponīmu bāzes veidotus apelatīvus un iekļaujot savā pētījumā nedaudzus frazeoloģismus. Viņš nedod konkrētu definīciju, bet cenšas iezīmēt apelatīva robežas (resp., robežzonu). Transformācija no īpašvārda par apelatīvu tiek dēvēta par ‘‘translāciju’’, kas pēc autora domām var īstenoties tikai ar metaforas vai metonīmijas palīdzību. Miljorīni lieto terminus īpašvārds un apelatīvs (resp., to itāliskos analogus). Savukārt viņa aizsākto pētījumu turpinātājs E. La Stella būtiski paplašina izpētes apjomu un tajā iekļauj arī derivātus no toponīmiem un etnonīmiem, taču izvēlas neiekļaut frazeoloģismus. Līdz ar to derivāciju no īpašvārda La Stella apzīmē ar terminu deonomastika (*deonomastica*), bet attiecīgos sugas vārdus, adjektīvus, verbus sauc par ‘‘*deonomastici*’’, tie tiek veidoti (papildus jau B. Miljorīni pieminētajai metonīmijai) arī antonomāzes, elipses vai derivācijas ceļā. Jāatzīmē, ka La Stella lieto terminu *eponīms*, tiesa, to attiecinot uz īpašvārdu. La Stellas piedāvātais termins ‘‘*deonomastici*’’ nav pateicīgs tulkojumam latviešu valodā, taču koncepts, ko tas izsaka, atbilst VPSV (2007, 84) šķirklī ‘‘deonīms’’ dotajai definīcijai. Arī E. Kafarelli uzskata, ka E. La Stella lietotais ‘‘*deonomastici*’’ precīzāk būtu attiecināms uz deonīmiem vai deonīmiskiem veidojumiem, kas antonomāzes, metaforas, metonīmijas vai derivācijas ceļā veidoti no etimoniem (resp., eponīmiem).

Tātad itāļu valodniecībā termins *eponīms*, tiek attiecināts uz īpašvārdu, bet *deonīms* vai ‘‘*deonomastico*’’ uz vārdu, kas apelatīvējies no īpašvārda. Apelativācija visu trīs minēto valodnieku skatījumā notiek metonīmijas rezultātā, bet La Stella un E. Kafarelli ir vienisprāt, ka arī antonomāzes un derivācijas ceļā.

Būtisks pavērsiens eponīmikā notiek Amerikā 20. gadsimta septiņdesmitajos astoņdesmitajos gados, kad valodnieku vidū sāk nostiprināties termins ‘eponīms’ (angļu val. *eponym*) ar nozīmi ‘no īpašvārda veidota leksiska vienība’, jo līdz tam vispārpieņemta prakse bija uzskatīt, ka eponīms ir īpašvārds. Leksikogrāfiskajos izdevumos parādās aplēses, cik eponīmu sastopams dažādās nozarēs. 1968. gada ‘‘*Webster’s third new international*

dictionary of the English language'' norādīts, ka tajā iekļauti ap 9.000 dažādās nozarēs lietotu eponīmu, bet nepilnus desmit gadus vēlāk, 1977. gada *‘Eponyms dictionaries index’* priekšvārdā minēts, ka tajā iekļauti jau 20.000 eponīmi. Var secināt, ka pagājušā gadsimta 50.-70. gadi bija laiks, kad par pētījumiem eponīmikā radās pastiprināta interese, kas atsoguļojas publikācijās, un eponīmu piemēru kompilācijā. Ieskatam jāpiemin dažas no tām:

- Stenlijs Jablonskis (Jablonski, 1969) *‘Illustrated dictionary of eponymic syndromes and diseases and their synonyms’*, kurā apkopoti ap 2000 medicīniskie eponīmi;
- Samuels Vaisrubs (Vaisrub, 1972) *‘Mythologic eponyms updated’*. Journal of American Medical Association (JAMA);

Neskatoties uz to, ka termina ‘eponīms’, (resp., no īpašvārda veidota leksiska vienība) lietojums 20. gadsimta 60.- 80. gados amerikāņu leksikogrāfijā un valodniecībā pakāpeniski nostiprinās, vienlaicīgi ir konstatējami atsevišķi valodnieku mēģinājumi šim jēdzienam dot citu ekvivalentu apzīmējumu. Franču valodniecībā Kanādā **Žans Klods Bulanžē** (J.C. Boulanger) 1986. gadā ieviesa vispārīgu terminu **onomastisms** (franču val. *onomastisme*), ar to saprotot jebkuru derivātu no īpašvārda (toponīma, antroponīma). Sīkāk viņš onomastismus iedala divās apakšgrupās:

- antroponīmismi (franču val. *anthroponymisme*), kas apzīmē jebkuru derivātu no personvārda (antroponīma) un
- toponīmismi (franču val. *toponymisme*), kas apzīmē jebkuru derivātu no vietvārda (toponīma).

Šajās divās galvenajās apakšgrupās tiek iekļauti arī derivāti no institūciju nosaukumiem, politiskiem grupējumiem un preču zīmoliem (Boulanger, Cornier, 2001). Bulanžē piedāvātos terminus derivātiem no īpašvārdiem grafiski var apzīmēt šādi:

ANTROPONĪMS

ATROPONĪMISMS

► ONOMASTISMS ►

TOPONĪMS

TOPONĪMISMS

1987. gadā Lavāla universitātē Kanādā norisinājās XVI Starptautiskais Onomastikas kongress *‘Īpašvārds – humanitāro un sociālo zinātņu krustcelēs’*. Ž. K. Bulanžē bija viens no tā organizētājiem. Šī kongresa zinātnisko rakstu krājumā uzmanību saista D. Krēmera (Kremer, 1987, 64) referāts ar nosaukumu *‘Romāņu onomastikas pētījumu bilance un perspektīvas’*, kurā autors norāda, ka valodnieki ir veikuši ievērojamu skaitu pētījumu onomastikā, īpaši

pievēršoties toponīmikai un antroponīmikai, galvenokārt pētot vārdu vēsturi un etimoloģiju, bet ne par onīmu īpašo lomu kategorijas maiņā. Tiek atzīmēta nepieciešamība izveidot precīzi strukturētu un skaidri definētu īpašvārdu klasifikāciju (tas attiecas ne tikai uz romāņu valodniecību), kas tiktu apstiprināta un visu lietota.

■ “Valodnieki vēl nav vienojušies, pēc kādiem kritērijiem klasificēt semantisko, formālo, funkcionālo aspektu un kādu starptautisko terminoloģiju lietot” (Kremer, 1987, 64).

► Piemēram, personvārds *Martins* (franču val. *Martin*) formāli ir derivāts no vārda *Mars* (Saules sistēmas planēta), kas vienlīdz ir dieva vārds mitoloģijā un etimoloģiski saistāms ar latīņu valodu, bez tam *Martins* ir svētā vārds (hagionīms).

Pie līdzīgas “tranzītkategorijas” autors (Kremer, 1987, 65) pieskaita **eponīmus**, kuru aplūkošana, pēc autora domām, 20. gadsimta astoņdesmito gadu beigās bija kļuvusi mazliet par modes lietu.

Arī Otavas universitātes (Kanāda) profesors **Andrē Lapjērs** (Lapierre, 1989, 588), lai apzīmētu derivātu no īpašvārda, izmanto terminu **eponīms** (franču val. *éponyme*). Lapjēra skatījumā transformācija no īpašvārda uz sugasvārdu jeb pāreja no “onomastikona uz leksikonu tiek uzskatīta par eponīmikas būtību”, viņš norāda uz to, ka mūsdienu angļu metaleksikogrāfijā un leksikogrāfijā termina *eponīms* ekvivalenta (resp., angļu val. “*eponym*”) lietojums ir nostabilizējies kā vispārīgās (vēsturiskajās, enciklopēdiskajās), tā arī specializētajās vārdnīcās. Viņš atzīst, ka dažkārt konstatējams nepareizs termina **eponīms** lietojums, galvenokārt tas novērojams franču valodas lietotāju vidū angļu valodas ietekmes rezultātā. Angļu valodā vārdam “*eponymous*” ir tāda pati nozīme, kā franču valodas īpašības vārdam *éponyme*, tas nozīmē ‘nosaukts kādas personas vārdā’, tāpēc ir nepareizi franču valodā lietot īpašības vārdu *éponyme* jēdziena ‘homonīms’ apzīmēšanai (tiešsaiste Nr. 12).

Pētījumi par īpašvārda un tā kategorijas maiņu tiek izvērsti arī, tos aplūkojot, piemēram, no speciālās leksikas skatu punkta. Rakstu krājumā ar nosaukumu “*TTR: traduction, terminologie, rédaction*” Monreālas universitātes (Kanāda) Lingvistikas un tulkošanas departamenta valodnieki Monika Kormjē un Žans Fontēns (Cormier, Fontaine, 1995) rakstā “Īpašvārdi un to derivāti mākslīgā intelekta vārdu krājumā” atspoguļo rezultātus pētījumam par īpašvārdiem un to derivātiem tehniskajā un zinātniskajā leksikā. Raksta autoru izpētes priekšmets ir onomastiski mākslīgā intelekta leksikā, uzmanību pievēršot:

- morfosintaktiskām matricām, kas veido mākslīgā intelekta onomastismus;
- onomastisko salikto terminoloģisko vienību izpētei no īpašvārda un tā referenta viedokļa;
- īpašvārda un tā referenta izpētei no to determinācijas viedokļa.

Savukārt **franču valodniecībā** (Francijā), šķiet, tomēr sugas vārda un īpašvārda attiecību sakarā valodnieku (Darmesteter, Grevisse, Fontanier, Riegel) biežāk lietotais termins ir **antonomāze** (franču val. *antonomase*), resp., pāreja no īpašvārda sugas vārda kategorijā vai otrādi, kas ir viena no figūrām retorikā. Termins *antonomāze* franču valodas leksikā parādās 1634. gadā, aizvietojot līdz tam lietoto '*anthonomasia*', kas ar latīņu valodas starpniecību aizgūts no grieķu valodas verba 'ντονομάζειν' (tulk. 'nosaukt citā vārdā').

Franču filologs Arsēns Darmesteters izdala septiņas situācijas, kad iespējama pāreja no īpašvārda uz sugas vārdu, un tās ir šādas:

- 1) autori vai izgudrotāji, savā vārdā nosauc grāmatas vai izgudrojumus (tiek pieskaitīti arī naudas vienību nosaukumi numismātikā);
- 2) vēsturiski vai literāri personāži, dod apzīmējumu kādai rakstura īpašībai;
- 3) priekšvārdi, kļūst par sugas vārdiem, gk., ar ironisku nozīmi;
- 4) antroponīmi vai toponīmi, tiek izmantoti priekšmetu apzīmēšanai;
- 5) vietvārdu izmantošana, lai nosauktu priekšmetus, kuri attiecīgajā vietā tiek izgatavoti;
- 6) iedzīvotāju nosaukuma veidošana;
- 7) īpašvārdi, tiek izmantoti atsevišķu dzīvnieku vai sugu nosaukšanai (Darmesteter, 1895, 53-54).

Franču valodnieks Pjērs Fontanjē uzskata, ka pastāv četri antonomāzes tipi un pie diviem iepriekš minētajiem (resp., sugas vārda un īpašvārda antonomāzes) vēl pieskaita:

- īpašvārda apzīmēšana ar citu īpašvārdu (piem., *Nērons ir Nērons* resp., personai, kuras vārds dotajā piemērā ir Nērons, tiek piedēvētas vēsturē zināmā imperatora Nerona rakstura īpašības);
- sugas vārda apzīmēšana ar citu sugas vārdu (piem., teikumā 'Īsta amazone ir šī kaujinieciskā un vīrišķīgā sieviete' – 'kaujinieciska un vīrišķīga sieviete' ir sinonīmisks apzīmējums leksiskai vienībai 'amazone') (Fontanier, 1968, 95-97).

Mūsdienu valodniece Eva Bīhi (Büchi, 1991, 139) terminu interpretācijā piedāvā sekot itāļu valodnieka La Stellas (La Stella, 1984) priekšlikumam, par eponīmu saucot īpašvārdu (resp., onomastiskā derivāta pamatu), bet jēdzienu, kas apzīmē derivātu no īpašvārda (itāļu val. *deonomastico*), franču valodā saukt par *déonomastique*. Bīhi (Büchi, 1996, 261) atzīmē, ka derivāti no īpašvārdiem lielā daļā gadījumu dublē antonomāzes fenomenu, taču ar piebildi, ka antonomāzes jēdziens ir plašāks par '*déonomastique*'. Šo pētījumu priekšmetu ir iespējams traktēt šaurākā un plašākā skatījumā. Piemēram, Magali Fontāns uzskata, ka deonomastikas izpētes materiālu veido tikai no īpašvārdiem veidotie:

- morfoloģiskie derivāti (piemēram, *Sads - sadisms*) un
- semantiskie derivāti (metonīmijas, metaforas, antonomāzes rezultātā radušās deonomastiskas leksiskās vienības) (Fontant, 1998, 5).

Turpretī Šarls Bernē deonomastikas izpētes materiālā, paplašinot itāļu valodnieka Miljorīni aizsākto pētījumu, ierosina iekļaut arī frazeoloģiskās vienības, tādējādi viņa piedāvātā klasifikācija ir šāda:

- A. Īpašvārda lietojums bez morfoloģiskām izmaiņām
 - a) frazeoloģiskajā vienībā nostiprinājies īpašvārda lietojums:
 - sakāmvārdi, parunas (visi ceļi ved uz Romu, franču val. *Tous les chemins mènent à Rome*);
 - izteicieni (atklāt Ameriku, franču val. *découvrir l'Amérique*);
 - saliktās nominālās leksiskās vienības (Džoula efekts, franču val. *effet Joule*).
 - b) sugas vārdi, kas par tādiem kļuvuši netiešas derivācijas ceļā (franču val. *derivation impropre*); antonomāzes gadījums (geizers, bekerels, kirī, franču val. *un geyser, un becquerel, un curie*).
- B. Īpašvārda 'pāreja' citā leksiskā kategorijā afiksācijas ceļā:
 - a) kategorijas maiņa derivācijas rezultātā (*Amerika – amerikānis*);
 - b) kategorijas maiņa, veidojoties saliktenim (*A. Sax – saksafons*) (Bernet, 1989, 520).

Franču leksikogrāfe N. Rikalāna-Puršo (Ricalens-Pourchot, 2003) norāda, ka *antonomāze* ir sinonīms *eponīmam*. Tomēr viņa atdzīst, ka tie nav absolūtie sinonīmi. Leksikogrāfe Ž. Reja-Debova (Rey-Debove, 1995, 117) dod priekšroku terminam eponīmisks vārds (substantīvs,

verbs, adjektīvs), bet Enriete Valtere (Walter, 1998) franču valodniecībā ir viena no pirmajām, kas sāk lietot terminu *eponīms*, attiecinot to uz apelatīviem un norādot, ka eponīmi ir vārdi, kuru etimoni ir personvārdi vai vietvārdi.

* **Apkopojums par tendencēm eponīmikas attīstībā franču (tostarp frankofonajā Kanādas) valodniecībā**

20. gadsimta 70.- 80. gados valodniecībā sāk nostiprināties termina *eponīms* (ar nozīmi ‘no īpašvārda veidota leksiska vienība’) lietojums, un šis termins kļuvis par metavalodas daļu izkonkurējot, piemēram, tādus valodnieku piedāvātus terminus kā ‘eponoms’ (Vartanjans); ‘eponomastiko’ (Dri) u.c. Līdz tam, piemēram, kanādiešu valodnieks Ž.K. Bulanžē jebkuru derivātu no īpašvārda (toponīma vai antroponīma) dēvēja par onomastismu, kuri attiecīgi dalījās antroponīmismos un toponīmismos. Jāatzīmē, ka šī paša fenomena apzīmēšanai 2001. gadā Bulanžē lieto jau citu terminu, proti, **propriionīms**.

Franču valodniecībā nav vienotības terminu lietojumā, un šaurākā vai plašākā izpratnē tiek lietoti tādi termini kā *antonomāze*, *īpašvārda derivāts*, *eponīms*, *eponīmisks vārds*.

Salīdzinot ar franču valodniecību, **krievu valodniecībā** termins *antonomāze* valodniekiem ir maz pazīstams (Суперанская, 1960). Kaut arī daži valodnieki savos pētījumos to lieto, piemēram, L. Andrejeva disertācijā “*Лингвистическая природа и стилистические функции “значащих” имен (антономасии)*” šo terminu definē kā patstāvīgu stilistisku paņēmieni valodā, kurš vienlaicīgi realizē vairāku tipu leksiskās nozīmes, proti:

■ “pamatnozīmi un kontekstuālo, priekšmetiski loģisko un nosaucošo (nozīmi)” (Андреева, 1965, 4-6).

Andrejeva disertācijas izklāstā izdala divus antonomāzes veidus:

- pastāvīgi funkcionējošais, t.i., vārds raksturojums, kas kalpo kā vienīgais līdzeklis attiecīgās personas individualizācijai jebkurā kontekstā;
- situatīvais, t.i., tāds, kas tiek lietots runā līdzās jau esošam reālam vārdam, to pilnīgi neaizvietojo.

Termins *eponīms* krievu valodniecībā ir reģistrēts vārdnīcā jau 1910. gadā, tomēr pirmie nozīmīgie pētījumi datējami ar 20. gadsimta 60. gadiem. Pētījumos tiek lietoti dažādi termini. Piemēram, ievērojamā krievu valodniece Aleksandra Superanska raksta:

■ “Krievu valodā, pateicoties tās izcili bagātajām derivācijas iespējām, deonīmiskā vārddarināšana ir ļoti plaši pārstāvēta. Atšķirībā no apelatīvu darināšanas deonīmisko vārddarināšanu neierobežo vārddarināšanas celmu leksiskā nozīme, kas ievērojami paplašina tās iespējas, ļaujot veidot no vieniem un tiem pašiem onīmiskajiem celmiem visu tipu lietvārdus un īpašības vārdus, kā arī darbības vārdus un apstākļa vārdus” (Суперанская, 1969, 143).

Superanska (ibid, 144) lieto apzīmējumus apelatīvā un onīmiskā leksika. No īpašvārda veidotās leksiskās vienības iedala stabilajās (krievu val. *стойкие*) un ātri pārejošajās (krievu val. *скоропребывающие*).

Vārdu vēsturei veltītu vairāku grāmatu autors Eduards Vartanjan (Вартаньян, 1976), izmantojot vērā ņemamu piemēru klāstu, apraksta īpašvārdu (vietvārdu) kategorijas maiņu, lietojams terminus **eponīms** (tas, kas dod vārdu) un **eponoms** (tas, ko nosauc).

Savukārt pēdējās desmitgadēs valodnieciskos pētījumos (Telia, 1981) sastopams arī termina **otrreizēja nominācija/ nozīme** lietojums (krievu val. *вторичная номинация; вторичное значение*), ar ko pieņemts apzīmēt ‘Jau eksistējošas vienības fonētiskā veidola izmantojumu nominācijas aktā, lai nosauktu citu denotātu’ (ЛЭС, 1990, 336).

Šis termins attiecināms gan uz onīmu, gan citu kategoriju leksēmu “otrreizēju izmantošanu”. Krievu valodniecībā pastāv arī termins **alluzīvie/netiešie īpašvārdi** (krievu val. *аллюзивные имена собственные*), lai apzīmētu īpašvārdus, kas pārgājuši citā kategorijā un kuriem piemīt asociatīvais un informatīvais blīvums.

1995. gadā Vedenska un Koļesņikovs publicē grāmatu ‘*От названий к именам*’, kurā populārzinātniskā stilā tiek rakstīts par sugas vārdiem, kas darināti no īpašvārdiem. Grāmatas pielikumā ir vārdnīca, kas sastāv no vairāk nekā 2000 vienībām ar krievu valodas un tajā lietotajiem svešvārdiem, kuru pamatā ir īpašvārds.

Krievu valodniecībā pirmā eponīmu vārdnīca izdota 1998. gadā. Autors vārdnīcas ievadā raksta:

■ ‘‘Eponīmu vārdnīca: īpašvārdi, kas kļuvuši par sugas vārdiem; terminu un jēdzienu darināšana; sugas vārdu cilme; pārnestā nozīmē lietoti vārdi ‘‘(Рязанцев, 1998) ¹.

2004. gadā Tulā Ludmila Izakova aizstāvējusi disertāciju ‘‘*Антропонеимы в русских словарях науки, производства и социально-политической жизни России XVIII - XX веков*‘‘. Savā pētījumā autore izmanto terminu **антропонеимс**, proti, no antroponīma darināts deonīms.

Runājot par terminoloģiju, jāatzīmē autoritatīvās krievu valodas speciālistes Podoliskas (Подольская, 1978, 138) ‘‘Krievu onomastiskās terminoloģijas vārdnīcā’’ paustais viedoklis, ka visa onīmiem pretstatītā leksika (izņemot verbus) tiek saukta par apelatīvo leksiku. Šāds redzējums tomēr ir pretrunā ar termina *sugas vārds* un *apelatīvs* vispārpieņemto lietojumu un ir pierādījums tam, ka speciālistu vidū pastāv terminoloģiska problēma, kuras risinājums nav vienkāršs.

Arī citu valstu valodnieku un leksikogrāfu vidū, kā minēts turpmāk izklāstā, aizvien nav vienotības ar īpašvārda apelatīvāciju saistīto terminu lietojumā, kas pierāda, ka eponīmika vēl joprojām ir nepārtrauktā attīstības stadijā.

Poļu leksikogrāfijā pirmā eponīmu vārdnīca ‘‘*Słownik eponimow czyli wyrazow odimiennych*’’ izdota 1996. gadā. Tās autors ir leksikogrāfs, rakstnieks un tulkotājs Vladislavs Kopalinskis (Kopalinski, 1996). Viņš vārdnīcas ievadā norāda tādus eponīmu piemērus kā ‘*lolita, trojas zirgs, sendvičs*’ u.c. Šī vārdnīca ieguva lielu lasītāju atsaukumi un tāpēc tika atkārtoti izdota 2004. un 2006. gadā. Savukārt jaunākajos poļu pētījumos eponīmikā (Rudnicka, 2006; Gałkowski, 2008) tiek aizgūts iepriekš pieminētā kanādas valodnieka Ž.K. Bulanžē piedāvātais termins *onomastisms*, vienlīdz ieviešot terminu **eponīmisms** un starp abiem terminiem nosakot leksikoloģiski semantisku atšķirību. Par *onomastismu* tiek saukts, no īpašvārda veidots sugas vārds vai frazeoloģisms, kura semantiskā saikne ar īpašvārdu ir netieša. Savukārt *eponīmisms* ir apelatīvācijas procesā (ar metonīmijas vai metaforas palīdzību) no īpašvārda veidots vārds vai frazeoloģisms, kas saglabā tiešu semantisko saistījumu ar attiecīgo īpašvārdu.

¹ ‘‘Словарь эпонимов: имена собственные, перешедшие в названия; образование терминов и понятий; происхождение имен нарицательных; слова, употребляемые в переносном смысле’’.

Bez tam tiek runāts par **netiešiem onomastismiem, autonomiem eponīmismiem un eponīmiskiem frazeoloģismiem.**

► Piemēram:

- **netiešs onomastisms**: sanbernārs (suņu šķirne) < nosaukta pēc Svētā Bernarda patversmes Alpos, kuras nosaukums savukārt veidots no hagionīma *Svētais Bernards*.

Tātad veidojas šāda ķēde: hagionīms → oronīms (Sanbernardīno pāreja) → ergonīms → apelatīvs. Apelatīva saikne ar hagionīmu ir netieša jeb pastarpināta.

- **autonoms eponīsmisms**: lazarete < no lepras slimnieku aizbildņa Svētā Lācara vārda.

- **eponīmisks frazeoloģisms**: Ariadnes pavediens (ideomātisks izteiciens, kurā vismaz viens komponents ir īpašvārds).

Vācijā kopš 1997. gada tiek izdots ievērojamā vācu romānista **Volfganga Šveikarda** sastādītais *Deonomasticon Italicum* (Schweickard, 1997-2005) 9 sējumos. Sējumos pārsvarā iekļauti derivāti no toponīmiem, bet sestajā sējumā un pielikumā – no antroponīmiem. V. Šveikards kopā ar valodnieku darba grupu kopš 1985. gada apkopo deonomastiskos veidojumus romāņu valodās, kā arī vācu un angļu valodā. Ir zināms, ka *Deonomasticon Italicum* projekts kopumā sastāvēs no 30 sējumiem. Šveikards (Schweickard, 1989, 242) izmanto terminu **deonomastisks veidojums** (franču val. *formation deonomastique*), to attiecinot uz derivātu no īpašvārda neatkarīgi no tā, vai derivācijas procesā notiek morfoloģiskas izmaiņas (piemēram, *Sads - sadisms*) vai nenotiek (piemēram, *Marengo - marengo*).

Eponīmu plašo lietojumu zinātniskajā terminoloģijā (ekonomikā, fizikā, ķīmijā, anatomijā un fizioloģijā) pētījušas rumāņu valodnieces **Floriāna Popescu** (*Popescu, 2003, 2005*) un **Karmena Maftei** (*Maftei, 2003*). F. Popesku un K. Maftei par eponīmiem sauc **derivātus no īpašvārdiem**, kas var būt sugas vārdi, adjektīvi vai verbi, kuri visbiežāk saglabā saistību ar personu vai ģeogrāfisko nosaukumu, no kura derivāts veidots. Viņu pētījumu objekts ir eponīmu lietojums speciālā lietojuma (angļu) valodā.

Jāatzīmē, ka eponīmikā līdz šim ir publicēti ne vien zinātniski raksti, bet arī populārzinātniskā un speciālā literatūra, kas apskata, piemēram, tikai bibliskas (Norma, 2001) vai mitoloģiskas cilmes (Philibert, 2005) eponīmus.

Šīs apakšnodaļas nobeigumā var secināt, ka eponīmika kopumā vēl ir valodnieku nepietiekami izpētīta joma, par ko liecina dažādās pieejas terminu lietojumam un vienotu principu trūkums pat vienas valsts, piemēram, itāļu valodnieku vidū (*Migliorini, La Stella, Caffarelli*).

Termina *eponīms* vai citu valodnieku piedāvāto (daļēji) sinonīmisko apzīmējumu skaidrojumi laika gaitā ir veidojušies, balstoties uz pilnīgi pretējām jeb antonīmiskām definīcijām. Pirmā no tām akcentē eponīmu kā īpašvārdu, kuram apelatīvējoties, radies sugas vārds (VPSV 2007, 108); kā rakstīts citos avotos, piemēram, SvV (1999, 203) eponīms ir ‘‘tas, kura vai kā vārdā kaut ko nosauc’’. Tāpat attiecīgais termins skaidrots arī daudzu citu valodu vārdnīcās. Šī paveida skaidrojumam ir arī ar nozīmes sašaurinājumu saistīts variants, kas pārsvarā sastopams krievu valodas leksikogrāfiskajos avotos, proti, ‘‘Cilvēks, no kura vārda veidots apzīmējums tautai, vietai u.tml.’’ (АХМАНОВА, 1969, 528).

Šķiet pārsteidzoši, ka tik daudzi viens otra tradīcijai sekojoši leksikogrāfi nav pamanījuši, ka vismaz mūsdienu zinātnē (valodniecībā, onomastikā) ne jau cilvēks tiek saukts par eponīmu, bet gan cilvēka vārds (turklāt plašākā traktējumā šo terminu mēdz attiecināt ne tikai uz personvārdiem, bet arī uz vietvārdiem un dažu citu kategoriju onīmiem).

Valodnieki izmanto senos terminus un rada jaunus, lai apzīmētu pārejas procesu no īpašvārda uz sugas vārdu, kā arī jauno, no īpašvārda veidoto, leksisko vienību. Taču definēt konkrētu robežu starp īpašvārdiem un sugas vārdiem ir delikāts un sarežģīts uzdevums, ne velti arī piedāvāto terminu definīcijas ir atšķirīgas. Ieskatam no īpašvārda veidotu leksisko vienību apzīmējumu piemēri (Sk. Tabula Nr. 3), kas norādīti oriģinālvalodā un izkārtoti hronoloģiskā secībā.

Tabula Nr. 3

Valodnieku lietotā terminoloģija īpašvārda un no tā veidotās leksiskās vienības apzīmēšanai

<i>Īpašvārds (gk. antroponīms vai toponīms)</i>	<i>No īpašvārda veidotā leksiskā vienība</i>	<i>Valodnieki un laika periods</i>
<i>Nome proprio</i>	nome comune, appellativo	B. Migliorini (1927)

		A. Peterson (1929)
<i>Proper name</i>	embodied, disembodied proper name ¹	A. Gardiner (1954)
	quasi proper name	O. Jespersen (1961)
	used proper name	F. Zabeeh (1968)
	secondary proper name/ modified proper name	J. Algeo (1973) / T. Burge (1973)
<i>Эпоним</i>	<i>эпоном</i>	Эд. А. Вартањьян (1976)
<i>Eponimo</i>	<i>deonomastico</i>	E. La Stella (1984)
<i>Proper name</i>	appellative derived	Van Langendonck (1985)
<i>Nom propre</i>	onomastisme (toponymisme, anthroponymisme)	J.C. Boulanger (1986)
	formation deonomastique	W. Schweickard (1989)
<i>Proper name</i>	hybrid proper name	W. Kunne (1992)
<i>Nom propre</i>	[substantif, verbe, adjectif] eponimique	C.L. Beechin (1989) J. Rey-Debove (1995)
Nome proprio	<i>eponomastico</i>	P. Dri (1997)
	derivation deonomastique / improper name	Z. Fabian (2001) / J. Katz (2001)
Proper name/ Nom propre/ Īpašvārds	eponym/ eponyme/ eponĪms	R. Hendrickson (1985) M. Manser (1988) A. Lapierre (1989) M.S. Freeman (1997) A. Bankavs (2002) F. Popescu (2005) J. Grant (2007) L. Piete (2007)
<i>Eponimo</i>	<i>deonimo,</i> <i>formazione deonimica</i>	E. Caffarelli (2006)
EponĪms	deonĪms, apelatĪvs, arĪ eponĪms	ValodniecĪbas pamatterminu skaidrojošā vārdnĪca (2007)
<i>Rzeczownik</i>	eponimizm, onomastizm	A. Gałkowski (2008)

Kā norādĪts promocijas darba ievadā, autore balstās uz VPSV (2007, 108) otro definĪciju, proti: ‘‘par eponĪmu daŹkārt mēdz dēvēt arĪ sugas vārdu, kas radies no Īpašvārda, šim Īpašvārdam apelatīvējoties’’. Minētais termina lietojums ar šādu nozĪmi valodnieku un leksikogrāfu vidū aktualizējies pēdējos gadu desmitos, par to liecina jauna leksikogrāfijas Źanra – eponĪmu vārdnĪcu – attĪstĪba, tostarp arĪ jau specializētu vārdnĪcu izdošana.

Var piekrist valodniecei F. Popescu (*Popescu*, tiešsaiste Nr. 13), ka rakstiskos avotos, runājot par eponĪmiem, sastopams liels skaits daŹādu terminu, bet tikai nedaudzi valodnieki ir

¹ A. Gardiners angļu val. ‘‘*embodied proper name*’’ attiecina uz Īpašvārdiem, kuriem ir stabils asociatĪvais statuss (piem., Aristotelis, Napoleons u.c.), turpretĪ angļu val. ‘‘*disembodied proper name*’’ uz tādām leksiskām vienĪbām, kā, piemēram, priekšvārdiem.

detalizētāk pētījuši un centušies tos teorētiski aprakstīt. 1960.–1980. gados, piemēram, angļu valodas vēstures, tāpat leksikoloģijas, stilistikas un gramatikas izdevumos lietoja deskriptīvu terminu ‘‘vārds, kas veidots no īpašvārda’’. Aptuveni sākot no pagājušā gadsimta 80. gadiem ne vien Amerikas, bet arī Eiropas valstu valodniecībā termins *eponīms* ir nostiprinājies. To lieto, gan attiecinot uz īpašvārdiem, kas pārveidoti par sugas vārdiem vai kas adaptēti kā adjektīvi vai pat verbi, gan arī attiecinot uz minētajiem jaunveidojumiem. Eponīmi tiek interpretēti vispārlietotās leksikas un speciālās leksikas perspektīvā.

Pēc promocijas darba autores domām vienots termina **eponīms** definējums un lietojums valodnieku un citu nozaru speciālistu vidū ļautu izvairīties no pārpratumiem. Termins **eponīms** ir īss un labskanīgs, bez tam būtu jāņem vērā fakts, ka ‘‘medicīnas zinātņu nozarē, atšķirībā no valodniecības zinātnes, termina lietojums jau ir nostiprinājies sen un tiek attiecināts tikai uz zāļu, struktūru vai slimību apzīmējumu, kas veidots no personvārda’’.¹

¹ *The American Heritage Stedman's Medical Dictionary. Boston, Mass: Houghton Mifflin, 2002.*

1.4 Īpašvārds un tā semantika

Tradicionālās skolas gramatikas klasifikācijā īpašvārdi veido substantīvu apakšklasi. Īpašvārdi no sugas vārdiem atšķiras ar to, ka tiem ir dažādas funkcijas: sugas vārds apzīmē, bet īpašvārds nosauc vienu vienīgu objektu (retākos gadījumos - objektu grupu kā vienotu individualizētu veselumu). Īpašvārdi ikvienas valodas leksiskajā sistēmā ieņem nozīmīgu lomu un tie jau izsenis ir valodnieku iecienīts izpētes objekts. Neskatoties uz to, valodnieku vidū aizvien nav vienprātības par vairākiem jautājumiem. Viens no tiem ir par to, vai īpašvārdam ir leksiskā nozīme lingvistiskajā izpratnē vai nav. Lai arī semantikas nozarē pastāv savas aksiomas, tomēr daudzām semantikas problēmām iespējami vairāki skaidrojumi un interpretācijas.

Nemot vērā, ka ikviena eponīma pamatā ir īpašvārds, promocijas darba autore uzskata par nepieciešamu sniegt ieskatu valodnieku viedokļos par īpašvārda funkcijām un nozīmi.

Zviedru valodnieks Aksels Peteršons pagājušā gadsimta sākumā rakstīja:

■ “Īpašvārds tiek uzskatīts par stabilu terminu, etiķeti. Taču tādā gadījumā īpašvārda lietojums sugas vārda funkcijā kļūst neizskaidrojams un varam uzdot jautājumu, kā ietekmē [īpaš – B.B.] vārds tiek ‘reanimēts’, lai tam no jauna ļautu ienākt dzīvajā valodā” (Peterson, 1929, 2).

Turpmākajā apakšnodaļas izklāstā tiks meklēta atbilde uz Peteršona jautājumu par faktoriem, kuri ietekmē eponīmu veidošanos no īpašvārda.

Īpašvārda nozīmes un funkciju izpratne būtībā ir ne tikai teorētiskās valodniecības, bet arī – un varbūt pat vēl vairāk - valodas filozofijas problēma. Fakts, ka pastāv dažādas teorijas par īpašvārdu, liecina par to, ka pētnieki pievērš uzmanību atšķirīgiem šī vārda lietojumiem. Par īpašvārda leksiski semantisko statusu domas dalās un valodnieku vidū raisās debates galvenokārt starp diviem pretējiem viedokļiem: vieni, uzskata, ka īpašvārdam nav leksiskās nozīmes, bet otri, pastāv uz to, ka īpašvārdam šī nozīme ir.

Valodnieks Žans Luī Vakslērs (Vaxelaire, 2005b, 35) uzskata, ka spriest tikai divās šādās kategorijās ir ierobežojoši. Atgriežoties pie jautājuma par īpašvārda semantikas interpretāciju un atturoties no problēmas vēstures detalizēta izklāsta, tiks sniegts īss ieskats valodniecībā pastāvošajos uzskatos.

Īpašvārds ir asemantisks (Dž. S. Mills, F. Sosīrs, A. Gardiners, O. Ahmanova, A. Lehmans, M. Bertē, R. Coates u.c.).

Uzskatu, ka īpašvārdam nav leksiskās nozīmes, pirmais izvērsti pamatojis angļu loģiķis Džons Stjuarts Mills. Viņš (Mill, 1843, 23) raksta, ka konotatīviem vārdiem (sugas vārdiem) ir nozīme un koncepts, ko tie izsaka un ar kuru palīdzību apzīmē priekšmetus/reālijas, taču nekonotatīvi vārdi (īpašvārdi) esot denotatīvas vienības, kuras apzīmē priekšmetu, bez atribūtu ietveršanas. Pēc viņa domām, kad mēs runājam par pilsētu vai personu, netiek dots vairāk informācijas, kā vien pats nosaukums / vārds. Šo ideju paplašinot un modificējot vēlāk attīsta citi valodnieki. Krievu valodniecībā Milla viedokli aizstāv A. Superanska, J. Karpenko, Ņ. Tolstojs un citi valodnieki. Turklāt

■ “‘Krievu onomastiskās terminoloģijas vārdnīcā’ (Подольская, 1978, 99) termins ‘onomastiskā semantika’ jeb ‘īpašvārda semantika’ skaidrots kā īpašvārda ekstralingvistiskā nozīme, ko veido vairāki specifiski elementi. No tā jāsecina, ka pēc autores domām, lingvistiskās nozīmes īpašvārdiem nav (jo nevarētu taču būt, ka šī nozīme ir gan, bet neietilpst īpašvārda semantikā’ (Bušs, 2003, 275).

Īpašvārdam ir semantika, resp., leksiskā nozīme (H. Džozefs, O. Jespersens, M. Breāls, Serls, O. Bušs u.c.).

■ “‘Pretējo viedokli, oponējot Dž. Millam, ir formulējis cits angļu loģiķis – H. Džozefs. Pēc viņa domām, īpašvārdiem ir ne tikai nozīme, bet tā ir pat bagātāka nekā apelatīviem. XX gadsimta valodniecībā, šķiet ievērojamākais šī uzskata pārstāvis ir Oto Jespersens. Taču jāņem vērā, ka Jespersens analizē īpašvārdu nozīmi reālajā lietojumā, t.i., runas līmenī, bet ne valodas līmenī’ (Bušs, 2003, 275).

2008. gada publikācijā onomasts Bušs ir piedāvājis īpašvārda leksiskās jeb konceptuālās nozīmes definīciju:

■ "Īpašvārda leksiskā pamatnozīme sastāv no šim vārdam atbilstīgā nomenklatūras vārda [piem., 'upe', 'cilvēks', 'tauta'] nozīmes un no šī īpašvārda regulāro lietotāju apziņā eksistējošā priekšstata par attiecīgā īpašvārda denotāta visbūtiskākajām pazīmēm" (Bušs, 2008, 478).

Diskusijā par īpašvārda semantiku daļa valodnieku pat izvirzīja hipotēzi, ka īpašvārdam ir vairākas nozīmes (resp., piemīt hipersemantisms). Pēc angļu filologa un fonētiķa Henrija Svīta (Sweet, 1877) domām, īpašvārds *John* ietver vismaz divus atribūtus:

a) ka viņš (*John*) ir dzīva būtne;

b) viņa vārds ir vīriešu dzimtē,

bet tiem, kas pazīst konkrēto *John*, arī citus aspektus, tostarp fizisko izskatu, raksturu utt..

Bez tam daži valodnieki piemin īpašvārda īpašo nozīmi, piemēram, pēc termina ‘semantika’ ieviesēja Mišela Breāla domām, starp īpašvārdu un sugas vārdu ir intelektuāla atšķirība, jo, ja klasificētu sugas vārdus pēc ideju daudzuma, ko tās izraisa, tad īpašvārdiem vajadzētu būt priekšgalā, jo tie, būdami visindividuālākie, ir nozīmes ziņā visbagātākie (Breal, 1924, 182)¹.

Pretēji īpašvārda asemantikas piekritējiem, šīs grupas pārstāvji vairāk analizē īpašvārdu diskursīvā, nevis valodnieciskā aspektā; galveno uzmanību pievēršot īpašvārda kontekstam.

Akadēmiķis Ļevs Ščerba 20. gadsimtā krievu valodniecībā aizsāka teorētiskus pētījumus par īpašvārda nozīmi. Viņa idejas 1960.-70. gados turpināja attīstīt tādi valodnieki kā Vladimirs Nikonovs un J. Daņiļina.

Vladimirs Nikonovs (Никонов, 1966, 12-13) piedāvā tēzi, ka īpašvārds pieļauj vispārinājumu, respektīvi, autors izdala onīma nozīmi trīs līmeņos:

- etimoloģiskajā (preonomastiskajā);
- onomastiskajā;
- de (post) onomastiskajā.

J. Daņiļina (Данилина, 1972, 38) uzskata, ka katrai onomastiskajai vienībai (toponīms, antroponīms, tēla vārds vai daiļdarba nosaukums utt.) piemīt savas īpatnības. Valodā onīmi atspoguļojas to vispārīgajā nozīmē, bet runas līmenī tiem atbilst konkrēts jēdziens. No īpašvārda veidoti apelatīvi funkcionē runas, nevis valodas līmenī. Tikai daži onīmiski izteicieni, kas lietoti kā substantīvi, var kļūt par normu visiem valodas lietotājiem.

¹ “[...] est une différence tout intellectuelle. S’il on classait les noms d’après la quantité d’idées qu’ils éveillent, les noms propres devraient être en tête, car ils sont les plus significatifs de tous, étant les plus individuels”.

Personvārdu lietojums, piemēram, literārajos darbos tādējādi var kļūt par pamatu sugas vārdiem (*donžuāns, dons kihots, kazanova* u.c.).

Īpašvārda lingvo diskursīvais traktējums (W. Van Langendonks, Ž.L. Vakslērs, M.N. Garī-Priēra) atspoguļojas uzskatā, ka formāli identiski īpašvārdi ir homonīmi. Šis uzskats pastāv apmēram kopš 20. gadsimta vidus. Jau Alans Hendersons Gārdiners (Gardiner, 1954) rakstīja par iespēju interpretēt identiskus vārdus kā homonīmus, lai arī katram no tiem piemīt sava īpaša nozīme. Džons Algeo (Algeo, 1973), runājot par īpašvārda semantiku, piedāvā stratificētu pieeju, atbilstīgi kurai īpašvārds tiek definēts atšķirīgi saskaņā ar dažādiem gramatikas komponentiem (piemēram, atdalot semantiku no sintakses). Savukārt Van Langendonks izvirza teoriju angļu val. ‘*a unified theory of proper names*’, kurā viņš integrē pragmatisko, semantisko un sintaksisko aspektu. Īpašvārda semantikā viņš iekļauj šādus elementus:

- iepriekšminēta / pieņemta nozīme (angļu val. *presuppositional meaning*);
- asociatīva nozīme (angļu val. *associative meaning*);
- emocionāli ekspresīva nozīme (angļu val. *emotive meaning*);
- gramatiskā nozīme (angļu val. *grammatical meaning*) (Van Langendonck, 2007, 71-84).

Latviešu onomasts Bušs publikācijā ‘‘Īpašvārdu semantika (interpretācijas mēģinājums)’’ raksta:

■ ‘‘[...] no valodas un runas attiecību aspekta, jāteic, ka vismaz 99% personvārdu (rēķinot katru homonīmu atsevišķi) funkcionē tikai runas līmenī un tikai niecīgu procenta daļiņu veido valodas elementi. Tie ir plaši pazīstamu personu vārdi. Tikai šo nedaudzo personvārdu semantika ir attiecināma uz valodas līmeni, visiem pārējiem personvārdiem valodas līmenī patiešām semantikas nav, jo tie arī paši nav valodas elementi’’ (Bušs, 2003, 280-281).

Bez tam viņš norāda, ka īpašvārdiem bez denotatīvās var būt arī konotatīvā semantika un turklāt īpašvārdiem piemīt arī sava vēl specifiskāka semantika. Šīs (specifiskās) semantikas savdabīgums slēpjas īpašvārda ārējā semantikā jeb formsemantikā pretstatā aplūkotajai īpašvārdu iekšējai semantikai jeb saturesemantikai. Neatkarīgi no dalījuma iekšējā un ārējā semantikā kā cita līmeņa parādība vēl tiek minēta motivatīvā vai etimoloģiskā semantika.

Ārējo semantiku veido likumsakarīgie priekšstati un asociācijas, ko rada īpašvārda leksēma (resp., tās forma, skaniskais vai grafiskais veidols) neatkarīgi no šī vārda jēdzieniskā satura. Ārējā semantikā var izdalīt divus pamatveidus, kurus O. Bušs sauc par:

- etimoloģizējošo semantiku (resp., to veido īpašvārda iekšējās formas izraisītie priekšstati, piemēram, Lielupe – liela upe);
- adresatīvo jeb piesaistes semantiku (veido priekšstati, kurus īpašvārds rada par attiecīgā objekta (onīma denotāta) nacionālo, lokālo, reliģisko u.tml. piederību (piemēram, vārds Huseins pārstāv sociumu, kas kaut kādā veidā saistīts ar musulmanismu). Piesaistes semantikā raksturīgi, ka radītais priekšstats var būt maldīgs.

Ārējā semantikā bez diviem minētajiem pamatveidiem ietilpst arī tā konotatīvās semantikas daļa, kas aptver īpašvārda ārējās formas radītās stilistiskās un emocionālās asociācijas.

Motivatīvā jeb etimoloģiskā semantika ir tā, kas īpašvārdiem piemītusi to tapšanas brīdī, tad, kad apelatīvs (vai cits īpašvārds) pārtapa jaunā kvalitātē, bet saistījums ar apelatīvo leksiku (vai motivējošo īpašvārdu) vēl bija skaidri uztverams.

J. Šerstjukova (*Шерстюкова*, 2002, 41) savā promocijas darbā *“Парадигматическая и синтагматическая апеллятивация имен собственных (На материале нем. яз.)”* uzskata, ka īpašvārda semantika valodā ir “vienvirziena” (resp., tā kaut ko nosauc) un sastāv no diviem elementiem: denotāta un nozīmes elementa.

Runas līmenī īpašvārda semantika ir “bidirekcionāla” (t.i., divvirziena), jo tā nosauc un apzīmē. Būtiska semantiska atšķirība starp īpašvārdiem un sugas vārdiem slēpjas to nevienādajā psiholingvistiskajā atveidē: sugas vārda leksiskās nozīmes pamatā ir koncepts, bet īpašvārds balstās uz uztveri/attēlojumu. Īpašvārda saturs (t.i., antroponīma gadījumā informācija, kas tiek saistīta ar personu) apelatīvācijas procesā saglabājas nemainīga un kalpo par pamatu jaunajai nominatīvajai vienībai.

Savukārt Marija Noēla Garī-Priēra (Gary-Prieur, 1994) un Kirstena Jonasone (Jonasson, 1994) domā, ka īpašvārdu unifikācija (ne semantiska, ne morfosintaksiska) nav iespējama, jo nav kritēriju, kas šo grupu spētu aptvert un/vai norobežot.

1.4.1 Par īpašvārda sinonīmi, homonīmi un polisēmi

Valodnieku vidū līdzīgi kā jautājumā par īpašvārdu semantiku domas dalās arī par īpašvārdu sinonīmi, homononīmi un polisēmi. Lielākā daļa valodnieku uzskata, ka onīmu semantika būtiski atšķiras no apelatīvu semantikas, tomēr pastāv arī pretējs viedoklis, ka īpašvārdu semantiskā struktūra, kā arī semantiskie sakari īpašvārdu sistēmas ietvaros nebūt nav pārāk atšķirīgi no analogiskiem fenomeniem sugas vārdu līmenī. Galvenais un gandrīz vai vienīgais konstatējamo atšķirību iemesls ir īpašvārdu jeb onīmu monoreferenciālums (Pamp, 1994). O. Bušs piekrīt Wotjāka (Wotjak, 1974), un citu valodnieku viedoklim, ka starp onīmiem un apelatīviem pastāv semantiskās struktūras līdzība (Bušs, 2006, 106).

Īpašvārda sinonīmija ir pētīta vismazāk. Īpašvārdiskajiem nosaukumiem, lai tos varētu uzskatīt par sinonīmiem, jāfunkcionē valodā vienā un tai pašā laikā ar vienu un to pašu nozīmi. Absolūta īpašvārdu sinonīmija, šķiet, ir gandrīz neiespējama.

Īpašvārdiem raksturīgās savdabīgās semantiskās attiecības starp tādiem, piemēram, toponīmiem, kuru leksiskā jeb denotatīvā nozīme valodas līmenī ir vienāda, kaut gan katram no attiecīgajiem onīmiem ir savs denotāts un līdz ar to no citiem atšķirīga tā sauktā enciklopēdiskā nozīme, varētu dēvēt par onomastisko kvazisinonīmi (Bušs, 2006, 111).

Onomasts Bušs (ibid, 112) secina, ka starp personvārdiem ir mazāk sinonīmu nekā starp vietvārdiem (un savukārt ļoti daudz kvazisinonīmu – it sevišķi procentuālajā vērtējumā – starp astronīmiem). Šķiet, ka kvazisinonīmija nav gluži sveša arī apelatīvu sistēmai, īpaši terminiem un tā sauktajiem nomenklatūras vārdiem; daži valodnieki uzskata abas minētās leksikas grupas (bet it sevišķi nomenklatūras vārdus) par visai tuvām īpašvārdiem, un kvazisinonīmijas eksistence varētu būt viens no argumentiem par labu šādam viedoklim.

Turpmākajos piemēros var konstatēt, ka konotātam ir lielāka nozīme nekā denotātam, tāpēc, piemēram, antroponīmi *Leņins* un *Uļjanovs* vai urbanonīmi *Leņingrada* un *Sanktpēterburga / Pēterburga* nevar būt kvazisinonīmi, kā apgalvo Leo Hibs Huks (Hoek, 1971, 116). Faktiski ievērojamai daļai krievu tautības cilvēku “Leņingrada un Sanktpēterburga / Pēterburga” ir drīzāk “kvaziantonīmi”, jo šie pseidosinonīmi ir attiecināmi uz dažādiem valodas reģistriem, lietojumiem un nosacījumiem.

Par absolūto sinonīmi parasti (vai pat nekad) nevar runāt, arī analizējot eponīmus,

► piemēram, leksēma ‘kazanova’ (franču val. *casanova*) franču valodas elektroniskajā mēdiju vārdnīcā (tiešsaiste: www.mediadico.com) tiek tulkota kā sinonīms vārdam ‘donžuāns’ (spāņu val. *Don Juan*) un ‘lovelass’ (angļu val. *Lovelace*), taču vai ir iespējams

likt vienādības zīmi starp šiem trīs apzīmējumiem? Savukārt elektroniskajā tēzaurā ‘‘*Roget’s II: The New Thesaurus*’’ (tiešsaiste Nr. 14) šķirklis ‘*Don Juan*’ tiek tulkots kā sinonīms ‘*Casanova*’, ‘*Romeo*’. Vai tāpēc varam uzskatīt, ka vārdam *donžuāns* ir sinonīmi *lovelass*, *kazanova* un *romeo*? Ir skaidrs, ka augstāk minētie piemēri ir apelatīvu īpašvārdi; diez vai tie uzskatāmi par absolūtiem sinonīmiem, jo tiem ir atšķirīgi konotāti.

O. Bušs (Bušs, 2006, 111) uzskata, ka personvārdi, kas sastāv no vairākiem (parasti diviem vai trīs) komponentiem ir īpašs gadījums. Viena un tā paša cilvēka vārdu, uzvārdu un – dažkārt – tēvvārdu var traktēt gan kā sinonīmus, gan kā viena daudzkomponentu personvārda īsākos variantus. Par ‘‘oficiālā’’ personvārda (stilistiskajiem) sinonīmiem var atzīt iesaukas un pseidonīmus.

Savukārt domu, ka īpašvārdiem vispār nevar būt sinonīmu, atbalsta, piemēram, tādi valodnieki kā Žoržs Kleibers (Kleiber, 1981, 411) un Luka Manīni (Manini, 1996, 162).

Krievu teorētiskās onomastikas pārstāves A. Superanskas (Суперанская, 1973, 289) skatījumā īpašvārda homonīmiskums atzīstams, ja ir runa par vienādiem vārdiem, kas pieder pie dažādām īpašvārdu grupām un apakšgrupām. Savukārt vienādi īpašvārdi, ja tie pārstāv vienu un to pašu onomastiskās sistēmas apakšgrupu atbilstīgi Superanskas uzskatiem nav dēvējami par homonīmiem, bet par vienvārdību (*krievu val. тезоименность*).

Tomēr viedoklim, ka homonīmiskas attiecības vērojamas arī starp vienādiem personvārdiem vienas valodas ietvaros, veidojas savs atbalstītāju pulks un teorētiskā tradīcija.

■ ‘‘Šķiet, ka par tradīcijas pamatlicēju var uzskatīt angļu onomastu Alanu Gārdineru, kurš pirms vairāk nekā 60 gadiem pirmais formulējis ideju, ka vienas onīmu grupas vai apakšgrupas ietvaros homonīmu ir tieši tik daudz, cik ir vienādu nosaukumu referentu. [...] Starp mūsdienu valodniekiem kā autoritatīvākais šāds īpašvārdu homonīmijas atbalstītājs būtu minams Villijs Van Langendonks. Ja ikviena īpašvārda nozīmes pamatu, resp., denotatīvo nozīmi veido vispārināts priekšstats par šī īpašvārda referentu, tad loģiski, ka ir tik nozīmju, cik referentu, - bet cik nozīmju, tik arī vārdu, šajā gadījumā – homonīmisku īpašvārdu’’ (Bušs, 2006, 107-108).

Minētā paveida homonīmu vairākums funkcionē tikai runas līmenī, un tikai neliela daļa pieder pie valodas kā sistēmas, iespējams, tas ir viens no faktoriem, kāpēc homonīmijas koncepcija nav ieguvusi plašāku popularitāti.

Īpašvārda polisēmija rodas, pateicoties tam, ka šo vārdu semantisko struktūru veido vairākas vai pat daudzas sēmas, tostarp arī vairākas denotatīvās sēmas jeb nozīmes (un nozīmes nianses). Denotatīvo sēmu analīzes paraugu viens no pirmajiem ir devis vācu valodnieks Gerhards Votjāks (Wotjak, 1974), vēl detalizētāk īpašvārdu semantisko struktūru analizējis Ernsts Mihaels Kristofs (Christoph, 1991). Protams, ne visas šādas īpašvārdu sēmas realizējas vienlaicīgi. Īpašvārda polisēmija, tāpat kā visa semantiskā struktūra un attieksmes ir cieši saistīta ar konkrēto valodu.

1.4.2 Īpašvārda komunikatīvā un stilistiskā funkcija

Pēc Genādija Koļšanska (Колшанский, 1975, 6) domām komunikācija ir leksisko vienību producēšanas process, kas atspoguļo nevis zīmju kopumu, bet domas satura īstenošanas veidu. Šī valodas fenomena skaidrojumam jābūt balstītam nevis uz pašas zīmes tekstūru (struktūru), bet uz kognitīvo aspektu, kas veido komunikācijas informatīvo bāzi. Šī iemesla dēļ daži pētnieki, atsakoties no īpašvārda nozīmes valodas sistēmā, tam piedēvē diskursīvu nozīmi runas līmenī. Īpašvārda semantikas “atomi” īstenojas kontekstā, kad objekts, demonstrē savu diversitāti attiecībā pret klausītāju. Cilvēks uztver šīs dažādās nozīmes, taču ne vienmēr visi tās interpretē vienādi precīzi.

Īpašvārds ārpus savas pamatfunkcijas (indentificēt) var tekstā iegūt jaunas stilistiskas funkcijas, padarot saražģītāku savu nozīmi mikro un makro kontekstā. Īpašvārda semantizācija ir “ģenētiski” noteikta, jo nozīme, kuru īpašvārds iegūst, piemēram, daiļdarbā, ir aktualizējama uz šī literārā teksta bāzes, tādējādi īpašvārdam (piemēram, antroponīmam) piedēvējot īpašību kopumu (vecumu, nodarbošanos, dzimumu, sociālo statusu utt.), kā arī paužot personāža subjektīvo attieksmi un viedokli. Uz šo elementu pamata tiek veidota īpašvārda konotatīvā semantika. Aplūkosim dažādus konotātu veidus (Shokhenmayer, 2009):

- sociālie konotāti – ir saistīti ar lomu sadali sabiedrībā;
- nacionālie konotāti – katrai kultūrai/nācijai ir tai raksturīgi antroponīmi, kultūras, valodas, nacionālās tradīcijas. Neskatoties uz to, globalizācijas ietekmē nacionālie konotāti var kļūt par internacionāliem. Literārajā onomastikā nacionālo konotātu lietojums ir atkarīgs no daiļdarba autora;
- kulturetimoloģiskie konotāti – saistās ar lietojuma biežumu, modi utt.;
- kultūrvēsturiskie konotāti – personības un vēsturisku notikumu nozīmīgums var veicināt attiecīgā īpašvārda apelatīvāciju un piešķirt pozitīva vai negatīva vērtējuma niansi eponīmam.

Žozeta Reja–Debova (Rey-Debove, 1971, 31) uzskata, ka tieši personas, vietas, notikuma svarīgums strukturē īpašvārdu nomenklatūru.¹ Anna Makolkina (Makolkin, 1992, 11) izšķir vārdus, kas ir atpazīstami visā pasaulē (angļu val. *'names of universal circulation'*) un vārdi, kuri tiek lietoti intelektuāļu, nozaru speciālistu vidū (angļu val. *'names of limited circulation'*).

Šīs apakšnodaļas nobeigumā var secināt, ka pastāv vairākas onomastu izstrādātas teorijas par īpašvārdu un tā semantiku. Vienas no jaunākajām ir atrodamas Vakslēra (Vaxelaire, 2005) un Van Langendonka (Van Langendonck, 2007, 183-255) darbos. Valodnieki aizvien meklē teoriju, kas ļautu apvienot īpašvārdus, neskatoties uz to taksonomisko diversitāti. Daļa valodnieku uzskata, ka īpašvārdiem atšķirībā no sugas vārdiem nepiemīt konceptuāla nozīme. Neskatoties uz to, ka īpašvārdu kategorija ir ļoti daudzveidīga, lielākā daļa pētījumu parasti skar tikai antroponīmus un toponīmus. Īpašvārda pazīstamība ir antropocentrisks un individuāls fenomens, kuru ietekmē vairāki faktori, svarīgākie no tiem ir lietojuma biežums un ilgums, kā arī īpašvārda iekļaušana frazeoloģiskajās vienībās u.c.

Nākošajā promocijas darba apakšnodaļā uzmanība pievērsta transformācijai no īpašvārda uz sugas vārdu un ar šo procesu saistītiem fenomeniem (piem., leksikalizācijai u.c.).

¹ *"C'est l'importance d'une personne, d'un lieu, d'un événement, qui les designent, qui structure une nomenclature de noms propres"*.

1.5 No īpašvārda līdz sugas vārdam

Īpašvārdi un sugas vārdi katras valodas substantīvu sistēmā atrodas opozīcijā. Šo semantisko diferenciaciju ieviesa jau sengrieķu stoīķi un īpaši šai sakarā jāpiemin Trāķijas Dionīsijs (II p. Kr.).

Nominācijas process neapšaubāmi ir saistāms ar semantiskās derivācijas fenomenu, jo jau eksistējošas leksiskās vienības lietojums ar jaunu valenci var būt dažkārt uztverts kā vārda ‘selekcija’, bet citkārt kā jauns veidojums, tā uzskata valodnieks Anatolijs Žuravļovs (Журавлёв, 1982, 62). Pirmajā gadījumā ir runa par leksiskās nozīmes transformāciju, bet otrajā tas ir onomasioloģisks process. Valodā jaunas leksiskās vienības, jeb semantiskie derivāti ir izplatīta parādība, īpaši terminoloģijā, nomenklatūrā un onomastikā. Jaunu leksisko vienību veidošana, tiešā vai netiešā veidā, skar dažādu elementu mijiedarbību, piemēram:

- valoda un realitāte;
- valoda un doma;
- valoda un cilvēcisko emociju kopums utt.

Šajā disertācijas darba apakšnodaļā uzmanība tiks pievērsta tiem īpašvārdiem, no kuriem veidoti sugas vārdi, tātad - gramatiskās kategorijas maiņai. Tiks meklēta atbilde uz jautājumu: kā notiek pāreja no īpašvārda uz sugas vārdu, kāda ir šī procesa būtība?

Tā kā liela daļa īpašvārdu cēlušies no sugas vārdiem, stingru robežu starp vieniem un otriem novilkt nevar (Siliņš, 1990, 10; Weekly, 1932, 44; Migliorini, 1927; Jespersen, 1971).

Ievērojamais krievu valodnieks Vladimirs Gaks par īpašvārdu kategorijas maiņas procesu raksta:

- ‘Viena un tā pati forma var pielāgoties, lai apzīmētu citu objektu (priekšmetu), bet ne to, kura apzīmēšanai tā bija veidota; savukārt, no otras puses, konkrētais objekts var iegūt citu nosaukumu’ (Гак, 1977).

1.5.1 Īpašvārda apelatīvācija

Lai apzīmētu pārejas procesu no īpašvārda uz citu leksisko vienību, valodnieki izmantojuši vairākus terminus, piemēram, **derivācija** (E. Büchi), **deonimizācija** (E.

Caffarelli), **īpašvārda leksikalizācija** (Л.А. Введенская, Н.П. Колесников), **semantiskā banalizācija** (E. La Stella), **konversija** (E. Weekly), **transonimizācija** (A. Cieslikowa, A. Gałkowski), vai **transpozīcija** (Ch. Bally), **transfērs**, **translācija u.c.** Cita franču lingvистa Lisjēna Tesnjēra (Tesnière, 1976) skatījumā, transpozīcijas rezultātā notiek kategorijas un morfoloģiskās izmaiņas. Turpretim krievu valodniece Irina Arnolda (Арнольд, 1967) terminu ‘transpozīcija’ lieto tad, kad tiek veidots jauns vārds, mainot kategoriju, bet nemainot sākotnējās leksēmas formu. Šādā gadījumā jaunais vārds iegūst citu sintaksisku funkciju un jaunu leksiski gramatisku nozīmi.

Latviešu terminoloģe Valentīna Skujiņa, norādot, ka valodniecībā jauna termina izveidē bieži mēdz izmantot īpašvārdu (uzvārdu vai vietvārdu) un atsaucoties uz krievu onomastiskās terminoloģijas vārdnīcu (Подольская, 1978) kā arī citiem ar terminoloģijas kritēriju izstrādi saistītajiem avotiem, secina, ka **eponimizācija** varētu nozīmēt ‘‘kļūšana par eponīmu’’, nevis ‘‘veidošanās no eponīma’’:

- ‘‘Īpašvārds ar nozīmes pārnēsību parasti kļūst par sugasvārdu. Sugasvārdu sastatījumā ar īpašvārdu mēdz saukt par apelatīvu, bet onomastiskā terminam apelatīvācija ir plašāk izplatīts sinonīms deonimizācija. Šī procesa apzīmēšanai izmantots arī termins eponimizācija’’ (Skujiņa, tiešsaiste Nr.15).

Pēc Valodniecības pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas (VPSV, 2007) dotās definīcijas pārtapšana no īpašvārda par sugasvārdu ir **apelatīvācija**, bet apelatīvācija vai sugasvārda darināšana no īpašvārda, izmantojot vārddarināšanas afiksus tiek dēvēta par **deonimizāciju**; attiecīgi termins **deonīms** skaidrots kā vārds, kas radies, īpašvārdam apelatīvējoties, vai kas darināts no īpašvārda.

Jānorāda, ka ‘‘Krievu onomastiskās terminoloģijas vārdnīcā’’ (1978, 54) ar deonomizāciju (krievu val. *Деонимизация*) tiek apzīmēta: ‘‘*переход онима в апеллатив без аффиксации*’’. Turklāt citā vārdnīcā, proti, ‘‘*Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии*’’ (tiešsaiste Nr. 34) tiek rekomendēts nelietot terminu deonimizācija, bet īpašvārda pārejas par sugas vārdu apzīmēšanai, izmantot terminu **depropriācija** (krievu val. *Депроприация*).

VPSV (2007) **detoponimizācija** definēta kā vietvārda pārtapšana par cita veida īpašvārdu (ne vietvārdu) vai sugasvārdu, savukārt **deantroponimizācija** ir antroponīma pārtapšana par cita veida īpašvārdu vai sugasvārdu.

Lielākā daļa valodnieku terminu ‘apelatīvs’ un ‘sugas vārds’ lieto kā absolūtus sinonīmus. Tomēr jāatzīmē, ka krievu valodniece Podoļska norāda, ka, lai arī apelativācija ir īpašvārda pārtapšana par sugas vārdu, tomēr termins apelatīvs nav ekvivalents sugas vārdam, jo jēdziens *apelatīvā leksika* viņasprāt, ir plašāks un aptver visas nominālās vārdšķiras (Подольская, 1978, 38).

Apelativācija ļauj īpašvārdam pāriet citā leksiskā apakšsistēmā, kuru, pēc Vladimira Ņeroznaka domām, var uzskatīt par pārejas elementu starp apelatīvu un onoma, tāpēc Ņeroznaks (Нерознак, 1990) piedāvā lietot terminu **apelonīms/ -ija**.

Izvērtējot promocijas darba izstrādes laikā apkopotos materiālus, var secināt, ka pārejai no īpašvārda uz sugas vārdu valodniecības terminoloģijā nav vienota traktējuma un valodnieki īpašvārda kategorijas maiņas apzīmēšanai galvenokārt lieto terminus **apelativācija, leksikalizācija un deonimizācija**.

Šo leksiski sematisko procesu ietekmē cilvēciskais faktors, kas saistīts ar indivīda piederību sociālajai, kulturālajai valodas kopienai. Pārejas procesā īpašvārds ir pakļauts semantiskai modifikācijai, kuras rezultātā notiek daļēja vai pilnīga nozīmes maiņa. Apelativējies īpašvārds apzīmē priekšmetu kopumu, kuram ir saistība ar īpašvārda sākotnējo (viena konkrētā) priekšmeta, resp., objekta apzīmējumu.

Apelativācijas procesā galvenokārt iesaistās četras īpašvārdu grupas, resp., kategorijas:

1. antroponīmi;
2. toponīmi;
3. etnonīmi¹;
4. ergonīmi (resp., uzņēmumu nosaukumi, paplašinātā nozīmē pie šīs kategorijas pieskaitāmi arī uzņēmumu zīmoli).

Autoritatīvais itāļu onomasts E. Kafarelli (Caffarelli, 2008, 115) nesenā publikācijā analizējis onimizācijas, leksikalizācijas un transonimizācijas procesus. Pirms sniegt īsu ieskatu onomasta gūtajās atziņās saistībā ar šajā nodaļā aplūkoto jautājumu par īpašvārda pāreju sugas vārda kategorijā, ir būtiski pievērst uzmanību viņa lietotajai terminoloģijai.

Pēc Kafarelli domām *deonomastika* vai *deonīmija* (itāļu val. *deonimia*) ir pāreja no īpašvārda uz sugas vārdu; termini *onimizācija* (itāļu val. *onimizzazione*) un *deleksikalizācija* (itāļu val. *delessicalizzazione*) tiek lietoti, lai apzīmētu pāreju no sugas vārda uz īpašvārdu, savukārt ar

¹ Kuri vairākās Rietumeiropas valodās – pretstatā latviešu valodai – tiek uzskatīti par īpašvārdiem.

terminu *deonimizācija* apzīmē pretējo procesu. *Transonimizācija* (itāļu val. *transonimizzazione*) ir pāreja no īpašvārda 1 uz īpašvārdu 2 (piemēram, toponīms → antroponīms; antroponīms → preču zīme utt.).

Termini *semantiskā ekspansija* (itāļu val. *espansione semantica*) vai *semantiskā mutācija* (itāļu val. *mutamento semantico*) tiek lietoti paralēli kā *transleksikalizācijas* (itāļu val. *translessicalizzazione*) procesa elementu nosaukumi. *Leksikonimizācija* (itāļu val. *lessiconomizzazione*) ir apzīmējums divvirziena (no īpašvārda uz sugas vārdu un otrādi) procesam. Tātad E. Kafarelli lietotā terminoloģija atbilst šādai shēmai:

- Onimizācija/deleksikalizācija : pāreja no sugas vārda uz īpašvārdu
- Deonimizācija: pāreja no īpašvārda uz sugas vārdu
- Transonimizācija: pāreja no īpašvārda 1 uz īpašvārdu 2
- Leksikonimizācija: pāreja no sugas vārda uz īpašvārdu vai no īpašvārda uz sugas vārdu.

Izplatītākā ir pāreja no īpašvārda (antroponīma/toponīma) uz sugas vārdu un otrādi. Piemēram, no toponīma veidoti substantīviskie adjektīvi, kas apzīmē populāciju, kā arī metonīmijas ceļā ar attiecīgo toponīmu saistītas reālijas:

- **sugas vārds 1 > īpašvārds 1 > sugas vārds 2, 3, 4...**
(piem., grieķu val. *nea polis* (tulk. ‘jauna pilsēta’) > Neapoles (itāļu val. *Napoli*) pilsētas nosaukums Itālijā > *neapolietis, neapoliešu pica* utt.)

No antroponīma darināts derivāts var veidot garāku ķēdi, jo no sugas vārda 2 var būt veidots jauns īpašvārds u. t.j.p., piemēram,

- ▶ latīņu val. *paparu-* + *aceu* - > *Paparazzo* (iesauka) > *Paparazzo* (uzvārds) > *paparazzo* (‘paparaci fotoreportieris’) > *Paparazzi/ - o* (preču zīmols).

Jāatzīmē, ka šī piemēra etimoloģijas pamatā varētu būt arī grieķu valodas vārds ‘papas’ (tulk. ‘mācītājs’), kas vēlāk kļūst par iesauku, uzvārdu, līdz tiek izmantots F. Felīni kinofilmā (1960) vienam no tēliem. No tā brīža apzīmējums kļūst par visā pasaulē plaši lietotu sugas vārdu. Jauniegūtā nozīme (‘uzmācīgs sensāciju fotogrāfs’) tiek pārņemta un izmantota vairākos preču zīmos, restorānu un kafejnīcu nosaukumos, kas savukārt pieder pie īpašvārdu kategorijas.

Līdzīgs piemērs ir eponīms *karpačo*. Etimoloģijas pamatā ir ievērojamā 16. gs. Venēcijas gleznotāja Karpačo uzvārds. Vitore Karpačo savās gleznās izmantojis izteikti spilgtu sarkanu

krāsu. 20. gs. 60. gados itāļu pavāru Čipriani esot iedvesmojusi gleznotāja lietotā sarkanā krāsa, kas asociējusies ar jēlu liellopu gaļu, un tāpēc pavārs mākslinieka uzvārdā nosauc ļoti plānās šķēlēs sagrieztu liellopu gaļu. Mūsdienās nozīme ir paplašinājusies, jo par karpačo sauc jebkuru plāni sagrieztu produktu.

Leksonīmiskās ķēdes garums ir neierobežots, kā piemērā:

- **Sugas vārds 1 > īpašvārds 1 > īpašvārds 2 > īpašvārds 3 > sugas vārds 2,3,4...**

Vācu val. *berh-* ‘lācis’+ *munda* ‘aizsardzība’ > *Bermunda* (iesauka) > *Bermudez* (uzvārds) > *Bermuda* (sala/ toponīms) > *bermudas* (pusgaras vasaras bikses); *Bermudu salu dolārs*; *bermudiāna* (bot. ‘īrisu ģints augs’).

Līdzīgs piemērs ir eponīma *kimberlīts* gadījumā: **īpašvārds 1 + sugas vārds 1 > īpašvārds 2 > īpašvārds 3 > īpašvārds 4 > sugas vārds 2**

► Angļu valodā *Kimber* (priekšvārds) + [ķeltu] *lêah* ‘mežs’ > ķeltu *Kimberley* (toponīms) > *Kimberley* (antroponīms) > *Kimberley* (toponīms par godu Dž. Vudhausam, Kimberlijas grāfam) > kimberlīts (iezis).

Ķeltu cilmes vietvārds *Kimberley* viduslaikos pārtapa par izplatītu angļu toponīmu. Džons Vudhaus (John Wodehouse), saukts par lordu Kimberliju, bija pirmais Kimberlijas grāfs. 1894. - 1895. gadā viņš ieņēma ārlietu ministra amatu un bija atbildīgs par britu kolonijām, kā rezultātā viņam par godu tika nosaukta pilsēta Dienvidāfrikā, kā arī daudzas ielas dažādās pasaules pilsētās. Jāatzīmē, ka 20. gadsimta sākumā *Kimberley* sāka lietot kā vīriešu priekšvārdu. Vēlāk šis vārds tika dots abu dzimumu pārstāvjiem, bet mūsdienās anglofonajās zemēs tas ir izplatīts sieviešu priekšvārds. Savukārt Dienvidāfrikas pilsētas Kimberlijas vārdā nosaukts zaļganpelēks vai zilganpelēks ultrabāzisks, magmatisks iezis - *kimberlīts*, kas satur dimantus.

Turpinājumā tiks aplūkotas semantiskās izmaiņas saistībā ar secīgu onimizāciju un deonimizāciju.

Pārejai no sugas vārda statusa uz īpašvārdu un atkal uz sugas vārdu parasti raksturīga pilna semantiskā mutācija. Pilna semantiskā mutācija ir tad, kad veidojas leksikonīmiskā ķēde:

- **sugas vārds 1 – īpašvārds – sugas vārds 2.**

► Ar šādu leksonīmisku ķēdi saistīts, piemēram, eponīms *sekvoja*. Vārds *sekvoja* sākotnēji Ziemeļamerikas indiāņu čiroku valodā apzīmēja dzīvnieku oposumu. Sekvojas koks savukārt savu nosaukumu guvis no čiroku cilts indiāņa *Seqwoia* vārda (dzīvnieku nosaukumi, kā zināms, bieži pārtapuši par indiāņu personvārdiem). *Seqwoia* kļuvis slavens ar to, ka izgudrojis un ieviesis alfabētu. 19. gadsimtā viņam par godu nosaukts šis mūžzaļais vienmājas skuju koks.

Daudzkārtēju pāreju no sugas vārda uz īpašvārdu un otrādi galvenokārt var novērot zinātņu nozarēs. No sugas vārda veidota toponīma vai antroponīma derivāta leksikalizācija (ar vai bez suffiksācijas), redzama šādā piemērā: leksēma *lapsa* (vācu val. *Fuchs*) ar metaforas (kas raksturo dzīvnieka izskatu un piedēvētas īpašības) starpniecību valodā nostiprinājusies sākotnēji kā iesauka un vēlāk uzvārds. No uzvārda *Fuchs* savukārt ir veidoti vairāki deonīmiskie sugas vārdi.

► Franču botāniķis Šarls Plumjē vasarzaļu krūmaugu *fuksiju* nosaucis par godu 16. gadsimta bavāriešu botāniķim un mediķim Leonardam Fuksam.

Vācu minerologa Johana Nepomuka fon Fuksa vārdā nodēvēts minerāls *fuksīts*.

Abos gadījumos ievēroti morfoloģiskie likumi, kas raksturīgi zinātnisko terminu darināšanā:

sakne + sufikss ‘-ija’ (botānika);

sakne + sufikss ‘-īts’ (mineroloģija).

Eponīmi **fuksija** un **fuksīts** ir divu atšķirīgu nozaru termini un veidoti no diviem dažādiem īpašvārdiem (kaut arī abos konkrētajos gadījumos īpašvārdi *Fuks* ir homofoni un homogrāfi). No eponīma *fuksija* veidots rozīgi violetas krāsas nosaukums ar tādu pašu izskaņu - *fuksija*. Minētais piemērs varētu radīt priekšstatu, ka minerāls *fuksīts* tā nosaukts tāpēc, ka tā krāsa atbilst rozīgi violetai krāsai, lai gan patiesībā minerāls ir zaļganā krāsā.

Līdzīgi maldinoša situācija **novērojama eponīmu semantiskās destabilizācijas** gadījumos, t.i., kad ar īpašvārda starpniecību no sugas vārda tiek veidots cits (identisks vai šķietami līdzīgs) sugas vārds (vai cits zinātņu nozarē lietots termins), taču eponīma pamatā esošie īpašvārdi ir atšķirīgi, piemēram, viens eponīms veidots no antroponīma, bet otrs no toponīma vai no identiska citas personas uzvārda.

► Tā, piemēram, minerālam *alstonītam* un augam *alstonija* (latīņu val. *Alstonia*) nav nekā kopīga, jo pirmais nosaukts Anglijas pilsētas Alstonas vārdā, bet otrais - skotu botāniķa Čārlza Alstona vārdā (līdzīgi kā eponīma **bostons** gadījumā).

1.5.2 Deonimizācijas lingvistiskais un ekstralingvistiskais aspekts

Dzīvas valodas leksiskā sistēma atrodas dinamikā, nepartrauktā attīstības procesā. No leksiskās nozīmes struktūras viedokļa, īpašvārda un sugas vārda mijiedarbība ir saistīta ar robežu mobilitāti starp nozīmes elementiem. Šis fakts ietekmē sugas vārdu veidošanu uz īpašvārdu bāzes, taču tas nenozīmē, ka apelatīvs vienmēr veidojas īsā laika periodā. Īpašvārda transformēšanos par sugas vārdu raksturo saistību zaudēšana ar etimonu (piem., *akadēmija*, *licejs*). Taču ir sastopami arī nepilnīgas deonimizācijas gadījumi (piem., *Ādams* – pirmais vīrietis/priekštecis), jo, pirmkārt, *Ādams* aizvien ir lietots personvārds, otrkārt, iegūvis biblisku konotāciju; tāpēc katrs lietojums ir jāanalizē atsevišķi, pamatojoties uz kontekstu. Kategoriju mainījušie īpašvārdi var ignorēt sākotnējo īpašvārdu (piemēram, *armēņu konjaks* < *konjaks* < *Konjakas komūna Francijā*), tas ir leksiski semantisks fenomens. Salīdzinot, piemēram, leksēmas *Kirī* (īpašvārds) un *kirī* (mērvienība), redzams, ka sugas vārdam vairs nepiemīt individualizējošs raksturs, kā tas ir īpašvārdam. Sugas vārds, lietots jaunā kontekstā, iegūst jaunu lingvistisko nozīmi.

Pāreja no īpašvārda uz sugas vārdu, tiklīdz vārds ir nonācis publiskajā apritē un lietojumā, var tikt uzskatīta par selektīvu un individuālu. Tā ir atkarīga no katra valodas lietotāja un valodas kopienas. Īpašvārda pāreja uz sugas vārdu ir atkarīga arī no tautas lingvistiskās mentalitātes, kas saistīta ar tādiem faktoriem, kā:

- īpašvārda lietojuma biežums noteiktā teritorijā (piem., personvārds *Katja* – milit. *katjuša*);
- vēsturiski vai literāri personāžii, kuru rīcība raksturo cilvēku grupu (piem., *Napoleons*, *Dons Kihots*, *Stalīns*, *Ļeņins*);
- īpašvārda fonētiskā labskanība u.c.

Valodas lietotājs parasti izmanto skaitliski nelielu īpašvārdu daudzumu (no tiem, kas ir reģistrēti attiecīgajā valodā un kultūrā). Daļa īpašvārdu atrodas pasīvā lietojumā un tiek aktualizēti pēc valodas lietotāja individuālas pieejas.

Pēc Ludmilas Seļezņevas (Селезнева, 1993) domām, lielākā daļa īpašvārdu ir etnokulturāli un etnocentriski, tikai pie noteiktiem nosacījumiem īpašvārds var kļūt relatīvi interkulturāls. Pāreju no īpašvārda uz sugas vārdu ietekmē virkne ekstralingvistiski faktori. Kā raksta Superanska (Суперанская, 1973, 58) īpašvārdi var būt konotatīvi atšķirīgi, daži iegūst vēsturiski kulturālu valenci, kas ir spēcīgāka, nekā citiem īpašvārdiem.

Pāreja no īpašvārda uz sugas vārdu veido jaunu leksisko vienību, līdz ar to īpašvārda deonimizācijas problemātika skar ne tikai onomastiku un leksikoloģiju, bet arī vārddarināšanu, stilistiku, frazeoloģiju un semantiku.

1.5.3 Konotatīvā elementa loma deonīmiskajā semantikā

Valodas pamatfunkcija ir balstīta uz domas verbalizāciju un ekspresiju komunikatīvajā procesā. Pētot semantisko ‘‘pāreju’’ no īpašvārda uz sugas vārdu ir jāpievērš uzmanība arī cilvēka mentālajām īpatnībām, tā uzskata Anna Ufimceva (Уфимцева, 1968, 13-14). Radītās asociācijas īpašvārda lietošanas brīdī var būt plašas, pat plašākas, nekā sugasvārda asociatīvā sfēra. Vēl jo vairāk, katrs indivīds savā valodas krājumā vārdiem piešķir atšķirīgas asociācijas, kas ir balstītas uz personīgo pieredzi. Līdz ar to asociācijas nevar būt identiskas ar cita valodas lietotāja pieredzi.

Deonimizēts īpašvārds attiecas ne tikai uz vienu denotātu, bet veselu denotātu kategoriju. Kategoriju mainījušiem īpašvārdiem var būt vairākas sēmas, piemēram, mitoloģiskais personāžs **Herkules** un līdz ar to arī eponīms *hercules* var asociatīvi saistīties ar vārdiem, resp., jēdzieniem: ‘‘kareivis’’, ‘‘aizstāvis’’, ‘‘varonis’’, ‘‘drosmīgs vīrs’’ utt.

Līdzīgi deonīms harpija (**Harpija**) var apzīmēt ‘‘niknu sievieti’’, lai arī zemtekstā vārds var asociēties ar jēdzienu ‘‘ragana’’ u.c. līdzīgiem apzīmējumiem.

Mentors, savukart, var nozīmēt, ‘‘skolotājs’’, taču tik pat iespējams - ‘‘direktors’’, ‘‘instruktors’’, ‘‘inspektors’’, ‘‘uzraugs’’, ‘‘padomdevējs’’ utt., kas tomēr nav sinonīmi.

Viens no īpašvārda socializācijas marķieriem ir simbolizācijas process. Var teikt, ka ‘‘simboliskie īpašvārdi’’ reproducē metafizisku konceptu (dvēseli, taisnību, brīvību, laimi, mīlestību utt., tātad abstraktas parādības, kuras savādāk nevar izteikt kā tikai simboliski.

Lodzas universitātes docētāja poļu onomaste Agņeška Konovska (Konowska, 2007, 80) uzskata, ka īpašvārdi nav asemantiski un tāpēc no tiem veidotiem sugas vārdiem ir konceptuāla nozīme. Viņa raksta, ka nav iespējams strikti nodalīt denotātu un konotātu un, lai izprastu pāreju (tostarp nozīmes pāreju) no īpašvārda uz sugas vārdu, ir lietderīgi izmantot sēmu analīzi. Pēc Konovskas domām (ibid, 2007, 73), izmantojot Fransuā Rastjē (Rastier,

1987) piedāvātos terminus *neatdalāmās sēmas* (franču val. *sèmes inherents*) un *aferentās sēmas* (franču val. *sèmes afferents*), varētu ieviest skaidrību par antonomāzes (Konovska lieto terminu **antonomāzisks eponīms** – franču val. *éponyme antonomastique*) eponīmu veidošanas fenomenu. Šāda analīze ir jau iepriekš izmantota valodnieku, piemēram, Rastjē, Kamaza, Abeijē (Rastier, Camazza, Abeillé, 1994), kā arī Luī Ebēra (Hebert, 1996) darbos. Konovska uzsver, ka F. Rastjē (ibid, 1987, 70) piedāvātais aferento sēmu dalījums sabiedrībā atpazīstamajās (franču val. *socialement normes*) un lokāli aferentajās (franču val. *localement afferents*) liek atrunāt, ka tikai sabiedrībā atpazīstamās attiecināmas uz eponīmiju.

Rezumējot A. Konovskas rakstīto (Konowska, 2007), var pilnībā piekrist, ka onīmiska leksikalizācija ir tieši saistāma ar situāciju, kontekstu, kultūru, vēsturi un īpašvārda atpazīstamību sabiedrībā. Tomēr jāatgādina arī, ka ir virkne tādu eponīmu, kurus ir izgudrojusi kāda persona un tikai ilgākā laika periodā tie kļuvuši atpazīstami; turklāt eponīmi dažkārt mēdz būt veidoti par godu kādai ne pārāk plaši zināmai personai.

Šajā kontekstā interesants, pilnīgi pretējs viedoklis ir Žanam Luī Vekslēram, kurš izvirza šādu tēzi: jo īpašvārds ir pazīstamāks, jo tam ir grūtāk integrēties valodā. Ir pārsteidzoši atzīmēt, ka vārdi ‘napoleons’ un ‘vaterlo’ itāļu valodā ir leksikalizējušies, bet franču valodā nē, kaut arī tie ir divi nozīmīgi jēdzieni franču (tautas) vēsturē.¹

Neapšaubāms ir fakts, ka franču tautai Napoleona vārds ir atpazīstams un uzskatāms par pietiekami autoritatīvu. Leksikalizētie īpašvārdi salīdzināmi ar mnemonisku refleksu, jo tā ir kvazi involuntāra un stereotipiska asociatīva atbilde uz stimuliem (piem., konteksts, ideja, koncepts), citiem vārdiem, tie ir lingvistiski asociatīvi vārdi (Vexelaire, 2001, 224).

Pēc disertācijas autores domām, augstāk minētās leksiskās vienības ‘napoleons’ un ‘vaterlo’ francūžiem saistās ar negatīvām vēsturiskām asociācijām (konceptu un kontekstu), respektīvi, ar Napoleona sakāvi Vaterlo kaujā, un tas, iespējams, daļēji ir iemesls, kāpēc šīs leksiskās vienības franču valodā aizvien nav pilnībā leksikalizējušās, resp., apelativējušās.

A. Konovska (ibid, 2007, 81) atzīmē, ka, piemēram, literāro darbu autori apzināti veido personāžu tipus, lai vēlāk literāro tēlu vārdus varētu lietot valodā kā sugas vārdus, un tāpēc nereti galvenā varoņa vārds ir iekļauts daiļdarba nosaukumā. Kategoriju mainījušie īpašvārdi (gk. attiecas uz antroponīmiem) bieži var būt lietoti ironiskā nozīmē.

Tātad lielākajai daļai deonīmu ir jau “konotatīvs” mantojums no īpašvārda. Jāatzīmē, ka deonīmi laika gaitā turpina attīstīt/veidot jaunas nozīmes un/ vai nozīmju nianses.

¹ “Il est étonnant de remarquer que ‘napoléon’ et ‘waterloo’ sont lexicalisés en italien mais pas en français alors que ce sont deux noms majeurs de l’histoire française “.

Īpašvārda apelatīvācija paredz leksēmas kvalitatīvu izmaiņu, jo notiek pāreja no konkrēta objekta nosaukuma (īpašvārda) uz vispārinātu nosaukumu priekšmetu apzīmēšanai, kā rezultātā var novērot transpozicionālu deformāciju, kuras rezultātā antroponīms kļūst bifunkcionāls, vispāriņošs un individualizējošs vienlaikus. Tāpēc rodas jautājums par deonīma dabu: vai tas interpretējams kā jauna (autonoma) leksēma, vai īpašvārda leksiski semantisks variants? Lai runātu par leksēmas variantiem, leksēmām ir jābūt semantiskam kopsakaram vai nozīmes stabilitātei (Shokhenmayer, 2009).

L. Ščetiņins savā disertācijā atzīmē, ka no īpašvārda veidotais autonomais sugas vārds uzskatāms par īpašvārda homonīmu. Kaut arī polisēmija ir ekonomisks un ērts veids kā saglabāt lingvistisko informāciju, tomēr deonīmi ir uzskatāmi par semantiskiem homonīmiem, resp., jaunām leksiskām vienībām, kas nav uzskatāmas par īpašvārda leksiski semantiskiem variantiem. Viņš izšķir šādus deonimizācijas tipus:

- depersonalizācija (*Don Juan – donžuāns*);
- antroponīma izmantojums priekšmeta apzīmēšanai (*kalašņikovs, makintošs*);
- toponīmu izmantojums priekšmeta apzīmēšanai (*kašmirs, rokfors, konjaks*);
- depersonalizācija ar verbu palīdzību (*galvanizēt, pasterizēt*);
- īpašvārda izmantojums mērvienību nosaukumā (*ampērs, rentgens, kirī*);
- īpašvārda izmantojums ķīmisko elementu nosaukumos (*polonijs, rutēnijs*) (Щетинин, 1962, 7-8).

Divi pēdējie tipi gan šķiet pārāk cieši saistīti ar konkrēto tematiku, dodot iespēju un nepieciešamību pēc promocijas darba autores domām uzskaitījumu papildināt (piem., ar tiem "īpašvārdu izmantojums minerālu nosaukumos", "īpašvārda izmantojums naudas vienību nosaukumos" utt.).

Uz apakšnodaļā 1.5 aplūkotā materiāla pamata var izdarīt provizoriskus secinājumus par leksikalizācijas un onimizācijas procesu.

Procesa apzīmēšanai valodnieki lieto dažādus apzīmējumus, proti, *apelatīvācija, leksikalizācija, deonimizācija, eponimizācija* u.c. Pāreju no īpašvārda uz sugas vārdu un otrādi regulē neprognozējami procesi. Tāpat neprognozējams ir leksiskās "ķēdes" garums. Tajā var būt gan leksikalizācijas, gan onimizācijas fāzes, piemēram, leksiskā vienība *Venera* ir astronīms, medicīnas termins; botānikas termins utt. Leksonīmisko pāreju rezultātā var

veidoties eponīmu semantiskā destabilizācija. No viena īpašvārda veidotie eponīmi (sugas vārdi/ darbības v. utt.) var būt savstarpēji nesaistīti un lietoti dažādās nozarēs.

Autore sastādītājā ‘‘Eponīmu vārdnīcā’’, neaprobežojās tikai ar substantīvisku eponīmu materiālu, bet interpretēja eponīmu definīciju tās plašākajā nozīmē, resp., neignorējot citu vārdšķiru esamību (adjektīvus, verbus, adverbus). Tāpēc konstatēts, ka eponīmiska **verba** veidošanā ir tieša saistība (t.i., motivēti) ar īpašvārdu, konkrēti, gk., ar antroponīma rīcību. Darbības vārdi ir sekundāri veidojumi attiecībā pret eponīmisku substantīvu, t.i., seko modelim : īpašvārds – substantīvs – verbs. Taču ir arī verbi, kas ir tieši veidoti no īpašvārda, t.i., pēc modeļa īpašvārds – verbs. Arī eponīmiski **adjektīvi un adverbī** var būt veidoti no eponīmiska substantīva vai tieši no īpašvārda.

Īpašvārda atpazīstamība (slavenas personības vārds, zinātniska atklājuma autora vārds utt.) sabiedrībā, kultūrā, politikā, mākslā, reliģijā, zinātnē utt., kādā konkrētā vēstures periodā var veicināt eponīmu veidošanos un motivēt leksikonīmiskas pārejas veidošanos. Veidojot eponīmu kādai personai par godu (īpaši gadījumos, kad no atklāšanas līdz nosaukšanas brīdim pāriet relatīvi ilgs laiks) rodas hronoloģiska neatbilstība.

Apelativācijas procesa rezultātā no īpašvārdiem, gk. antroponīmiem un toponīmiem, veidotie eponīmi ir sastopami gan vispārlietotajā, gan speciālā lietojuma leksikā praktiski visās sadzīves sfērās, proti, transporta līdzekļu apzīmēšanai, kultūras, arhitektūras un mākslas nozarē, ēdienu, dzērienu, apģērbu nosaukumos utt. (sk. promocijas darba 3. un 4. nodaļā).

1.6 No īpašvārda antonomāzes (metaforiskas un metonīmiskas apelatīvācijas) līdz voluntārajiem un dabiskajiem eponīmiem.

Antroponīma lietojums, lai apzīmētu indivīdu, kuram piemīt tāds pats raksturs un/vai īpašības kā šī antroponīma sākotnējam īpašniekam, tradicionālajā stilistikā tiek saukta par antonomāzi. Ar antonomāzes palīdzību iespējams kodolīgi un kolorīti izteikt garu un sarežģītu konceptu, tādējādi var uzskatīt, ka tas ir viens no valodas ekonomijas veidiem.

Franču onomaste Sāra Leruā (Leroy, 2001 [tiešsaiste Nr. 16]) atzīmē, ka īpašvārda antonomāzi var deskriptīvi definēt kā pāreju no īpašvārda uz sugas vārdu ar piebildi, ka tās rezultātā īpašvārda nozīme netiek pilnībā asimilēta sugas vārdā. Leksikalizācijas procesā īpašvārds un sugas vārds neatrodas opozīcijā, bet abi elementi pastāv līdzās un starp tiem ir graduāla kontinuitāte, proti, nenotiek pilnīga separācija no īpašvārda, bet sugas vārda leksiskā nozīme attiecībā pret īpašvārdu ir tuvāka vai tālāka. Pēc Leruā domām, tikai atsevišķos gadījumos iespējama pilnīga īpašvārda leksikalizācija.

Onomaste A. Konovska (Konowska, 2007, 80) rakstā '*Neologie semantique et noms propres: le cas de l'antonomase*' uzskata, ka antonomāze ir spēcīgs izpausmes līdzeklis. Kad antonomāzes rezultātā īpašvārds leksikalizējas, tad cilvēku atmiņā tā sākotnējā nozīme vai nu saglabājas, vai izzūd. Ja izzūd, tad arī pats vārds zaudē savu ekspresivitāti.

Pastāv divi galvenie īpašvārdu antonomāzes veidi: **metaforiskais** un **metonīmiskais**. Metaforu lietojums valodā ir plašs, jo tas ir raksturīgi cilvēku domāšanas modelim. Marks Džonsons un Džordžs Lakofs raksta:

■ '*[...]Mūsu ierastā konceptuālā sistēma, kuras ietvaros mēs abi domājam un rīkojamies, ir pašos pamatos metaforiska*' (Johnson, Lakoff, 1980, 454).

Lielākā daļa valodnieku ir vienprāt, ka antonomāze balstās uz metaforu, tomēr franču valodniece Nellija Flo (Flaux, 1991, 40) uzskata, ka nav iespējams runāt par antonomāzes metaforisku lietojumu, jo pēc viņas domām, antonomāzes būtība ir "satuvināt" abus terminus, respektīvi, to ko salīdzina (franču val. *un comparé*) ar salīdzināmo (franču val. *un comparant*).

Konceptuālā pāreja, t.i., apelatīvācija metonīmijas vai metaforas ceļā ir iedalāma šādos trīs posmos:

1. nozīmes reinterpretācija;

2. jaunas nozīmes iegūšana;
3. jauniegūtās nozīmes izplatīšanās.

Apelativācijas procesā norit dažādi nozīmes veidošanas mehānismi un atšķiras “attālums” starp īpašvārdu un sugas vārdu (t.i., no okazionālas līdz pilnīgai apelativācijai). Respektīvi, apelativācija var būt pakāpeniska, nepilnīga (proti, īpašvārda metaforisks lietojums) vai pilnīga un ātri nostiprināties valodas lietojumā (piem., terminu *oms*, *hercs* lietojums). Apelativācijas procesa sākumā īpašvārdam galvenokārt ir kontekstuāla/ situatīva nozīme, kas pakāpeniski var nostiprināties valodas lietojumā un laika gaitā veidot jaunu (no īpašvārda veidotu) leksisko vienību, kura ir saistīta ar īpašvārdu, bet pilnas apelativācijas gadījumā var kļūt autonoma un tās nozīme pat var būtiski atšķirties no īpašvārda nozīmes.

1.6.1 Metaforiska transpozīcija

Valodniecībā ne vienreiz vien rakstīts par to, ka eponīmu veidošanos var traktēt kā metaforu. Sakarā ar īpašvārda antonomāzes kā metaforas interpretāciju jāpiemin divas teorijas.

Pirmā ir franču valodnieces Marī Noēlas Garī- Priēras substitūcijas teorija (par kuru vairāk rakstījusi S. Leroy [tiešsaiste Nr. 16). Teorijas būtība ir tā, ka īpašvārda antonomāze veido ekvivalentu nozīmi sugas vārdā, piemēram:

► *Krēzs ‘bagāts cilvēks’ > krēzs ‘bagāts cilvēks’.*

Onīma metaforiskā transpozīcija (resp., pāreja no viena indivīda apzīmēšanas uz citu) iekļaujas opozicionālās substitūcijas teorijā un ir tieši ar to saistāma. Valodnieki Marks Blohs un Tatjana Semjonova (Блох, Семёнова, 2001, 89) metaforiski transponētu personvārdu sauc par polireferenciālu **semiantroponīmu**. Semiantroponīmi ir personvārdi hibrīdi. Semiantroponīmus minētie autori dala metaforiskos un metonīmiskos tipos (ibid, 164-165). Semiantroponīmus var grupēt pēc to semantiski funkcionālā raksturojuma.

Daļa valodnieku uzskata, ka semiantroponīmu semantikā prevalē vispārinošā funkcija, citi, ka individualizējoša funkcija.

Garī- Priēras piedāvātajai teorijai oponē Kleibers (Kleiber, 1999, 86), par argumentu izmantojot faktu, ka ne vienmēr īpašvārda antonomāzes rezultāts ir leksikalizējies substitūts. Tāpēc viņš (ibid, 91) piedāvā komparatīvo teoriju, kas metaforu interpretē kā "saīsinātu" salīdzinājumu, kurā salīdzinājuma marķieris (tāds/tāds kā, resp., bagāts kā Krēzs) ir implicīts

un ne vienmēr tiek rakstīts. Īpašvārda antonomāze tekstā pilda vairākas funkcijas, kuras var salīdzināt ar metaforas funkcijām, piem., ilustrācijas vai nozīmes akcentēšanas funkciju, ar kuras palīdzību runātājs aktualizē noteikto tēmu.

Kravčenko (Кравченко, 2004, 142) savā promocijas darbā ‘’*Деонимизация иноязычный имен собственный в английском языке*’’ apgalvo, ka onīmiskas metaforas sastāda 31, 2% no visiem viņas analizētajiem antroponīmiskas cilmes deonīmiem. Kravčenko apkopoto materiālu iespējams iedalīt šādās grupās:

- A) uz toponīmiskas bāzes veidoti deonīmi;
- B) pozitīva vērtējuma mitoloģiskas un citas antroponīmiskas cilmes deonīmi;
- C) negatīva vērtējuma mitoloģiskas, bibliskas un citas antroponīmiskas cilmes deonīmi;

B un C grupa attiecas uz indivīda fizisko izskatu, morālo rīcību utt., proti, tiek raksturots:

- izskats (skaists-neglīts);
- raksturs (labs-slikts);
- uzvedība (korekta-nekorekta);
- personības raksturojuma kopums (pozitīvs-negatīvs); šis kritērijs, kā atzīmē minētā darba autore, ir ļoti plašs, taču nepieciešams, jo atsevišķos gadījumos piemērus nav bijis iespējams klasificēt pirmajās trīs grupās.

A) Uz toponīmiskās bāzes veidoti deonīmi, savukārt tiek iedalīti:

1. deonīmos, kas raksturo denotātu pēc tur/ tajā vietā veicamajām funkcijām, piemēram :

► *Licejs* (Apolona tempļa dārzs Līkējā, kur atradās Aristoteļa dibinātā mācību iestāde) > *licejs* (vidējās izglītības mācību iestāde);

Meka (svētceļojuma vieta, Muhameda dzimtā pilsēta) > *meka* (mūsdienu lietojumā nozīme ir paplašinājusies un šis vārds apzīmē ne tikai pulcēšanās, bet arī iedvesmas vietu).

2. Topogrāfiskas īpašības raksturojoši deonīmi, proti,

► *Alpi* – augstākie kalni Eiropā;

Ēdene - paradīze;

3. Deonīmi, kas asociējami ar notikumiem, kas risinājušies attiecīgā vietvārda nosauktajā vietā, piemēram :

► *Golgāta* - ciešanu vieta netālu no Jeruzalemes, kur Jēzus tika sistis krustā;

Bābele – milzīga, pārapdzīvota pilsēta, bieži minēta Bībelē, kļuvusi par nekārtības un izvirtības simbolu u.c.).

B) Pozitīva vērtējuma mitoloģiskas un citas antroponīmiskas cilmes deonīmi

► ārejs izskats (mitoloģisko tēlu vārdi: *Venēra, Afrodīte, Junona, Eross*);

Antroponīmiskas cilmes deonīms: *Bārbija* - lelle, pārn. ‘ļoti skaista meitene’; no lelles izveidotājas amerikānietes Rutas Hendleres meitas Barbaras vārda.

► rakstura īpašības (piem., mitoloģisko tēlu vārdi: *Penelope, Ikars, Mars*);

Antroponīmiskas cilmes deonīms: *cicerons* – ‘daiļrunīgs cilvēks, talantīgs orators’; no izcilā Senās Romas politiķa, filozofa un oratora M. T. Cicerona uzvārda.

► uzvedība/izturēšanās (mitoloģiskie tēlu vārdi: *Herkules, Hērakls*¹);

Antroponīmiskas cilmes deonīms: *mecenāts* – ‘bagāts mākslas, zinātnes un sporta veicinātājs’; no romiešu valsts un literatūras darbinieka Mecenas uzvārda, kurš veica nozīmīgu darbu dzejnieku un mākslinieku atbalstīšanā.

► īpašību kopums (mitoloģijā: *Arkādija, Ariadnes pavediens, Abrahama klēpis*);

Antroponīmiskas cilmes deonīms: *mentors* – audzinātājs; skolotājs. Homēra poēmā “Odiseja” Mentors bija Odiseja dēla Tēlemaha audzinātājs – gudrs sirmgalvis.

C) Negatīva vērtējuma mitoloģiskas, bibliskas un citas antroponīmiskas cilmes deonīmi

Bibliskas un mitoloģiskas cilmes deonīmi veido ievērojamu izpētes materiālu. Mitonīmi ir daudzu deonīmu pamatā, tas izskaidrojams ar antīko kultūru pienesumu pasaules attīstīto civilizāciju kontekstā un atgriešanos pie sengrieķu kultūras renesanses periodā. Mitoloģiska personāža rīcības un īpašību ‘pārnesums’ pakāpeniski maina mitoantroponīma semantiku, tas deonimizē šī antroponīma nozīmi. Gadsimtu gaitā, saglabājot dievību un biblisko tēlu

¹ Herkules un Hērakls ir viens mitoloģisks tēls – latīniskajā un grieķiskajā sava vārda versijā.

godināšanu, no tiem veidoto leksisko vienību denotātiem piedēvētās tādas īpašības kā:

- ▶ ārejs izskats (piem., no mitoloģisko tēlu vārdiem: *himēra, pāns*);
Negatīva vērtējuma antroponīmiskas cilmes deonīms *Kvazimodo* ar sēmu ‘‘neglīts’’;
- ▶ negatīvas rakstura īpašības (no mitoloģisku tēlu vārdiem: *fūrija, valkīra, cerbers*);
Negatīva vērtējuma antroponīmiskas cilmes deonīms hērostrats (Hērostrats, lai kļūtu slavens, 356. g. p.m.ē. nodedzināja Artemīdas templi Efesā – vienu no septiņiem pasaules brīnumiem);
- ▶ negatīvi vērtējama uzvedība/izturēšanās (bibliskie tēli: *Jūda Iskariots, Kains, Baltazara dzīres*);
Negatīva vērtējuma antroponīmiskas cilmes deonīms: *kvislings*, t.i., kolaboracionists, persona, kas sadarbojas ar okupantiem; no norvēģu nacistu līdera, politiķa V.A.L. Kvislinga uzvārda, jo 1940. gadā Kvislings sadarbojās ar vācu okupantiem.
- ▶ īpašību kopums (no mitoloģisko tēlu vārdiem: *satīrs, harpija, danaīdas*);
Negatīva vērtējuma antroponīmiskas cilmes deonīms: *hitlerisms* - fašistiskais režīms Vācijā nosaukts Austrijā dzimušā fašistiskā režīma nodibinātāja, Vācijas kanclera, vēlāk arī tās prezidenta Ādolfa Hitlera vārdā.

Kravčenko savā pētījumā pievērš uzmanību faktam, ka negatīva vērtējuma mitoloģiskas cilmes deonīmi valodā ir pārsvarā, ko, iespējams, varētu skaidrot ar to, ka cilvēka dabā ir aktualizēt negatīvās/sliktās īpašības. Pēc T. Bulanovskas domām (Булановская, 1999, 39), metaforas gadījumā jaunā leksiskā vienība ir tiešāk saistīta ar īpašvārdu, nekā metonīmijas gadījumā, kur šādai saistībai ir drīzāk netiešs raksturs. Kopumā minētās saistības ciešums ir atkarīgs arī no katra valodas lietotāja ekstralingvistiskajām zināšanām un intelekta līmeņa.

1.6.2 Metonīmiskā transpozīcija

Metonīmija ir tieši saistīta ar leksiski semantiskās struktūras bagātināšanu, kā ar nozīmēm, tā ar lietojumu. Emeritētais profesors un vairāku grāmatu autors Leonards Lipka interneta publikācijā *"Naming Units (NUs), Observational Linguistics and reference as a speech act or What's in a name"* (tiešsaiste Nr. 17) uzskata, ka eponīmu veidošanos var interpretēt kā metonīmijas paveidu. Metonīmiskā transpozīcija ir daudzveidīga, un tās brīdī īpašvārdam ir jābūt atpazīstamam valodas lietotāju vidū. Liela nozīme ir sociolingvistiskajam fonam, jo valodas lietotājiem izraisītās asociācijas ir pamats antroponīmu metonīmiskajai

transpozīcijai, proti, tās sasaista indivīda darbību (izgudrojumu, atklājumu) ar šīs darbības rezultātu. Lūk, divi **metonīmiskās etimoloģijas** piemēri, kuros sākotnējā etimona nozīme valodas lietotāju vidū ir aizmirsta, vai gandrīz aizmirsta.

Savulaik kādā franču avīzē tika ievietota finanšu ministra Etjēna de Silueta karikatūra profilā uz melna fona. Parīzieši karikatūrā atpazīna ministru, un no tā brīža šāda tipa apveidu, priekšmeta kontūras valodā tiek dēvētas par siluetu.

Otrs piemērs ir naudas vienības ‘dolārs’ vai ‘dālderis’ nosaukums. Šī eponīma etimoloģija ir saistīta ar vietvārdu *Joahimstāle* Čehijā (Joachimstal, tag. *Jachymov*), kur ieguva sudrabu, kas tika izmantots dālderu kalšanai. Nosaukuma pamatā ir minētā vietvārda otrais komponents - vācu val. *Tal* ‘ieleja’ (holandiešu val. *daal*); vārds ‘dolārs’ ir veidots uz holandiešu vārda ‘*daalder*’ pamata.

Metonīmiskā attīstība, pēc Jevgēņija Šohenmaiera (Shokhenmayer, 2009) promocijas darbā "*Champs associatifs des noms propres et mecanismes de la compréhension textuelle*" izklāstītās teorijas, balstās uz šādiem trīs modeļiem :

A. **ķēdes metonimizācija**, piemēram:

► *Regbija* (pilsēta Jorkšīrā) → *Regbija* (privātskola Jorkšīrā) → *regbijs* (sporta spēle, kuras aizsākumi meklējami šajā skolā);

B. **radiālā metonimizācija**, piemēram:

► Toponīms *Sufolkas grāfiste*:
→ *Sufolkas šķirnes cūkas*;
→ *Sufolkas šķirnes zirgi*;
→ *Sufolkas šķirnes aitas*.

C. **jauktā metonimizācija**, piemēram:

► *Džērsija* [sala] (angļu val. *Jersey*) – *Džērsijas* [šķirnes govis] – *džersijs* [audums/ vilna].

Šohenmaiers uzskata, ka metonīmiem atbilst arī vārdkopas, kurās iekļauts īpašvārds, proti, *Dauna sindroms*, *Reomīra skala* utt., jo īpašvārds nemaina kategoriju, bet iegūst jaunu formu, piemēram, kā terminoloģisks vai nomenklatūras apzīmējums.

Frazeoloģizēts īpašvārds atrodas vidutāja lomā starp īpašvārdu un sugas vārdu, tas saglabā onomastiskās pazīmes, bet no otras puses sliecas kļūt par apelatīvu; šo procesu var dēvēt par

desemantizāciju, jo īpašvārds, saglabājot ārejo formu, iegūst jaunu nozīmi.

Onomastiskie frazeoloģismi atspoguļo katras tautas mentalitāti, vēstures, literatūras, mitoloģijas tēlus. Īpašvārdi frazeoloģismos zaudē savu onomastisko funkciju. I. Lošaks un G. Savilova uz angļu valodas bāzes izdala trīs onomastisko frazeoloģismu tipus:

- a. Frazeoloģismi, kuros īpašvārds saistīts ar mitoloģisku, literāru, reliģisku personāžu vai notikumu (piem., *Sīzifa akmens, Tantala mokas, Bābeles tornis*).
- b. Frazeoloģismi, kuros izmantots jau semantiski vispārināts īpašvārds (t.i., tas neattiecas uz reālu vai iztēles radītu antroponīma īpašnieku), piemēram, personvārdi *Marija, Žans*.
- c. Frazeoloģismi, kuros īpašvārdi iekļauti kalambura vai vārdu spēles formā (Лошак, Савилова, 1993, 121-122).

1.6.3 Voluntārie un dabiskie eponīmi¹

Interpretējot metaforu iespējami plaši, t.i., kā jebkuru nozīmes pārnese (McArthur, 1992, 653), eponīmu var acīmredzot uzskatīt par metaforu. Ja turpretim uzskatām, kā tas tradicionāli darīts latviešu valodniecībā, ka metafora ir tikai viens no tropu veidiem, "nozīmes pārnese uz līdzības pamata, resp., kādas reālijas nosaukuma izmantojums citas, līdzīgas nosaukšanai (VPSV, 2007, 231), nevaram par metaforu runāt daudzu tādu terminoloģisku eponīmu gadījumā, kas veidoti no personvārda *voluntāri*, proti, lai godinātu attiecīgā personvārda īpašnieku, jo, piemēram, elektriskās pretestības mērvienība *oms* nav līdzīga vācu fiziķim Georgam Simonam Omam. Ar īpašu lēmumu radītus no īpašvārdiem veidotus terminus varētu dēvēt par *voluntārajiem eponīmiem*, tie galvenokārt sastopami zinātniskajā terminoloģijā, numismātikā u.c..

No valodnieciskā viedokļa īpaši interesanti ir tie eponīmi, kas par tādiem kļuvuši neapzināti vai nejauši, par dažiem šādiem eponīmiem internetpublikācijā ar nosaukumu "Воля случая, или немного об эпонимах" rakstījis Ilja Radčenko (tiešsaiste Nr. 18); jāatzīmē, ka autors eponīmus definē šādi:

- "Eponīms – cilvēka vārds, kuru pārmanto parādība, jēdziens utt. ar kura atklāšanu vai radīšanu šim cilvēkam ir bijis tiešs sakars (Boila-Mariota likums)" (Радченко, 2008).

¹ Šādu terminu lietojumu piedāvā onomasts O. Bušs publikācijā (*Bankava B., Bušs O.(2010) Eponīmi: termina traktējums un ieskats eponīmu veidošanās semantiskajos aspektos.*

Pretstatu voluntārajiem eponīmiem veido dabiskie jeb stihiskie eponīmi (veiksmīgāka termina meklējumi vēl turpināmi). No personvārdiem metaforiska nozīmes pārnesuma rezultātā (bez vārddarināšanas līdzekļu izmantošanas) radušos dabisko eponīmu, šķiet, nav nemaz tik daudz. Tie galvenokārt ir saistīti nevis ar zinātņi, bet ar vēsturi vai literatūru (piemēram, Jūda, Dons Žuans, Gulivers u.c.), un atspoguļo reāli eksistējuša vai iztēles radīta personāža raksturu vai tam piemītošu īpašību kopumu. Iespējams, ka vispazīstamākais no metaforiskas cilmes dabiskajiem eponīmiem, kas veidots no reāla cilvēka personvārda ir *huligāns*, tam (resp., vispirms tā analogam angļu valodā) pamatā kāda ar sliktu slavu zināma īra Patrika Huligena (*Hooligan*) uzvārds. Minētā persona darbojusies Londonā 19. gadsimta 90. gados. Šo piemēru var izmantot semantiskā procesa analīzei. Īpašvārdu semantikā nodalīt centrālās nozīmes no perifērajām ir sarežģīti, jo īpašvārdu semantiskā struktūra dažādos ideolektos variējas daudz vairāk nekā apelatīvu semantika (kaut gan arī pēdējā vispirms veidojas ideolektos). Uzvārdam *Hooligan* kā konkrētā referenta personvārdam ideolektos acīmredzot ir bijušas vairākas nozīmes, taču relatīvi vislielākajā idiolektu skaitā centrālā nozīme ir bijusi 'likumpārkāpējs', kuru papildinājušas konkrētākus priekšstatus atspoguļojušas perifērās nozīmes. Šo sēmu eksistence radīja iespēju vārdu *H(h)ooligan* attiecināt uz citiem referentiem.

Savukārt metonīmiskas cilmes dabiskā eponīma piemērs ir *sendvičs*, t.i., sviestmaize, kas sastāv no divām apziestām un kopā saliktām maizes šķēlēm un uzgriežamajiem starp tām. Eponīms veidots no angļu diplomāta Džona Montegjū, 4. Sendvičas grāfa vārda, kuram, spēlējot azartspēles, aizņemtības dēļ nekad neesot bijis laika kārtīgi paēst. Eponīmi *huligāns* (*huligans*) un *sendvičs* latviešu valodā reģistrēti 1911. gadā izdotajā ‘‘Svešvārdu vārdnīcā’’.

Arī eponīmu boikots un boikotēt etimoloģijas saistība ar antroponīmu (Čārlzs Kaningems Boikots) ir savdabīgi pastarpināta, jo tie bija īru rentnieki, kuri Č.K. Boikotu 1880. gadā boikotēja, nevis viņš, kaut ko/kādu boikotēja. Eponīms *boikotēt* latviešu valodā reģistrēts jau 1891. gada Konversācijas vārdnīcā, bet *boikots* tikai 1904. gada Konversācijas vārdnīcā (Baldunčiks, 1989).

Raksturīgi, ka dabiskie eponīmi valodas sistēmā ieņem būtiskāku vietu, nekā vairums voluntāro eponīmu.

Kā redzam, deonimizācija ir saistīta ar īpašvārda reinterpretāciju, pateicoties kurai tiek veidota jauna semantiska funkcija. Īpašvārdi var veidot jaunās leksiskās vienības nozīmi uz situatīvu asociāciju pamata, kas sākotnēji vienmēr ir saistīta ar īpašvārdu. Nozīmes pārnesuma procesā īpašvārds ir nozīmes devēja loma (kognitīvajā lingvistikā izmanto terminu *avots*). Lai šāds process varētu notikt, ir pašsaprotami, ka nozīmes devējam pašam

kaut kāda nozīme piemīt, citādi nozīmes pārnesums, jeb metaforizācija nebūtu iespējama. Eponīmu veidošanās metaforizācijas (un arī metonīmijas) procesa rezultātā ir vēl viens pierādījums faktam, ka arī īpašvārdiem piemīt nozīme.

Apelativācijas procesu var apzīmēt ar terminiem *metafora* un *metonīmija* (izņemot terminoloģisko eponīmu gadījumā), jo īpašvārda semantiskās izmaiņas saista onīma sākotnējo formu ar jauno vārdu. Metonimizācija ir loģiska sasaiste starp īpašvārdu un konceptu, proti, izgudrotājs – izgudrojuma nosaukums (piem., *Cepelīns* > *cepelīns*) vai arī zīmols – produkts (piem., *Martini* > *martini*). Turpretī metaforizācija izmanto psiholoģisku līdzības principu starp īpašvārdu un konceptu, kas var tikt iesaistīts dažādos kontekstos.

1.7 Eponīmu klasifikācijas problemātika un diversitāte

Pirms pievērsties valodnieku piedāvāto klasifikāciju apkopojumam, promocijas darba autore uzskata par nepieciešamu aktualizēt vēl vairākas lingvistiskas problēmas, kas skar īpašvārdus un eponīmus un līdz ar to vispārinātā izpratnē to klasifikāciju.

Pirmā no tām izriet no fakta, ka tikai samērā nesen daļa īpašvārdu pētnieku (Van Langedonck) sākuši nodalīt reālos īpašvārdus jeb īpašvārdus reālā lietojumā no īpašvārdiskajām jeb propriālajām lemmām, t.i., no visiem homonīmiem kopējās formas, kas pārstāv šos homonīmus vārdnīcā vai, piem., kalendārā (pēdējā gadījumā runa ir par vienu no šai sakarā visbiežāk pieminētajām īpašvārdu apakšgrupām, proti, priekšvārdiem) (Bušs, 2006, 108).

Pēc Van Langedonka domām lemma ir nefonoloģiska leksiskās informācijas vienība un viņa skatījumā:

■ ‘‘Tikai īpašvārdi lietojumā [t.i., runātā vai rakstītā tekstā. – B.B.] ir īstie īpašvārdi un tiem ir jēdzieniskā nozīme, kamēr propriālās lemmas ir cita veida vienības un tām nepiemīt jēdzieniska nozīme’’.

Šī promocijas darba autore ‘‘Eponīmu vārdnīcā’’ (2007) iekļauto piemēru analīze apstiprina faktu, ka no priekšvārdiem (resp., priekšvārdu lemmām) veidoto eponīmu skaits ir neliels (piemēram, *katjuša*, *ļavoniha*, *žakērija*, *žuljēns*), un līdz ar to minētā problemātika eponīmikā varētu šķīst margināla. Vēl varētu minēt virkni ‘‘Eponīmu vārdnīcā’’ neiekļauto eponīmu no latviešu sarunvalodā sastopamajiem augu nosaukumiem (piemēram, *miķelīši*, *mārtiņrozēs*, *pēterpogas*, *jānīši* u.c.).

Valodniece Superanska (Суперанская, 1969, 144-159) veltījusi vienu nodaļu vārddarinājumiem uz īpašvārdu bāzes ‘‘Словообразование на базе собственных имен’’, kur izdalījusi t.sk., no personvārdiem, iesaukām, toponīmiem darinātus vārdu tipus un tiem raksturīgos sufiksus krievu valodā. Savukārt Kirstena Jonasone (Jonasson, 1994, 34) apgalvo, ka lielākajai daļai ‘‘parasto’’ (jeb reālo) īpašvārdu, kā, piemēram, *Pols*, *Pjērs*, *Žans-Žaks*, *Mireja* u.c., kas nav asociatīvi saistīti ne ar ievērojamiem politiskiem personāžiem, ne mitoloģiskiem vai literāriem tēliem, kas raksturo cilvēcisku būtņi, derivāti nav sastopami.¹

¹ ‘‘Pour la plupart des Npr ‘‘ordinaires’’ tels, que Paul, Pierre, Jean-Jacques, Mireille ecc., qui ne sont associés ni à des personnages politiques importants ou à des écrivains ou des

Otrā problemātika skar jautājumu vai etnonīmi uzskatāmi par apelatīviem vai īpašvārdiem. Austrumeiropas valodnieki (Суперанская, 1973, 205-209) tradicionāli etnonīmus klasificē pie sugas vārdiem, tomēr onomasts O. Bušs publikācijā “*Once again about the Distinction between Croats and Carpenters (the Problem of the Meaning and the Propriality of the Ethnonyms)*” norāda, ka:

■ “Etnonīmi, šķiet, ir īpašvārdi, kaut gan tiem – tāpat kā visiem citiem īpašvārdiem – ir jēdzieniskā nozīme” (Bušs, 2005, 59-66).

Kritēriji, lai pierādītu šo apgalvojumu, ir saistīti ar semantiku. Kaut arī etnonīmi bieži tiek iekļauti vārdnīcās, to definīcijas vairumā gadījumu no akurātas konceptuālas nozīmes skaidrojuma viedokļa ir diskutablas, jo pie etnonīma definīcijas tiek dota norāde / atsauce uz toponīmu vai kādu noteiktu teritoriju. Taču tas, šķiet, nav pats galvenais komponents etnonīma semantikā. Tāpēc rodas jautājums vai etnonīmi netiek atbilstoši definēti tāpēc, ka leksikogrāfu uztverē tas ir īpašvārds un tiek pieņemts, ka īpašvārdam nevar būt konceptuālas un tātad nozīmes tātad šādiem (etnonīmu) šķirkļiem nav vietas skaidrojošajā vārdnīcā. Vai arī vārdnīcu sastādītāji nenodala etnonīma nozīmi no nozīmes ‘cilvēki, kuri pieder X etniskajai grupai’. Iespējams, ka dažu etniku konceptuālās nozīmes pamatsēma ir tipoloģiski atšķirīga, tā var būt saistīta, piemēram, ar teritoriju, valodu, reliģiju, nacionālo pašidentificēšanos. Pēdējā gadījumā nozīmes skaidrojuma modelis ir: ‘tauta, kas sastāv no cilvēkiem, kuri sevi uzskata par X’.

Jāatzīmē, ka virkne šajā apakšnodaļā minēto Rietumeiropas valodnieku (La Stella, Beechin, Granucci u.c.) savās klasifikācijās etnonīmus pieskaita pie īpašvārdiem.

Trešā problēma skar eponīmu definīcijas interpretāciju plašākajā nozīmē, respektīvi, vai par eponīmu var saukt onīmu (piem., ģeogrāfiskas vietas apzīmējumu, astronīmu), kas veidots no cita onīma (piem., no antroponīma vai mitoloģiska tēla vārda). Kā var secināt no apakšnodaļā 1.1 (“Termina *eponīms* definīcijas interpretācija leksikogrāfiskajos avotos”) minētajiem piemēriem, tad vairākās ārzemju un latviešu vārdnīcās norādītā definīcija pilnībā pieļauj šādu traktējumu, arī atsevišķās valodnieku / leksikogrāfu šajā apakšnodaļā minētajās klasifikācijās ir konstatējami piemēri, kas atbilst šādam redzējumam. Superanska raksta:

artistes célèbres, ni à des personnages mythologiques ou littéraires exemplifiant un type humain, on ne trouve pas de dérivations’.

■ “Deonīmiskie veidojumi var būt gan īpašvārdi, gan sugas vārdi”(Суперанская, 1969, 143).

Promocijas darba autore “Eponīmu vārdnīcas” korpusā arī ir iekļauti atsevišķi no onīmiem veidotu onīmu šķirkļi (piem., Adelaide, Bīriņi, Sorbonna). Eponīmu vārdnīcas izstrādes posmā sastādītājas mērķis bija akcentēt eponīmu plašo lietojumu un dažādību. Protams, tādējādi eponīmu izpētes materiāls kļūst gandrīz neaptverami plašs. Pēc promocijas darba autore domām, iezīmētā problemātika rosina pārdomas turpmākiem padziļinātiem pētījumiem.

Nemot vērā to, ka promocijas darba praktiskās daļas pamatu veido latviešu leksikogrāfijā pirmā Eponīmu vārdnīca, ir svarīgi apzināt un salīdzināt valodnieku un leksikogrāfu eponīmu klasifikācijas (un klasifikāciju mēģinājumus); konstatēt kādi ir izvēlētie piemēru materiāla sistematizēšanas paņēmieni, kas ļautu izdarīt secinājumus par eponīmas izpētes tendencēm piemēru materiāla apkopšanā un apstrādē.

Kā iepriekš minēts, tad termins *eponīms* biežāk lietots divās antonīmiskās nozīmēs. Šajā apakšnodaļā izvirzītais mērķis ir konstatēt:

1. vai valodnieku/ leksikogrāfu izvēlēta definīcija termina eponīms (vai tā ekvivalenta) apzīmēšanai ietekmē piemēru klasifikāciju;
2. ja jā, tad kādā veidā.

Lai pārskatāmāk atspoguļotu novērojuma rezultātus, apakšnodaļa sadalīta divās daļās, pirmajā uzmanību veltot tiem valodniekiem/ leksikogrāfiem, kuri traktē eponīmu kā īpašvārdu, bet otrajā, tiem, kuru skatījumā eponīms ir sugas vārds. Apakšnodaļā iekļauto valodnieku/ leksikogrāfu piensums izkārtots hronoloģiskā secībā. Secinājumi ir apkopotī apakšnodaļas beigās.

1.7.1 Eponīms (vai termina ekvivalents) kā īpašvārds

Šajā apakšpunktā no krievu valodniecības pārstāvjiem jāmin valodnieks E. Vartanjans, kurš savā 1976. gadā publicētajā populārzinātniskajā grāmatā “*Путешествие в слово*” īpašvārdus sauc par eponīmiem, savukārt no īpašvārda veidotās leksiskās vienības – par

eponomiem. Iespējams, ņemot vērā to, ka grāmata domāta plašai lasītāju auditorijai, sākot ar skolas vecuma bērniem, autors piemērus aprakstījis deskriptīvā veidā, neievērojot nekādu klasifikāciju.

Itāļu valodnieks E. La Stella (La Stella, 1984, 7-9) no īpašvārda (eponīma) veidotās leksiskās vienības dēvē par *deonomastico*. Eponīmi tiek iedalīti trīs grupās:

pirmajā, visapjomīgākajā grupā iekļauti **antroponīmi**, kas vēl tiek dalīti šādās **apakšgrupās**:

- svētie, dievības (piem., *monēta* u.c.);
- mitoloģiskie, leģendārie, bibliskie, vēsturiskie personāži (piem., *himera, mauzolejs, medūza, muzejs, fūrija, giljotīna* u.c.);
- personības literatūras, mākslas, zinātnes, tehnikas jomā (piem., *pasterizēt, kardāns, fermijs, galvanizēt* u.c.);
- drāmu, poēmu, komēdiju un filmu personāži vai nosaukumi (piem., *paparaci, lolita* u.c.);
- izdomāti tēli, kuru patieso etimoloģisko izcelsmi ir grūti identificēt, taču tie ir nostiprinājušies valodas lietojumā (piem., *dendijs* u.c.)
- relīģiskās un politiskās kustības un simboli (piem., *jakobīnis, kalvinists, luterānis, franciskānis, jezuīts* u.c.)
- leksikalizēti preču zīmju nosaukumi (piem., angļu val. *scotch, rimmel* u.c.).

Otrajā grupā iekļauti **etnonīmi jeb tautu, rasu, cilšu nosaukumi** (piem., *amazone, arabeska* u.c.).

Trešajā grupā - **toponīmi jeb vietu, pilsētu, jūru, kalnu, upju, piļu, ielu un dažādu ģeogrāfiskā reljefa objektu nosaukumi** (piem., *sodomija, džinsi, bajonete, meandrs* u.c.).

Interesanti konstatēt, ka E. La Stella pirmajā (antroponīmu) grupā pēdējās divās pozīcijās iekļauj: reliģiskās un politiskās kustības un simbolus; preču zīmes. Kā saprotams, tie nav uzskatāmi par antroponīmiem, bet gan, La Stellas terminoloģijā runājot, par *deonomastici*, kuri veidoti no antroponīma. Bez tam par īpašvārdu (eponīmu) tiek uzskatīti arī etnonīmi.

Bens Kartraits (Ben Cartwright) eponīmu piemēru klāstu (tiešsaiste Nr. 7) grupē vēl detalizētāk, īpašu vērību veltot eponīmiem, kas tiek lietoti psiholoģijas, fizikas un citu nozaru terminoloģijā. Bez jau iepriekš norādītajiem tematiem, kas atkārtojas gandrīz katrā aplūkotajā

eponīmu vārdnīcā, viņš papildus izdala leksiskās vienības, kuru etimons saistās ar stilu, mūziku, teātri vai veidots no:

- iztēles radītiem tēliem
- grieķu mitoloģijas tēliem
- kristietības reālijām
- toponīmiem
- etnonīmiem
- autoriem

Itāļu onomasts E. Kaffarelli īpašvārdus sauc par eponīmiem, bet precizējot E. La Stellas lietoto terminu *deonomastico*, no īpašvārda veidoto sugas vārdu dēvē par deonīmu. Neskatoties uz to, internetvidē ir pieejama Kafarelli sastādītā Eponīmijas, nevis deonīmu vārdnīciņa, kurā alfabētiskā secībā dots deonīmu (eponīmu) saraksts ar īsām etimoloģijām.

Pjetro Trifone un Valērija Čufreda (Trifone, Ciuffreda, 2008, 97-111) publikācijā "*Voci derivate da nomi della mitologia classica*" pievērsušies klasiskās mitoloģijas tēlu korpusa analīzei, kurš sastāv no vairāk nekā 800 deonīmiem. Korpusā no vairākām vārdnīcām iekļauto datu apstrādē par prioritāti izvirzīta deonīmu distribūcija lietojuma un laika t.i., hronoloģiskā aspektā. Pētījumā viņi norāda, ka klasiskās mitoloģijas deonīmus iespējams iedalīt pēc lietojuma sfēras šādās trīs grupās:

1. sarunvalodā lietotie deonīmi;
2. literārie deonīmi;
3. tehniski-zinātniskie t.sk. medicīnā lietotie deonīmi.

Veiktās analīzes rezultātā Trifone un Čufreda atzinuši, ka itāļu valodā sarunvalodā lietoto deonīmu distribūcija gadsimtu laikā ir konstanta, bet literārie un tehniski – zinātniskajā terminoloģijā lietotie deonīmi vispārīgi iedalāmi šādos hronoloģiskos posmos:

- literārie deonīmi galvenokārt papildinājuši itāļu valodas leksiku līdz 18. gadsimtam;
- zinātniski – tehniskie deonīmi (īpaši zooloģijas un botānikas nomenklatūrā) būtiski papildina valodas vārdu krājumu 18. un 19. gadsimtā.

1.7.2 Eponīms - no īpašvārda veidota leksiska vienība

Pēc Sirila Leslija Bīčina (Beechin, 1979) domām, angļu valodā ir liels skaits eponīmu (autors lieto terminu ‘eponīmisko vārdu’ resp., angļu val. *eponymic words*). Viņa sastādītajā ‘Eponīmu vārdnīcas’ ievadā rakstīts, ka tajā apkopoti 400 eponīmisko vārdu, kuru etimoloģijas pamatā ir gan angļu, gan ārzemju īpašvārdi, kas viņa skatījumā iedalāmi trīs kategorijās:

- 1) no mitoloģiskiem un izdomātiem tēliem veidoti eponīmi (t.i., eponīmiskie vārdi);
- 2) adjektīviski eponīmi jeb eponīmiskie vārdi, kas raksturo personu vai tā darbu (piem., angļu val. *Shakespearian; Shavian*);
- 3) eponīmiskie vārdi, kas veidoti no reālu cilvēku vārdiem, kas jebkad ir dzīvojuši vai dzīvo (tostarp etnonīmi).

Ričards Traīrs (Trahair, 1994) ir ‘*From Aristotelian to Reagonomics: a dictionary of eponyms with biographies in social sciences*’ autors. Sociālajās zinātnēs, piemēram, ekonomikā, izglītībā, politikā, vēsturē u.c. sastopamos eponīmus viņš apraksta vienotā tekstā. Eponīmiem, kuri veidoti no antroponīma, pievienoti attiecīgās personas biogrāfiskie dati. Materiāla izklāstā netiek ievērots nedz tematiskais, nedz alfabētiskais princips.

Savukārt plašam lasītāju lokam domātā grāmata ‘*От названий к именам*’, kuras autori ir L. Vedenska un N. Koļesņikovs (Введенская, Колесников, 1995) sastāv no divām daļām. Pirmajā daļā aprakstošā veidā sniegts ieskats par onomastikas zinātņi kopumā, īpašvārdu daudznozīmību utt., bet otrajā daļā ir N. Koļesņikova sastādītā no īpašvārdiem veidoto sugas vārdu vārdnīca. Vārdnīcā visi šķirkļi ir kārtoti alfabētiskā secībā un rakstīti ar mazo sākuma burtu (piemēram, galvanizācija, aristotelisms, otomans u.c.). Izskaidrota šķirkļa vārda nozīme vai nozīmes, ja tās ir vairākas, un dota vēsturiski etimoloģiska norāde, no kāda īpašvārda tas cēlies. Vārdnīcas pielikumā iekļauts saraksts ar minerālu nosaukumiem, kuri veidoti no īpašvārdiem.

Krievu autors V. Rjazancevs (Рязанцев, 1998) izdevumā ‘*Имена и названия*’ eponīmus kārtojis alfabētiskā secībā, visus šķirkļus rakstīdams ar lielo sākumburtu. Daži šķirkļi papildināti ar melnbaltiem attēliem.

Itāļu leksikogrāfijā vārdnīcā ‘‘*Parole per ricordare*’’ (Castoldi, Salvi, 2003) šķirkļi izkārtojis alfabētiskās secības, rakstīti ar mazo sākuma burtu, izņemot īpašvārdus, bez tam eponīmi tiek interpretēti kā metonīmi.

Grāmatas ‘‘*Les personnages devenus mots*’’ autors Lesē (Lessay, 2004) apkopotos eponīmus izkārtojis alfabētiskā kārtībā, šķirklim pievienojot informāciju par šķirkļa vārda izcelsmi (franču vai ārzemju), eponīma dzimti, kā arī mēģinājis norādīt, vai eponīms reģistrēts vārdnīcās, attiecīgā personvārda īpašniekam dzīvam esot vai *post mortem*.

Kvebekas franču valodas datu banka (tiešsaiste Nr. 8) eponīmus kārtu pēc alfabētiskā principa tāpat kā lielākā daļa valodnieku (Joly, 1999; Gagniere 2000), jo tas atvieglo informācijas meklēšanu ikvienam interesentam.

Salīdzinājumam promocijas darba autores apkopotā eponīmu klasifikācija, kas sastopama vairāku angļu un amerikāņu valodnieku un nespeciālistu darbos interneta vidē. Eponīmu materiāls galvenokārt grupēts pēc alfabētiskā un tematiskā principa un ietver šādas sfēras:

- literārie tēli;
- multiplikācijas filmu varoņi;
- apbalvojumi, godalgas un medaļas;
- astronomiskie objekti un asteroīdi;
- ēdieni;
- ideoloģijas;
- izgudrojumi;
- ķermeņa daļas (anatomija);
- ķīmiskie elementi;
- matemātiskās teorēmas;
- medicīniskās manipulācijas;
- minerāli;
- politiskie grupējumi;
- slimības;
- sporta termini;
- uzņēmumi;
- zinātnes jēdzieni (konstantes, likumi, parādības, vienības).

Jāatzīmē, ka pirmās divas sfēras atbilst dalījumam pēc etimona, savukārt pārējās tematiskās grupas, veido dalījumu pēc jomas, kurā eponīmu lieto.

Latviešu valodniecībā pirmo reizi eponīmu klasifikāciju rakstā par ‘‘Latviešu valodas eponīmiem’’ publicējis A. Bankavs (Bankavs, 2002). Viņš izvēlējies tematisko sadalījumu pēc nozaru principa:

- antīkā literatūra un mitoloģija;
- zinātniskā literatūra (minerāli, ķīmiskie elementi, mērvienības);
- pārtikas rūpniecība;
- militārā rūpniecība;
- politisko strāvojumu un skolu apzīmējumi;
- tekstilizstrādājumu nosaukumi;
- dzīvnieku pasaules apzīmējumi;
- augu valsts nosaukumi.

Kā redzams arī šajā klasifikācijā pirmā tematiskā grupa (resp., antīkā literatūra un mitoloģija) saistīta ar avotu jeb īpašvārdiem, no kuriem veidoti eponīmi, taču pārējās grupas atspoguļo jomas, kurās eponīmi tiek lietoti.

Šī promocijas darba praktiskās daļas, respektīvi, "Eponīmu vārdnīcas" (2007) piemēru korpuss ar papildinājumu (sk. Pielikumu Nr. 1) deskriptīvi daļēji integrēts promocijas darba turpmākajās nodaļās. B. Bankavas vārdnīcas korpusa tematiskā dalījuma pamatā ir leksikogrāfa M. Mansera sastādītais "Chambers dictionary of eponyms" 2004. gada izdevums. Šāda izvēle pieņemta balstoties uz to, ka M. Mansers ir uzkrājis leksikogrāfisko pieredzi eponīmu vārdnīcu izveidē. Pirmā viņa eponīmu vārdnīca publicēta 1988. gada un ar papildinājumiem atkārtoti izdota 1993., 1996. un 2004. gadā. Autors vārdnīcā iekļāvis mūsdienu angļu valodā lietotos eponīmus un lasītāja ērtībām šķirkļu izkārtojumā ievērojis alfabētisko secību. Šķirkļi rakstīti ar mazo sākuma burtu, izņemot atsevišķas leksiskās vienības (piem., *Hipokrata zvērests* u.c.). Vienlaicīgi pie katra šķirkļa dota grafiska norāde, pie kuras no 17 zemāk norādītajām visaptverošām tematiskām grupām eponīms pieder (sk. tabulu), kā arī pie lielākās daļas šķirkļu dota atsevišķa norāde ar interesantiem/ kurioziem faktiem. Salīdzinājumam vārdnīcu sastādītāju M. Mansera un B. Bankavas izvēlētās tematiskās grupas.

N.p.k.	M. Mansers "Chambers dictionary of eponyms" 2004	B. Bankava "Eponīmu vārdnīca" 2007
1.	Apģērbi	Tekstilijas
2.	Botānika	Augi un dzīvnieki
3.	Ēdieni un dzērieni	Ēdieni un dzērieni
4.	Izklaide	Izklaide un sports
5.	Karš	Zinātne, tehnika un mehānika

6.	Māksla un arhitektūra	Māksla un arhitektūra
7.	Politika	Politika un likumdošana
8.	Valoda un literatūra	
9.	Nauda	
10.	Reliģija	
11.	Medicīna	
12.	Laiks	
13.	Sports	
14.	Tiesības, likumdošana	
15.	Transports	
16.	Mūzika	
17.	Zinātne	

Pētījumi eponīmikā izvēršas, piemēram, analizējot onomastisko leksisko vienību (tostarp salikto) speciālā lietojuma valodā. Par nozīmīgu ir uzskatāms beļģu tulka un leksikogrāfa **Henrija Van Hofa** (*Van Hoof*, 1986) mēģinājums klasificēt medicīniskos eponīmus, resp., no īpašvārda veidotās leksiskās vienības. Jāatzīmē, ka medicīnas zinātņu nozarē izdotajā leksikogrāfijā līdz šim nav konstatēts, ka par eponīmiem tiktu saukti īpašvārdi (t.i., antroponīmi vai toponīmi). H. Van Hofa žurnālā "*Meta*", kura mērķauditorija ir valodnieki un tulkotāji, rakstā "*Les éponymes médicaux: essai de classification*" piedāvā ar medicīnu saistīto eponīmu klasifikāciju kontrastīvā redzējumā, salīdzinot franču un angļu valodu.

Pirmkārt - eponīmi tiek dalīti semantiski banalizētajos (piem., no īpašvārda Parkinsons – angļu val. *parkinsonism* / franču val. *parkinsonisme*);

otrkārt - eponīmos, kur īpašvārds ir viens no elementiem (piem., angļu val. *Broca's amnesia* /franču val. *amnésie de Broca*).

Kā viena no problēmām tiek minēta īpašvārdu atveide citā valodā. Tas ir īpaši svarīgi, ņemot vērā faktu, ka medicīnā lielākā daļa eponīmu ir veidota no antroponīmiem. Biežāk sastopami eponīmi ar identisku atbilstmi abās valodās, taču kā mediķi, tā arī tulkotāji varētu saskarties arī ar nekonekvenci, tulkojot eponīmu no vienas valodas otrā, jo ir gadījumi, kad, piemēram, angļu valodā eponīms ir būtiski atšķirīgs no tā atbilstmes franču valodā.

Vēl sarežģītāks varētu būt tulkotāju uzdevums, kad valodā vienam terminam ir vairāki sinonīmi, kas ir atšķirīgi pēc formas, bet ne pēc nozīmes. Lai daļēji dotu priekšstatu par medicīnas eponīmu daudzveidību un atveides problemātiku, tiek sniegts vispārīgs ieskats **Van Hofa medicīnas eponīmu klasifikācijas mēģinājumā** (Van Hoof, 1986, 2):

I Identiski eponīmi (angļu un franču) valodā

1.1 Angļu valodas eponīmi ģenitīva formā

Vienkāršas formas

Šajā grupā iedalāma lielākā daļa eponīmu

(ang.val. *Albert's operation* – fr. val. *opération d'Albert*)

Saliktas formas

Šajā grupā esošiem eponīmiem ir raksturīga konstrukcija:

Saliktas formas eponīms ar vai bez ģenitīva marķiera

(ang. val. *Heine-Medin disease* – fr. val. *maladie de Heine-Medin*)

1.2. Angļu valodas eponīmi ar atbilstīgu franču valodas ģenitīva formā

(ang. val. *muscle of Horner* – fr. val. *muscle de Horner*).

1.3. Eponīmi, kuros iekļauts priekšvārds vai iniciāļi:

1.3.1 ► abās valodās

(ang. val. *C. Vogt's syndrome* – fr. val. *syndrome de C. Vogt*);

1.3.2 ► tikai angļu valodā

(ang. val. *Ch. Abadie's sign* – fr. val. *signe d'Abadie*);

1.3.3 ► tikai franču valodā

(ang. val. *Nerve of Bell* – fr. val. *Nerf de Ch. Bell*).

1.4. Eponīmi ar paskaidrojošu (anatomisku, morfoloģisku u.c.) elementu

1.4.1 ► tikai angļu valodā

(ang. val. *Farre's white line* – fr. val. *ligne de Farre*);

1.4.2 ► tikai franču valodā

(ang. val. *Castellani's bronchitis* – fr. val. *Bronchite sanglante de Castellani*).

1.5. Angļu un franču valodā determinants atšķiras (kā vienkāršajās, tā saliktajās formās)

(ang. val. *Arnaud's syndrome* – fr. val. *maladie d'Arnaud*;

ang. val. *Ossicles of Bertin* – fr. val. *Cornets de Bertin*).

1.6. Eponīma adjektīvācija angļu un franču valodā

(ang. val. *Rolandic region* – fr. val. *Région rolandique*);

- 1.6.1 ► adjektivācija tikai angļu valodā, saglabājot eponīmu franču valodā
(ang. val. *Darwinian tubercle* – fr.val. *tubercule de Darwin*);
- 1.6.2. ► ar eponīma izzušanu franču valodā
(ang. val. *Fallopian pregnancy* – fr.val. *grossesse tubaire*);
- 1.6.3. ► ar adjektivāciju tikai franču valodā
(ang. val. *Achille's reflex* – fr.val. *réflexe achiléen*).
- 1.7. Eponīma substantivācija angļu un franču valodā
(ang. val. *Brucellosis* – fr.val. *brucellose*);
- 1.7.1 ► substantivācija tikai angļu valodā
(ang. val. *Franklinization* – fr.val. *Bain statique*);
- 1.7.2 ► substantivācija tikai franču valodā
(ang. val. *Béniqué's sound* – fr. val. *Béniqué*).
- II Atšķirīgi eponīmi abās valodās**
- 2.1 Angļu valodas eponīms ietilpst franču valodas eponīmā
(ang. val. *Still's disease* – fr.val. *maladie de Chauffard-Still*).
- 2.2 Bez papildelementa franču valodā
(ang. val. *Monro–Richter line* - fr.val. *ligne de Monro*).
- 2.3 Kombinācija ar citiem eponīmiem
(ang. val. *Lichtheim's disease/Putnam* – fr.val. *Dana syndrome-syndrome de Lichtheim-Dana*).
- 2.4 Angļu valodas eponīms franču valodā tiek aizvietots ar citu elementu
(ang.val. *His' canal* – fr.val. *canal de Bochdalek*).
- 2.5 Sinonīmiskas nozīmes eponīmi, salīdzinot ar franču valodu biežāk sastopami angļu valodā
(ang. val. *Wormian bones / Andernach's ossicles* – fr.val. *os wormiens*).
3. Eponīmu inversija
(ang. val. *Bucky-Potter disease* – fr.val. *maladie de Potter-Bucky*);

Adams- Stokes syndrome - syndrome de Stokes-Adams).

4. Ja nav sastopams eponīma ekvivalents kādā no valodām, tad ir tendence to daļēji vai pilnīgi aizstāt ar aprakstošiem vārdiem
(ang. val. *Moore's syndrome* – fr.val. *epilepsie abdomianale*).

Van Hofa izstrādātā eponīmu klasifikācija var tikt izmantota par pamatu citu nozaru speciālās leksikas (eponīmu) apkopošanai un kontrastīvajai analīzei.

Galati universitātes rumāņu valodnieces Floriana Popescu (Popescu) un Karmena Maftei (Maftei) publikācijas '*Eponyms in Politics*' (2006, sk. Tiešsaiste Nr. 13) ievadā sniedz strukturālu eponīmu klasifikācijas mēģinājumu uz angļu valodas (resp., speciālā lietojuma politikā) bāzes. Eponīmi iedalīti sešos tipos, kas apzīmēti šādi:

- vienkāršie eponīmi;
- saliktās un atributīvās eponīmu konstrukcijas;
- sufiksācijas ceļā veidoti eponīmi;
- posesīvie eponīmi;
- sapludinājums, t.i., divu vārdu elementu apvienojums vienā;
- eponīmi slenga lietojumā.

Vienkāršie eponīmi ir tie, kas, mainot kategoriju, kļuvuši gk. par sugas vārdiem vai atsevišķos gadījumos par verbu;

► (piem., antroponīms Boikots > boikots > boikotēt; antroponīms Linčs > (no)linčot > linča tiesa u.c.).

Saliktās un atributīvās eponīmu konstrukcijas tiek iedalītas šādās apakšgrupās:

- A. doktrīnas** (*R. Niksons > Niksona doktrīna*);
- B. efekts** (*I. Fišers > Fišera efekts*);
- C. akti, plāni, pakti** (*Robinsons un Patmans > Robinsona-Patmana akts*);
- D. reitingi** (*C. E. Hūpers > Hūpera reitings*, angļu val. ir sastopama rakstība vienā vārdā *Hooperating < Hooper + rating*).

Sufiksācijas ceļā veidoti eponīmi (t.i., sugas vārdi, adjektīvi, adverbji). Pie viena no produktīvākajiem sufiksiem angļu valodā autores min *-ism* (piem., angļu val. *'Leninism'*, *'Marxism'* u.c.). No dažiem īpašvārdiem eponīmi darināti ar vairākiem sufiksiem atkarībā no nozīmes (piem., *šovinisms, šovinists, šovinstisks, šovinstiski* < *N. Chauvin*).

Posesīvie eponīmi ir konstrukcijas, kurās viens no elementiem ir personvārds piederības izteiksmē (piem., *Hofmana likums* – angļu val. *Hoffman's Rule*).

Sapludinājums ir salikts vārds, kurš sastāv no citu vārdu elementiem (piem., angļu val. *Niksonomic* < *Nixon + economics; Reiganomic* < *Reagan + economics*).

Eponīmi slengā vai neformālā valodas lietojumā – autore norāda, ka pie šī tipa pieskaitāmi nedaudzi eponīmiski termini (piem., *niksons* angļu val. *'nixon'* attiecināms uz nelegālu biznesu vai transakciju < *R. Nixon; Hobsona izvēle* angļu val. *'Hobson's choice'* < T. Hobson, runājis par izvēli, kas jāizdara, izvēloties no tā, kas piedāvāts, vai nekā, resp., bez alternatīvas iespējas).

Fiorenca Granuči (Granucci, 2008, 141-154) publicējusi pētījumu ar nosaukumu ([Par] No īpašvārda veidotu sugas vārdu formālu dalījumu' (*'Per una suddivisione formale dei nomi comuni tratti dai nomi propri'*), kurā autore itāļu valodas leksiskas materiālā izšķir trīs (sk. A,B,C) formālus deonīmu darināšanas paveidus:

A renominācija ar sufiksa palīdzību (piem., *dantisms, napoleonisks*) iespējama uz jebkura vēsturiska / pazīstama autora vai personāža vārda bāzes;

Pie šī tipa autore pieskaita arī etnonīmu nosaukumus (piem., *itālis*), kaut arī ar piebildi, ka ir grūti nošķirt adjektīvisku deonīmu piem., *'amerikānis'* no *'Amerikas'*, kas ir šī vārda etīms. Kā interpretēt leksiskās vienības *'amerikānisms'*, *'amerikānisks'*, *'amerikanizēt'* u.c.? Lai arī konkrētās leksiskās vienības ir cieši saistītas ar toponīmu *Amerika*, vienlaicīgi leksikā tās ir kā patstāvīgi elementi. Tāpēc autore uzsver, ka ne vienmēr ir iespējams runāt par deonīmiem, bet dažkārt izpratnei ir jābūt globālākai un piemēri jāinterpretē kā deonomastikas process.

B renominācija ar sufiksa elementu, lietojot darinājumu vienmēr kopā ar artikulu (piem., itāļu val. *la marsigliese* ‘dziesma/ Francijas nacionālā himna’; galvenokārt šī tipa piemēri tiek rakstīti ar lielo burtu;

C īpašvārda lietojums rakstībā ar mazo sākuma burtu, ja tas ir pilnīgi leksikalizējies; vai ar artikulu un lielo burtu, ja saistība ar autoru/ personāžu/ zīmolu ir cieša (piem., sanbernārs itāļu val. ‘*sambenardo*’; ferari itāļu val. ‘*una Ferrari*’);

Kā redzams no 18 šajā apakšnodaļā minētajiem (leksikogrāfijā un interneta vidē sastopamajiem) autoriem un viņu veidotajām klasifikācijām vai to mēģinājumiem, var secināt, ka valodnieki un leksikogrāfi nav nonākuši pie vienota kopsaucēja (tostarp speciālā valodas lietojuma) eponīmu sistematizācijas. Protams, katram no autoriem ir atšķirīgi pētījuma mērķi, kaut arī pētījuma objekts ir viens – eponīmi (arī tad, ja to apzīmēšanai lietots cits termins). Kaut arī valodniecībā pastāv virkne klasifikācijas veidu, piemēram, hronoloģiskais, biežuma u.c., tie tomēr netiek izmantoti šāda veida pētījumos un var visai droši secināt, ka lielākā daļa valodnieku/ leksikogrāfu eponīmus klasificē pēc tematiskā principa un šķirkļus grupē alfabētiski vai, atsevišķos gadījumos, alfabētiski tematiski.

Atbildot uz apakšnodaļas ievadā izvirzītajiem diviem jautājumiem, var secināt, ka valodnieku/ leksikogrāfu izvēlētajā definīcija terminam eponīms (vai tā ekvivalentam) būtiski neietekmē piemēru klasifikāciju. Atsevišķos gadījumos, klasifikācija pat netiek piedāvāta, jo piemēru korpusi tiek integrēti tekstā deskriptīvā veidā (Vartanjan, Trahair).

Jāatzīmē, ka dažkārt valodnieki (La Stella, Bankavs) - gan tie, kas piekrīt, ka eponīms ir īpašvārds, gan tie, kas uzskata, ka tā ir no īpašvārda veidota leksiska vienība, piedāvātajā klasifikācijā mēdz būt neprecīzi, jo tajā ietver elementus no abām (antonīmiskajām) definīcijas daļām.

Jāpiemin, ka autori un sastādītāji piemēru materiālu (pēc formas) grupē, rakstot gan ar lielo, gan ar mazo sākuma burtu un atsevišķos gadījumos papildina ar ilustratīvo materiālu.

Ir valodnieki, kas eponīmu klasifikācijā izvēlas neordināru pieeju, piemēram, franču valodnieks Žans Damjēns Lesī (Lessay, 2004), kurš cenšas norādīt, vai eponīms reģistrēts attiecīgā personvārda īpašniekam dzīvam esot vai *post mortem*. Tā, pēc promocijas darba autores domām, tomēr uzskatāma par sekundāras nozīmes informāciju eponīmu lingvistiskajā analīzē (ja vien iegūtie dati netiek apkopoti statistikas mērķiem).

1.8 Stīvena Marka Stiglera eponīmijas likums

Promocijas darba autore pirmās nodaļas nobeigumā vēlas vērst uzmanību Stīvena Marka Stiglera eponīmijas likumam (angļu val. *Stigler's law of eponymy*). **S. M. Stiglers** (Stigler, 1999) būdams statistikas profesors Čikāgas universitātē ir paudis savu viedokli par šo ar valodniecību, konkrēti nosaukumu došanu atklājumiem, izgudrojumiem u.t.j.p. saistīto jautājumu. Viņš jau 1980. gadā izplatīja savā vārdā nosaukto t.s. Stiglera eponīmijas likumu, kura būtība ir šāda:

- "Neviens zinātnisks atklājums nav nosaukts tā īstā atklājēja vārdā".

Eponīmijas likuma pamatā ir neordinārs apgalvojums, ka zinātniskam atklājumam nekad netiek dots autora vārds, un bieži personas, kuras ir saistītas ar noteiktu novērojumu, teoriju vai rezultātu, nav to patiesie izgudrotāji, tāpēc, ka idejas tāpat kā teorētiskie vai praktiskie pētījumi un eksperimenti var tikt īstenoti vienlaicīgi vairākās vietās vai valstīs.

Izgudrojums tiek identificēts ar tā atpazīstamākā atklājēja vārdu tieši publicitātes rezultātā. Faktiski daudzas idejas tā arī nekad nematerializējas, vai netiek pilnībā atzītas, un darītas zināmas plašākai sabiedrības daļai. Turklāt vēsturiski izveidojusies tendence dot nosaukumus nevienlīdzīgi, respektīvi, tikai atpazīstamāko pētnieku, zinātnieku personvārdos.¹

Šī tendence novērota biežāk dabas nekā sociālajās zinātnēs. Neskatoties uz to, eponīmiem ir nozīmīga loma apbalvojumu jomā zinātnē, jo personas, kuru vārdos kāds atklājums ir nosaukts tomēr ir devušas savu ieguldījumu zinātnes attīstībā. S.M. Stiglers savā apgalvojumā atsaucas uz ievērojamā amerikāņu sociologa Roberta Kinga Mertona (R. King Merton) veiktajiem pētījumiem, kurš šo koncepciju ieviesa 1949. gadā un rediģēja 1968. gadā. Mertons (Merton, 1973, 300) par eponīmiju izsakās šādi:

- ‘‘ Eponīmija ir prestižākais atzīšanas veids, kāds oficiāli iedibināts zinātnē’’.

Pēc Mertona pētījuma datiem, trīs zinātnieki t.i., Nūtons, Darvins un Freids ir tie, kuru vārdos nosaukts vislielākais skaits eponīmu, tad seko citi zinātnieki dažādās zinātnes nozarēs un

¹ ‘‘*Historical acclaim and reputation tend to be allocated to people unevenly. Scientific observations and results are often associated with people who have high visibility and social status, and are named long after their discovery. Eponymy is a striking example of this phenomenon, as in the case of Gaussian distribution, Halley's comet, and Planck's constant*’’.

apakšnozarēs. Trešajā vietā ierindojas likumi, teorēmas, hipotēzes, konstantes, slimības, ķermeņa daļu nosaukumi, augi utt., bet ceturtajā vietā medaļu, apbalvojumu, goda nosaukumi, utt.

Parādībai, kad par līdzvērtīgu atklājumu ievērojami zinātnieki gūst lielākus nopelnus salīdzinājumā ar mazāk vai nezināmiem pētniekiem Mertons devis nosaukumu Mateja efekts (angļu val. *Matthew Effect*). Šis Mertona apzīmējums tiek izmantots socioloģijā ar paralēlu nozīmi: bagātie kļūst bagātāki, bet nabadzīgie nabadāki un tas ir aizgūts no Bībeles Jaunās derības Mateja evaņģēlija 25 nodaļas 29 panta, kurā teikts:

■ ‘‘Jo ikvienam, kam ir, tiks dots, un tam būs pārpilnība, bet no tā, kam nav, atņems arī to, kas tam ir’’.

Mertons par zinātnisko darbību un jaunievietajām koncepcijām saņēmis daudzus nozīmīgus apbalvojumus un atzinības nacionālā un starptautiskā mērogā, tajā skaitā par angļu val. *'obliteration by incorporation' (OBI)*¹, ar to apzīmējot kādu konceptu, kas kļūst tik pazīstams, ka tā pirmizgudrotājs tiek aizmirsts.

Stiglera eponīmijas likumam ir savi sekotāji. Amerikāņu ķirurgs un medicīnas vēsturnieks Marks Ravičs (M. Ravitch) turpināja eponīmu pētījumus un izteica šādus četrus apgalvojumus, norādīdams, ka uz eponīmu lielāko daļu attiecas vismaz viens vai divi no tiem.

Pirmais M. Raviča apgalvojums ir šāds: eponimizētā persona nav pirmā attiecīgā atklājuma aprakstītājs;

Otrkārt, eponimizētā persona pareizi neizprata atklājumu (angļu val. *the eponymized person didn't correctly understand the discovery*), proti, atklājumam ir drīzāk bijis nejaušs, kazuāls raksturs;

Treškārt, eponīma pašreizējā nozīme būtiski atšķiras no sākotnējās domas/ apzīmējuma;

Ceturtkārt, apzīmēšanai nav vēsturiska pamata (angļu val. *the attribution has no historical basis whatsoever*).

¹ ‘‘OBI occurs when at some stage in the development of a science, certain ideas become so accepted that their contributors are no longer cited. Eventually, its source and creator are forgotten as the concept enters common knowledge. In the process of OBI, both the original idea and the literar formulations of it are forgotten due to prolonged and widespread use, and enter into everyday language (or at least the everyday language of a given academic discipline)’’.

Noslēgumā jāsecina, ka S.M. Stiglera likums ir kategorisks, kaut arī nevar noliegt, ka vairākos gadījumos patiešām eponīma etimoloģija ir neviennozīmīga un nav rakstisku liecību par precīzu eponīma datējumu un etimoloģiju valodā. Tādēļ netiek izslēgta iespējamība, ka atklājums ir ieguvis atpazīstamākās personas, nevis patiesā pētnieka vārdu. S.M. Stiglera un R.K. Mertona interese par eponīmiju no statistikas un socioloģijas skatu punkta ir pierādījums eponīmu starpdisciplinārajai dabai un materiāla izpētes plašumam.

2. EPONĪMU FUNKCIONĀLĀ ANALĪZE

2.1 Valodu kontaktu loma eponīmu izplatībā

Vārdi nevar rasties paši no sevis. Tos rada cilvēki, konkrētu valodu lietotāji - izgudrotāji, zinātnieki, terminologi u.c. G. Vinokurs (Винокур, 1939, 24) par terminu veidošanu raksta, ka termini "nerodas", bet gan tiek "izdomāti", "radīti" nepieciešamības ietvaros. Vārda/ nosaukuma došana ir lingvistisks process, kas norit mijiedarbībā ar tādām disciplīnām kā kultūra, socioloģija un etnoloģija, valodas antropoloģija, tā raksta itāļu onomasts Emīdio De Felīce (De Felice).

Promocijas darba otrās nodaļas ietvaros tiek izvirzīts uzdevums mēģināt rast atbildes uz šādiem ar eponīmu saistītiem jautājumiem:

- kādi ir eponīmu veidošanās motīvi (cēloņi);
- kādos apstākļos notiek eponīma izplatīšanās un nostiprināšanās valodas lietojumā;
- kāda ir eponīmu loma speciālā lietojuma valodā.

Lai sniegtu atbildes uz jautājumiem ir svarīgi apskatīt eponīmus no diviem aspektiem, respektīvi, gan vienas valodas (mikro) kontekstā, jo pamatiezīmes eponīmu veidošanā, motīvos un rašanās cēloņos, šķiet, ir līdzīgas visās eiroareāla valodās, gan globālākā skatījumā, jeb makrokontekstā, kur būtisku lomu ieņem valodu kontakti, resp., to rezultātā no svešvalodām latviešu valodā ienākuši un vairāk vai mazāk asimilējušies aizguvumi, proti, tie, kuru pamatā ir īpašvārds.

Valodu kontakti veicina nepieciešamību apzīmēt jaunas reālijas. Valodu kontaktu pamatā ir galvenokārt ekstralingvistiski faktori - politiskie un militārie, etniskie, ekonomiskie, kultūras saskare ar cittautu sadzīvi, valodu, literatūru u.c. Valodu kontakti tādējādi ir vēsturiska nepieciešamība, tie izraisa gan vienpusējas ietekmes, gan arī valodu mijiedarbību (Baldunčiks, 1989, 5).

Krievu valodnieks Leonīds Krisins (Крысин, 1968, 43) leksiskos aizguvumus dala trīs grupās:

- pamatleksikas aizugumi;
- eksotiskā leksika;
- citvalodas iestarpinājumi jeb citāti.

Eksotiskā leksika ir aizguvumi, kas apzīmē kādai citai valstij vai valstu grupai raksturīgas reālijas (piem., naudas vienību nosaukumi - *luidors, dukāts, dolārs* u.c.), dažādu kustību vadītājus un sekotājus (piem., *bonapartisti, hugenoti, bolandisti* u.c.); tāpat citu valstu reālijas, kas margināli lietotas latviešu valodā ir, piemēram, ar vulkanoloģiju saistīti termini - eponīmi *solfatāras, vulkāns, pucolāns* u.c.

Pamatleksikas aizguvumi, atšķirībā no pārējām divām grupām, veido nevis perifērisku leksikas daļu, bet gan bagātina latviešu valodu ar jaunām vienībām un jēdzieniem, galvenokārt substantīviem, kas iekļāvušies dažādu nozaru terminoloģijā. Zemāk norādītie piemēri ir ne tikai gallicismi, bet arī ģermāņu vai slāvu cilmes eponīmi:

- militārajā jomā (*bajonete, pistole, mauzeris, kolts, nagans, kalašņikovs*)
- aviācijā (*mongolfjērs, cepelīns, boings, fokers*)
- mehānikā (*giljotīna, drezīna, patafons*)
- tehnoloģijā (*martenprocess, tomasprocess, pasterizācija*)
- ģeoloģijā un ģeodēzijā, hidroloģijā un mineraloģijā (*biotīts, boksīts, voklīze, andaluzīts, aragonīts*)
- ķīmijā (*samārijs, kijijs, laurensijs, francijs, amerīcijs*)
- medicīnā (*parkinsons, veronāls, sifiliss, salmonella*)
- sportā (*kalanētika, lucas, dērbjais, regbjais, salhovs*)
- valodniecībā un filoloģijā (*kalambūrs, brails, esperanto*)
- arhitektūrā (*mansards, palladisms, baroks, gotika*)
- mākslā (*siluets, čipendeils, faberžē, krakovjaks*)
- kulinārijā (*bešamele, žuljēns, majonēze, plombīrs, karpāčo, hamburgers*)
- tekstīliju nosaukumus (*batists, kreps, tils, bolero, kapri*)
- augu nosaukumus (*renklode, begonija, antonovka, forsītija, kamēlija*)
- dzīvnieku nosaukumus (*kanārijputniņš, rotveilers, faverola, brabantietis*)
- transportlīdzekļus (*fiakrs, limuzīns, kadiljaks, dīzelis*)
- dzērienu nosaukumus (*benediktīns, kagors, konjaks, šartrēze, šampanietis, malaga*)
- mūzikas instrumentus (*saksafons, zuzafons, amati*)
- sociālpolitiskus jēdzienus (*makjavellisms, staļinisms, reiganomika, marksisms*).

Jāatzīmē, ka šī tematiskā klasifikācija nav pilnīga un atsevišķās jomās varētu izvērst detalizētāku iedalījumu apakšgrupās, taču kopumā tā atspoguļo svešvalodu ietekmi un lomu

latviešu valodas bagātināšanā ar jaunām leksiskām vienībām, tostarp ar deonomastiskas cilmes aizguvumiem jeb eponīmiem.

2.2 Eponīmu aizgūšanas motīvi

Valodas vārdu krājums bieži nevar pilnībā atspoguļot visas izteiksmes vajadzības un cilvēka apkārtējās pasaules reālijas, tāpēc nepieciešamība pēc leksiskām inovācijām ir valodas attīstības procesa neatņemama sastāvdaļa un tā var izpausties, gan izmantojot iekšējos resursus, gan ar citu valodu leksikas palīdzību. Hermans Pauls (Пауль, 1960) norāda, ka leksikas aizgūšanā ir būtiski divi nosacījumi, pirmkārt, valodu kontakti, un otrkārt, zināma divvalodības pakāpe. Tiek izšķirti divu veidu aizgūšanas veidi - tiešais un netiešais jeb ar starpniekvalodu palīdzību sekmētais. Aizguvumu, līdz ar to arī aizgūtu eponīmu, iekļūšanu latviešu valodā sekmē vairāki motīvi, piemēram:

- jaunu jēdzienu un parādību apzīmēšanas nepieciešamība;
- konkrētās nācijas novatorisms kādā konkrētā sfērā;
- piederība pie starptautiski atzītiem apzīmējumiem;
- piederība pie t.s. internacionālās leksikas;
- nepieciešamība papildināt valodas leksiskās sistēmas atsevišķas grupas;
- svešvārdam identa vārda darināšanas grūtības vai pat neiespējamība rast ekvivalentu latviešu valodā;
- valodiskais snobisms, mode;
- devējvalodas prestižs;
- vārda biežums starpniekvalodā vai devējvalodā u.c. (Baldunčiks, 1989, 11).

Minētie motīvi var veicināt ne vien eponīmu iekļūšanu latviešu valodā, bet arī to adaptāciju. Kā veicinošs palīgmotīvs var būt eponīma akceptēšana kādas nozares vadošo speciālistu vidū vai kādā citā ietekmīgā valodas lietotāju grupā.

J. Baldunčiks aizgūšanas motīvus iedala trīs grupās - ekstralingvistiskajos, lingvistiskajos un interlingvistiskajos (Baldunčiks, 1989, 12).

Ekstralingvistiskie motīvi, tiem ir svarīga nozīme vārdu migrācijā no vienas valodas otrā:

■ ‘‘Jānorāda, ka nominācijas nepieciešamība raksturīga tikai tiem objektiem vai parādībām, kas ir kļuvuši aktuāli aizguvējvalodas lietotāju kolektīvam vai kādu apstākļu ietekmē nokļuvuši šīs valodas lietotāju redzeslokā. Te var minēt priekšmetu aizgūšanu (kopā ar to oriģinālnosaukumiem), informāciju par svarīgiem izgudrojumiem un atklājumiem (kopā ar to apzīmējumiem), kas izraisa interesi aizguvējvalodas lietotāju kolektīvā’.

Internacionāla rakstura aizguvumu vidū var izdalīt t.s. obligātos aizguvumus, kurus oficiāli akceptējušas daudzas valstis, piemēram, Mendeļejeva periodiskās sistēmas elementu nosaukumus, starptautisko mērvienību nosaukumus u.tml., arī daudzus mājdzīvnieku un mājputnu šķirņu nosaukumus.

Lingvistiskie motīvi. Viens no eponīmu galvenajiem aizgūšanas motīviem ir nepieciešamība papildināt leksisko sistēmu ar trūkstošajiem elementiem. Nereti aizgūtos eponīmus izmanto garu, praktiskajā lietošanā ne vienmēr ērtu, aprakstošu vārdu savienojumu aizstāšanai. Krisins (Крысин, 1968, 26) norāda, ka, ja apzīmējama ir viens vesels (viens priekšmets, viena parādība u.tml.), valodā ir tendence to nosaukt vienā vārdā. Eponīmu aizgūšana tiek izmantota īsāku terminoloģisku ekvivalentu iegūšanai, īpaši zinātniskajā un tehniskajā literatūrā, terminoloģisku vārdu savienojumu aizstāšanai (piem., *lipīgā izmešanās – bruceloze; paegļu degvīns – džins* u.c.).

Interlingvistiskie motīvi nav tieši saistīti ar kontaktu ekstralingvistisko pusi vai aizguvējvalodas lingvistiskajiem priekšnosacījumiem. Tā, piemēram, latviešu valodas lietotāji var sastapt vienu un to pašu vārdu (eponīmu) dažādās valodās, īpaši lielajās valodās (piem., krievu, angļu, vācu), kas sekmē šī vārda aizgūšanu latviešu valodā.

2.2.1 Eponīmu aizgūšanas procesa stadijas

Itāļu valodnieks B. Miljorīni aprakstījis (Migliorini, 1927, 75) vārdu (eponīmu) izplatīšanās modeli, kas vienmēr autora skatījumā ir vienāds, resp., inovāciju (izgudrojumu/ nosaukumu) piedāvā viens vai daži indivīdi atsevišķi, kuri, par to runājot, vērsas pie nelielas cilvēku grupas, kas viņus spēs saprast. Šīs grupas ietvaros inovācija tiek ‘‘imitēta’’ (īsāku vai garāku laiku), līdz par to tiek informēta lielāka cilvēku grupa, kas to pārņem lietojumā.

► Piemēram, botāniķis Šarls Plumjē no Ķīnas un Martinikas ievesto augu 'begonija' nosauca par godu franču botāniķim un Santodomingo gubernatoram Mišelam Begonam, izmantodams botānikā izplatīto sufiksu. Vēlāk auga nosaukums tiek iekļauts K. Linneja augu klasifikatorā un tādējādi kļūst zināms plašai auditorijai. Tātad augs tiek izplatīts arī afektīvā nozīmē, t.i., nolūks godināt gubernatoru ir vārda noturības un 'veiksmes' pamatā.

Līdzīgi kā Miljorīni domā arī Jurijs Žlutenko (Жлуктенко, 1974, 8), kurš uzskata, ka citas valodas vārda pārtapšanu par dzimtās valodas sastāvdaļu valodnieki uzskata par vienotu, nedalāmu procesu, kurā saskaras devjvalodas un aizguvējvalodas sistēmas. Šajā procesā var izdalīt trīs stadijas, tās ir: **iekļūšana – pielāgošanās - iesakņošanās**.

Iekļūšanas stadijā vārda tālākajam liktenim ir vairākas alternatīvas:

- a) okazionāls lietojums;
- b) uz brīdi piesaistījis sabiedrības uzmanību, bet apzīmējamais objekts vai parādība zaudējuši aktualitāti (piemēram, *reiganomika*);
- c) apzīmētajam jēdzienam ir samērā pastāvīgs raksturs un zināmos kontekstos, vārds laiku pa laikam var atkārtoties;
- d) vārds tiek adaptēts un stabili iekļauts aizguvējvalodā, ja tas apzīmē reāliju, kurai ir ilgstoša un intensīva aktualitāte arī aizguvējvalodas vidē;
- e) iekļuvušais aizguvums tiek aizstāts ar atbilstošu latviešu ekvivalentu (piemēram, *kravate-šlipse-kaklasaite*).

Vēsturiskā analīze parasti ļauj noteikt valodu, kurā radies noteiktais vārds. Tiesa, dažkārt vārda izveides īsto avotu noteikt ir ļoti sarežģīti. Eponīmas gadījumā risinājums šķietami ir vienkāršāks, jo eponīma etimons gk. ir antroponīms vai toponīms. Tomēr problemātika ir faktā, ka ne vienmēr iespējams precīzi klasificēt eponīmu, pie kādas valsts, ja piemēram, attiecīgais izgudrotājs (antroponīms) ir dzimis vienā valstī, bet emigrējis un veicis zinātniski pētniecisko darbību citā valstī. Vai arī, ja kādam izgudrojumam ir vairāki dažādu valstu izgudrotāji, kā arī, ja eponīma etimons ir ģeogrāfiska reljefa apzīmējums (piem., upe, kalns), kura mērogi pārsniedz vienas valsts teritoriālo robežu. Jāpiebilst, ka kopumā šādu piemēru nav daudz, tāpēc tos varētu pieskaitīt pie sekundāras parādības.

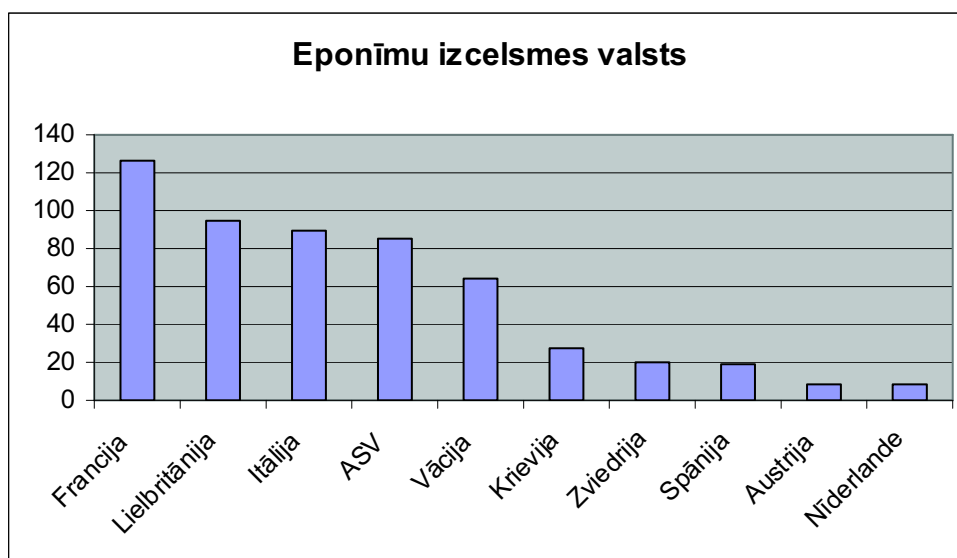
Vēsturē zināmi periodi, kad vienai valodai ir bijusi starptautiska loma, un citas valodas no tās aizguvušas daudz vārdu (piemēram, latīņu un franču valodai). Promocijas darba ietvaros ir veikts mēģinājums izdalīt ne tikai eiroareāla valodu grupu (romāņu, ģermāņu,

slāvu) eponīmu pienesumu latviešu valodā, bet arī uz ‘Eponīmu vārdnīcas’ piemēru korpusa bāzes apkopoti skaitliskie dati par eponīmu izcelsmes valsti, kas atspoguļoti Grafikā Nr.1.

Šajā grafikā apkopotas desmit valstis, no kuru toponīmiem un no tur dzīvojošo personu vārdiem (antroponīmiem) gūts lielākais eponīmu skaits piemēru korpusā. Aprēķini veikti, neiekļaujot eponīmus, kuru etimoni ir senās Grieķijas un senās Romas mitoloģiskie personāži, kā arī bibliskie personāži.

Promocijas darba autore apzinās, ka piemēru korpusa kompilācija ir subjektīva, tomēr var izteikt pieņēmumu, ka lielvalstis, ņemot vērā to teritoriālo platību, cilvēku un finansiālos resursus ir devušas vairāk eponīmu nekā mazas valstis.

Grafiks Nr. 1 Eponīmu izcelsmes valsts

No grafikā Nr. 1 atspoguļotās informācijas var secināt, ka Eiropas areāla valstu vidū pirmajā vietā ir Francija ar 126 eponīmiem, otrajā Lielbritānija (95) un trešajā Itālija (89). No vācu antroponīmiem vai toponīmiem piemēru korpusā iekļauti 64 eponīmi, no kuriem skaitliski krietni atpaliek Krievija (27) eponīmi. Zviedrija (20) un Spānija (19) ir gandrīz līdzvērtīgā pozīcijā, bet Austrija un Nīderlande ir ar vienādu eponīmu skaitu (8). Promocijas darba autore šajā grafikā apzināti izdalījusi atsevišķi Lielbritāniju un ASV, jo mērķis ir atspoguļot valstu pienesumu, respektīvi, pēc eponīmu lingvistiskā areāla nacionālās (etniskās) piederības. Lai arī Amerikas Savienotās Valstis nepieder Eiropas valstu saimei, tomēr tā izceļas ar ievērojamu skaitu eponīmu (85).

Lielākā daļa leksisko gallicismu (tostarp franču cilmes eponīmi) aizgūti 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, kas sasaistās ar latviešu literārās valodas attīstību un leksikas internacionalizāciju, kā arī zinātniskās terminoloģijas aizsākumiem. Kopš 20. gadsimta otrās puses strauji augusi angļu valodas ietekme.

Nākošajā apakšnodaļā 2.2.2 ‘Eponīmu aizgūšanas vēsturiski hronoloģiskais raksturojums’, tiks apskatīta aizgūvumu (eponīmu) periodizācija latviešu valodā uz angļu valodas bāzes un eponīmu izcelsmes dinamika gadsimtu laikā uz promocijas darba autores ‘Eponīmu vārdnīcas’ piemēru pamata.

2.2.2 Eponīmu aizgūšanas vēsturiski hronoloģiskais raksturojums

Noteikt citas valodas vārda aizgūšanas laiku, respektīvi, konkrēta aizgūvuma sākumpunktu latviešu valodā ir sarežģīti, jo nebūtu pareizi par sākumpunktu uzskatīt pirmo lietojumu (mutvārdu komunikācijā vai rakstos) aizguvējvalodā. Par aizgūšanu var liecināt vairākkārtēji lietojumi. Vienlaicīgi nedrīkst absolutizēt uzskatu, ka aizgūvuma vēsture sākas tikai tad, kad aizgūvums jau pazīstams daudziem valodas lietotājiem.

Uzmanību pelna svešvārda lietojums rakstu avotos, kad vārda lietojumu ievērojuši arī citi valodas lietotāji un tas izraisījis vārda izplatīšanos.

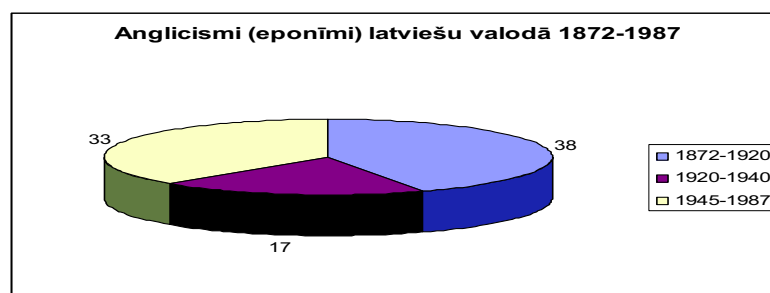
Juris Baldunčiks monogrāfijā ‘‘Anglicismi latviešu valodā’’, kas reizē ir pirmais speciālas vēsturiskās vārdnīcas izveidošanas mēģinājums latviešu leksikogrāfijā kultūrvēsturiskā aspektā, anglicismu aizgūšanu latviešu valodā dala četros periodos:

- 1) līdz 19.gadsimta vidum;
- 2) no 19. gadsimta vidus līdz 1917.-1919. gadam;
- 3) 1920.-1940. gads;
- 4) pēc II pasaules kara (Baldunčiks, 1989, 30).

Tādējādi periodizācija saskan ar latviešu nācijas un latviešu valodas attīstības īpatnībām.

Autores ‘‘Eponīmu vārdnīcas’’ piemēru klāstā no monogrāfijas ‘‘Anglicismi latviešu valodā’’ iekļauti 88 eponīmi. Ņemot vērā faktu, ka monogrāfijas autors J. Baldunčiks pie katra šķirklā minējis latviešu vārdnīcas šifru, kas pirmā fiksējusi konkrēto anglicismu (eponīmu) bija iespējams noskaidrot kurās vārdnīcās, kādā laika posmā un ar kādu intensitāti latviešu valodā fiksēti eponīmi no angļu valodas (sk. Grafiku Nr. 2).

Grafiks Nr. 2 Anglicismi eponīmi latviešu valodā¹ (1872-1987)

¹ Uz J. Baldunčika monogrāfijas ‘‘Anglicismi latviešu valodā’’ (1989) materiāla bāzes.

Kā var secināt no faktu apstrādes, pēc augstāk minētās anglicismu periodizācijas, tad pie pirmā perioda (līdz 19. gadsimta vidum) latviešu valodas vārdnīcās nav bijis iekļauts neviens no 88 eponīmiem. Taču īpaši laika posmā no 1850. līdz 1855. gadam rakstos (piemēram, laikrakstā "Latviešu Avīzes") parādījušies tādi eponīmi kā 'groks', 'gineja', 'dolārs'.

Otrā perioda vēsturisko diapazonu galvenokārt nosaka ekstralingvistiskie faktori.

■ "Perioda pirmajiem 20-30 gadiem raksturīga latviešu preses, literatūras un valodniecības attīstība, izglītības vispārējā līmeņa paaugstināšanās, latviešu inteliģences slāņa izveidošanās, latviešu aktīva iesaistīšanās kuģniecībā, tirdzniecībā un citās saimnieciskās dzīves sfērās. Visi šie procesi netieši ietekmēja arī latviešu valodu – tajā notika strauja iekšējā attīstība un citvalodu leksikas (t.sk. arī anglicismu) aizgūšana. Svarīgi leksikas aizgūšanas cēloņi bija latviešu literatūras un preses tematiskā spektra paplašināšanās un satura padziļināšanās" (Baldunčiks, 1989, 30).

Šajā periodā, (t.i., no 19. gadsimta vidus līdz 1919. gadam) latviešu valodā reģistrētie 38 anglicismi – eponīmi (piemēram, boikotēt, bungalo, huligāns, sendvičs u.c.) galvenokārt fiksēti J. Dravenieka "Konversācijas vārdnīcā" (1891-1898) un "Konversācijas vārdnīcā" (1904-1921), kā arī svešvārdu vārdnīcās (piem., J. Dravenieks "Svešu vārdu grāmata priekš grāmatniekiem un laikrakstu lasītājiem" (1886); J. Vidiņš "Svešvārdu grāmata" (1911).

Anglicismi bija ienākuši jaunās vārda krājumu sfērās – sportā, metalurģijā, medicīnā. Lingvistiskā situācija otrā perioda laikā stipri mainījās. "Sākotnējā vācu valodas dominējošā ietekme mazinājās, bet pieauga krievu valodas (arī kā starpniekvalodas) loma", tā rakstā "Internacionālismu adaptācija un to fonētiskie varianti latviešu valodā XIX gadsimta otrajā pusē" (1977) izsakās V. Strautiņa. Otrā perioda beigās var runāt jau par trim anglicismu aizgūšanas kanāliem latviešu valodā: 1) vācu valodas starpniecība; 2) krievu valodas starpniecība; 3) ierobežota latviešu – angļu divvalodība.

Trešajam periodam (1920-1940) raksturīgas pārmaiņas sociolingvistiskajā aspektā, jo latviešu valoda kļuva par oficiālu valsts valodu, kā arī par mācību valodu visās izglītības pakāpēs. Tas veicināja daudzu leksikas slāņu (īpaši terminoloģijas) paplašināšanos, arī tādās sfērās, kurās bija vērojama angļu valodas starptautiska ietekme (ekonomika, radiotehnika, auto tehnika u.c.). 17 uz šo periodu attiecināmie eponīmi (piemēram, *bostons*, *bruceloze*, *tvīds*, *fords* u.c.)

galvenokārt reģistrēti ‘‘Konversācijas vārdnīcā’’ un ‘‘Latvju mazajā enciklopēdijā’’ (1932-1936).

Ceturta perioda iezīme salīdzinājumā ar trešo periodu ir tā, ka Latvijā kardināli izmainījās iekšējie un ārējie politiskie un ekonomiskie apstākļi. Apsīka Rietumu ietekme un lingvistiskie kontakti lielā mērā sašaurinājās. Var vērot, ka 20. gadsimta 40.-60. gados gandrīz visi anglicismi ienākuši ar krievu valodas starpniecību, savukārt 70.-80. gados var runāt par lielāku latviešu-angļu divvalodības lomu. Biežāk sastopami tiešas aizgūšanas gadījumi. Angļu valodas ietekme īpaši vērojama informātikas, radioelektronikas, sporta un mūzikas leksikā. 33 uz šo periodu attiecināmie eponīmi (piemēram, *adamsīts*, *listerioze*, *neilons*, *dolbijs* u.c.) galvenokārt reģistrēti ‘‘Fizikas terminu vārdnīcā’’ (1964); ‘‘Angļu-latviešu vārdnīcas’’ 1957. gada un 1966. gada izdevumā; ‘‘Ķīmijas un ķīmijas terminu vārdnīca’’ (1969) un ‘‘Svešvārdu vārdnīca’’ (1969).

Jāņem vērā, ka J. Baldunčika piedāvātā klasifikācija publicēta 1989. gadā. Mainoties politiskajai iekārtai Latvijā, pēc promocijas darba autores domām, esošajai klasifikācijai varētu pievienot papildpunktu, respektīvi, ceturtais posms noslēgtos līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu 1991.gadā, bet piektais ietvertu periodu no neatkarības atgūšanas (1991. gadā) brīža. To pamato fakts, ka līdzīgi, kā trešajā periodā (resp., 1920.-1940.g.) izglītības sistēmā nostiprinās latviešu valodas loma. Tomēr vienlaicīgi, starpkultūru un tirdzniecības sakaru rezultātā ar Eiropas un citām valstīm krievu valodu pakāpeniski aizstāj angļu valoda. Tādējādi pie papildpunkta varētu iekļaut reāliju apzīmējumus, kas no angļu valodas (vai ar angļu valodas starpniecību) kā eponīmi ienākuši latviešu valodā pēdējos gadu desmitos, galvenokārt lietoti runas līmenī.¹

► Piemēram, angļu valodā politiska skandāla apzīmējums *Votergeita* (angļu val. *Watergate*), ir veidots no toponīma un tas tika pārņemts, modificēts un adaptēts Latvijas masu medijos Jūrmalgeitas skandālā, kurš risinājās 2005. gadā saistībā ar plašu sabiedrības rezonansi guvušo Jūrmalas domes priekšsēdētāja un vietnieku vēlēšanām. Jāatzīmē, ka masu medijos šī eponīma rakstība ir gan ar lielo, gan mazo burtu, kā arī reizēm likta pēdiņās.²

Kāda būs šī un citu eponīmu noturība latviešu valodas lietojumā varēs secināt nākotnē, kad tie no runas līmeņa, iespējams, tiks reģistrēti valodas līmenī.

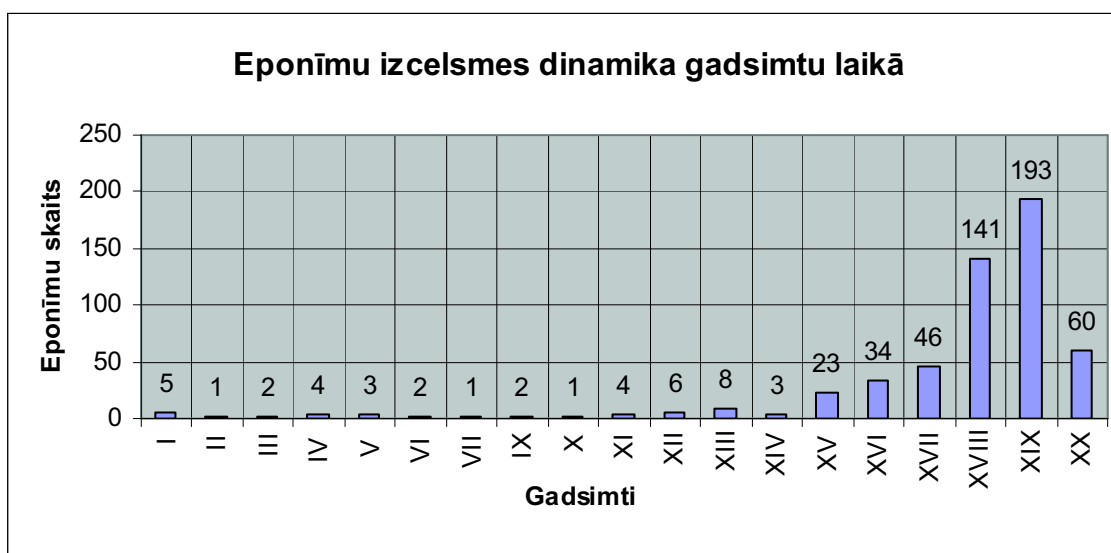
¹ Pētījumus par aizguvumiem latviešu valodā aplūkojuši arī citi valodnieki, piem., I. Druvieta, L. Tidriķe u.c.

² Piemērs iekļauts no *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīcas*. (2004, 505) Sast. Inta Rozenvalde.

Promocijas darba autore grafikā Nr. 3 apkopojusi ‘Eponīmu vārdnīcas’ un pielikuma Nr.1 piemēru korpusa datus, lai konstatētu, kurš gadsimts ir bijis nosacīti ‘produktīvākais’ pētījumiem un atklājumiem, tātad arī jauniem eponīmiem, kuri mūsdienu latviešu valodā ieguvuši stabilu lietojumu ne tikai speciālā lietojuma, bet arī sarunvalodas līmenī. Jāatzīmē, ka no 1000 vienībām 539 eponīmus bija iespējams iedalīt kādam konkrētam gadsimtam. Eponīmu izcelsmes dinamika gadsimtu laikā tika reģistrēta, ņemot vērā sekojošus kritērijus:

- zinot atklājuma/notikuma/kustības dibināšanas gadu;
- ja atklājumam/notikumam dots no antroponīma veidots nosaukums, ņemti vērā personas dzīves gadi.

Grafiks Nr. 3 Eponīmu izcelsmes dinamika gadsimtu laikā ¹

Iegūtā informācija liecina, ka, sākot no I gadsimta, eponīmu etimoloģija saistīta ar svēto aizbildņu, vēlākā posmā reliģisko ordeņu vadītāju vārdiem (piem., kristietība, ariānisms, benediktieši u.c.). XIII gadsimtā tiem pievienojas naudas vienību nosaukumos lietotie eponīmi (piem., *dukāts*, *florīns*). XIV un XV gadsimtā eponīmu semantika, bez jau pieminētajiem ar reliģiju saistītajiem eponīmiem, vēl tiek papildināta ar dažiem kulinārijā lietotiem eponīmiem (*marcipāns*, *marmelāde* u.c.). XVI un XVII gadsimta eponīmu skaits pakāpeniski pieaug dažādās lietojuma jomās (medicīnā, arhitektūrā, mūzikā, literatūrā, mode u.c.), taču īpaši atzīmējama botānika un kustības, kas veidotas reformācijas ietekmē. Jaunu zemju atklāšanas un iepazīšanas rezultātā radās nepieciešamība nosaukt līdz tam nezināmas

¹ Uz B. Bankavas ‘Eponīmu vārdnīcas’ un pielikuma Nr.1. piemēru bāzes.

reālijas. Dabas zinātņu nozarē augam vai kustībai bieži tika dots nosaukums atklājēja vārda latīniskajā formā (piem., *kartēzisms*, *lobēlija*). XVIII un XIX gadsimtā elektriskās strāvas ieviešana, strauja industrializācijas ietekme, rūpniecība, atklājumi ģeoloģijā, ķīmijā u. t.j.p. veicināja nozīmīgu eponīmu skaita pieaugumu. XX gadsimtā veidotie eponīmi attiecas galvenokārt uz automobiļu ražošanas industriju, ieročiem, astronomijas zinātņu nozari, arī atsevišķām preču zīmēm (piem., *kalašņikovs*, *barbija* u.c.), un mūsdienās lietotas leksikas vārdiem (proti, *makdonalds*, *bikini*, *disnejlenda* u.c).

Jāatzīmē, ka ir konstatēti vairāki gadījumi, kad eponīma nosaukšanai vairāk raksturīga politiska ietekme. Tas attiecas galvenokārt uz pagājušā gadsimta izgudrojumiem un/vai atklājumiem konkurencē starp bijušās PSRS un Amerikas Savienoto Valstu zinātniekiem, piemēram, ķīmisko elementu rezerfordijs un sīborgijs etimoloģijas gadījumā (sk. Pielikumu Nr. 2 Eponīmi D. Mendeļejeva ķīmisko elementu periodiskajā tabulā).

2.2.3 Eponīmu introdukcijas sfēras

Eponīmi tiek lietoti gan vispārlietojamā leksikā, gan zinātņu nozaru terminoloģijā. Īpašvārdu apelatīvācija, bagātina valodas leksiku, tā var notikt lēni (dabīgi) un ātri (mākslīgi, pārsvarā jaunu terminu apzīmēšanai gandrīz ikvienā zinātnes jomā), jo valodas vēsture/attīstība ir cieši saistīta ar sabiedrības attīstību.

Dažādu nozaru terminoloģijā aizguvumu raksturs un daudzums ir atšķirīgs. Latīņu un grieķu cilmes termini izplatīti gandrīz visās zinātņu nozarēs. No valodnieciskā aspekta citu zinātņu nozaru vidū jāatzīmē medicīnas nozare (piem., bakterioloģija), un dabaszinātnes (piem., mineraloģija), jo jau Plīnijs Vecākais sacerējumā *“Naturalis historia”* dokumentējis to veģetālo sugu nosaukumus, kuru pamatā bijis antroponīms, piemēram, auga peonija pamatā ir medicīnas dieva Peona vārds.

Latviešu valodas zinātniskajā terminoloģijā no leksiskiem aizguvumiem visvairāk tiek izmantoti latīņu un grieķu cilmes vārdi, ap 80% (Скуиня, Балдунчикс, 1987). Anglicismi (eponīmi) mūsdienu latviešu valodā, tāpat kā citās mūsdienu valodās, īpaši izplatīti elektrotehnikā un skaitļošanas tehnikā, kā arī ģenētikas, mūzikas un sporta terminoloģijā.

Pirmais Amerikas Savienoto Valstu Nobela prēmijas laureāts literatūrā Harijs Sinklērs Luiss (H.S. Lewis) zinātņu nozaru terminus sauc par “universāli zinātnisku Hellenistisku žargonu” (angļu val. *‘universal scientific Hellenistic jargon’*).

“Eponīmu vārdnīcas” un pielikuma Nr. 1 piemēru korpusā konstatēts, ka ne tikai medicīnā, astronomijā un ķīmijā, bet arī ģeoloģijā, botānikā un zooloģijā terminu pamatā ir sengrieķu un seno romiešu mitoloģiskie tēli. No 1000 eponīmiem 208 vienības jeb 20,8% atspoguļo sengrieķu un seno romiešu mitoloģiskos tēlus un reālijas. No tiem 147 ir sengrieķu un 61 seno romiešu cilmes eponīmi. Lielākā daļa eponīmu kā termini sastopami astronomijā¹ (piem., Saturns, Venera, Urāns, Plutons u.c.) un ķīmijā (piem., urānīts, cērijs, neptunīts, olimpīts u.c.) – skatīt pielikumu Nr. 2 “Eponīmi D. Mendeļeva ķīmisko elementu periodiskajā tabulā”. Var piekrist S. L. Bīčinga (Beeching, 1979) *“A Dictionary of Eponyms”* ievadā paustajam viedoklim, ka salīdzinot ar eksaktajām zinātnēm, krietni mazāks skaits eponīmu sastopams mūzikā un glezniecībā.

Turpinājumā ieskats medicīnas zinātņu nozarē, kurā, iespējams, sastopams plašākais eponīmu lietojums (instrumenti, testi, anatomiskie nosaukumi, slimības, simptomi u. t.j.p.).

¹ Ja piekrīt tiem valodniekiem, kuri izskata, ka arī no onīma veidots onīms ir eponīms.

2.2.4 Speciālā leksika: medicīna un farmakoloģija

Latviešu valodā medicīnas zinātņu nozarē ir sastopami vairāki tūkstoši eponīmi¹. Tas ir skaidrojams galvenokārt ar faktu, ka slimību, sindromu, patoloģiju utt. nosaukumu pamatā ir slimības simptomu diagnosticētāja, ārsta vai vairāku ārstu (parasti divu) vārds un/vai uzvārds/i, kuri ir devuši ieguldījumu kādas slimības ārstēšanā vai kuriem par godu nosaukta kāda slimība, tādējādi iemūžinot viņu lomu medicīnas attīstībā. Krietni retāk sastopami gadījumi, kad slimība nosaukta pacienta vārdā (piem., Mortimēra slimība < angļu val. *Mortimer's disease*; Hartnapa slimība < angļu val. *Hartnup's disease* u.c.)².

Aizrobežu medicīnas terminoloģijā viduslaikos īpaši katoļticīgajās zemēs bija tendence slimības saukt svēto vārdos, kuri bija aizbildņi, un tikai retos gadījumos, ja pats svētais bija slimojis ar tādu kaiti. Renesanses laikā zinātniskajā literatūrā, īpaši anatomijā virknei eponīmu ir doti personvārdi, proti, Ādama ābols, Ahileja cīpsla, Fallopija caurules u.c.. Mūsdienās pieņemta prakse medicīniskā eponīma nosaukumā izmantot zinātnieku vārdu/-s, kas nereti paši slimojuši ar attiecīgo slimību.

Galvenā problemātika, runājot par medicīnas eponīmiem, ir tā, ka nav konsekvences slimības nosaukumu atveidē. Pirmkārt, daļa mediķu uzskata, ka nosaukumam t.i., (eponīmam) jābūt deskriptīvam, lai tādējādi atvieglotu tā uztveri īpaši starptautiskā apritē, bet šim viedoklim ir ievērojams skaits oponentu, kuri uzskata, ka eponīms neraksturo, bet nosauc. Turklāt, kāpēc lietot, piemēram, latīņu val. '*osteodistrophia chronica deformans hypertrophia*', apzīmējumu, ja var pateikt īsāk Pageta slimība (angļu val. *Paget's disease* 'kaulu deformējoša iekaisuma slimība izplatīta pacientiem pēc 40 gadu vecuma' (tiešsaiste Nr. 19 '*Current Comments*'). Jāatzīmē, ka latviešu valodā paralēli eponīmam Pageta slimība tiek lietots arī apzīmējums Padžeta slimība.

Otrkārt, vienai slimībai var būt vairāki nosaukumi (piemēram, hepatīts ir tas pats, kas Botkina slimība vai infekciozā dzeltenā kaite), un dažādās valstīs nosaukumi var būtiski atšķirties. Daļēji šis fakts ir izskaidrojams ar vēsturisku un politisku notikumu gaitu. Tā, piemēram, bijušajā Padomju Savienībā tika akcentēts padomju ārstu/atklājēju veikums, kas atspoguļojās slimību nosaukumos, savukārt citās Eiropas valstīs un Amerikā šīm pašām slimībām tika doti šo valstu mediķu vārdi.

¹ Ilmārs Lazovskis "Klīniskie simptomi un sindromi. Eponīmi" 1971. gads izd. Zvaigzne.

² Šie un turpmāk apakšnodaļā 2.2.4 minētie piemēri nav iekļauti B. Bankavas "Eponīmu vārdnīcā".

Jāatzīmē arī Francijas un Amerikas ārstu biedrību pēdējo desmit gadu tendence aktualizēt jautājumu par to slimību, patoloģiju utt. nosaukumiem, kuru pamatā ir Otrā pasaules kara laikā nacistiskās Vācijas interesēs praktizējušu ārstu vārdi.

Ārstu aprindās tiek diskutēts par četriem mediķiem, kuri pārkāpuši ārstu morāles un ētikas likumu: Hansu Reiteru (*H. Reiter*), Fridrihu Vegeneru (*F. Wegener*), Jūliju Hallervordenu (*J. Hallervorden*) un Hansu Epingeru (*H. Eppinger*), jo viņi aktīvi darbojušies nacistiskās Vācijas interesēs, eksperimentējot ar cilvēku ķermeņiem. 2007. gada ārstu specializētā preses izdevumā tiek ierosināts atteikties lietot eponīmus, kam pamatā ir četru augstāk minēto mediķu vārdi, un to vietā izmantot citus nosaukumus.

Ārzemju leksikogrāfijā ir izdotas daudzas medicīnas eponīmu vārdnīcas, pieejama plaša datu bāze tīmeklī un izvērstas internetpublikācijas par problemātiku un aktualitātēm (sk., piem., tiešsaistes Nr. 20-23). Jāatzīmē, ka internetā medicīnas studenti var lejuplādēt biežāk lietoto medicīnas eponīmu vārdnīcas mobilajā telefonā.

Mūsdienās globalizācijas apstākļos ir jo īpaši svarīgi izstrādāt medicīnas terminoloģijas (eponīmu) vārdnīcas, lai unificētu speciālo leksiku un apkopotu jaunāko informāciju, kas ir nepieciešama topošajiem un esošajiem mediķiem, kā arī tulkiem un tulkotājiem.

Tāpat kā medicīnā eponīmi plaši sastopami arī farmakoloģijā, kas pierāda tiešu saistību starp zinātni un plašu patērētāju daļu. Pateicoties atpazīstamiem farmācijas uzņēmumiem, kā arī masu mēdiiju starpniecībai industrializētajās valstīs medikamentu tirdzniecībai ir ievērojama loma. Farmācijas uzņēmumu nosaukumu pamatā nereti ir antroponīmi vai toponīmi, savukārt uzņēmuma pilns nosaukums vai tā elementi tiek izmantoti par komponentu farmakonīmu veidošanā (piemēram, amerikāņu farmācijas kompānija *Parke-Davis* produkts *Parkmed*; vācu uzņēmums *Schering* produkti *Chericur* un *Cherogel*).

Fjorenca Fišere (Fischer, 2006) veikusi pētījumu par farmakonīmu strukturālo iedalījumu. Publicētie pētījuma rezultāti liecina, ka tikai nedaudzos gadījumos farmakonīmi sastāv no viena komponenta. Farmakonīmu vidū daudz izplatītāki ir no diviem vai vairākiem semantiskiem elementiem veidoti nosaukumi. Ja mūsdienās zinātņu nozaru terminoloģijā kā *lingua franca* tiek lietota angļu valoda, tad farmakonīmos bieži vismaz viens elements ir no latīņu vai grieķu valodas. Grieķu valodas struktūra atšķirībā no citām valodām, pateicoties tās prefiksu, sufiksu un īpaši salikto veidošanas mehānismam, ir izmantota neskaitāmu zinātnisku, tehnisku u.c. atklājumu nosaukumu veidošanai. Farmakonīmi var sastāvēt no vairāku valodu kombinācijām, piemēram, grieķu-latīņu, grieķu-angļu, latīņu-vācu u.c.

Pētījuma ietvaros Fišere pieskaras arī īpašvārdu un apelatīvu "divdomīgajai pozīcijai", jo farmakonīmu leksikalizācijas procesā sarunvalodā tie tiek lietoti kā apelatīvi. Tātad šajā farmācijas nozarē īpašvārda leksikalizācija ir iespējama, bet pie nosacījuma, ka attiecīgais medikaments patērētāju vidū ļoti labi atpazīstams un to var panākt ar reklāmas kampaņu. Protams, kā jeb kura nosaukuma pamatā noteicoša loma ir produkta nosaukumā ietvertajai informācija (attiecīgajai mērķauditorijai), labskanīgumam, iegaumēšanai, radītajām asociācijām/ suģestijai u. t.j.p.

2.3 Apelatīvācija (deonimizācija vai eponimizācija) eponīmisko terminu darināšanā

Terminoloģe Valentīna Skujiņa raksta:

■ "Latviešu valodas zinātniskajā terminoloģijā apelatīvējumi pa lielākai daļai ir aizguvumi, latviešu valodā tie nav produktīvi; lielākā daļa apelatīvējumu un separējumu jau gatavā veidā ir pārņemti no citām valodām. Tomēr sava loma šim darināšanas paņēmienam ir arī latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā" (Skujiņa, 1993).

V. Skujiņa pieļauj iespēju, ka turpmāk šie vārddarināšanas paņēmieni aktivizēsies it īpaši terminu izveidē. Terminu veidošanas pamatā ir vārda monosēmiskums, neatkarība no konteksta, emocionāla neitralitāte. Terminoloģe uzskata (tiešsaiste Nr. 15 *Vārddarināšanas aspekti*), ka apelatīvējumi ir noderīgi dažās terminu grupās, piemēram, mērvienību nosaukumos, ķīmisko elementu un minerālu nosaukumos. Plašākajā nozīmē var runāt par pilno un nepilno apelatīvāciju terminu darināšanā.

I Pilnā apelatīvācija notiek, ja īpašvārds pilnībā pāriet sugas vārda (apelatīva) kategorijā. Jaunā terminoloģijas vienība tiek rakstūta ar mazo sākumburtu. Izšķirami trīs pilnās apelatīvācijas paveidi: **tiešā, afiksālā un kompozitīvā**.

I A. Tiešā apelatīvācija ir īpašvārda pāriešana sugas vārda kategorijā bez īpašiem vārddarināšanas formantiem. Mainās vārda nozīme un vārda sākumburta rakstība (reizēm arī galotne), piemēram:

► *Ampērs* → *ampērs*; *Kardāno* → *kardāns*; *Volta* → *volts*; *Rentgens* → *rentgens*;
Bordo → *bordo*.

Apelativētie vārdi tiek izmantoti gan patstāvīga termina funkcijā (*piem., ampērs, rentgens, volts*), gan par vārdkoftermina apzīmējošo komponentu (*proti, rentgena stari, bordo krāsviela u.c.*). Tehnisko zinātņu terminoloģijā pēc šī modeļa īpaši produktīva ir mērvienību nosaukumu veidošana no zinātnieku, izgudrotāju uzvārdiem. Liela daļa no šādiem terminiem veidoti uz internacionālismu bāzes un latviešu valodā ienākuši gatavā veidā no citām valodām.

I B. Afiksālā apelatīvācija ir īpašvārda (personvārda, vietvārda) izmantošana atvasinātos sugas vārdos, piemēram:

► *Listers* → *listerioze*; *Amerika* → *amerīcijs*; *Rainis* → *rainistika*.

I C. Kompozitīvā apelatīvācija ir īpašvārda izmantošana salikteņtermina apzīmējošajā komponentā: *glaubersāls, vatmaņpapīrs*. Šādiem salikteņiem nereti pamatā ir attiecīgas vārdkopas ar īpašvārdu atkarīgajā komponentā, un tie darināti latviešu valodā, piemēram:

► *Glauberā sāls* → *glaubersāls*; *Vatmaņa papīrs* → *vatmaņpapīrs*.

Ir iespējamās dažādu minēto apelatīvācijas paveidu kombinācijas: tiešā, kompozitīvā un afiksāli kompozitīvā apelatīvācija, piemēram,

► *Anrī Termjē* → *anrītermjerīts*.

II Nepilnā apelatīvācija skar vārdkoftermina atkarīgajā komponentā izmantotos īpašvārdus (galvenokārt zinātnieku uzvārdus un vietvārdus). Vārdkoftermina īpašvārdam ir apzīmējošā komponenta funkcija: īpašvārds it kā simbolizē attiecīgā terminējamā jēdziena raksturīgās, būtiskās pazīmes. Tā kā sakars ar īpašvārdisko funkciju šiem komponentiem nav zudis, īpašvārda rakstībā tiek saglabāts lielais sākumburts: piem., *Faradeja skaitlis, Celsija skala*.

Atsevišķos gadījumos nekonsekvence eponīma rakstībā ar mazo vai lielo sākumburtu dažādās valodās skaidrojama ar eponīma leksikalizācijas pakāpi. Ja sakars ar īpašvārda apzīmēto personu vai vietu attālinās, vājinās un sugasvārdiskā funkcija gūst pārsvaru, var notikt īpašvārda pilna apelatīvēšanās. Tad vārdu raksta ar mazo sākumburtu, piemēram, terminos *alpu vijolīte, bikforda aukla* (no *Alpu vijolīte, Bikforda aukla*). Taču, piemēram, leksiskā vienība ‘Ahilleja papēdis’ latviešu valodā aizvien tiek rakstīta ar lielo sākuma burtu, taču analogs krievu valodā ‘*ахиллесова пята*’ ar mazo burtu.

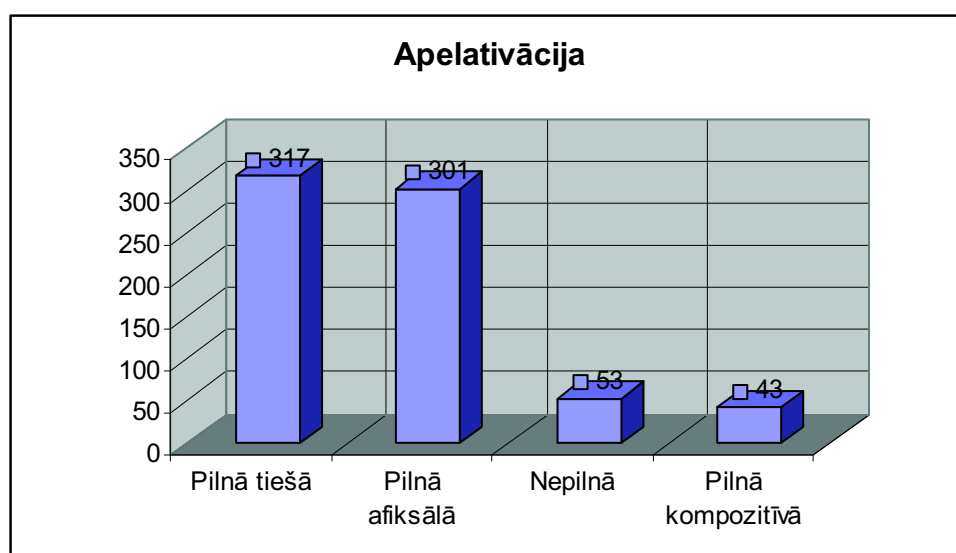
Laika gaitā vārdkofterminus ar īpašvārdu atkarīgajā komponentā mēdz aizstāt vienvārda termini, kas ir attiecīgo īpašvārdu tiešie, afiksālie vai kompozitīvie apelatīvējumi, piemēram:

► *Besemera process* —> *besemerēšana*; *Vatmaņa papīrs* —> *vatmaņpapīrs*.

No ‘‘Eponīmu vārdnīcā’’ un šī promocijas darba pielikumā nr. 1 apkopotajiem 1000 eponīmiem 714 vienības bija iespējams klasificēt šādās apelatīvācijas grupās (sk. grafiku Nr. 4):

- pilna apelatīvācija konstatēta 317 gadījumos;
- pilna afiksālā apelatīvācija 301 gadījumā, savukārt
- nepilnā apelatīvācija 53 gadījumos, bet
- kompozitīvā apelatīvācija tikai 43 gadījumos.

Grafiks Nr. 4 Īpašvārdu apelatīvācija (uz B. Bankavas ‘‘Eponīmu vārdnīcas’’ un pielikuma Nr. 1 bāzes)

Pēc promocijas darba autores domām, apkopojot iepriekš rakstīto, būtiskākās nepilnības eponīmu speciālā lietojuma leksikā ir šādas:

pirmā skar speciālā lietojuma leksiku, kur kā zināms termini galvenokārt ir monosēmiski, tomēr ir bieži gadījumi, īpaši medicīnā, kad vienai slimībai ir vairāki nosaukumi. Stenlijs Jablonskis ‘‘*Illustrated dictionary of eponymic syndromes and diseases and their synonyms*’’ (Jablonski, 1969), piemēram, ir norādījis četrus nosaukumus žurku izplatītai infekcijas saslimšanai, proti, angļu val. *Fiedler’s disease*; *Landouzy’s disease*; *Mathieu’s disease*; *Vasilev’s disease*. Kurš termins būtu pareizākais un vai tie ir uzskatāmi par eponīmiskiem sinonīmiem? Turklāt Jablonskis norāda, ka ir arī tādi gadījumi eponīmiskā, kad skaitlis pie

slimības nosaukuma ir tas, kas atšķir vienu slimību no citas, piemēram, Olbraita sindroma gadījumā (angļu val. *Albright's syndrome 1, Albright's syndrome 2, Albright's syndrome 3, Albright's syndrome 4*).

Otrkārt, ne reti sastopami dubultie un trīskāršie eponīmi. Galvenokārt tie veidoti no pētnieku vai atklājuma līdzstrādnieku uzvārdiem, lai vienlīdzīgi nosaukumā "iemūžinātu nopelnus". Taču ir piemēri, kad trīs vai vairāk elementu nosaukumā iekļautie uzvārdi ir pievienoti par piemiņu pirmajam/-iem atklājējam/-iem, bet otrais vai trešais komponents (uzvārds), ir tam, kurš padziļinātāk veicis pētījumus. Piemēram, 1866. gadā Londonā pirmo reizi Lorensa un Mūna konstatētos ģenētiskos traucējumus (Laurence J.Z., Moon R.C.) 1922. gadā aprakstīja ungāru patalogs Artūrs Bīdls (Biedl), kā rezultātā veidojas šāds sindroma nosaukums > angļu val. *Laurence-Moon-Biedl syndrome*. Taču 1920. gadā vienlaicīgi ar A. Bīdla pētījumiem franču mediķis Žoržs Bardē (Bardet) aprakstīja vēl virkni līdz tam nezināmu simptomu, līdz ar to mūsdienās šis sindroms tiek saukts tikai par Bardē-Bīdla sindromu (angļu val. *Bardet-Biedl syndrome*).

Pārāk garš eponīms lietojumā ir nepraktisks, tāpēc citkārt pateikt tā deskriptīvo nosaukumu ir ērtāk. Piemēram, kvadruplais eponīms Šarko-Marī-Tūta-Hofmana sindroms (angļu val. *Charcot-Marie-Tooth-Hoffman syndrome*) ir garāks nekā šī sindroma deskriptīvais nosaukums, t.i., neiropātiska muskulāra atrofija.

Ja viena eponīma sastāvā ir vairāk par 4 elementiem, būtu racionāli vienoties par kādu kopēju pētnieku grupas nosaukumu. Šādu risinājumu pieņēmusi 20. gadsimta 30. gados izveidotā gk. franču tautības matemātiķu grupa, kura sevi nodēvējusi ar kolektīvu pseidonīmu par Nicolā Burbaki, pēc franču ģenerāļa Šarla Denī Burbaka (*Charles Denis Bourbak*) uzvārda, par kuru Francijā aizvien tiek stāstīti anekdotiski atgadījumi un kuram ar matemātiku, cik zināms, nav bijusi nekāda saistība. Burbaki grupa ir oficiāli reģistrēta kā asociācija (angļu val. *Association of Collaborators of Nicolas Bourbaki*).

Neskatoties uz trūkumiem eponīmu lietojumā zinātniskajā terminoloģijā, var piekrist Uzoma Čukvu zinātnisko rakstu krājumā "Meta" publicētajām domām, ka eponīmika turpinās pastāvēt un attīstīties, jo:

- pirmkārt, eponīmika ievērojami paplašina vārddarināšanas kapacitāti valodās;
- otrkārt, eponīmikai ir galvenā loma zinātnes jaunieguvumu apzīmēšanā (*U. Chukwu, 1996*).

Apakšnodaļas nobeigumā kā pozitīva iezīme eponīmu lietojumam jāmin fakts, ka to nosaukumā uz nenoteiktu laika periodu ir iespējams iemūžināt zinātnieku, pētnieku, atklājēju vārdu/-s, kas pretējā gadījumā, laika gaitā, iespējams, tiktu pilnīgi aizmirsti. Turklāt eponīmi ‘‘dara krāsaināku’’ zinātnes un cilvēces vēsturi, jo katrs eponīms ir vēsture. Amerikāņu mediķis Masons Robertsons publikācijā ‘‘*Fame is the Spur the Clear Eponym Doth Raise*’’ par eponīmiem izsakās šādi, ka tie ir :

- ‘‘[...]Viena no pēdējām humānisma paliekošajām zīmēm numerizētajā un datorizētajā sabiedrībā ‘‘ (Robertson, 1972).

2.4 Aizgūto eponīmu asimilācija latviešu valodā

Latviešu valodas kontakti ar eponīmu cilmes valodām galvenokārt noritējuši ar starpniekvalodas (vācu, krievu, angļu) palīdzību; savukārt daudziem augu nosaukumiem starpniekvaloda – mazliet nosacīti – ir latīņu valoda. Latviešu valodā aizgūtie eponīmi ienākuši atšķirīgos laika posmos un tiek lietoti visdažādākajās nozarēs. Aizgūstot eponīmus no citām valodām, tie tiek pielāgoti latviešu valodas fonētikas, morfoloģijas un leksikas sistēmai. Notiek aizgūto vārdu fonētiska, morfoloģiska un leksiska asimilācija. Piešķirot aizgūvumiem noteiktu gramatisko noformējumu (lietvārdiem un īpašības vārdiem — lokāmo galotni), tie tiek iekļauti kopīgajā latviešu valodas gramatiskajā sistēmā, bet palaikam aizgūvums (eponīms) saglabā identisku nelokāmu pamatformu gan cilmes valodā, gan starpniekvalodā, gan arī latviešu valodā.

2.4.1 Ieskats eponīmu fonētiskajā asimilācijā

Aizgūto eponīmu rakstībā latviešu valodā parasti tiek ievēroti norādījumi par īpašvārdu atveidi no citām valodām latviešu valodā. Tomēr ir jāņem vērā jau ieviestais termina lietojums izrunā un rakstībā, kas ne vienmēr atbilst īpašvārdu atveides principiem vai laika gaitā izrunā ir mainījies. Piemēram:

- ▶ zirgu šķirne *ardeņi*, *ardēni* < franču val. *Ardennes* (vietv. Beļģijā);
augš *kattleja* < pers.v. *V. Ketlijs* (*W. Cattley*);
pralinē < franču val. *praline* < pers.v. *Praslin*;
minerāls *montmorilonīts* < vietv. *Monmorijona* (franču val. *Montmorillon*).

Nav nostiprinājusies izruna un rakstība atsevišķiem pārtikas produktu nosaukumiem latviešu valodā, tie vēl acīmredzot ir uzskatāmi par okazionāla lietojuma vārdiem, piemēram, siera šķirnes: *parmezans*/ *parmezāns*/ *Parmas siers*; *gorgonzola*/ *gorgonzola*, kas nodēvētas Itālijas pilsētu (itāļu val. *Parma*; *Gorgonzola*) vārdos, vai no franču val. pers. v. *Jules*/ *Julienne* aizgūtais eponīms - *žuljēns*/ *žiljēns*.

Arī biblisko un sengrieķu mitoloģisko tēlu vārdu atveide latviešu valodā (tostarp *īso*/ *garo* patskaņu lietojums) dažkārt nav nostabilizējušies, piemēram, *Abrams*, *Abrahams*, *Abrahāms*, *Ābrahams*; *Edips*, *Eidips*, *Oidips* u.c. Tāpēc svārstīga ir arī no šiem vārdiem veidoto eponīmu rakstība (piem., *Edipa*/ *Oidipa* komplekss).

Aizguvumos no fleksīvajām valodām oriģinālformas galotne tiek paturēta, ja tā ir tāda pati kā latviešu valodas vārdiem un nav papildu nepieciešamības galotni mainīt (piemēram, semantisku apsvērumu dēļ), bet tiek atmesta vai aizstāta ar latvisko, ja šādas sakritības nav. Eponīmi, kas beidzas ar *-ā, -ē, -i, -ī, -o, -u, -ū*, paliek kā nelokāmi vārdi (*piem., karpāčo, geto, figaro, eiro*).

2.4.2 Ieskats eponīmu morfoloģiskajā asimilācijā

1. Dzimtes kategorijas piešķiršana lietvārdiem, kuri neapzīmē dzīvas būtnes, notiek dažādi. Morfoloģiskā asimilācija notiek, ņemot vērā latviešu valodas attīstību, vārddarināšanas principus, psiholoģiskos faktoros. Dažkārt svarīga nozīme ir vārda grafiskajam noformējumam (Baldunčiks, 1989, 23) vai vārda izskaņas fonētiskajai struktūrai devējvalodā. Svarīgi ņemt vērā, ka angļu valodā lietvārdiem netiek izšķirtas dzimtes. Franču, itāļu un latviešu valodā ir sieviešu un vīriešu dzimte, bet vācu un krievu valodā bez sieviešu un vīriešu dzimtes ir arī nekatrā dzimte.

a) Nereti dzimtes noteikšanā liela loma ir sinonīmiskajiem latviešu vārdiem, piemēram,

► *mohēra* (sal.: vilna, dzija f) – krievu *мохер/могеп* m, vācu *der Mohair* m).

b) Dažkārt dzimte franču un vācu valodā ir vienāda, bet krievu un latviešu valodā atšķirīga:

► (franču *silhouette* f – vācu *Silhouette* f – krievu *силуэт* m – latviešu *siluets* m).

c) Var būt atšķirīga dzimte franču valodā, bet vienāda vācu, krievu un latviešu valodā

► (franču *mousseline* f – vācu *Mousseline* m – krievu *муслин* m – latviešu *muslīns* m;
franču *bégonia* m – vācu *Begonie* f – krievu *бегония* f – latviešu *begonija* f).

2. Apelatīva (eponīma) izmaiņas skaitlī no devējvalodas vai starpniekvalodām latviešu valodā novērotas reti. Zināma ietekme ir skaitļa un dzimtes izvēlei dominējošajā starpniekvalodā, piemēram,

► angļu – *jeans*; krievu – *джинсы*; latviešu – džinsi (m pl).

Kā izņēmums jāmin eponīms *paparaci* (itāļu val. *paparazzi* - vīriešu dzimtes daudzskaitļa forma; vienskaitlī *paparazzo*), kam starpniekvalodās un latviešu valodā ieviesies daudzskaitļa formas lietojums, norādot gan uz vienskaitļa, gan daudzskaitļa formu, līdz ar to latviešu valodā tas kļuvis par nelokāmu vārdu.

3. Gramatiskās adaptācijas procesā devējvalodas morfoloģiskie elementi ļoti bieži zaudē savu lomu, proti, defissavienojumi un vārdu savienojumi tiek uztverti kā viens vesels vārds. Piemēram,

► *rolsroiss* < personvārdi *Rolls* un *Royce*; *melhioris* < personvārdi *Maillot* un *Chorier*; *hārlejs* < personvārdi *Harley* un *Davidson*.

4. Franču un itāļu valodas verbālajiem eponīmiem latviešu valodā ir notikusi vārda uzsvara adaptācija, piemēram, franču valodā uzsvērta tiek pēdējā zilbe, bet latviešu valodā - pirmā.

5. Eponīmos iekļautie internacionālie elementi galvenokārt aizgūti no antīkajām valodām — latīņu un grieķu (sengrieķu). Arī mūsdienās internacionālā zinātniskā terminoloģija tiek veidota galvenokārt uz latīņu un grieķu elementu bāzes, turklāt izmantojot gan tieši latīņu un grieķu cilmes elementus, gan tādus elementus, kuru sākotne (etimons) meklējama latīņu un grieķu valodā. Internacionāli produktīvajos modeļos izmantoti, piemēram, latīņu un grieķu sufiksālie elementi (doti latviskajā rakstībā): *-[āc]ija*, *-[it]āte*, *-[ist]ika*, *-isms*, *-ists*, *-āls* u. c., prefiksālie elementi: *anti-*; *pre-*; *neo* u. c. (Skujiņa, 1999).

► piemēram, *antisemitisms*, *prerafaelīti*, *neoplatonisms*.

Postpozitīvie sakniskie elementi, resp., vārdiskās izskaņas: *-grāfija*, *-grāfs*, *-loģija*, *-tēka*, *-fons*

► piemēram, *zuzafons*, *saksafons* u. c.

6. Aizgūstot vārdus (eponīmus) ar līdzīgiem struktūrelementiem no dažādām valodām un dažādos laikposmos, rodas svārstības aizgūvumu pareizrakstībā aizgūvējvalodā. Piemēram, latviešu valodas aizgūvumos līdztekus internacionālajām izskaņām *-āls*, *-ārs*, *-āts*, *-īts* u. c., kurās parasti ir garš piedēkļa patskanis, ir arī attiecīgas izskaņas (fināles) *-als*, *-ars*, *-ats*, *-its* ar īsu patskani, piemēram, eponīms *sizals*. Līdzīgo elementu atšķirīgās rakstības dēļ vērojamas svārstības dažu eponīmu pareizrakstībā: piemērs, *bolero* — *bolēro*, *šampānietis* — *šampānietis*, u. c.

2.4.3 Aizgūto eponīmu leksiski semantiskā asimilācija

Aizgūvuma iekļaušanās latviešu valodas leksiski semantiskajā sistēmā nav iespējama bez aizgūvuma (eponīma) semantikas stabilizācijas. Jauna semantiska vienība valodā rodas

tad, kad vārds jau lietots zināmā kontekstu kopā un no vārda kontekstuālajām nozīmēm vai nozīmju niansēm nostabilizējas kā patstāvīga leksēma. Semantiskās konkretizācijas sākumposms vērojams jau iekļūšanas stadijā, bet ‘‘kontekstuālā’’ perioda ilgums atkarīgs no lingvistiskiem un ekstralingvistiskiem faktoriem (tādiem kā vārda semantikas konkrētības pakāpe, apzīmējamās reālijas raksturs u.c.). Aktualizējošu kontekstu nepietiekamība dažkārt izjauc vai paldzina pāreju no iekļūšanas stadijas uz pielāgošanās stadiju. Par semantikas stabilizāciju (aizguvuma asimilāciju) var runāt tad, kad beigušās svārstības aizguvuma nozīmes interpretācijā, t.i., valodas lietotāji aizguvuma nozīmi saprot vienādi.

Semantiskās struktūras paplašināšanos latviešu valodā var izskaidrot ar oriģināla ietekmi vai atkārtotu aizgūšanu. Par atkārtotu aizgūšanu var runāt, kad aizguvuma nozīmes ievērojami atšķiras gan hronoloģiski, gan tematiski. Aizguvumā dažkārt vērojama iekšējā attīstība: vārds iegūst nozīmes vai nozīmju nianšes, kas lielākā vai mazākā mērā atšķiras no oriģināla, paplašinās vārda valence. Tā noticis, piemēram, eponīmu *olimpiāde* un *plejāde* gadījumā. Ar eponīmu *olimpiāde* sākotnēji apzīmēja laika posmu starp divām olimpiskajām spēlēm, šo ciklu izmantoja laika mērīšanai. Vēlāk par olimpiādi sāka dēvēt starptautiskas sporta sacensības, kuras tika rīkotas reizi četros gados, bet mūsdienās tās ir arī sacensības kādā zinību jomā mācību iestāžu audzēkņiem. Eponīms *plejāde* ieguvis trīs nozīmes:

- grupa izcilu kādas nozares pārstāvju;
- ķīmijā - viena un tā paša ķīmiskā elementa izotopu rinda;
- zvaigžņu kopa Vērša zvaigznājā.

2.4.4 Citi ar eponīmu asimilāciju saistīti faktori

Par ļoti svarīgu iesakņošanās rādītāju ir jāuzskata apzīmētās reālijas saistība ar aizguvējvalodas vidi. Vārdi, kas apzīmē specifiskas parādības, piemēram, naudas vienības, dažādas politiskas kustības, parasti saglabā semantisko saistību ar šo vidi, t.i., saglabā eksotisma statusu, lai arī daži no tiem latviešu valodā lietoti samērā regulāri. Var teikt, ka aizguvuma iesakņošanās ir atkarīga ne vien no tā formālās asimilācijas, semantiskās patstāvības, vārddarināšanas aktivitātes, bet visai jūtami arī no tā, vai jēdziens un parādība, ko apzīmē šī leksiskā vienība, valodas lietotājiem ir nezināma, mazināma, pazīstama vai labi pazīstama. Pazīstams var būt arī abstrakts jēdziens, kā, piemēram, eponīma *utopija* (no grieķu val. ‘vieta, kuras nav’). Šis apzīmētais eponīms veidots no 16. gadsimta angļu domātāja T.

Mora grāmatā ‘‘Utopija’’ attēlotās iedomātās, ideālas sabiedrības apdzīvotās Utopijas salas nosaukuma.

Valodā sastopami tādi eponīmi, kuriem var novērot negatīvu konotāciju, nozīmes pārnesumu vai nicinošu nokrāsu, tie kopumā ir noturīgi leksikas elementi. Te var minēt, piemēram, eponīmu *Molotova kokteilis*, t.i., ‘pudele ar degmaisījumu, ko lieto pretinieka bruņutransporta iznīcināšanai, kā arī terorisma aktos’. Šo ieroci, kas pirmoreiz izmantots Spānijas pilsoņu karā, bieži lietoja somi PSRS-Somijas kara laikā 1939. gadā un nosauca PSRS toreizējā ārlietu ministra V. Molotova uzvārdā. Skaidrs, ka V. Molotovam nav tiešas saistības ne ar šī degmaisījuma izgudrošanu, ne izmantošanu (Aldersons, 2004, 91). Līdzīgs piemērs negatīvai konotācijai ir kāda cita kokteiļa apzīmējums, proti, *Asiņainā Mērija*, t.i., ‘alkoholisks dzēriens, kura pamatā ir tomātu sula, degvīns un sāls’. Iespējams, kokteiļa izgudrotājs to nosaucis pēc protestantu dotās iesaukas dedzīgai katolietei Marijai Tjūdorei, Anglijas un Īrijas karalienei, kuras valdīšanas laikā par ķecerību tika sadedzināti ap 300 cilvēku.

Deantroponīmiskie eponīmi galvenokārt veidoti no uzvārda, taču dažreiz (kā iepriekš minētajā piemērā) arī no priekšvārda. Nosaukums tiek dots atklājuma vai izgudrojuma kontekstā, lai apzīmētu jaunieguvuma autoru. Ne mazāk izplatīts ir gadījums, kad kāds cits nosauc savu izgudrojumu par godu kādam zinātniekam vai kāda cilvēka piemiņai. Savdabīgs priekšvārda izmantošanas gadījums ir pērtiķu sugas nosaukums *Bertas pellemurs*; nosaukums dots par godu Madagaskāras primātu pētniecei Bertai Rakotosamimanānai, un nav grūti iedomāties, kāpēc šajā gadījumā eponīmā nav izmantots uzvārds.

Taču saistība starp īpašvārdu un nosaucamo priekšmetu var būt arī vispārīgāka (vēsturisks laika periods, politiskas kustības darbības posms utt.). Miljorīni (Migliorini, 1927, 84) norāda, ka jaunu koncepciju un priekšmetu ieviešanās (piem., *kamēlija, tomisms, ariānisms*) bieži vien ir maz saistīta ar pašu personu, kuras vārdā tie nosaukti. Svarīgāka ir pati doktrīna vai, piemēram, ieviešana augu klasifikācijā.

Neliels skaits eponīmu veidoti no iesaukām vai pseidonīma, piemēram, *groks, adidas, rainistika* u.c. Miljorīni (ibid, 45) uzskata, ka pie iesaukām būtu pieskaitāmi arī literārie pseidonīmi, kā arī folklorizētu tēlu vārdi, piemēram, *arlekīns, kvazimodo* u.c..

Ja eponīms veidots no toponīma, kurš sastāv no vairākiem komponentiem, novērota tendence, ka eponīma leksēmā iekļaujas tikai viens - parasti toponīma pirmais - elements, piemēram:

► boksīti < toponīms *Les Beaux de Provence*;

- ▶ plombīrs < toponīms *Plombière –les- Bains*;
- ▶ rokfors < toponīms *Roquefort sur Souzou*.

Deminutīvu formu lietojums eponīmu vidū sastopams reti (piemēram, *timotiņš, bairītis*), turklāt deminutīvsufikss no cilmes viedokļa var būt šķietams (*brauniņš* < *uzv. Brauning*), tomēr vismaz daļēji realizējot savu semantiku.

Eponīmu vidū var sastapt ‘viltus draugus’. Piemēram, eponīms *Cēzara salāti* varētu asociēties ar Romas imperatora Gaja Jūlija Cēzara vārdu, savukārt eponīms *afrikandīts* ar Āfrikas kontinentu. Taču patiesībā eponīma *Cēzara salāti* etimoloģijas pamatā ir itāļu izcelsmes viesnīcu īpašnieka un šefpavāra Cēzara Kardīni vārds, kurš ar šiem salātiem 1924. gadā cienājis Tihuanas pilsētā Meksikā negaidīti ieradušos Holivudas aktieru grupu.

Minerālam *afrikandītam*, kas atklāts Kolas pussalā Krievijā vārda cilme tikai nosacīti saistāma ar Āfrikas kontinentu, jo dienā, kad tas esot atklāts, bijis tik karsts kā Āfrikā. Šķiet, gan, ka tā ir tautas etimoloģija, eponīma reālā cilme saistīta ar 1925. gadā apstiprinātu vietvārdu (stacijas un vietvārda nosaukumu) *Afrikanda* (Kolas pussalā). Par šī vietvārda cilmi gan trūkst ziņu.

Promocijas darba autore sastādītajā ‘Eponīmu vārdnīcā’ iekļautie antroponīmiskas cilmes piemēri, tika izanalizēti no eponīmu motivētājpersonu dzimuma viedokļa. Var konstatēt, ka sengrieķu kultūrā vīriešu un sievietes tēliem bijusi gandrīz vienlīdzīga loma, un eponīmijā izmantoto vīriešu mitoloģisko tēlu vārdi tikai nedaudz skaitliski pārsniedz sievietes mitoloģisko tēlu vārdu skaitu. Savukārt seno romiešu kultūrā iezīmējas vērā ņemama atšķirība, un eponīmijā attiecīgo vīriešu tēlu vārdi izmantoti gandrīz divreiz vairāk nekā sievietes tēlu vārdi. Bet, apkopojot piemēru korpusā iekļautos eponīmus, kuri veidoti no antroponīmiem laika posmā no I līdz XXI gadsimtam, redzams, ka no 509 deantroponīmiskas cilmes eponīmiem tikai 14 eponīmu etimoloģijas pamatā ir sievietes personvārdi. Protams, galvenais skaidrojums šādai situācijai ir tas, ka sievietēm tikai relatīvi nesen ir dota iespēja izglītoties un iegūt vienlīdzīgu lomu sabiedrībā un zinātnē. Taču interesanti, ka tikai pieci eponīmi (*kalanētika, kirī, latimērija, mersedess un bārbija*), kas veidoti no sievietes priekšvārda vai uzvārda, attiecināmi uz XX gadsimtu, proti, laiku, kad šādas iespējas sievietēm jau bija pieejamas. Pārējos gadījumos eponīms galvenokārt veidots par godu kādai pazīstamai sievietes kārtas personai.

2.5 Eponīmu tulkošanas grūtības un to pārvarēšanas iespējas

Kā iepriekšējās apakšnodaļās minēts, tad valodu kontakti ir viens no izplatītākajiem veidiem, kā no vienas valodas otrā (vai vairākās) nostiprinās aizguvumi (eponīmi). Ņemot vērā faktu, ka eponīmi tiek veidoti uz īpašvārda (gk. antroponīma un toponīma) bāzes, kas ir sava veida nacionālās identitātes marķieris, neizbēgami tulkam/ tulkotājam vai valodniekam jāsasaskaras ar valodas un kultūras problēmām atveidojot, piemēram, X valodas eponīmu valodā Y. Taču tulkošanas problēma skar ne tikai nacionālās identitātes marķiera ‘pārnesi’ citā valodā, bet arī eponīmu tulkojumu speciālajā leksikā, jo, piemēram, gan medicīnas, gan botānikas zinātņu nozarē daudzu augu/ slimību utt. nosaukuma pamatā ir tā atklājēja latīniskā vārda/ uzvārda forma, bet paralēli tai katrā valodā tiek lietots viens vai pat vairāki auga/ slimību nosaukums/-i (piemēram, lat. val. *Poinsettia pulcherrima* – pēc Ž. R. Puanseta uzvārda > latv. val. *puansetija* – *Ziemassvētku zvaigzne*). Tāpēc tulkam varētu būt grūtības atpazīt eponīma izcelsmes oriģinālformu.

Promocijas darba autore apzinās, ka īpašvārdu atveide latviešu valodā ir atsevišķs pētījuma objekts un par to ir jau rakstījuši daudzi valodnieki (Ceplītis, Baldunčiks, Ahero, Karkonens-Svensons u.c.), tāpēc apakšnodaļā tiks aplūkotas tikai atsevišķas tulkošanas grūtības, īpašu uzmanību veltot tandēmam ‘īpašvārds – eponīms’; satura iztirzājumā piedāvāti iespējamie tulkošanas risinājumi. Piemēri izvēlēti uz angļu valodas bāzes, kontrastīvā aspektā ar latviešu un krievu valodu.

Atbilstoši Enriko Arkaīni (Arcaini, 1992, 157) publikācijā ‘Tulkošana kā transkulturāla operācija’ paustajai īpašvārdu tulkošanas teorijai, tulkošana tiek interpretēta kā sarežģīts process, kura rezultātā teksts ar tajā ietverto semantisko, stilistisko un kultūras informāciju no valodas X tiek ‘pārkodēts’ valodā Y, izmantojot Y valodas un kultūras resursus. Īpašvārdi ir lingvistiski elementi, kas veido katrā valodā atšķirīgu apakšsistēmu. Atšķirībā no sugas vārdiem īpašvārdi apzīmē tikai vienu konkrētu referentu, neskatoties uz to vai tas ir reāli eksistējošs, mitoloģisks vai literārs tēls.

Patrīcija Pjerīni (Pierini, 2006, 225) publikācijā ‘Angļu valodas antroponīmi un tulkošana’ tulkošanas leksiskās problēmas detalizētāk grupē semantiski leksiskajās un leksiski kulturālajās problēmās:

- īpašvārdu lietojums var radīt ekciklopēdiski kulturāla rakstura problēmu, jo mērķvalodas lietotājam nav atbilstošu enciklopēdisko zināšanu, lai saprastu īpašvārda lietojuma nozīmi X valodā;
- jāņem vērā, ka īpašvārdi, īpaši antroponīmi, nereti tiek lietoti pārnestā nozīmē kā metaforas, metonīmi, hiperbolas, leksikalizēti izteicieni; leksikalizētu eponīmu gadījumā vienlaicīgi var figurēt vārda konotatīvā un denotatīvā nozīme.
- neleksikalizētie eponīmi savukārt rada enciklopēdiskas dabas problēmu.

Grūti tulkojamie antroponīmi ir, piemēram, tie, kas iekļauti frazeoloģismos, īpašvārdos, izteicienos, kuri pauž implicītu nozīmi vienā valodā, bet mērķvalodā tiem nav ekvivalenta. Antroponīmi var būt neleksikalizēti eponīmi. Piemēram, angļu valodā, kā norāda P. Pjerīni, galvenais eponīmu avots ir Bībele, mitoloģija, vēsture, klasiskā literatūra, kā arī kriminālliteratūra, filmas, komiksi. Tulkojot nacionālajai leksikai piederošus eponīmus citā valodā, tiem jāpievērš īpaša uzmanība. Šajā situācijā praksē tiek izmantotas četras stratēģijas, kuras Ritva Lepihalme (Leppihalme, 1997) savā darbā *“An Empirical Approach to the Translation of Allusions”* sadalījusi šādi:

- elementa (antroponīma) transkripcija / adaptācija;
- elementa aizvietošana ar eksplicītu skaidrojumu;
- papildinformācijas norāde (tekstā vai piezīmju formā);
- elementa izlaišana / noklusēšana.

Atbilstošas stratēģijas izvēle un izmantošana ir katra tulka/tulkotāja kompetencē. Ja mērķauditorijai ir pazīstams teksta oriģināls, tad paskaidrojumi nav nepieciešami, pretējā gadījumā tulkam/tulkotājam ir rūpīgi jāapsver, kādu un cik eksplicītu informāciju norādīt, un galvenā uzmanība ir jāpievērš tam, kādā kontekstā un nozīmē ir lietots īpašvārds (humoristiskā, raksturojošā utt.). Iespējamā nacionālo eponīmu tulkošanas stratēģija ir eponīma semantikas pārnese; tostarp mērķvalodā esoša ekvivalenta vai citas – pēc nozīmes un ja iespējams, arī pēc formas līdzīgas leksiskas vienības izmantošana.

Jāvērš uzmanība, ka eponīmu lietojums ikdienas sarunvalodā un speciālajā leksikā atšķiras. Ikdienas lietojuma valodā antroponīmi (reāli vai izdomāti) leksikalizācijas procesa rezultātā tiek uzskatīti par sugas vārdiem un rakstīti ar mazo burtu. Pjerīni eponīmus klasificē divās grupās, pirmajā iekļaujot eponīmus, kuru etimoloģijas pamatā ir reālas personas

nosaucoši antroponīmi, bet otrajā - no mitoloģisku, iztēles radītu tēlu vārdiem veidoti eponīmi.

Pirmajā grupā iekļautajam piemēru klāstam Pjerīni (Pierini, 2006, 228) piedāvā četras tulkošanas stratēģijas:

1. (eponimizētā) antroponīma adaptācija mērķvalodas lingvistiskajā sistēmā;
2. nozīmes pārnese;
3. elementa aizvietošana ar nozīmes skaidrojumu;
4. ekvivalenta lietojums (var būt atšķirīgs no leksiski gramatiskā viedokļa, bet ekvivalents mērķvalodas kultūrā).

Tabulā Nr. 4 P. Pjerīni eponīmu piemēri¹ atbilstoši izvirzītajām tulkošanas stratēģijām.

Nr.	Eponīms angļu valodā	Eponīms latviešu valodā	Eponīms krievu valodā
1.	Saxopone – ‘a keyed wind instrument’ [named after Adolphe Sax 1814-1894, Belgian musical - instrument maker, who invented it (1846)]	saksofons	саксофон
2.	Biro – ‘a kind of ballpoint’ [named after Laszlo Biro 1900-1985, Hungarian inventor].	lodīšu pildspalva	шариковая ручка
3.	Pavlova – ‘a meringue cake topped with whipped cream and fruit’ [named after Anna Pavlova].	kūka / torte <i>Pavlova</i>	Павлова (торт-безе со свежими фруктами, особенно популярный в Новой Зеландии и Австралии. Изготавливается из меренги, заварного крема, верхний слой — из кусочков тропических фруктов либо ягод. Назван в честь балерины Анны Павловой, гастролировавшей по Австралии в 1926 году.

¹ Piemērus angļu valodā P. Pjerīni citējusi no vārdnīcas *Collins English Dictionary*, (2000). Promocijas darba autore pievienojusi eponīmu ekvivalentu latviešu un krievu valodā (tiešsaiste www.wikipedia.ru).

			Точное время и место изобретения десерта не установлено и является предметом затяжного спора между новозеландцами и австралийцами.
4.	Stetson – ‘a type of felt hat with a broad brim and high crown, worn by cowboys’ [named after John Stetson 1830-1906, American hatmaker who designed it].	kovboja cepure	Ковбойская шляпа (стетсон) — фетровая, кожаная или соломенная шляпа, с высокой округлой тульёй, вогнутой сверху, и с широкими подогнутыми вверх по бокам полями. Современная ковбойская шляпа была изобретена Джоном Стетсоном.

Kā var konstatēt, tad gadījumā (1), kad mērķa valodā tiek lietots identisks priekšmeta nosaukums, grūtību tulkojumā nav, jo tiek izmantots mērķvalodā esošais ekvivalents nosaukums.

Otrajā piemērā (2) eponīms *biro* tiek plaši lietots angļu valodā runājošajās valstīs, kā arī citās valodās (piemēram, franču, itāļu), lai apzīmētu jebkura tipa lodīšu pildspalvu, ne tikai konkrēti Lāslo Biro patentēto modeli. Latviešu un krievu valodā šim eponīmam nav ekvivalenta, tāpēc tiek izmantota otrā tulkošanas stratēģija, resp., nozīmes pārnese ar deskriptīvu skaidrojumu, kā rezultātā latviešu un krievu valodā tulkojums nav eponīms.

Trešajā (3) gadījumā angļu un krievu valodā eponīms ir identisks, savukārt latviešu valodā izmantots nozīmes precizējums, skaidrojums (proti, ‘torte’, ‘kūka’).

Ceturtajā piemērā (4) ir atspoguļots grāmatā ‘*A Textbook of Translation*’ (Newmark, 2001, 97) minētais ‘materiālās kultūras’ gadījums, kas var radīt leksiskas dabas tulkojuma problēmas. Latviešu, tāpat kā krievu, valodas lietotāju auditorijai kovboju un vesternu tradīcijas ir mazpazīstamas, tāpēc eponīms *stetstons* lielākajai daļai būs svešs, taču kovboja cepuri vizuāli atpazīs ikviens, kurš ir redzējis kādu vesternu. Likumsakarīgi, ka latviešu un krievu valodā tiek dots tikai nozīmes skaidrojums, jo šajās valodās un kultūrās neeksistē eponīma *stetston* ekvivalents.

Otrajā grupā, kā jau minēts, ietilpst no mitoloģisku, neeksistējošu tēlu vārdiem veidoti eponīmi. Pēc P. Pjerīni (Pierini, 2006, 229) domām, šāds eponīmu veidošanas mehānisms ir plaši izmantots, jo tas ir stabils un ekonomisks veids, lai paustu sarežģītu konceptu. Mitoloģiska, literāra, kinematogrāfijas tēla u. t.j.p. vārds var tikt izmantots, lai valodā un

kultūrā apzīmētu attiecīgā tēla uzvedības modeli, rakstura, fizisko u.c. īpašību kopu. Leksikalizētie un neleksikalizētie šīs grupas eponīmi tiek veidoti pēc iepriekšējā grupā izmantota analogiska mehānisma, kura pamatā ir līdzība starp personu X un eponīma etimona referentu. Šo eponīmu tulkošanā iezīmējas divas problēmas:

1. leksikalizētie eponīmi var radīt leksiskas dabas problēmu;
2. neleksikalizētie - enciklopēdiskas dabas problēmu.

Salīdzinot angļu un latviešu valodā tādus eponīmus kā, piemēram:

► (angļu val.) *Don Quixote* – *dons Kihots*;

(angļu val.) *Mentor* – *mentors*;

redzams, ka tulkojot var tikt izmantota pirmā stratēģija jeb antroponīma, resp., no antroponīma veidotā eponīma adaptācija mērķvalodas lingvistiskajā sistēmā. Savukārt gadījumos, kad eponīma izcelsmes pamatā ir mazpazīstams, vienai kultūrai raksturīgs personāžs, var rasties leksiski semantiskas dabas tulkošanas problēmas. Proti, angļu val. (*Mrs. Grundy*, *Walter Mitty*); latviešu valodā *antiņš*, *sprīdītis* u.c. Ja eponīms oriģinālformā pauž negatīvu vai pozitīvu nokrāsu, tulkotājam būtu jā saglabā attiecīgā konotācija. Šo nokrāsu dažkārt ir grūti saglabāt mērķvalodā, tāpēc būtu jāizmanto viena no divām tulkošanas stratēģijām, respektīvi, jādod eksplicīts skaidrojums vai arī, kad iespējams, jāizvēlas mērķvalodas kultūrā esošs ekvivalents. Tā, piemēram, angļu valodas eponīmam *Mrs. Grundy* līdzīgu eponīmu latviešu valodā, šķiet, piemērot ir grūti, tāpēc jādod skaidrojums ('galēji pašapmierināts, aprobežots un konservatīvs cilvēks'), savukārt eponīms *Walter Mitty* varētu būt skaidrots kā 'kluss cilvēks, kurš fantazē par varoņdarbiem un dažkārt ar tiem lielās'.

2.6 Latviskas cilmes eponīmu lingvistiskā specifika

Iepriekšējās apakšnodaļās tika aprakstīta ‘lielo’ valodu kontaktu loma eponīmu aizgūšanas un asimilācijas procesā latviešu valodā (gan ikdienas lietojumā, gan speciālajā leksikā) jeb tā dēvētie internacionālie eponīmi. No promocijas darba eponīmu piemēru klāsta var secināt, ka tajā latviskas cilmes eponīmi sastāda relatīvi mazu daļu, tāpēc šajā apakšnodaļā autores mērķis ir atsevišķi raksturot latviskas cilmes jeb nacionālo eponīmu specifiku un izteikt pieņēmumus, kādu faktoru - tostarp ekstralingvistisku - rezultātā latvisko eponīmu kopskaits latviešu valodā ir neliels, turklāt to lietojums galvenokārt ir runas līmenī. Jau A. Bankavs norādījis, ka:

- ‘Nacionālie eponīmi ieņem mazāk ievērojamu vietu un, liekas, ir grūti izveidot tematiskās grupas’ (Bankavs, 2002, 8).

Kā jau rakstīts promocijas darba ievadā, eponīmi – šī termina plašākajā nozīmē - tiek veidoti galvenokārt no antroponīmiem un toponīmiem. Eponīmi var būt veidoti ne tikai no reāli eksistējošu vai senāk dzīvojošu personu vārdiem, bet arī no iztēles radītiem, mitoloģiskiem vai literāru tēlu vārdiem un priekšvārdu lemmām.

Pētījumi onomastikas zinātnes nozarē – (latviešu valodas) antroponīmikā ir samērā neseni, senākie datējami ar 20. gadsimta pirmo pusi. Par latviešu personvārdu un uzvārdu vēsturi visplašāk savā monogrāfijā ir rakstījis Ernests Blese. Daļa latviešu uzvārdu (sauktu par pavārdiem) un iesauku ir apkopoti Jura Plāķa krājumos (1936, 1939). Latviešu uzvārdus cilmes, darināšanas un biežuma aspektā ir analizējusi Velta Staltmane (1981). Atsevišķi personvārdu apskati ir D. Brūkšim (1917), D. Zemzarei (1971), Ojāram Bušam (1999, 2003), Laimutei Balodei (Balode 1999, 2001), Renātei Siliņai-Piņķei (2005), Paulam Balodim. Virkne publikāciju ir latviešu personvārdu (priekšvārdu) izcilam vācējam Klāvam Siliņam. Nozīmīgākā no tām ir ‘Latviešu personvārdu vārdnīca’ (Siliņš, 1990).

No eponīmu izpētes viedokļa atzīmējams ir Ineses Ēdelmanes (Ēdelmane, 1970, 1974, 1998) un Lindas Pietes (Piete, 2007) devums, pētot personvārdus latviešu valodas augu nosaukumos. L. Piete secina, ka latviešu valodā nacionālie eponīmi (augu nosaukumos) ir biežāk sastopami nekā internacionālie, neskatoties uz to, ka botānika tāpat kā citas zinātnes nozares standartizācijas nolūkos lieto vienotu terminoloģiju, apzīmējumiem izmantojot latīņu valodu. Nacionālā mērogā latvieši (un lietuvieši) augu nominācijai izmanto mitoloģisku vai reliģisku būtņu nosaukumus, kā arī personvārdus, galvenokārt priekšvārdu lemmas.

Eponīmiskos augu nosaukumus Piete iedala pilnīgi apelativējušos un daļēji apelativējušos augu nosaukumos. Latviešu un lietuviešu valodā prevalē pilnīgi apelativējušies augu nosaukumi. Pilnīgas apelativācijas gadījumā notiek īpašvārda pilnīga pāreja sugas vārda kategorijā un tas iegūst jaunu nozīmi (semantiku). Latviešu valodā šādi gadījumi atspoguļojas piemēros *jāņogas* (latīņu val. *Ribes*), *miķeļpuķe* (latīņu val. *Saponaria officinalis*); *pēterene* (latīņu val. *Knautia arvensis*) u.c. Daļēja apelativācija vērojama gadījumos, kad personvārds vai toponīms ir viens no auga salikta nosaukuma komponentiem. Daļējai apelativācijai ir raksturīgi, ka auga nosaukums veidots ģenitīvās vārdkopas formā. Tā kā šajos gadījumos vēl novērojama saikne ar attiecīgo personvārdu, tad rakstībā tiek saglabāts lielais sākuma burts, piemēram, *Jēkaba krustaine* (latīņu val. *Senecio jacobea*); *Kristus puķe* (latīņu val. *Knautia arvensis*).

Vēl no sieviešu vārdiem latviešu valodā augu nosaukumu darināšanā lietoti vārdi *Ilze*, *Māra*, *Marija* u.c. (Piete, 2007, 48-49), piemēram, ilzītes, mārpuķītes, gundegas, madaras.

Latviešu valodā izplatīti personvārdi ir *Jānis*, *Pēteris* un *Juris*. Pēdējo no tiem kopīga cilme vieno ar ne tik izplatīto, bet latviešu eponīmikā nozīmīgo personvārdu Jurģis. Par *jurģiem* dēvē lauksaimniecības gada beigas un jauna saimnieciskā gada sākumu. 23. aprīlī varēja uzsākt jaunas rentes vai laukstrādnieka saistības, pārejot uz citu vietu. Eponīms, kā jau minēts, veidots no latviešu personvārda *Jurģis*, kas (pastarpināti) aizgūts no grieķu val. *Georgios*. Savukārt Jānis ir dabas, auglības un dzīvības spēku personifikācija, proti, viens no nozīmīgākajiem latviešu folkloras tēliem. Šis personvārds ir eponīmu *jāņošana*, *jāņuzāles*, *vecjāņzāle*, *gludie jānīši*, *asais jānītis* u.c. pamatā.

Turpinājumā tiks aplūkoti atsevišķi latviešu mitoloģiskās un literāras cilmes eponīmi.

Latviešu mitoloģijā centrālo kompleksu veido dievības, mitoloģiskas būtnes, kuras raksturo darbības sfēra cilvēka priekšstatos veidotajā pasaules modelī, vieta cilvēka praktiskajā darbībā un sadzīvē. Šai parādībai ir ģenētiskas saiknes ar pārējo indoeiropiešu tautu mitoloģiju. Senajās hronikās kā galvenais dievs ir minēts Pērkons. Pērkona darbība saistīta ar auglību, vaislību. Vārda sākotnējā nozīme 'sitējs', kas semantiski nav attālinājusies no skaidrojošajā vārdnīcā dotās eponīma *pērkons* definīcijas - stiprs troksnis, ko rada elektriskā izlādēšanās atmosfērā.

Likteņa dievība, kuras pienākums ir lemt jaundzimušā mūžu sauc Laima. Pie Laimas ar lūgumiem parasti griežas kristībās, precībās un kāzās. Viņu piesauc kā aizstāvi pret līdzcilvēku pārestībām un sociālo netaisnību sērdeņu un ļauno valodu dziesmu ciklos un

pasakās. Likteņa dievības Laimas vārds, iespējams, varētu būt pamatā sugas vārdam *laimē*.¹ Jāatrunā, ka abos pēdējos gadījumos (*pērkons*, *laimē*) vēl ticamāka ir vārda transformācija pretējā virzienā – no sugas vārda par mitonīmu.

Vairāku latviešu literāro personāžu vārdi, (tostarp pasaku tēlu vārdi, kā nacionālās identitātes marķieri) sarunvalodā tiek lietoti kā metaforas. Spriežot pēc to lietojuma, piemēram, presē un globālajā tīmeklī mājas lapās latviešu valodā, sastopama rakstība gan ar lielo, gan mazo sākumburtu, proti, attiecīgie personvārdi funkcionē gan kā neleksikalizējušās, gan leksikalizējušās vienības. Dažkārt tie rakstīti ar mazo burtu, bet vārdu liekot pēdiņās. Daļēji šādu lietojuma nekonsekvenci var skaidrot ar sarunvalodas un rakstu valodas stilu sajaukumu.²

Lūk, pēdējos gados internetvidē biežāk minētie literārie tēli un to izcelsmes avoti (šo tēlu vārdi lietoti galvenokārt trīs sociāli politiskos kontekstos), proti:

1. politikā - ienaidnieku vai nelabvēļu apzīmēšanai (negatīvais tēls);
2. kā nacionālā cīņas spara, spēka simbols (pozitīvais tēls), pēdējos gados īpašu ažiotažu mēdijos gūstot J. Virgas īsfilmas ‘‘Pēdējais Lāčplēsis’’(2008) kontekstā;
3. ekonomikā, proti, pēdējā emigrācijas viļņa – laimes (darba) meklētāju ārzemēs kontekstā.

A. Pumpurs tautiskās atmodas laikā 19. gadsimta otrajā pusē radīja eposu ‘‘Lāčplēsis’’. Eposā atspoguļoti latviešu tautai nozīmīgi pretstatu simboli Lāčplēsis un Kangars. *Lāčplēsis* (*lāčplēsis*) iemieso varoņa, bet *Kangars* (*kangars*) antivaroņa tēlu, abi uzskatāmi par domāšanas un pasaules uztveres binārajiem pretstatiem. Jāatzīmē, ka pirmais un augstākais militārais apbalvojums tiek dēvēts par Lāčplēša kara ordeni, kas dibināts 1919. gada 11. novembrī.

Antiņš (*antiņš*) ir Raiņa lugas ‘‘Zelta zirgs’’ (1909) galvenais varonis, pastarītis vientiesītis, kurš radīts, lielā mērā balstoties latviešu pasaku priekšstatos par trešo tēva dēlu (Kursīte, 2002, 30).

¹ L. Piete (Piete, 2007, 46) aktualizējot grūtības latviešu un lietuviešu personvārdu atlasē un klasifikācijā augu nosaukumos, kā vienu no problēmām min to, ka atsevišķiem augu nosaukumiem, piemēram, *laimes puķe* un *laimiņš* skaidri nav zināms vai nosaukums veidots pēc īpašvārda, šajā gadījumā no mitoloģiskās būtnes *Laima* vārda, vai arī no sugas vārda *laimē*.

² V. Ernstsone (tiešsaiste: <http://www.liis.lv/latval/stilistika/ernstsone.htm>) ‘‘Pēdējos gados ievērojami pastiprinājusies dzīvās sarunvalodas ietekme uz dažādiem literārās valodas stiliem, kas ļauj runāt par stilu caurspīdīgumu (piemēram, sarunvalodas sadzīviskā un publicistikas oficiālā stila savstarpējā ietekme). Var pat hipotētiski apgalvot, ka stingras robežas starp literāro valodu un sarunvalodu ir tikai mīts’’.

Sprīdītis (*sprīdītis*) kā laimes meklētājs, izzināt gribošs un, lai arī pieticīga auguma, tomēr drošsirža tēls atspoguļots Annas Brigaderes pasaku lugā ‘‘Sprīdītis’’ (1903).

Iespējams, ka nacionālo eponīmu mazskaitlīgumu ietekmē arī fakts, ka latviešu literārā tradīcija ir relatīvi nesena. Papildus jau minētajiem eponīmiem vēl varētu pieskaitīt - Švauksts (*švauksts*), Ķencis (*ķencis*) u.c.

Pēc promocijas darba autores domām viens no iemesliem antroponīmisko eponīmu mazskaitlīgumam latviešu valodā varēt būt tas, ka, kā zināms, Latvijā uzvārdi likuma ceļā tika piešķirti samērā vēlu – 19. gadsimta pirmajā pusē, tiesa, stihiski veidojušies latviešu uzvārdu sistēmas aizsākumi datējami jau vismaz ar 15.-16. gadsimtu. Savukārt, tie latvieši, kuriem formāli uzvārds jau bija vēsturiski sociālu apstākļu dēļ vēsturē palikuši anonīmi.

Nacionālo eponīmu rašanos varēja kavēt arī specifiskās izglītības un kultūras tradīcijas piemēram, izglītošanās Latvijā daudzu gadsimtu gaitā tikusi pakļauta dažādām svešām ietekmēm, turklāt izglītības sistēmas aizsākumos tās līmenis kopumā nebija augsts (piemēram, 1775. gadā dibinātā augstskola *Accademia Petrina* Jelgavā darbojās tikai īsu brīdi).

Ne mazāk nozīmīgs ir ierobežoto cilvēkresursu faktors. Pīters Tradžils (Trudgill, 1986) piedāvājis tā saukto demogrāfiskā parametra likumu, kura būtība ir šāda: jo lielāka ir populācija, kas runā noteiktu valodu, jo lielāka ir iespējamība, ka cita valodas kolektīva pārstāvji nonāks kontaktā ar to. Tātad, ja ir valodu kontakti, lielākam valodas kolektīvam ir vairāk iespēju ietekmēt mazāku valodas kolektīvu nekā otrādi. Iespējams, jāņem vērā arī vēsturiskais un rūpniecības attīstības aspekts, jo, kā zināms, izgudrojumu skaits (un līdz ar to arī jaunu nosaukumu darināšana) valstī pieaug, veicinot un attīstot industriālos parametrus.

Latvijas vēsturē 20. gadsimta 30. gadi ir laika periods, kad neatkarīgā Latvija piedzīvoja ekonomisku uzplaukumu, pie varas esot Latvijas prezidentam Kārlim Ulmanim, no viņa vārda veidots eponīms *ulmaņlaiki*. Kā norāda A. Bankavs, tad:

■ ‘‘Daļa eponīmu latviešu valodā tiek lietoti tikai sarunvalodā, un nereti atspoguļo okazonālas parādības noteiktā laika periodā (ulmaņītis, ķezburgeri, repšēni, norba alfredovna, bairītis u.c.)’’ (Bankavs, 2002, 9).

Ne viens vien eponīms latviešu sarunvalodā tiek izmantots iestāžu un organizāciju apzīmēšanai. Piemēram:

► *Jānis Misiņš* → *J. Misiņa bibliotēka* → *misiņi*;

Pauls Stradiņš —> *P. Stradiņa klīniskā slimnīca* —> *stradiņi* (šim eponīmam ir arī homonīms ar nozīmi ‘Rīgas Stradiņa universitāte’);

Emīls Dārziņš —> *Emīla Dārziņa Mūzikas vidusskola* —> *dārziņi*;

Jāzeps Mediņš —> *Jāzepa Mediņa Rīgas 1. mūzikas skola* —> *mediņi*;

Janis Rozentāls —> *Jaņa Rozentāla Rīgas Mākslas vidusskola* —> *rozentāļi*.

B. Bankavas ‘Eponīmu vārdnīcā’ ievietoti tādi nacionālie eponīmi kā: *lats*, *Vērmanes dārzs*, *letonika* u.c. (jāatgādina, ka vārdnīcas materiāla atlasē termins *eponīms* traktēts plašāk, nekā promocijas darba teorētiskajā daļā).

Nacionālo - tāpat kā internacionālo - eponīmu noturība valodā ir atkarīga no attiecīgā eponīma lietojuma biežuma un apzīmējamās jēdziena aktualitātes uz sociālā, politiskā, ekonomiskā un vēsturiskā notikumu fona.

Latviešu valodniece Vineta Ernstsone interneta publikācijā ‘Deviņdesmito gadu sarunvaloda Austrumu un Rietumu ietekmju krustpunktos’ raksta:

■ ‘Tagadējā situācijā, kad mūsu dzīvē ienāk padomju cilvēkam nezināmas lietas, kas citās valstīs ir pierastas, arī latviešu valodā nepieciešams tās apzīmēt - gan dažādas iekārtas, automobiļus, apģērbu, pārtikas preces, kosmētiku un daudz ko citu. Tā rodas ne tikai jauni vārdi, bet arī literārie vārdi tiek pielāgoti latviešu sarunvalodas vajadzībām. Tradicionāli vārdi tiek saīsināti, fonētiski pārveidoti, pārsemantizēti, vai arī tiek speciāli īpaši etimoloģizēti pēc t.s. tautas etimoloģijas principa’.

Valodniece (Ernstsone, 1997) pētījusi arī latviešu valodas slengu un disertācijas ‘Latviešu valodas slenga leksika’ kopsavilkumā cita starpā aplūko ‘slengismus ar nozīmes pārnese’, proti, esošo ‘gatavo’ leksisko vienību semantikas maiņu slengā. Runājot par metonīmisko nozīmes pārnese, kas saistīts ar cilvēku domāšanas asociatīvo raksturu, Ernstone atzīmē, ka slengismus var veidot no īpašvārdiem (piemēram, no toponīma Kamčatka > *kamčatka* – pēdējais solis). Pārnese Ernstone iedalījusi 5 grupās. Pirmajā grupā, proti, cilvēku apzīmējumu pārnese minētos piemērus (*milda* – ‘5 lati’; *antons* – ‘neveikls cilvēks’) ir iespējams attiecināt uz eponīmiem.

Šī promocijas darba autore konstatējusi, ka Latvijā nav izveidojusies un latviešu tautas mentalitātei acīmredzot neatbilst tradīcija godināt noteiktu indivīdu (vai vietvārdu) un izgudrojumu nosaukt atklājēja (vai toponīma) vārdā, to pierāda fakts, ka, konsultējoties

Patentu tehniskās bibliotēkas datu bāzē, laika posmā no 1993. gada līdz 2008 gadam, patenti bija izsniegti ap 4000 izgudrojumiem, bet to vidū tikai dažiem nosaukuma etimoloģijas pamatā ir antroponīms vai toponīms.¹ Viens no tiem ir Edgara Riņķa patentētā preču zīme un ziede apdegumu un brūču ārstēšanai, kuru E. Riņķis nosaucis savas meitas vārdā par *Eviju*. Otrs patents ir Organiskās sintēzes institūta direktora prof. Ivara Kalviņa lielu atzinību guvušais preparāts pretvēža imunostimulators *leakadīns*, kuru I. Kalviņš nosaucis par godu savai nu jau viņšaulē aizgājušai kundzei Leokādijai Kalviņai (1945-2005) pateicībā par to, ka viņa deva atbalstu karjeras izaugsmē (sk. tiešsaiste Nr. 24).

Cik zināms, tad maz ir arī to latviešu valodas eponīmu, kuru etimoloģija saistāma ar Latviju un kuri tiek lietoti starptautiskā apritē, proti, tur, kur latviešu valoda ir devējvalodas statusā.

Dāvids Hieronīms Grindelis (1776-1836) ir pirmais latviešu dabaszinātnieks, ķīmiķis, farmaceits un ārsts (sk. tiešsaiste Nr. 25), Tērbatas universitātes rektors, Pēterburgas ZA korespondētājloceklis. Dibinājis Rīgas farmaceutisko biedrību (1803) un Rīgā izdevis pirmo Krievijas impērijas farmācijas zinātnisko žurnālu "*Russisches Jahrbuch der Pharmazie*" (1803-1810). Rakstījis par farmācijas, ķīmijas un botānikas jautājumiem, pētījis Baltijas floru un Ķemeru sēravotus, izdarījis šo avotu pirmo ūdens analīzi. No Grindeļa uzvārda atvasināts farmaceutiskā uzņēmuma "Grindex" nosaukums, un 1995. gadā tika iedibināta *Grindeļa medaļa*, kuru ik gadu piešķir Latvijas un ārvalstu zinātniekiem par sasniegumiem un ieguldījumu jaunu zāļu izstrādē, Latvijas farmācijas pagātnes izpētē, par nopelniem Latvijas farmācijas un a/s *Grindeks* attīstībā. Vēl Grindeļa uzvārdā nosaukta viena kurvjziežu dzimtas ģints – latīņu val. *grindelia*, no kuras Latvijā kā adventīva (ievazāta) sastopama *izspūrusī grindēlija* (latīņu val. *Grindelia squarrosa*).

Lielu ieguldījumu dabas pētīšanā devis arī Jānis Ilsters (1851-1889). Tradicionāli J. Ilsteru uzskata par pirmo latviešu botāniķi. J. Ilstera vārds iemūžināts pasaules augu sistemātikā. Latvijas aļģu pētnieks Heinrihs Skuja atrada līdz tam nepazīstamu un nezināmu aļģi. Jaunajai aļģu ģintij H. Skuja izvēlējies pirmā latviešu botāniķa vārdu, nosaucot to *Ilsteria* ar sugu *Ilsteria quadrijuncta*. Arī divas aļģu sugas no citām ģintīm H. Skuja nosauca Ilstera uzvārdā: latīņu val. *Oedogonium ilsteri* - *Ilstera edogonija* un latīņu val. *Tetrarcus ilsteri* - *Ilstera tetrarka*.

Interneta adresē (sk. tiešsaiste Nr. 20), kas reģistrēta Norvēģijā izveidota apjomīga datu bāze, kurā apkopots 3231 personvārds (saukti par eponīmiem), no kuriem veidotas 8169 leksiskās

¹ Galvenokārt tie ir saistīti ar farmakoloģiju, līdz ar to izstrādājuma nosaukuma interpretācija ir duāla, proti, ja pieņem, ka latviešu valodas lietotāju vidū produkts ir kļuvis pazīstams un tā nosaukums ir leksikalizējies, tad piemērs uzskatāms par eponīmu.

vienības un to vidū viena relatīvi būtu saistāma ar Latviju. Leo Makss Davidovs (*Leo M. Davidoff*) 1898. gadā dzimis Talsos, bet astoņu gadu vecumā ar ģimeni emigrējis uz ASV, kur kāpis pa karjeras kāpnēm medicīnā. Viņa un vēl divu mediķu vārdi iemūžināti Daika-Davidova-Masona (angļu val. *Dyke-Davidoff-Masson*) sindroma nosaukumā.

Jaunākais eponīms - *Platyderus barsevskisi* (skrejbaboļu suga) - reģistrēts 2010. gada aprīlī Spānijas dienvidos, Malagas provincē, Torcal de Antequera nacionālā parka kalnos 1200 m augstumā. Eponīms veidots no Latvijas entomologa, Daugavpils Universitātes rektora, profesora Arvīda Barševska vārda. Iespējams, ka šī skrejbaboļu suga būs sastopama tikai nosauktā nacionālā parka teritorijā.

Uz latviešu valodas toponīmiskās bāzes veidots eponīms *Rigvir*. Latvijas galvaspilsētas Rīgas nosaukums dots Ainas Mucenieces (1924-2010) izstrādājumam, kas paredzēts kā imūnstimulators ar pretaudzēja aktivitāti *Rigvir* (Rīgas vīruss). Patents publicēts 2002. gadā, lai arī pētījumi pie preparāta aizsākušies jau 20. gadsimta 60. gados (tiešsaiste Nr. 26). Savukārt *letonika* ir starpnozaru disciplīna, zinātņu nozaru kopums (folklorā, etnoloģijā, arheoloģijā, vēsture, kultūrvēsture, valodniecība, demogrāfija u.c.), kas pētī Latviju un latviešus. Šis eponīms īpatnējs ar to, ka veidots nevis no endonīmiskā vietvārda *Latvija*, bet no tā eksonīmiskā latīniskā ekvivalenta.

Apakšnodaļas noslēgumā var secināt, ka latviešu valodā gan vispārlietojamā leksikā, gan zinātnes, tehnikas un citu jomu terminoloģijā skaitliski vairāk tiek lietoti internacionālie eponīmi. Nacionālie eponīmi nav izplatīta parādība un tie galvenokārt lietoti sarunvalodā. Var izteikt hipotētisku pieņēmumu, ka nacionālo eponīmu vairākums veidoti no priekšvārdiem un sastopami augu nosaukumos. Terminoloģijā nacionālie eponīmi (pēc to definīcijas plašākās interpretācijas) galvenokārt sastopami kā no onīmiem veidoti onīmi (piem., astronīmijā). Konsultējoties ar Latvijas Universitātes Astronomijas institūta pētniekiem, tika noskaidrots, ka 14 astronīmi ir saistīti ar Latviju (piemēram, *Latvia*, *Riga*, *Dirikis*, *Vasilevskis*, *Šteins*, *Krišbarons*, *Artmane*, *Balodis*, *Agita* u.c.), tie, nosaukti LU Astronomiskās observatorijas zinātnisko darbinieku K. Šteina, S. Vasiļevska, J. Baloža, kā arī Agitas Tarasovas, M. Diriņa vārdos. Mazo planētu *Latvia*, *Riga*, *Dirikis*, *Vasilevskis* nosaukumiem piemērota tāda rakstība, lai tā atbilstu Starptautiskajam Astronomijas savienības standartam, t.i. bez mīkstinājuma un garumzīmēm, savukārt Dainu tēvam Krišjānim Baronam veltītais mazās planētas *Krišbarons*, nosaukums rakstāms vienā vārdā. 1996. gadā mazajai planētai nr. 4136 ir dots populārās aktrises V. Artmanes vārds, arī latviešu komponistam P. Vaskam par godu nosaukta mazā

planēta. Uz Merkura atrodas Raiņa (Rajnis) krāteris, bet uz Marsa krāteris ar nosaukumu Talsi.

Kā apliecināja LU Astronomijas institūta pētnieks V. Lapoška, atklāto debess ķermeņu nosaukumu došanā līdz šim valodnieki nav iesaistījušies, taču šāda sadarbība būtu apsveicama.

Nacionālo eponīmu veidošanās ir cieši saistīta ar sociolingvistiskām norisēm un ekstralingvistiskiem faktoriem. Līdz šim speciāli pētījumi par nacionālajiem eponīmiem latviešu valodnieciskajā literatūrā nav bijuši.

Disertācijas nākošā nodaļā ‘‘Apelativācijas lingvokulturālais aspekts: reliģijas un antīko kultūru atspulgs eponīmikā’’ veltīta latviešu valodā sastopamajiem ar reliģiju, sengrieķu un seno romiešu kultūru un mitoloģiju saistītiem eponīmiem. Tādējādi, ievērojamā valodnieka Ferdinanda de Sosīra (De Saussure, 1979) vārdiem runājot, aplūkoti arī valodas ārējie elementi. Ar ārējo elementu izpēti Sosīrs tiecās izzināt semiotisko, sociālo un psiholoģisko valodas dabu, jo valodas teorija sniedzas pāri valodniecības robežām un tai piemīt vispārhumanitāra nozīme.

3. APELATIVĀCIJAS LINGVOKULTURĀLAIS ASPEKTS: RELIĢIJAS UN ANTĪKO KULTŪRU ATSPULGS EPONĪMIKĀ

“...viss ir kultūra, no apģērba līdz grāmatai, no ēdiena līdz gleznai,
un kultūra ir visur, visas sabiedrības mērogā...”

(R. Barthes, 1984, 113)

Valoda ir universāls līdzeklis, lai cilvēks varētu sociāli integrēties sabiedrībā, veidotu kontaktus u. t.j.p. Paaudžu paaudzēs un vēstures līkločos valoda ir tautas (etnosa) vienojošais elements. Pētījumus par valodu un īpašvārdiem (tostarp par apelatīvāciju) var aplūkot arī no kultūras (kulturoloģijas) viedokļa. Šī promocijas darba ietvaros tiks dots ieskats divās teorijās, kuras bija dominējošas Krievijā pagājušajā gadsimtā.

Pirmā ir **vārda ģeolingvistiskā teorija** (vācu val. *Linguolandeskunde*, krievu val. *lingvostranovedenie*, angļu val. *linguo-country study*). 20. gadsimta otrajā pusē to izveidoja Jevgēņijs Vereščāgins un Vitālijs Kostomarovs (Верещагин, Костомаров, 1980), kaut arī teorijā atspoguļotās idejas parādījās jau 20. gadsimta septiņdesmitajos gados.

Autoru skatījumā lingvistika ir orientēta uz saikni starp valodu un ekstralingvistisko īstenību. Vārda nozīmē atspoguļojas valodas lietotāju zināšanas par kultūru, vēsturi, politiku utt. Vārds ir kā zināšanu receptors, ar kuru, aktualizējot sabiedrības zināšanas, notiek informācijas apmaiņa. Nozīmju kopums, kas tiek dots katrai leksēmai, tiek saukts par leksisko saturu. No īpašvārda semantikas atdalās elementi, kas atspoguļo ekstralingvistiskas īpašības (resp., viss, ka attiecas uz ģeogrāfiskām reālijām un nosacījumiem, faktoriem, kas ietekmē valodas lietotājus, viņu ekonomiju, kultūru, mākslu, vēsturi, nacionālās īpatnības). Šī teorija vairāk saistīta ar didaktisko aspektu, pirmām kārtām ar svešvalodas mācīšanu, kurā vienlīdz nozīmīga loma ir apgūstamās valodas runātāju kultūras un mentalitātes izpratnei.

Pirmajai teorijai daļēji oponente **lingvokulturoloģiskā teorija**, kas pēta kultūras ietekmi uz valodu. Jāatzīmē, ka šīs teorijas piekritēju izpratne par jēdzienu ‘lingvokulturoloģija’ nav visiem gluži vienāda. Piemēram, Valērijs Vorobjovs uzskata, ka lingvokulturoloģisko objektu izpēti jāveic ar sistēmiskās metodes palīdzību, un viņa izpratnē lingvokulturoloģija ir:

- “Sintezējoša tipa kompleksa zinātnes disciplīna, kas pēta kultūras un funkcionējošas valodas attiecības un mijiedarbību un, izmantojot sistēmiskas metodes un orientējoties uz mūsdienu prioritātēm un kultūras uzstādījumiem, atspoguļo šo procesu kā nedalāmu struktūru,

ko veido vienības, kuru saturā vienlaicīgi iekļaujas gan lingvistiskie, gan ekstralingvistiskie (kultūras) elementi ‘’ (Воробьев, 1997, 36).

Teorija tiek tieši saistīta ar pētījumiem par pasaules konceptu, lingvistisko apziņu, lingvomentālajām īpatnībām. Cita šīs teorijas piekritēja Viktorija Krasņiha lingvokulturoloģiju interpretē kā:

■ ‘’Disciplīnu, kas pēta kultūras izpausmes, atspoguļojumu un fiksāciju valodā un diskursā, kas ir tieši saistīta ar nacionālās pasaules ainu, lingvistiskās apziņas, mentāli lingvistiskā kompleksa īpatnību izpēti‘’ (Красных, 2002, 12).

Pēc viņas domām, piemērotāka ir lingvokognitīvā pieeja, jo tā ļauj izanalizēt gan vispārvalodniecisko aspektu (krievu val. *общелингвистический аспект*), gan nacionāli determinēto (krievu val. *национально-детерминированный*) komponentu. Taču autore skaidri nenorobežo etnopsiholingvistiku no lingvokulturoloģijas, jo abām ir līdzīga problemātika, pētījuma metodes un teorētiskais pamats (resp., Sepīra-Vorfa hipotēze). Tāpat lingvokulturoloģijas ietvaros tiek pētīts pasaules redzējums caur nacionālās valodas prizmu, valodā ietvertā kultūras informācija un tās saglabāšana, par kuru interesējas Valentīna Maslova. Viņa lingvokulturoloģiju savukārt definē kā:

■ ‘’humanitāru disciplīnu, kas pēta dzīvajā nacionālajā valodā iemiesoto un valodas procesos savu izpausmi radošo materiālo un garīgo kultūru’’ vai kā „integrētu zināšanu jomu, kurā saplūst kulturoloģijas, valodniecības, etnolingvistikas un kultūrantropoloģijas pētījumu rezultāti‘’ (Маслова, 2010, 30).

Šīs teorijas ietvaros īpašvārdam ir neaizvietoājama loma leksikas un kultūras kontekstā. Jāatzīmē, ka īpašvārdi darbojas kā “kultūras spogulis”, tiem ir liela nozīme etnogrāfisko un vēsturiski kulturālo elementu rekonstrukcijā. Teorijas autoru skatījumā toponīmi ir saistīti ar nacionālo kultūru. Lingvokulturoloģiskā analīze rēķinās ar visām vārda nozīmēm, kas ir reģistrētas leksikogrāfijā.

Var pieņemt, ka cilvēku uztveres retrospektīvā nostiprinās pēdējie, aktuālākie notikumi sadzīvē, kultūrā, mākslā, politikā, tāpēc tiem parasti tiek pievērsta lielāka vērība (noteiktā laika periodā). Taču šāds mehānisms ne vienmēr darbojas, kad ir runa par lingvocentrisko orientāciju un kultūru atšķirībām. Džons Algeo (Algeo, 1973, 82) min piemēru par 1666.gada Londonas lielo ugunsgrēku, kura laikā tika nopostīta gandrīz visa

pilsēta. Angļu uztverē un apziņā šis ugunsgrēks ir atstājis būtiskāku iespaidu nekā mūsdienām tuvāks notikums, proti, 1945. gadā Hirosimā nomestā atombumba, jo ģeogrāfiski Japāna atrodas daudz tālāk.

Tāpēc var uzskatīt, ka indivīdam ir tendence (vismaz pirmām kārtām) nosaukt reālijas, kas atrodas tiešā saskarē ar viņu pašu un viņam ir svarīgas. Šādā redzējumā īpašvārda izmantojums visai bieži atbilst ne tikai konkrētas individualizācijas funkcijai, bet arī sociālai nepieciešamībai, tā domā valodnieks Vaxslērs (Vaxelaire, 2005, 70).

Nenoliedzams ir fakts, ka kulturoloģija un tās mijiedarbība ar valodas izpēti ir atsevišķa apjomīga pētījuma tēma. Šī promocijas darba ietvaros kulturoloģiskais aspekts jāpatur vērā turpmākajās apakšnodaļās, kurās uzmanība tiks veltīta tiem eponīmiem, kuru etimons (antroponīms vai toponīms) saistāms ar reliģiju, proti, galvenokārt kristietību, kā arī ar antīko (sengrieķu un seno romiešu) kultūru un mitoloģiju. Šādu apakšnodaļu izveide šķita nepieciešama, jo neskaitāmu eponīmu (ne vien latviešu, bet arī citās valodās) pamatā ir reliģisku tēlu, kā arī sengrieķu un seno romiešu mitoloģisko tēlu vārdi, kuru lietojums laika gaitā ir noturīgs. Pēc Mečkovskas teiktā, reliģija (precīzāk, mitoloģiski reliģiskā cilvēces apziņa) ir avots pašām dziļākajām un dzīvei nepieciešamām cilvēces apziņas domām (Мечковская, 1989, 36).¹

¹ *“Из мифолого-религиозного сознания развилось все содержание человеческой культуры, постепенно приобретавшее семиотически различные формы общественного сознания (такие, как обыденное сознание, искусство, этика, право, философия, наука)”.*

3.1 Valoda un reliģija kā cilvēces sākotnējās apziņas veidojošas sistēmas

Reliģiski konfesionāliem faktoriem bija un aizvien ir ievērojama loma valodu likteņos un plašākā nozīmē cilvēku komunikācijas vēsturē. Piemēram, slāvu tautu vidū panākumus guva divi misionāri - Kirils (826-869) un Metodijs (ap 815-885). Viņi uz grieķu alfabēta bāzes izveidoja krievu, ukraiņu, baltkrievu, serbu, bulgāru un maķedoniešu valodās līdz pat mūsdienām lietoto rakstību – *kirilicu*. Krievu ortodoksālās baznīcas rakstība nosaukta Kirila vārdā, viņš bijis arī Bizantijas mūks un valodnieks.

Kā raksta N. Mečkovska, tad starp valodu un reliģiju pastāv tieša sakarība:

■ ‘‘ Valoda ir kā priekšnoteikums un universāla forma, visu pārējo sabiedrības apziņas formu ietvars; reliģija – kā universāls saturs, vēsturiski pirmais avots, no kura attīstījies viss turpmākais sabiedrības apziņas saturs’’ (Мечковская, 1998, 4).

Pasaules valstu reliģijās, kuras izveidojušās gan gadu tūkstošu tālā pagātnē, gan pavisam nesen, nosaukumu pamatā nereti ir sastopami īpašvārdi. Antroponīmi atspoguļo reliģiskās kustības aizsācēja un tās sludinātāja vārdu, bet toponīmi reliģiskās kustības izveidošanas vietu. Virkne apelatīvu valodā ir no kristietības (piem., bibliskie tēli, reliģisku kustību nosaukumi u. c.).

Vieni no jaunākajiem pētījumiem bibliskajā eponīmikā ir poļu onomasta Artūra Galkovska (Galkowski, 2008, 29-40) pienesums, kura izpētes objekts ir reliģiska rakstura īpašvārda daļēja vai pilnīga leksikalizācija. Viņš norāda uz vērā ņemamu reliģisko kultonīmu daudzumu diskursīvajā lietojumā kā sarunvalodā, tā literārajā valodā, kas veido globālu starplingvistisku kodu, t.i., vārdus, frazeoloģismus, kuru pamatā ir Bibliska rakstura īpašvārdi vai ar kristietības izplatīšanu saistītas personas. Piemēram, Eiropā katoļticīgajās zemēs ievērojams skaits sieru un vīnu nosaukumu pamatā ir svēto vārdi, bibliski toponīmi, kultonīmi (resp., baznīcu nosaukums u.tjp.). Šajā kontekstā var runāt par netiešiem kultonīmiem, jo tie zaudē primāro reliģisko nozīmi un kļūst par apelatīviem. Pāreja no kultonīma par sugas vārdu, onomastismu, eponīmismu notiek galvenokārt ar tādiem lingvistiskiem paņēmieniem kā antonomāze, metafora, metonīmija.

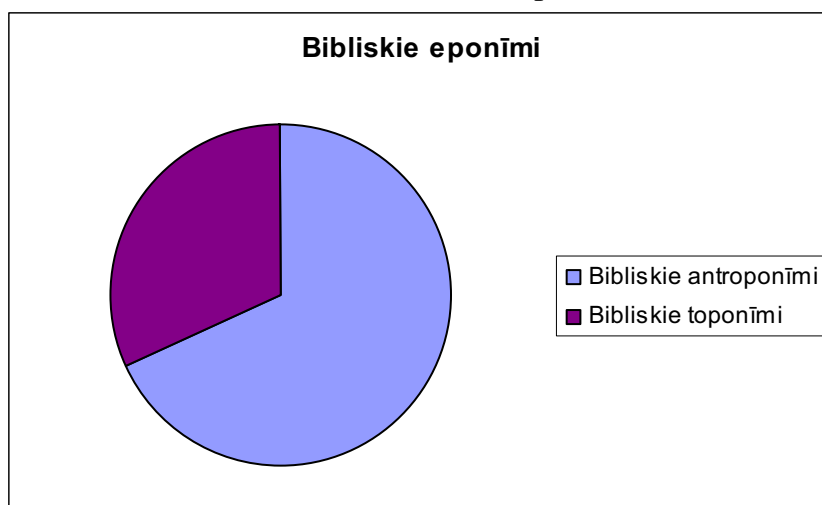
Šīs apakšnodaļas izklāstā sniegts ieskats par eponīmiem, kuru aizsākumi meklējami pasaulē izplatītākajā ticībā – kristietībā. Jāpiebilst, ka vispirms minēti daži eponīmi no Tuvo Austrumu civilizāciju kultūras, jo tā ietekmējusi nākošo posmu, t.i., senā jūdaisma un

kristietības izveidošanos. Apakšnodaļas iztirzājumā uzmanība vērsta uz pazīstamākajiem kristīgās mācības sludinātājiem un kristietības izplatīšanās ceļiem, tostarp līdz Latvijai.

Labākai pārskatāmībai eponīmi tekstā izcelti trekninātā drukā. Šajā un turpmākajās apakšnodaļās vietas ekonomijas nolūkos integrēta tikai daļa eponīmi, kuri ekscerpēti no promocijas darba autores ‘Eponīmu vārdnīcas’.

Eponīmu piemēru korpusā apkopoti 85 bibliskie eponīmi, no tiem 16 eponīmiem etimons ir biblisks toponīms, bet 69 biblisks antroponīms (sk. Grafiku Nr. 5).

Grafiks Nr. 5 Bibliskie eponīmi

Kā norādījis Andrejs Mūrnieks (Mūrnieks, 1998, 93), tad Divupei un Ēģiptei bijusi liela ietekme uz seno ebreju, fenīciešu, arī seno grieķu un romiešu kultūrām, tāpēc mūsdienu Rietumu civilizācijas saknes mēdz meklēt jau senās Ēģiptes un Divupes, kā arī Irānas tautu kultūrās. Piemēram, senās Ēģiptes reliģijas vienu no svarīgākajiem dieviem sauca par Amonu. Latviešu valodā sastopamo eponīmu *amonjaks*, t.i., slāpekļa un ūdeņraža savienojums, un *amonīti*, kas apzīmē izmirušu jūras gliemju grupu, etimoloģija saistās ar šo dievu, jo amonjaks pirmo reizi esot atklāts Lībijā, Amona tempļa tuvumā.

Savukārt senās Ēģiptes kultūras noriets sākās laikā, kad, ienākot kristietībai, iznīka ēģiptiešu reliģija. 7.- 8. gadsimtā Divupi iekaroja arābi. Kopš tā laika valdošā reliģija šajā reģionā ir islāms. Islāmticības piekritējus sauc par islāmistiem ('padevīgais/ padevība dievam'), taču tiek lietotas arī paralēlformas musulmaņi ('ticīgie') un muslimi. Nereti tiek lietots apzīmējums muhamedānis, bet tas ir nepareizs un aizvainojošs islāmticīgo nosaukums, kaut arī eponīms *muhamedānis* veidots no ticības dibinātāja Muhameda (ap 570-632) vārda. Leģenda vēsta, ka Muhameds dzimis Saūda Arābijas pilsētā Mekā. Mūsdienās tas ir islāma garīgais centrs, bet

pārnestā nozīmē *meka* ir vieta, uz kuru dodas ļoti daudz cilvēku. Mūsdienās eponīma nozīme paplašinājusies, un meka nozīmē arī kādas nozares ģeogrāfisko centru (piem., modes meka). Diemžēl bieži vēsturē reliģija ir interpretēta kā ideoloģija. Vairākos vēstures posmos reliģija ir kalpojusi un vēl šodien kalpo valstu un nāciju ideoloģiskajām interesēm (piemēram, mūsdienās masu saziņas līdzekļos bieži tiek runāts par islāma fundamentālistiem Irānā, viduslaikos tā bija kristietība u.c.). Kristietība tiek uzskatīta par vienu no atklāsmes reliģijām, kas atšķirībā no mitoloģiskās pasaules atšķiras ar vienreizēju vēsturisku parādību vai notikumu, ar kuru sākusies jaunā reliģiskā tradīcija. Kristieši savu ticību uzskata par seno ebreju reliģijas turpinājumu. Viņi ir pārņēmuši jūdu Svētos rakstus kā savu ‘‘Veco Derību’’ un senajā jūdaismā saskata savas reliģijas pirmsākumus, kas sākas ar Ābrahama aicinājumu un turpinās līdz pasaules galam, tās centrā ir Jēzus Kristus. Pēc Pasaules kristiešu enciklopēdijas datiem (Johnson, Kurian, Barrett, 2001) (tiešsaiste Nr. 27) kristietība ir lielākā pasaules reliģija ar aptuveni 1,9 miljardiem sekotāju, t.i., apmēram 37 % ticīgo. Kristietības nozīmi pasaules kultūrā un it sevišķi Rietumu civilizācijā labi raksturo fakts, ka ar Jēzus Kristus piedzimšanu saistās jaunas, t.i., mūsu ēras sākums. Gadu skaitīšanas sākums ir arī kristietības sākums.

3.1.1 Eponīmi, kuru pamatā ir bibliskie antroponīmi un toponīmi

Trīs mūsdienu reliģijas – kristietība, jūdaisms un islāms - ir izveidojušās Tuvajos Austrumos, tās mēdz saukt arī par Rietumu reliģijām. Tām ir kopīga sakne - senais jūdaisms, tāpēc tās dažkārt dēvē par *abrahāmītu* reliģijām, atvasinot nosaukumu no ebreju ciltstēva Abrahāma. Vecajā Derībā ir stāstīts arī, ka jūdu tautas ciltstēvs Abrahāms (Ābrāms, Ābrams, Abrams, Ābrahāms) cēlies no Ūras pilsētas Divupē; viņš bija semītu izcelsmes ķēniņš.

Eponīmu *semīti*, (*anti*)*semītisms* etimoloģija saistāma ar Bibliskā personāža Noasa vecākā dēla vārdu - Sems. Tautu leģendās cilts aizsācējam līdzīgi kā mitoloģiskiem personāžiem parasti piedēvētas īpašas dotības. Bībelē cilšu tēvu tēviem šīs iezīmes izpaliek un tie tiek aprakstīti reālistiski. Virknē gadījumu bibliskie eponīmi ir etnisko grupu personifikācija, piemēram, Noasa pēcteči, visticamāk apzīmē nevis atsevišķas personas, bet veselas tautas.

Vecās Derības 1. Mozus grāmatā ir stāstīts par Ādamu un Ievu, un Paradīzes dārzu, kurā Ieva noplūkusi ‘‘aizlieto augli’’ un sniegusi to nogaršot Ādamam. Kumoss esot iestrēdzis Ādamam kaklā, tāpēc balsenes izcilni kakla priekšējā daļā vīriešiem sauc par gāmuru jeb *ādamābolu*. Bibliskā antroponīma Ādama vārds dots arī eponīmam *adamīti*, tie ir ķeceru sektas locekļi, kas piekopj askētismu, praktizē nūdismu un noliedz laulību.

Bībelē minētā gana Onāna vārdā, kuru Dievs sodījis par dzīvības sēklas izsviešanu zemē, nosaukts eponīms *onānisms*.

Saskaņā ar Bībeles tekstu, karos ar filistriešiem izraēliešu vidū esot izvirzījies kāds jauneklis Dāvids, kas divcīņā uzvarējis spēka vīru Goliātu. Mūsdienās eponīms *goliāts* vēl arvien apzīmē milzi, stiprinieku, gigantu.

Vienā no evaņģēlijiem minēts slimais un nabagais Lācars. Šis bibliskā personāža vārds, iespējams, devis nosaukumu eponīmam *lazarete*. Tā vēlāk Eiropā sauca nelielas slimnīcas, kurās ārstēja trūcīgos slimniekus (Рязанцев, 1998, 49).

Kristietība, kas kļuvusi par mūsdienu Rietumu kultūras garīgo pamatu, ir izveidojusies mūsu ēras pirmajā gadsimtā, toreizējās Romas impērijas provincē, tagadējā Palestīnā Oktaviāna Augusta un Tibērija valdīšanas laikā. Eponīma *kristietība* pamatā ir antroponīms Jēzus no Nācetes, saukts arī Kristus (grieķu val. *christos* ‘mesija’), kurš ap 6. vai 4. gadu pirms mūsu ēras piedzima Bētleme (Galilejā), sludināja Palestīnā, darīja brīnumus. Ap 30. gadu pēc Jūdejas prokurora Poncija Pilāta lēmuma, Jēzus tika sist krustā par to, ka sevi pasludināja par Dieva dēlu. Par to rakstīts kristietības svēto rakstu krājumā, t.i., Bībeles Jaunajā Derībā.

Eponīma *jūdass* (*jūda*) pamatā ir Kristus nodevēja Jūdas vārds, kurš par trīsdesmit sudraba gabaliem apsoltāja atklāt Nācetes pravieša atrašanās vietu. Pēc pāris dienu sludināšanas Jeruzalemē Jēzu apcietināja Ģetzemanes dārzā, kur viņš ar mācekļiem nakšņoja. Jēzu tiesāja priesteru kolēģija un Romas vietvaldis Poncijs Pilāts.

Bībelē Lūkas evaņģēlijā (10:25-37) rakstīts par samarieti, kas minēts kā žēlsirdīga cilvēka paraugs. Eponīms *samarietis* veidots no vietvārda Samarija Palestīnā.

Cilvēka pret dabisku dzimumtieksmi pret dzīvniekiem, dažādas seksuālas perversijas sauc par *sodomiju* pēc Bībelē pirmajā Mozus grāmatā (13:13) minētās Sodomas pilsētas, kura tās iedzīvotāju grēcīgās un izvirtīgās dzīves dēļ tika nopostīta.

Eponīms *nācarieši* apzīmē vācu un austriešu gleznotāju romantiķu grupējumu, kas izveidojās Vīnē 1809. gadā, bet darbojās Romā. Šie mākslinieki vēlējās reformēt mākslu, pievērsties sakrālajai tematikai un renesanses stilistikai. Grupējums nosaukts pēc Nācetes pilsētas nosaukuma Galilejā.

3.1.2 Dažu reliģisko kustību sludinātāju personvārdu apelatīvācija

Par vecāko katoļu baznīcas ordeni tiek uzskatīts *benediktīniešu* ordenis, nosaukts pēc tā izveidotāja Nursijas Benedikta (arī Svētais Benedikts, ap 480-ap 547). Ap 530. gadu Itālijā, Montekasīno klosterī, Benedikts iedibināja Rietumu (katolisko) tradīciju, saskaņā ar kuru mūkiem bez askētiskas dzīves piekropšanas jāveic arī saimnieciskā darbība. Ordeņa ziedu laiki bija 9.-12. gadsimtā, kad kustība no Itālijas izplatījās Francijā, Vācijā, Anglijā, dibinot skolas un veicinot kultūras un izglītības attīstīšanos un nostiprināšanos.

Eponīms *cistercieši*, kas bija benediktīniešu ordeņa atzars, tika dibināts 1098. gadā Sito (franču val. *Citeaux*; latīņu val. *Cistercium*) netālu no Dižonas pilsētas Francijā. Latvijas teritorijā cisterciešu mūku klosteris dibināts Daugavgrīvā 1205. gadā, bet 1255. gadā cisterciešu mūķeņu klosteri atvēra Rīgā.

13. gadsimtā benediktīniešu slavu sāka mazināt t.s. ubagu mūku ordeņi, pie kura pieder *franciskāņu* ubagotājmūku jeb pelēko brāļu ordenis, kas dibināts 1209. gadā Asīzes pilsētā Itālijā. Ordeņa nosaukums radies no tā izveidotāja dzejnieka un mūka Asīzes Franciska, īstajā vārdā Džovanni Bernardone, kurš, būdams turīga tirgotāja dēls, atteicās no laicīgās dzīves labumiem un ar saviem tuvākajiem sekotājiem pievērsās ticības sludināšanai. Latvijas teritorijā franciskāņu klosteris dibināts 1233. gadā Rīgā.

Viens no ievērojamākajiem kristiešu filozofiem un teologiem ir Aurēlijs Augustīns (354-430), pazīstams arī kā Hiponas bīskaps Augustīns. Viņš bija priekšvēstnesis daudzām mācībām un tendencēm, kas uzplaukušas tieši pēdējo gadsimtu laikā. Vēlāk tika kanonizēts. Eponīms *augustīnieši* ir katoļu baznīcas Svētā Augustīna brāļu ordeņa mūki. Ordenis dibināts 13. gadsimtā, ordeņa statūti izstrādāti pēc Augustīna darbiem.

11. gadsimtā Mentonas Svētais Bernārs (ap 1008-1081), kas sekoja Svētā Augustīna mācībai līdz ar mūkiem, Alpos 2469 metru augstumā virs jūras līmeņa ierīkoja patversmi, kur paši apmetās. Patversmi nodēvēja Mentonas Svētā Bernāra vārdā un tajā uzņēma svētceļniekus, kuri šķērsoja Alpus. Lai glābtu kalnos pazudušos cilvēkus, mūki kopš 17. gadsimta nodarbojās ar sanbernāru, īpaši kalniem piemērotu suņu sugas audzēšanu. *Sanbernāru* suņu suga nosaukta Svētā Bernāra vārdā. 1887. gadā šķirne atzīta par Šveices suņu sugu. 1923. gadā Romas pāvests Pij XI Mentonas Svēto Bernāru pasludināja par slēpotāju un alpīnistu aizbildni.

1215. gadā, Francijas pilsētā Tulūzā, tika izveidots sprediķotājmūku jeb *dominikāņu* ordenis. Mūkus sauca arī par melnajiem brāļiem, jo virs baltā apģērba mūki valkāja melnu mēteli ar kapuci. Ordeņa priekšgalā bija spāņu mūks Dominiks. Viņš bija augustīniešu kanoniķis, tāpēc ordenī tika pieņemts Svētā Augustīna reglaments. Dominikāņiem bija jādzīvo nabadzībā un

jāpārtiek no žēlastības dāvanām. Tomēr 1425. gadā pāvests piešķīra dominikāņiem tiesības iegūt nekustamo īpašumu un nodrošinātus ienākuma avotus. Pāvesta legāts Livonijā bīskaps Vilhelms no Modenas bija dedzīgs dominikāņu ordeņa atbalstītājs. 13. gadsimtā vietā, kur Rīgā mūsdienās atrodas Mazās Ģildes ēka, bijis dominikāņu klosteris. Dominikāņi Rīgā uzcēla sev baznīcu, tā mūsdienās ir Sv. Jāņa baznīca, kuru reformācijas ietekmē 1524. gadā mūki bija spiesti atstāt. Rīgā pašlaik pastāv Rīgas Betānijas Dominikāņu māsu Sv. Jāzepa klosteris.

16. un 17. gadsimtā vairākās Eiropas valstīs izveidojās reformātu kustības, kuras darbojās pret katoļu baznīcu, tāpēc šo laika periodu sauc par reformāciju. Vācijā aktīvi darbojās teologs Mārtiņš Luters (*M. Luther*, 1483-1546), kurš protestēja pret indulgenču pārdošanu. Viņa nopelns ir Bībeles pārtulkošana vācu valodā. Viņa sekotājus sauc par *luterāņiem*, *luteriešiem*. Mūsdienās evaņģēliskie luterāņi Latvijā ir vislielākā konfesija, kas pēc reliģiju enciklopēdijas (tiešsaiste Nr. 11) datiem pulcē ap 450.000 luterticīgo.

1534. gadā Parīzē dibināts Romas Katoļu baznīcas regulārklēriķu garīgais ordenis "Jēzus Sadraudzība" (latīņu val. *Societas Jesu*, saīsinājums *SJ*), šī domubiedru grupa sevi sauca par *jezuītiem* un darbojās Ignācija no Lojolas vadībā. Vārds "jezuīti" sākotnēji tika lietots kā palama, tikai vēlāk to pārņēma pats ordenis. Savulaik jezuīti izpelnījušies plašu sabiedrības neapmierinātību ar savu morāli, kas attaisno melus un viltu, tāpēc vārds "jezuīts" ieguvis arī nozīmi "liekulis, divkosis". Šobrīd ar nepilniem 20 000 biedru Jēzus Sadraudzība ir lielākais katoļu ordenis un darbojas 127 pasaules valstīs. Ordeņa nosaukums veidots no antroponīma Jēzus. Interesanti, ka Latvijā Alsungas novada iedzīvotāju *suitu* vārds, iespējams, ir vārda "jezuīts" saīsinātā forma. Kaut arī kurzemnieki ir luterāņi, suiti pieturas pie katoļticības, ko viņu novadā 16. gadsimtā ieviesa jezuīti. Tā kā latīņu vārdu "iesuites" izrunā ar uzsvērtu priekšpēdējo zilbi, tas varēja tikt saklausīts bez pirmās neuzsvērtās zilbes un tautas runā iegūt formu "suits". Bauskas rajona Skaistkalnes pagastā atrodas 1692. gadā Jezuītu ordeņa celtā katoļu baznīca, kas ir nozīmīgākais katoļticības centrs Zemgalē un otra populārākā svētceļojuma vieta pēc Aglonas.

Par *mariāņiem* sauc katoļu mūku ordeņa locekļus Jaunavas Marijas bezvainīgās ieņemšanas godināšanai. Ordeni 1673. gadā Polijā dibinājis mācītājs Stanislaus Papežinskis (1631-1701), to nosaucot Jaunavas Marijas vārdā. Interesanti, ka eponīma *marionete* etimoloģija iespējams saistāma ar Jaunavas Marijas tēlu viduslaiku leļļu izrādēs. 1924. gadā Rīgas arhibīskaps uzticēja mariāņiem Svētā Miķeļa draudzi Viļānos. Šodien mariāņu tēvi Latvijā darbojas Viļānos, Rēzeknē un Daugavpilī.

Kā liecina apkopotie eponīmi, tad reliģisko kustību sludinātāji ir teologi, mūki, atsevišķos gadījumos - avantūristi. Daļa sludinātāju pēc nāves tikuši kanonizēti, taču viņu aizsākto turpinājuši uzticīgie sekotāji, kas parasti saglabājuši kustības nosaukuma pamatā tās dibinātāja vai vadītāja vārdu un/vai uzvārdu. Var piekrist Mečkovskas rakstītajam:

- ‘‘Tieši kultūras un reliģijas pasaules (bet ne valstis un etniskās sabiedrības) nosaka pasaules politisko karti. Katra tāda pasaule iekļauj daudzus etnosus, kurus vieno viena reliģija, kopīga pāretniska ticības valoda un kopīga literatūras un rakstības kultūra’’ (Мечковская, 1989, 15).

Noslēgumā jāatzīmē, ka baznīcas un jo īpaši klosteri vairāku gadsimtu garumā bija ne vien garīgie, bet arī zinātnes un kultūras centri. Misionāriem un mūkiem nereti bija arī kāds vaļasprieks, piemēram, botānika. Sludinot viņi daudz ceļoja un bija tie, kas fiksēja savus iespaidus un aprakstīja tālu zemju faunu un floru. Tāpēc vairāki augu nosaukumi nes to atklājēju (garīdznieku) vārdus. Piemēram, mūžzaļu dienvīdu koku vai krūmaugu ar ādainām lapām un lieliem baltiem vai sarkaniem ziediem sauc par *kamēliju*. Tas nosaukts par godu jezuītu mūkam misionāram un farmaceitam Georgam Jozefam Kamelam (*G.J. Kamel*). Viņš bija pirmais, kas šo augu aprakstīja piezīmēs par ceļojumu Filipīnās un Ķīnā. 30 gadus pēc mūka nāves zviedru botāniķis K. fon Linnejs šo augu nodēvēja par kamēliju.

Par citrusauga *klementīna* nosaukuma izcelsmi savukārt ir vairākas versijas. Viena no tām saistās ar garīdznieku Klementu, kurš šo augli ievedis no Alžīrijas pilsētas Orano.

3.2 Antikās pasaules (sengrieķu un seno romiešu) kultūru mantojums latviešu valodas eponīmikā

Vēsturnieki eiropeiskās domāšanas iedīgļus saskata seno grieķu un romiešu kultūrā. Tajā izveidojušās daudzas būtiskas vērtības un attieksmes, ko lietojam arī mūsdienās. Lai arī sengrieķu tauta un kultūra vēsturiski ir daudz senāka par seno romiešu, tās abas veido vienotu antīko civilizāciju. Pēc A. Mūrnieka domām (Mūrnieks, 2000, 19) klasiskās grieķu kultūras laikmeta sākums datējams ar 8.- 6. gs. p.m.ē., piemēram, pirmās olimpiskās spēles Grieķijā notikušas 776. g. p.m.ē., savukārt Senā Roma dibināta 751. vai 753. g. p.m.ē.

Krievu valodniece Superanska uzsver:

- ‘‘ Seno dievu vārdi – tie ir apbrīnojami vārdi, pateicīgi lietojumā, viegli iekļāvušies daudzās valodās un nereti tajās ieguvuši jaunu „dzīvi’’ (Суперанская, 2006, 241).

Atbildi uz jautājumu kāpēc kvantitatīvi grieķu mitoloģijas tēli ir divreiz biežāk sastopami latviešu valodas eponīmikā nekā romiešu mitoloģijas tēli un reālijas¹ atbildi var rast asoc. prof. Harija Tumana publikācijā:

- ‘‘...pietiek paskatīties uz abu tautu garīgajiem meklējumiem un sasniegumiem. Iepretī grieķu mitoloģijai, kas pārsteidz ar tēlu un sižetu bagātību un daudzveidību, Romā mēs redzam absolūtu mitoloģijas nabadzību, var teikt, pat tās neesamību, tēlu deficītu un fantāzijas trūkumu. Nevarētu teikt, ka Romā vispār nebija mitoloģijas, taču, kā atzīmē daudzi speciālisti, romiešu mītiem ir principiāli cits raksturs - tie stāsta nevis par dieviem un dievišķiem varoņiem, bet par Romu un tās varoņiem - cilvēkiem’’ (Tumans, 2005, 13).

3.2.1 Sengrieķu kultūras mantojums latviešu valodas eponīmikā

Senie grieķi uzskatīja, ka pasaule nav radīta, bet tā radusies pati. No Haosa, kas bijis dziļš bezdibenis, bezveidīga masa cēlusies pirmā dievu paaudze: Urāns (Debesis) un Gaja (Zeme). Tādējādi eponīms *haoss* apzīmē lielu nekārtību, jucekli, sistēmas trūkumu. Pēc citas

¹ ‘‘Eponīmu vārdnīcā’’ (B. Bankava) un promocijas darba pielikumā Nr.1. kopumā ietverts tūkstotis šķirkļi. No tiem 208 jeb 20,8 % sastāda tieši antīkās pasaules reālijas antroponīmi, toponīmi, kā arī literārie tēli un tie eponīmi, kuri veidoti no sengrieķu un seno romiešu mitoloģisko tēlu vārdiem.

mīta versijas, no Haosa pirmais dzimst Eross - mīlas dievs, kas liek pretstatiem - Debesīm un Zemei savienoties, lai radītu citas dievības. Neapšaubāmi eponīms *erotika* etimoloģiski saistās ar dievu Erosu (Erotu). Romiešu mitoloģijā Erots tiek identificēts ar Amoru, Kupidonu. No Urāna un Gajas dzimst ‘otrā dievu paaudze’ – Krons un Reja, kā arī 12 titānu cilts (Okeāns, Atlants, Prometejs u.c.). Atbilstoši eponīms *okeāns* etimoloģiski cēlies no pasaules ūdeņu valdnieka Okeāna, bet titāna Atlanta vārdā nosaukts eponīms *atlants*, kas mūsdienās tiek lietots dažādās nozarēs (arhitektūrā, ģeogrāfijā, anatomijā). Pēc sengrieķu mīta titānam Atlantam un okeanīdai Plejonai bijušas septiņas meitas – plejādes. Mūsdienās ar eponīmu *plejāde* saprot arī grupu izcilu kādas nozares, profesijas u.tml. pārstāvju.

Sengrieķu mīts stāsta, ka Krons gāzis savu tēvu Urānu no troņa. No Krona asinīm un jūras putām dzimst jutekliskā skaistuma un mīlestības dieviete Afrodīte. Eponīms *hermafrodīts* (mitoloģiska būtne pa pusei vīrietis, pa pusei sieviete, bet botānikā apzīmē augus un dzīvniekus, kuriem sastopami kā vīrišķie, tā sievišķie vairošanās orgāni), ir sengrieķu mitoloģisko tēlu Hermeja un Afrodītes dēla Hermafrodīta vārds.

Apakšzemes valstībā saskaņā ar sengrieķu priekšstatiem valda tumsa un šausmas. Ieeju mirušo valstībā sargā trīsgalvains suns Cerbers ar čūskām astes un krēpju vietā. Eponīms *cerbers* (kerbers) tādējādi apzīmē modru, bet niknu suni. Šajā valstībā mīt arī miega dievs Hipnoss, kurš ar magoņu galviņām rokās lidodams pār zemi lej no raga miega dzērienu, tāpēc mākslīgi izraisītu daļēju miegu jeb stāvokli starp miegu un nomodu sauc par *hipnozi*.

Ar klasisko Grieķijas kultūru saprot īsu, dramatisku politisko cīņu un saimnieciskās rosības laikmetu, kas saistās ar filozofijas rašanos un mākslas uzplaukumu aptuveni no 6.- 4. gs. p.m.ē. Sengrieķu kultūras priekštece ir Krētas civilizācija un Mikēnu (ahajiešu) kultūra. Paši grieķi sevi uzskatīja par ahajiešu pēctečiem. Sengrieķu mitoloģija ir svarīgs Krētas kultūras izziņas avots. Informāciju par senās Krētas kultūru, kā arī par Mikēnu politisko, saimniecisko un reliģisko dzīvi sniedz sengrieķu poēmas ‘Iliāda’ un ‘Odiseja’, lai gan tās sarakstītas vairākus gadsimtus vēlāk. Šo varoņdziesmu apvienošanu piedēvē Homēram – aklam dziesminiekam, kurš tajos atsauca atmiņā stāstus dzejā par senajiem Grieķijas varenības laikiem. Cietzemes Grieķijā ap 22. gs. p.m.ē. ienāca sengrieķu priekšteči, kas sevi sauca par ahajiešiem jeb danajiem. Viens no ahajiešu varenākajiem kara gājieniem (ap 1250. g. p.m.ē.), saskaņā ar varoņeposu ‘Iliāda’, bija Mazāzijas pilsētas Trojas iekarošana (tagadējās Turcijas teritorijā). Trojas kara varonis ir Ahillejs, no viņa vārda veidoti eponīmi – *Ahilleja papēdis*, kas ir sinonīms vājai, ievainojamai vietai, un *Ahilleja cīpsla*, ar ko anatomijā apzīmē papēža cīpslu, kas iet uz apakšstilba muskuļiem.

Ar eponīmu *odiseja* vēl arvien tiek apzīmēts ilgs ceļojums ar dažādiem piedzīvojumiem. Homēra poēmā ‘‘Odiseja’’ minēts Odiseja dēla Tēlemaha audzinātājs, gudrais sirmgalvis vārdā Mentors. Mūsdienās šis antroponīms attiecināms uz pieredzējušu audzinātāju, skolotāju vai uzņēmēju, *mentoru*, kurš dalās savā pieredzē, zināšanās un kontaktos ar jauno vai topošo uzņēmēju (*mentorings*). Tas ir tā sauktās *mentoringa programmas* neatņemama sastāvdaļa. Jāatzīmē, ka līdzīgi kā citur, Priekšāzijā galveno dievību senajā Krētā simbolizēja vērsis. Mīts vēstī, ka Zevs pārvērties par vērsi, nolaupījis Agenora daiļo meitu Eiropu un atvedis viņu uz Krētas salu. Kopš tā laika zemes (mūsdienās - kontinentu) uz rietumiem no Āzijas sākuši saukt par Eiropu, bet, kā zināms kopš 2002. gada Eiropas vienoto valūtu dēvē par *eiro*.

Balstoties uz episko tradīciju un Olimpa dievu kultu, sāka veidoties klasiskā perioda sengrieķu kultūra. Reliģijas pamatā bija dabas dievību kultū (piemēram, Poseidons - jūras dievs, Zevs – pērkonu dievs utt.). Viens no Poseidona dēliem bijis milzis Antejs, kurš esot bijis neuzvarams, kad viņa kājas skārušas zemi, taču Hērakls Anteju pieveicis, paceldams gaisā un nožņaugdams. Krievijas aviācijas smagākā kravas lidmašīna (AN 22) nodēvēta par *anteju*.

Viens no galvenajiem sasniegumiem arhaiskajā periodā bija grieķu pašapziņas un kultūras kopības izjūtas izveidošanās. Tas notika, pamatojoties uz valodas, reliģijas un kultūras kopību. Olimpiskās spēles kļuva par vienu no sengrieķu nāciju veidojošajiem faktoriem. Pirmās *olimpiskās spēles* notika 776. g. p.m.ē., tās grieķiem kļuva par gadu skaitīšanas sākuma datumu. Spēles notika reizi četros gados. Eponīms *olimpiāde* apzīmēja laika posmu starp divām olimpiskajām spēlēm, šo ciklu izmantoja gadu mērīšanai. Eponīms olimpiāde ir darināts no Grieķijas dienvidos Peloponēsas pussalā esošās pilsētas Olimpijas nosaukuma, jo tā norisinājās šajā pilsētā. Olimpijā atradās Zeva templis, kurā pirms sacensībām pielūdza dievus, svētā ozolu birzs un sacensību vieta, kurai apkārt uz pakalniem varēja izvietoties aptuveni 40.000 skatītāju. Spēles vienoja visu Grieķiju, to laikā bija aizliegta kara darbība un visas grieķu valstiņas to ievēroja. Tas reizē bija arī reliģiskais rituāls Olimpa dievu kultam. 394. gadā imperatora Teodosija I valdīšanas laikā olimpiskās spēles tika atceltas, līdz ar to mainījās gadu skaitīšanas sistēma olimpiādēs. Vēlāk par olimpiādi sāka dēvēt starptautiskas sporta sacensības, kuras tika rīkotas reizi četros gados. Olimpisko spēļu tradīcija pēc piecpadsmit gadsimtu pārtraukuma atsākās 1896. gada pavasarī Atēnās. Savukārt eponīmi *olimps* (atzītu literātu vai citu nozaru pārstāvju elite) un *olimpietis* veidoti no Grieķijas augstākā kalnu masīva Olimpa nosaukuma. Šis masīvs atrodas Egejas jūras Termu līča krastā. To senie grieķi uzskatīja par dievu mājokli un tā dievus dēvēja par olimpiešiem. Nostāsti vēsta, ka Olimpa dievi esot bijuši aukstasinīgi un neiejūtīgi pret cilvēku ciešanām un

raizēm, iespējams, tāpēc par cilvēku, kurš spēj saglabāt pilnīgu mieru neordinārās un ekstremālās situācijās mēdz teikt, [ka viņam piemīt] *olimpisks miers*.

Paralēli dabas dievībām vairākās pilsētās sāka pielūgt to īpašos aizstāvjus, piemēram, Atēnās tāda bija Atēna Pallāda. Viņas vārdā ir nosaukta mūsdienu Grieķijas galvaspilsēta, kas bija pazīstama ar savu demokrātisko iekārtu, kas tomēr neieviesās uzreiz. Par demokrātijas procesa aizsācēju uzskata Solonu, kurš iedibināja tautas varu, nomainīdams plutokrātijas iedibinātāja un likumdevēja Drakonta (Drakona) nežēlīgos likumus. Drakonts 621. g. p.m.ē. apkopoja un pierakstīja Atēnās pastāvošos likumus. Kaut ko ļoti bargu un nežēlīgu aizvien apzīmē ar eponīmiem *drakonisks, drakoniski likumi*.

Skaistu jaunekli ar ideāli veidotu augumu arvien dēvē par *apollonu*. J. Kursīte dzejas vārdnīcā pie šķirkļa vārda *apolloniskais* raksta, ka tas ir F. Nīčes ieviests jēdziens,

■ “...attiecināms uz drāmu, bet pēc tam arī uz literatūru vispār. [...] Saskaņā ar F. Nīči apolloniskais saistīts ar harmonisko, skaisto, simetrisko, racionālo un gaišo...” (Kursīte, 2002, 36).

Gudrības un skaistuma dieva Apollona kults kļūst īpaši populārs pēc Delfu svētnīcas uzcelšanas (548. g. p.m.ē.). Delfu orākuls bija slavens Grieķijā un ārpus tās robežām kā pareģošanas vieta. Apollons un mūzas dzīvojuši Parnasa kalnā, mūsdienās ar eponīmu *parnass* saprot dzejnieku kopumu, un tas nosaukts 2457 m augstā kalna vārdā. Parnasa pakājē atradās ievērojamais Delfu pilsētas Apollona templis. Apollona pavadones bija Zeva un atmiņas dievietes Mnēmosines deviņas meitas. Latviešu valodā virkne eponīmu, piemēram, *muzejs, mūza, mūzika, mozaīka* izcelsme saistās ar šīm mitoloģiskajām deviņām mūzām.

Pēc sengrieķu mīta nostāstiem reiz Apollons, kļūmīgi mezdams disku, nonāvējis jaunekli Hiacintu, kura vārdā nosaukti eponīmi *hiacints*, t.i., sarkanbrūns vai sarkandzeltens caurspīdīgs minerāls, dārgakmens, bet vietā, kur tecējušas mirstošā Hiacinta asinis, uzziedējis *hiacintes* zieds. Apollons esot nogalinājis arī mītisko pūķi Pitonu, kura vārdā nosaukta žņaudzējčūska *pitons*.

Dionīsa kults Atēnu tirāna Peisistrata valdīšanas laikā kļuva par oficiāli atzītu reliģisku norisi. Ar Dionīsa kultu saistās teātra izrāžu tradīcijas sākumi Atēnās. Dionīsa pavadoņu pulkā ir Pāns - meža dievība ar āža kājām, kas citiem iedvesa bailes, un citi satīri. Pāna vārdā nosaukti tādi eponīmi kā *pānflauta, panika, paniskas bailes*. Antīkajā kultūrā arī teātra uzvedumam bija reliģiska un sabiedriski politiska nozīme. Uzskatīja, ka ar tragēdijas palīdzību varēja ieaudzināt tikumus un šķīstīt dvēseli, bet komēdijas izmantoja par politiskās cīņas ieroci.

Citi no sengrieķu mitoloģisko tēlu nosaukumiem veidoti eponīmi ir *higiēna*, profilaktiskās medicīnas nozare, pēc ārstniecības dieva Asklēpija meitas, veselības dievietes Higeijas vārda. Eponīmi *morfijs* un *morfinisms* (opijs alkaloīds, ko izmanto medicīnā kā pretsāpju līdzekli) - no sapņu dieva, Nakts dēla Morfeja vārda. *Panaceja* - universālas zāles, brīnumlīdzeklis - no ārstniecības dievietes Panacejas vārda. Medicīnas nozare *psihiatrija*, kas pētī psihiskās slimības - no dvēseles iemiesojuma Psīhes, ko attēlo kā tauriņu vai kā jaunavu ar tauriņa spārniem. Eponīms *rēzus faktors*, ar ko saprot iedzimtu antigēnu, kas atrodams dažu pērtiķu un 85% cilvēku eritrocītos, nosaukts pēc sengrieķu mitoloģijas personāža – Trāķijas valdnieka Rezus vārda.

3.2.2 Sengrieķu antroponīmiskas un toponīmiskas izcelsmes eponīmi

Klasiskā perioda beigās savstarpējie kari ļoti novājināja grieķus un uzvaru guva grieķu ziemeļu kaimiņi - maķedonieši. Maķedonijas valdnieka Filipa iesākto pabeidza viņa dēls Aleksandrs, vēsturē zināms kā Aleksandrs III vai Maķedonijas Aleksandrs. Pēc Maķedonijas Aleksandra iekarojumiem grieķu (hellēņu) kultūra izplatījās līdz pat Indijai, un tās ekspansijas rezultātā izveidojās Maķedonijas Aleksandra impērija. Karavadonis nāca ne tikai kā iekarotājs, bet arī kā jaunu pilsētu cēlājs un grieķu kultūras izplatītājs. Šajā laikā arhitektūrā un tēlniecībā sāk dominēt gigantomanija, jo celtnes un skulptūras tika darinātas arvien lielākas. Neizbrīna fakts, ka no septiņiem pasaules brīnumiem pieci bija grieķu veidoti, proti, Zeva templis Olimprijā, Rodosas koloss, Artemīdas templis Efesā, Halikarnasas mauzolejs un Aleksandrijas bāka. Eponīms *mauzolejs* nosaukts Kārijas valdnieka Mauzola vārdā, jo viņš sev kā kapa un piemiņas vietu lika uzcelt 46 metrus augstu trīsstāvu celtni.

Lakonijas novadu, kas bija lielākais Grieķijā, bija iekarojuši spartiešu senči. Spartā nevaldīja demokrātija. Spartieši nenodevās ne mākslai, ne amatniecībai. Retorika netika cienīta, gluži otrādi, Lakonijas iedzīvotāji (spartieši) runāja īsi un lietišķi, tāpēc šādu runas veidu iesauca par *lakonisku*. Turpretī Solas pilsētas nosaukums, kas ir bijusi Atēnu kolonija Kilikijā, dots eponīmam *solecisms*, ar ko saprot valodas gramatisku kļūdu, nepareizu, attiecīgās valodas normām neatbilstošu sintakses lietojumu, paplašinātā nozīmē arī atkāpi no etiķetes un vispārpieņemtām uzvedības normām. Solas iedzīvotāji runājuši dialektā, kas ievērojami atšķīries no grieķu valodas, kādā runāja metropolē.

Lesbas sala Egejas jūrā ir eponīma *lesbisms* etimoloģijas pamatā. Tur starp 610. un 580. g. p.m.ē. dzīvoja grieķu dzejniece Sapfo, kas pulcēja ap sevi dižciltīgu dzimtu meitenes un

mācīja viņām tikumus, mūziku un dzeju. Vēstures liecībās Sapfo un viņas sekotājām piedēvētas lesbiskas tieksmes.

Sportā no senajiem grieķiem ir saglabājušies eponīmi *maratons*, *maratonskrējiens*. Vēstures avoti vēstī, ka Maratonas pilsētā 490. g. p.m.ē. 13. septembrī grieķi uzvarējuši persiešus un uz Atēnām nosūtījuši ziņnesi, kurš noskrējis 42 km un pēc tam spēku izsīkumā saļimis. Mūsdienās maratonskrējiena distance ir 42 km un 195 m, tas tāpēc, ka 1908. gada Londonas olimpiskajās spēlēs tika mainīts distances garums. 42 kilometriem tika pieskaitīti 195 metri, jo kāds karaļnama pārstāvis esot vēlējies, lai finiša līnija būtu karaļnama priekšā. 42 km un 195 metru distances garumu maratonam Pasaules atlētu federācija oficiāli apstiprināja 1921. gadā. Eponīms *maratons*, mūsdienās ir ieguvis arī citu semantisku nozīmi, proti, "ilgstoša norise, pasākumi, kas seko cits citam; piem., grāmatu labdarības maratons", tā grāmatā "Moderna cilvēka valoda" norāda autore D. Nītiņa (Nītiņa, 2004, 80).

Hellēnisma kultūras pamattendences turpinājās arī tad, kad Tuvo Austrumu zemes nonāca Romas impērijas sastāvā.

Antīkās pasaules cilvēks centās izzināt, kas viņu sagaida pēc nāves, tāpēc, meklējot atbildes uz eksistenciāliem jautājumiem, svarīga loma bija filozofijai. Filozofija seno grieķu intelektuāļu apziņā pakāpeniski ieņēma to vietu, ko citās kultūrās aizpildīja reliģija. Viens no pamatjautājumiem, kas atspoguļojas grieķu filozofijā un mākslā bija - kā būt laimīgam laicīgajā dzīvē. Šo ievirzi raksturo mīts par skaisto jaunekli Narcisu, kas atraidīja nimfas Echo mīlestību. Afrodīte soda Narcisu. Viņš iemīlas pats sava attēla atspulgā, ko ierauga avota ūdenī. Katrreiz, kad Narciss tiecas pieskarties ūdenim, tas sakustas, un attēls pazūd. Neapmierinātas kaisles dēļ Narciss mirst skumjās pie avota un tajā vietā izaug narcises zieds. Latviešu valodā sastopamie eponīmi *narciss*, *narcisms*, *narcise* ir veidoti no augstāk minētā mitoloģiskā tēla Narcisa vārda.

Filozofiju uzskata par vienu no svarīgākajiem seno grieķu pienesumiem pasaules kultūrā. Sengrieķu filozofija līdztekus romiešu tiesībām un kristīgajai ētikai tiek uzskatīta par vienu no eiropiskās kultūras saknēm (Mūrnieks, 2000, 75-76). Mitoloģijas vietā sabiedrības kultūras sistēmā ienāca zinātniskā izziņa un pirmie filozofi nereti paši bija arī zinātnieki.

Arhaiskajā periodā (7-6 gs. p.m.ē.) viens no slavenākajiem filozofiem, matemātiķiem, mūzikas un akustikas teorētiķiem bija Pītagors. Likumsakarīgi viņa mācība, *pītagorisms*, kas visu dabas parādību un kosmosa esamību reducēja uz kvantitatīvām, skaitliskām attiecībām, kā arī ģeometrijā lietotā *Pītagora teorēma*, nosaukta Pītagora vārdā.

Klasiskajā periodā (5-4 gs. p.m.ē.) darbojušies tādi ievērojami filozofi kā Sokrāts, Aristotelis un Sokrāta skolnieks Platons. Eponīmi *platonisks un platoniskā mīlestība* veidoti no Platona (īstajā vārdā Aristokls, par Platonu viņu esot iesaukuši vienaudži plato plecu vai pieres dēļ - grieķu val. *Platon* ‘platais’) vārdā. Viņš 4. gs. p.m.ē. Atēnu tuvumā turīgā atēnieša Akadēma vārdā nosauktajā dārzā izveidoja filozofijas skolu, ko nosauca par *akadēmiju*. Mūsdienās lietojam arī eponīmu *akadēmiķis*, kas ir Zinātņu akadēmijas loceklis. Vēlāk Romas impērijas periodā (1 gs. p.m.ē.-4 gs.) un renesanses laikā notika atgriešanās pie Platona mācības. Tās sekotājus vēlīnajā antīkajā periodā dēvēja par *neoplatoniķiem*. Savukārt eponīms *licejs* veidots no mācību iestādes nosaukuma Apollona tempļa dārzā Likejā, netālu no Atēnām, kur šo iestādi dibināja Aristotelis un pats tur arī mācīja.

Savukārt hellēnisma periodā (3-2 gs. p.m.ē.) aktīvi darbojās trīs filozofijas skolas: *stoiķi* (nosaukums pēc Atēnu portika Stoa), *skeptiķi* un *epikūrieši*. *Epikūrisms* nodēvēts sengrieķu filozofa un ārsta Epikūra vārdā, kura ētisko priekšstatu sistēmā valdīja uzskats, ka tikumības pamatā ir tieksme pēc laimes un prieka, ko sniedz draudzība, miers un kontemplācija.

3.2.3 Seno romiešu kultūras mantojums latviešu valodas eponīmikā

Ap 1000-700 g. p.m.ē. Itālijā parādās pirmās pilsētas, bet ap 8. gs. p.m.ē. Itālijas ziemeļu un vidusdaļā izvirzās divas ciltis: latīņi un etruski. Roma dibināta latīņiem piederošajā novadā - Lācijā, kas bija ceļu krustpunkts, starp etrusku savienību ziemeļos un grieķu kolonijām salas dienvidos.

Atšķirībā no senajiem grieķiem, kuriem bija lieliski attīstīta kuģniecība, Apenīnu pussalā bija teicami ģeogrāfiskie un klimatiskie apstākļi, lai attīstītu zemkopību un lopkopību, iespējams, tāpēc Itālijas iedzīvotāji netiecās tik mērķtiecīgi meklēt jūras ceļus un bija vairāk tendēti pēc stabilitātes. Atšķirīga no seno grieķu mitoloģijas bija arī seno romiešu sākotnējā reliģija. Tajā nebija krāšņu mītu par dievu izcelsmi un dzīvi, kas raksturīgi Grieķijai.

Romas republikas laika posmā (509-31 g. p.m.ē.) pontifiki bija pirmie juristi, kas sāka skaidrot likumus. Tas ļauj secināt, ka romiešu jurisprudences tradīcija bija cieši saistīta ar reliģiju un sākotnēji attīstījās, pateicoties priesteriem. Sāk izplatīties grieķu paražas un ģērbšanās stils – hellēniskais šķita atdarināšanas vērts. Reliģijā parādījās pirmie aizguvumi no grieķu kultūras. Ieviesās Herkulesa (grieķu Hērakla) kults. Mūsdienās, lai bērni kļūtu stipri kā Herkules tiem dod ēst putru, kuru vāra no *herkulesa* auzu pārslām (Рязанцев, 1998, 53).

Pēc otrā pūniešu kara Vidusjūras baseina zemēs varu pārņēma Romas valsts. Romā saplūda milzīgas izlaupīto zemju bagātības, un bagātnieki sāka celt lepnas villas. Senāts atzina par

likumīgu grieķu dievu pielīdzināšanu romiešu dievībām. Jupiteru identificēja ar Zevu, Junonu - ar Hēru, Veneru - ar Afrodīti, Cereru - ar Dēmetru. Marsu pielīdzināja grieķu kara dievam Arejam, Minervu - Atēnai Pallādai, Merkuru - Hermejam, Diānu - Artemīdai. Poseidonu romieši nodēvēja par Neptūnu, Aīdu - par Plotonu. Tikai divsejainais Jānuss un Vesta palika bez līdziniekiem. Minēto romiešu dievību vārdos ir nosaukta virkne eponīmu: mīlestības un skaistuma dieviete Veneras vārds ir eponīmu *veneroloģija* un *veneriskā slimība* pamatā. Savukārt eponīmi *vulkāns* un *vulkanizācija* darināti no uguns un kalējmākslas dieva Vulkāna vārda. Kalnu, mežu un lauku dievieti sauca par Faunu, viņas vārds atspoguļots eponīmā *fauna*, bet ziedu un plauksmes dievietes Floras vārdā dēvē gan augu valsti (*flora*), gan mikroorganismu kopumu zarnās (*zarnu flora*). Par *fūriju* mēdz saukt ļaunu, niknu sievieti pēc vienas no soda un atriebības dievietēm Fūrijas vārda. Filoloģijā un loģikā lietotais eponīms *termins* etimoloģiski ir cēlies no robežsargātāja dieva Termina vārda.

Tradicionālie romiešu priekšstati un kults piemērojās jauniem apstākļiem. Militāra, birokrātiska un koloniāla pārvaldes sistēma, kādu romieši izveidoja provincēs, bija grūti savienojama ar demokrātiju galvaspilsētā. Valsts tiecās pēc stingras centralizētas varas. 1. gs. vidū p.m.ē. krīze Romas republikā pakāpeniski saasinājās. Metropolē un citviet Itālijā turpinājās pretrunīgi ekonomiskie un politiskie procesi. Viena no lappusēm Romas vēsturē ir Spartaka sacelšanās 73. g. p.m.ē., kas aptvēra visu Itāliju. Vergu sacelšanās vadītājs gladiators Spartaks ir eponīma *spartakiāde* pamatā, kas savulaik apzīmēja tradicionālas masveidīgas nacionāla mēroga sporta sacensības. Eponīms *spartakiāde* veidots pēc analogijas ar vārdu olimpiāde.

Viens no šī laika redzamākajiem politiķiem bija orators un advokāts Marks Tullijs Cicerons, kas izvirzījās, pateicoties savām runas spējām un literāta talantam. Eponīms *cicerons* tātad apzīmē daiļrunīgu cilvēku, talantīgu oratoru. Oratoru runas varēja klausīties Foruma laukumā, kas Senajā Romā atradās starp Kapitolija un Palatīna pakalniem, tāpēc mūsdienās masu sapulci, kongresu dēvē par *forumu*. Iespējams, vienam no lielākajiem Rīgas kinoteātriem izvēlētais nosaukums '*Forum cinemas*' attiecināms uz masu sapulcēšanās un izklaides vietu. Senie romieši skaidri apjauta savu atpalcību no grieķiem kultūras jomā, taču tikpat skaidri viņi apzinājās savu pārākumu militārajā un valstiskās dzīves organizācijā, ne veltī romieši jau izsenis vēlējušies valdīt pār pasaules tautām. Sīvās politiskās cīņās pie varas nonāca trīs politiķi, to vidū jaunais Gajs Jūlijs Cēzars, kurš iekaroja Galliju un Britāniju. Eponīms *ķeizars* latviešu valodā ienācis pastarpināti no vācu valodas (vācu val. *Caesar*). Cēzars savā valdīšanas laikā esot izdevis likumu '*lex caesarea*', kurš paredzēja, ka mirstošām grūtniecēm ar ķirurģisku manipulāciju jāizņem auglis, lai saglābtu tā dzīvību, tā radies

eponīms *ķeizargrieziens*. Citā versijā minēts, ka pats Cēzars, iespējams, nācis pasaulē ar ķeizargriezienu palīdzību.

Gajs Jūlijs Cēzars dibināja jaunas kolonijas iekarotajās zemēs, sākās Vidusjūras zemju *romanizācija*. Metropoles Romas nosaukums atspoguļojas virknē eponīmu, piemēram, *romāns* (liels prozas darbs; mīlas sakars), *romantisms* (virziens Eiropas un Amerikas garīgajā kultūrā un mākslā 18. gadsimta beigās - 19. gadsimta. pirmajā pusē), *romānistika* (filoloģijas zinātnes kopums, kas pētī romāņu valodas, kultūru un literatūru), *romance* (mūzikā poētisks skaņdarbs balsij instrumentālā pavadījumā; literatūrā liriskās dzejas žanrs), *romānika* (arhitektūras un mākslas stils Eiropā laika posmā no 10.-13. gadsimtam). Savukārt pilsētas Romas iedzīvotāju nosaukums atspoguļots eponīmā *romiešu tiesības*, kuru tradīcijas dzīvo Eiropas kultūrā līdz pat mūsdienām.

Pēc imperatora Cēzara nāves pie varas nāca viņa adoptētais dēls Oktaviāns. Viņš izveidoja republikānisku monarhiju, bet viņu pašu dēvēja par princepu. Oktaviāna padomnieks un draugs bija Gajs Cīlnijs Mecenāts, kurš atbalstīja zinātniekus un māksliniekus, kopš tā laika viņam līdzīgus radošā darba atbalstītājus sāka saukt par *mecenātiem*.

Būtisks romiešu imperatoru pienesums, kas saglabājies un tiek aizvien lietots mūsdienu sabiedrībā ir ieviestās kalendāra reformas, proti, Jūlija un gregoriāņu kalendārs, kas veidots uz romiešu kalendāra bāzes.

Romiešu kalendārs

Senajā Romā kalendārajā gadā bija 355 dienas, un tas sākās ar marta mēnesi. Mēnešus sauca šādi:

Romiešu kalendārs

1. Martius	marts	31 diena
2. Aprilis	aprīlis	29 dienas
3. Maius	maijs	31 diena
4. Iunius	jūnijs	29 dienas
5. Qvintilis		31 diena
6. Sextilis		29 dienas
7. September	septembris	29 dienas
8. October	oktobris	31 diena
9. November	novembris	29 dienas
10. December	decembris	29 dienas

11. Ianuarius	janvāris	31 diena
12. Februarius	februāris	28 dienas

Pirmais gada mēnesis marts bija nosaukts seno romiešu kara un zemkopības dieva Marsa vārdā, jo viņa pārziņā bija romiešu aizsardzība. Otrais gada mēnesis aprīlis, iespējams, ir sengrieķu dievietes Afrodītes vārda saīsinātā forma. Citos avotos (Рязанцев, 1998, 68) minēts, ka šī mēneša nosaukums radies no latīņu val. *aperire* ('atvērt'), jo kokiem šajā laikā sāk plaukt lapas. Trešais gada mēnesis maijs nes sengrieķu un romiešu zemes un plauksmes dievietes Majas vārdu. Maija pirmajā dienā notika upurēšana, bet pēc tam tika rīkotas svinības. Ceturtais gada mēnesis jūnijs nodēvēts seno romiešu dievietes, precēto sieviešu aizbildnes Junonas vārdā. Septembra, oktobra, novembra un decembra nosaukumos iekļauti skaitļa vārdi. Vienpadsmitais gada mēnesis janvāris nodēvēts pēc romiešu visa sākuma un beigu dieva Janusa, kurš atspoguļots ar divām sejām, lai varētu redzēt nākotni un atskatīties pagātnē. Pēdējais, divpadsmitais, gada mēnesis februāris nodēvēts romiešu nāves dieva Februo vārdā, šī mēneša laikā tika pieminēti mirušie.

Jūlija (Juliāna) kalendārs

45. g. p.m.ē. Gajs Jūlijs Cēzars, pārņemdam savās rokās varu, sevi pasludināja par diktatoru. Pēc Aleksandrijas astronoma Sozigena padoma Jūlijs Cēzars nolēma pilnveidot romiešu kalendāru, jo tas bija nepilnīgs. Turpmāk katrs ceturtais gada mēnesis bija 30 dienu garš, izņemot februāri, kurā bija 29 dienas, bet nepāra mēnešos bija 31 diena, tādējādi gads sastāvēja no 365 dienām. Gada sākums no marta mēneša tika pārcelts uz janvāra mēnesi, pēc tā sekoja februāris un pārējie mēneši. Decembris no desmitā mēneša kļuva par pēdējo, divpadsmito, gada mēnesi. Pirmajā gada dienā bija aizliegti strīdi un skaļa uzvešanās, lai nesadusmotu dievu Janusu un tas nenovēlētu sliktu turpmāko gadu.

Tāpat Jūlijs Cēzars nolēma mainīt bijušo piektā mēneša nosaukumu, kas pēc jaunās kārtības kļuva par septīto un nosauca to savā vārdā par *jūliju*. Astronoma Sozigena izstrādātais jaunais kalendārs ieguva imperatora Cēzara vārdu un turpmāk tika saukts par **Jūlija kalendāru**.

Pēc Jūlija Cēzara nogalināšanas varu pārņēma viņa adoptētais dēls Oktaviāns, kurš pieņēma goda titulu Augusts (augustus - labuma devējs un vairotājs, arī svētais, paaugstinātais). 27. g. p.m.ē. viņš kļuva par imperatoru Cēzaru Augustu. Par godu Oktaviānam romieši sava kalendāra sesto mēnesi (mūsu kalendārā - astoto) nosauca par *augustu*, taču, tā kā šajā mēnesī bija tikai 30 dienas, tad viena diena tika noņemta no februāra mēneša un pielikta augustam. Tādējādi trīs mēneši pēc kārtas (jūlijs, augusts, septembris) kļuva 31 dienu gari. Veicot

matemātiskus aprēķinus pieņēma, ka mēneši, kuri seko aiz augusta, iegūst tādu dienu skaitu, kādu lietojam mūsdienās. Arī turpmākie imperatori, kuri valdīja pēc Augusta centās iemūžināt savus vārdus mēnešos, kuri tika atveidoti no skaitļa vārdiem, taču šīs formas nenostiprinājās valodas lietotāju vidū. No divpadsmit gada mēnešu nosaukumiem tikai septembris, oktobris, novembris un decembris nav nosaukti neviena antroponīma vārdā.

Gregoriāņu kalendārs

Jūlija kalendāru Eiropā lietoja līdz renesanses laikam, bet, kad pāvests Gregors 1582. g. ieviesa jaunu, precīzāku kalendāru, vēlreiz notika kalendāra reforma un tika pieņemts t.s. *gregoriāņu kalendārs*. Austrumeiropā Gregora kalendāru nepieņēma. Krievijā tas tika ieviests tikai 20. gadsimtā. Pareizticīgā (ortodoksālā) baznīca vēl mūsdienās reliģiskos svētkus svin pēc Jūlija kalendāra.

Šīs nodaļas nobeigumā jāpiemin fakts, ka antīkās pasaules mitoloģiskie tēli plaši lietoti astronomijā. 16. gadsimta nogalē bija zināmas tikai sešas planētas (Merkurs, Venēra, Zeme, Marss, Jupiters, Saturns), bet ar 1801. gada 1. janvāri sākās mazo planētu astronomija, kad tika atklāta pirmā mazā planēta Cerera (nosaukta mitoloģiskās dievietes Cereras vārdā). No šī brīža viena aiz otras tika atklātas virkne mazo planētu, to sekmēja zvaigžņu katalogu un to karšu sastādīšana, kā arī fotogrāfisko metožu ieviešana astronomijā (ap 1890. gadu). I. Vilks 1997. gada žurnālā ‘‘Zvaigžņotā debess’’ rakstā ‘‘Saules sistēmas ‘‘būvgruži’’’’ raksta:

■ ‘‘Interesanti, ka mazo planētu atklājējiem ir privilēģija dot tām nosaukumus. Sākumā mazās planētas nosauca no grieķu un romiešu mitoloģijas aizgūtos sieviešu vārdos. [...] vēlāk sāka piešķirt pilsētu, valstu, ģeogrāfisku vietu nosaukumus, vienkārši sieviešu vārdus. 20. gadsimtā atteicās no tradīcijas izmantot tikai sieviešu dzimtes nosaukumus. Daudzi asteroīdi nosaukti par godu slaveniem cilvēkiem. Īpaši daudz mazo planētu nosaukts astronomu vārdos. Daži atklājēji pat ir iemūžinājuši debesīs iemīļoto dzīvnieku vārdus’’.

Apkopojot iepriekš rakstīto, var secināt, ka, lai raksturotu antīko kultūru nozīmi, jāatceras tās vērtības, atklājumi un atziņas, kas, kaut arī dažkārt pārveidotas, nonākušas līdz mūsdienām un joprojām dzīvo mūsu kultūrā. A. Mūrnieks raksta:

■ ‘‘Senajiem grieķiem esam pateicīgi par demokrātijas ideju un filozofijas izveidošanos. Pirmo reizi pasaules vēsturē parādās mēģinājumi pārvarēt mitoloģisko pasaules ainu. Eposi,

dzeja, pirmās estētikas teorijas un klasiskais teātris, kā arī olimpiskās spēles ir sasniegumi, kurus atcerēsies visos laikos. Mūsdienu zinātņu pirmsākumi, to nosaukumi un daudzi jēdzieni veidojušies senajā Grieķijā. Īpatnējs liktenis bijis antīkajai mitoloģijai. Sižeti un tēli, kas aizgūti no eposiem un mītiem, izmantoti Eiropas mākslā arī pēc grieķu kultūras iznīkšanas. Rietumu civilizācijā vērojama periodiska atgriešanās pie antīkās kultūras vērtībām un ievirzēm'' (Mūrnieks, 2000, 154).

Sengrieķu un seno romiešu mitoloģiskie tēli atspoguļoti astroloģijā un alķīmijā (metālu nosaukumos). Vēlīnos viduslaikos notiek pakāpeniska atgriešanās pie antīkās pasaules dievību tēliem galvenokārt literatūrā. Arī vēlākajos gadsimtos, īpaši renesanses un klasicisma periodos, kad lielu nozīmi mākslā, kultūrā un sabiedrībā no jauna iemantoja antīkās pasaules paraugi, sengrieķu devums atkārtoti ''uzplauka'', izceļot Senās Grieķijas kā kultūras un civilizācijas šūpuļa nozīmi cauri gadu simtiem līdz pat mūsdienām. Visbeidzot, Romantisma laikā klasiskās mitoloģijas tēliem nereti tiek piedēvēts ironisks un pat izsmejošs raksturs.

4. MŪSDIENU INDOEIROPIEŠU VALODU CILMES EPONĪMU ĢEOGRĀFISKĀ KLASIFIKĀCIJA AR LINGVISTISKĀS KLASIFIKĀCIJAS ELEMENTIEM

Promocijas darba autore 1.7 apakšnodaļā jau iezīmēja eponīmu klasifikācijas problemātiku un diversifikācijas aspektus. Analizējot valodnieku pieeju materiāla klasifikācijā, gūta atziņa, ka gandrīz visi valodnieki un leksikogrāfi, kas mēģinājuši klasificēt eponīmus, ir izvēlējušies tematisko klasifikāciju. Arī autore sekojusi valodnieku¹ paraugam un turpmākajās apakšnodaļās piemērus klasificējusi tematiski, proti, eponīmi:

- I Mākslā (mūzika, deja, lietišķi dekoratīvā utt.) un arhitektūrā
- II Dzīvniece un augu apzīmējumos
- III Zinātnē, tehnikā un mehānikā
- IV Izklaidē un sportā
- V Ēdienu un dzērienu apzīmējumos
- VI Politikā un likumdošanā
- VII Tekstiliju nosaukumos

Paralēli tematiskajai klasifikācijai šīs nodaļas ietvaros tiek izvirzīts uzdevums noskaidrot vai uz promocijas darbā apkopotā eponīmu korpusa bāzes ir iespējams izveidot eponīmu lingvistisko klasifikāciju. Mērķa sasniegšanai ir bijis nepieciešams izveidot eponīmu ģeogrāfisko virsklasifikāciju. Šādu izvēli pamato fakts, ka bieži vien galvenais kritērijs klasifikācijā ir tieši piederība etnosam vai teritorijai, nevis lingvistiskā cilme. Eponīmu dalījums ir vairāk ģeogrāfisks nekā lingvistisks, kaut arī no valodnieciskā aspekta, ģeogrāfiskajam dalījumam daļēji atbilst (indoeiropiešu) valodu ģeoloģiskā klasifikācija, kas saglabāta apakšnodaļu saturiskajā izkārtojumā (sk. Tabulu Nr. 5).

Tabula Nr. 5

Eponīmu ģeogrāfiskais dalījums korelācijā ar valodu ģeoloģisko klasifikāciju

Ģeogrāfiskais dalījums	Dienvideiropa	Centrāleiropa	Lielbritānija un ASV	Ziemeļeiropa	Austrumeiropa
Ģeoloģiskā klasifikācija	Romāņu valodas (franču, itāļu, spāņu, portugāļu)	Kontinentālās rietumģermāņu valodas (A): (vācu, nīderlandiešu)	Angļu kā ģermāņu valodu grupas valoda ar tās	Ziemeļģermāņu jeb skandināvu valodas (norvēģu, zviedru,	Austrumslāvu, rietumslāvu, dienvidslāvu valodas

¹ Promocijas darbā eponīmu tematiskais sadalījums daļēji aizgūts no ārzemju leksikogrāfijas pieredzes Eponīmu vārdnīcu sastādīšanā. Par paraugu ir izvēlēta Lielbritānijas leksikogrāfa Martina Mansera sastādītā Eponīmu vārdnīca (*Manser, 2004*).

			amerikāņu variantu; Ķeltu valodas (īru, skotu, velsiešu)	īslandiešu)	
--	--	--	---	-------------	--

Lielākā daļa eponīmu korpusā iekļauto piemēru attiecināmi tieši uz šīm piecām grupām, no kurām valodu kontaktu ceļā eponīmi ienākuši latviešu valodā. Apakšnodaļā 4.4 minēti tie eponīmi, kas latviešu valodā ienākuši no citām (tostarp citu indoeiropiešu) valodām.

Promocijas darba autore apzinās, ka eponīmu ģeogrāfiski lingvistiskā klasifikācija ir samērā nosacīta. Viena no lingvistiskām problēmām ir grūtības, iedalot eponīmus pie valodu grupām. Problēmas sastopamas arī, klasificējot eponīmus ģeogrāfiski. Turpmāk ieskatam daži uz toponīmiskas un antroponīmiskas bāzes veidoti eponīmu piemēri klasifikācijas grūtību ilustrēšanai.

Pie kuras no romāņu cilmes valodām klasificēt, piemēram, eponīmu **spaniels**? Šis eponīms radies franču, nevis spāņu valodā (minētais suņu šķirnes nosaukums saistās ar senfranču *espagneul* ‘spāņu (suns)’), bet tālākā leksiskās saknes cilme noved līdz spāņu valodai. Savukārt eponīms **čivava** patiešām radies spāņu valodā, bet tā tālākā cilme saistīta ar kādu no Meksikas indiāņu valodām; suņu šķirnes *čivava* nosaukums veidots no Meksikas ziemeļaustrumos esošās Čivavas (spāņu val. *Chihuahua*) pilsētas vārda. Abi iepriekšminētie piemēri attiecināmi uz romāņu, proti, franču un spāņu valodām (otrajam piemēram etimoloģiski saistoties arī ar Latīņamerikas indiāņu valodām). Taču sastopami gadījumi, kuros apvienojas vairāku indoeiropiešu valodu saimju ietekme; te var minēt, piemēram, eponīmu **ekosēze**, ‘sena skotu kontrdeja 3/4 vai 2/4 taktsmērā, kas lielu popularitāti guvusi Anglijā un Francijā 18.–19. gadsimtā kā balles deja’. Eponīms *ekosēze* tādējādi pēc lingvistiskās cilmes būtu klasificējams par gallicismu, jo nosaukums radies no franču valodas vārda *écossais* ‘skotu’, taču pēc ģeogrāfiski tematiskā dalījuma tas saistīts ar Skotiju, tātad lingvistiskā klasifikācija ir nosacītā pretrunā ar ģeogrāfiski tematisko.

Jāņem arī vērā, ka gadījumos, kad eponīms veidots no toponīma, piemēram, no pilsētas nosaukuma, vietvārda cilme var būt saistīta ar pavisam citu valodu, nekā tā, kuru runā pilsētas mūsdienu iedzīvotāji. Turklāt vēsturiski politisku notikumu rezultātā mūsdienu ģeogrāfiskās aprises var nesakrist ar tām, kādas ir bijušas eponīma izveidošanās brīdī. Eponīms var arī atspoguļot senu nosaukumu, kurš mūsdienās vairs netiek lietots, piemēram, eponīms **gallijs** (no senā Francijas nosaukuma lat. val.), **rutēnijs** (no senā Krievijas nosaukuma lat. val.) u.c.

Vēl viena konkrēta problēma ir jēdziena *beļģis* interpretācija saistībā ar eponīmu lingvistisko klasifikāciju. Nereti tiek norādīts, ka piemēram, eponīms **lobēlija** veidots no M. de Lobēla uzvārda, de Lobēls savukārt ir beļģis, saskaņā ar citos avotos konkretizēto etnisko piederību – flāms. Ja saistība ar flāmu valodu un etnosu ir droši zināma, attiecīgie eponīmi kopā ar holandiešu cilmes eponīmiem klasificēti kā ģermāņu cilmes vārdi. Savukārt Beļģijas frankofonās daļas eponīmi aplūkoti nodaļā par romāņu valodu cilmes eponīmiem. Ja turpretim kāda ar Beļģiju cilmes ziņā saistīta eponīma (piem., **Briseles kāposti**) sākotnējā piederība frankofoniem vai flāmiem nav droši nosakāma, šī eponīma lingvistiskā klasifikācija nav iespējama.

Tas pats jāsaka par eponīmiem, kuru izcelsmes valsts ir Šveice, ja vien nav zināma saistība ar konkrētu kantonu, kurā tiek runāta kāda no Šveices oficiālajām valodām (franču, vācu, itāļu, retoromāņu).

Vēl par antroponīmiskas cilmes eponīmiem runājot, jāatzīmē, ka sastopami gadījumi, kad, piemēram, kāds ASV darbojies izgudrotājs ir ebrejs pēc tautības, ar jidišu kā dzimto valodu un sengrieķu cilmes uzvārdu. Piemēram, eponīms **babīts** darināts no Izaka Babita uzvārda. Kā šis eponīms būtu klasificējam no lingvistiskā viedokļa - kā angļu, ebreju, jidiša vai sengrieķu (uzv. < pers. v. *Barbara*) cilmes vārds? (Jāatrunā, ka ziņas par I. Babita biogrāfiju ir ļoti trūcīgas, tāpēc viņa etniski lingvistiskais raksturojums ir hipotētisks). Līdzīga problēma eponīmu lingvistiskajā un ģeogrāfiskajā klasifikācijā jārisina tajos gadījumos, kad zinātnieks ir emigrējis uz citu valsti. No šādu emigrējušu zinātnieku uzvārda veidots, piemēram, eponīms **bakelīts** (no beļģu izcelsmes amerikāņu ķīmiķa L.H. Bekelanda) un **fermijs** (no itāļu izcelsmes amerikāņu fiziķa E. Fermi uzvārda). Vai eponīms ģeogrāfiski (un lingvistiski) klasificējams pēc izgudrotāja dzimtenes vai mītnes zemes, kur veikts atklājums/ izgudrojums? Promocijas darba piemēru klasifikācijā par galveno uzskatīta mītnes zemes valoda, kurā attiecīgais eponīms acīmredzot lietots sākotnēji un pirmoreiz. Konkrēto piemēru apskatā eponīmi *babīts*, *bakelīts* un *fermijs* tiek uzskatīti par anglicismiem, ar ģeogrāfisko piesaisti ASV.

Turpmākajās apakšnodaļās deskriptīvā formā integrēta daļa no promocijas darba autorei sastādītās “Eponīmu vārdnīcas” piemēru materiāla.

4.1 Romāņu valodu cilmes eponīmi (Francija, Itālija, Spānija, Portugāle)

Apakšnodaļā tiks aplūkoti eponīmi, kuru cilme saistās ar kādu no indoeiropiešu valodu saimes romāņu grupas valodām. Mūsdienu latviešu valodā galvenokārt sastopami eponīmi no franču, itāļu, spāņu un portugāļu valodas. Kā raksta A. Bankavs (Bankavs, 1988, 3), tad no dzīvajām valodām romāņu valodām tieši franču valoda (ar krievu un/ vai vācu valodas starpniecību) ir devusi lielāko skaitu vārdu latviešu valodā. Daļa eponīmi no itāļu valodas latviešu valodā nostiprinājušies ar franču valodas starpniecību. Jāatzīmē, ka, piemēram, spāņu valodai ir ne tikai aizguvumu devējvalodas nozīme latviešu valodā, bet arī starpniekvalodas loma arābu cilmes vārdiem, kas ienākuši indoeiropiešu valodās. Tāpat spāņu valodai ir starpniekvalodas loma Latīņamerikas valstu reāliju apzīmēšanai latviešu valodā.

‘‘Eponīmu vārdnīcā’’ (Bankava, 2007) apkopoti vairāk nekā 200 romāņu valodu cilmes eponīmi.

I Eponīmi mākslas (mūzika, deja, lietišķi dekoratīvā utt.) un arhitektūras apzīmējumos

No dažādām valodām nākušo eponīmu skaits ir aptuveni proporcionāls attiecīgās valsts mākslas vai arhitektūras atpazīstamībai Eiropas areālā. Franču un īpaši itāļu kultūras pienesums mākslas un arhitektūras jomā ir ievērojams, tāpēc franču un itāļu cilmes eponīmu skaits ir gandrīz līdzvērtīgs. Spāņu un portugāļu kultūras nav devušas tik daudz eponīmu latviešu valodā.

Mūzikas terminoloģijā atzīmējams eponīms **saksofons**. Tas ir metāla pūšaminstruments ar iemutni un vārstiem, īpaši populārs džeza izpildītāju vidū. Šo instrumentu izgudroja un 1846. gadā patentēja beļģu izcelsmes franču mūzikas meistars Ādolfs Sakss (*A. Sax*).

Viens no mākslas, mūzikas, literatūras, filozofijas stiliem, kas dominēja Eiropā aptuveni laika posmā no 1600. līdz 1750. gadam - ir **baroks**. Plašākā nozīmē tas ir kultūras attīstības periods, kas aptvēra arī sadzīves ārējās formas, filozofiskā un zinātniskā izklāsta īpatnības. Tam raksturīgs dekoratīvs krāšņums, liektas līnijas un formas. Eponīma baroks etimoloģija ir pretrunīga, literatūras avotos minētas dažādas versijas. Viena no tām vēsta, ka baroka aizsācējs ir itāļu gleznotājs Federiko Baroči (*F. Barocci* vai *Baroccio*), īstajā vārdā Federiko Fjori.

Bet no Itālijas pilsētas Faencas (*Faenza*) nosaukuma veidots eponīms **fajanss**, t.i., balta vai gaiša, ar caurspīdīgu glazūru klāta sīkporaina keramika. Faenca ir sens keramikas ražošanas centrs, kura izstrādājumus kopš viduslaikiem pazīst visā Eiropā.

Bronza, t.i., vara un alvas sakausējums ar citiem metāliem ir mākslā plaši izmantots materiāls. Iespējams, ka eponīma **bronzā** izcelsme saistāma ar Brundizijas (tag. *Brindizi*) pilsētu Itālijā. Pēc Plīnija ziņām, minētā pilsēta bijusi slavēta ar bronzas apstrādes darbnīcām.

Franču izcelsmes eponīmam **gobelēns** ir divas nozīmes. Tā var būt dekoratīvo paklāju aušanas tehnika, kā arī tekstilmākslas izstrādājums, kas darināts tādā tehnikā. Eponīma etimoloģijai ir divas versijas, pirmā vēsta, ka eponīma pamatā ir Parīzes krāsotavas īpašnieku brāļu Filibēra un Žana Gobelēnu (*Gobelin*) uzvārds, bet otra, mazticama versija, ka eponīms radies no kāda Parīzes kvartāla nosaukuma.

Tēlotājmākslā eponīmi nereti veidoti no mākslinieka vārda un/ vai uzvārda. Piemēram, 19. gadsimta franču gleznotāja Pola Sezāna (*P. Cézanne*) sekotāju māksla 20. gadsimtā tika nodēvēta par **sezanismu**, kas izpaudās kā priekšmetu struktūras atveidojums un vienlaicīgi dekoratīva krāsainība.

Arhitektūrā no franču valodas cēlies eponīms **mansards** - dzīvojamā telpa bēniņos zem jumta slīpnes. Eponīms radies no franču arhitektu Fransuā un Žila Arduēna Mansāru (*Mansard*) uzvārda. Iespējams, ka mansarda izbūve ieguva popularitāti, pateicoties faktam, ka 17. gadsimtā Francijā nodoklis bija jāmaksā atkarībā no stāvu skaita ēkā, bet mansards ar nodokli aplikts netika.

II Eponīmi dzīvnieku un augu apzīmējumos

Dzīvnieki. Spānijai piederošās Kanāriju salas ir neliela ķīvuļu ģints dziedātājputna - **kanārijputniņa** izcelsmes vieta, tāpēc šis vietvārds ir putna nosaukuma pamatā.

Eponīms **sardīne** veidots no Itālijai piederošās Sardīnijas salas nosaukuma, jo tās apkārtnē sastopamas vairākas siļķu dzimtas ģints nelielas jūras zivis, kurām vispārīgs apzīmējums ir sardīnes. Divu eponīmu etimoloģija saistīta ar Beļģijā runāto franču valodu, šie eponīmi ir **ardeni (ardeņi)** un **brabantieši** - Beļģijā izaudzētu darba (vilcēju) zirgu šķirņu apzīmējumi. Pirmais no minētajiem eponīmiem radies no kalnu un departamenta nosaukuma Beļģijas austrumdaļā (*Ardennes*), bet brabantietis no vietvārda Brabante (*Brabant*).

Par **faverolām** dēvē Francijā selekcionētu gaļas dējējvistas šķirni, kuras nosaukums cēlies no Faverolas ciema (*Faverolle*) netālu no Parīzes. Šajā apakšpunktā jāmin arī eponīms **rambuljē**, pie merīnaitu tipa piederīgas smalkvilnas aitu šķirnes apzīmējums. Tas veidots no Francijas vietvārda Rambuijē (*Rambouillet*), jo Rambuijē, Parīzes tuvumā, aizsākās šīs aitu šķirnes audzēšana.

Augi. Šajā sadaļā īpaši plaši pārstāvēti franču cilmes eponīmi. Auga **robīnija** nosaukums veidots no Francijas karaļa Indriķa III, Indriķa IV un Ludviķa XIII galma dārznieka, botāniķa Žana Robēna (*J. Robin*) vārda. Latvijā audzē balto robīniju jeb t.s. balto akāciju. Savukārt no Ķīnas un Martinikas ievestās **begonijas** franču botāniķis Šarls Plumjē nosaucis par godu citam franču botāniķim, Santodomingo salas gubernatoram, kolekcionāram Mišelam Begonam (*M. Bégon*). Eponīma **magnolija** nosaukuma pamatā ir franču botāniķa Pjēra Maņjola (*P. Magnol*) uzvārds. Viņš devis nozīmīgu ieguldījumu floras un faunas klasifikācijā.

III Eponīmi zinātnē, tehnikā un mehānikā

Šī sadaļa ir ļoti plaša un daudzpusīga, jo aptver dažādas zinātņu jomas un tehnikas izgudrojumus, kā arī sasniegumus. Šajā sadaļā minēti piemēri no medicīnas, mineraloģijas, ieročiem, transporta, tehnikas, bet ar ķīmiju saistītie eponīmi aprakstīti pielikumā Nr. 2.

Medicīna. No franču valodas latviešu valodā ienākuši tādi medicīnas nozares eponīmi kā Bertolē sāls, darsonvalizācija, nikotīns, pasterellas, pasterizācija u.c. Visi minētie eponīmi ir veidoti no antroponīmiem. Piemēram, eponīmi **nikotīns** un **nikotīnskābe**, veidoti no franču diplomāta Lisabonā Žana Niko (*J. Nicot*) uzvārda. Viņš bija viens no pirmajiem, kas Francijā ap 1550. gadu ievada tabaku. Nikotīns ir indīgs alkaloīds, kas sastopams tabakā, mazās devās ierosina centrālo nervu sistēmu, bet lielās - to paralizē. 1560. gadā šā auga lapas Ž. Niko nosūtījis Katrīnai de Mediči kā zāles pret migrēnu. Arī eponīmu **pasterellas** un **pasterizācija** veidoti no ievērojamā franču zinātnieka Luija Pastēra (*L. Pasteur*) uzvārda. Pasterellas ir patogēniskas baktērijas, kas ierosina **pasterelozi**, savukārt pasterizācija ir pārtikas produktu konservēšana, tos uzkaršējot līdz 60-100 grādu temperatūrai pēc Celsija skalas, lai iznīcinātu daļu mikroorganismu.

Beļģijas pilsētas Spa nosaukums ir pamatā eponīmam **spa**, ar ko saprot ārstniecisku procedūru kompleksu, kurā tiek izmantots minerālūdens, paplašinātā nozīmē – ārstnieciskas ūdens procedūras.

No itāļu valodas toponīmiem cēlušies eponīmi sardoniski smieklī un veronāls, bet eponīmi Fallopija caurules, galvanizācija un džakuzi - no antroponīmiem. Eponīms **galvanizācija** apzīmē elektroterapijas veidu, izmantojot ārstniecībā zemu spriegumu (50-100 V); eponīms veidots no itāļu anatomā un fiziologa Luidži Galvani (*L. Galvani*) uzvārda. Eponīms **džakuzi** apzīmē strūklvannu jeb ķermeņa masāžai domātu vannu ar tajā izveidotām ūdens strūklām. Šī ūdens procedūru vanna izgudrota 20. gadsimta 50. gados kā terapeitiska iekārta, bet kopš 1968. gada plaši lietota sadzīvē. Ir vairākas versijas par vārda izcelsmi, taču viena no

populārākajām saistās ar itāļu izcelsmes amerikāņu izgudrotāju brāļu Džakuzi (*Jacuzzi*) ģimeni un tās pārstāvjiem Roju un Kandido. Kandido dēls slimoja ar artrītu, tēvs, nevarēdams noskatīties dēla ciešanās, lika lietā savas prasmes, lai izveidotu ūdens masāžas vannu mājas apstākļiem. Pavisam drīz vanna tika patentēta un kļuva par brāļu biznesu.

Oriģināla ir seksuāli transmisīvās infekcijas slimības **sifiliss** etimoloģija. Sifiliss ir literārs eponīms. Veronas mediķis Džirolamo Frakastoro 1530. gadā latīņu valodā publicējis poēmu ‘‘Sifiliss jeb franču slimība’’, kurā šī slimība tikusi aprakstīta. Poēmas galvenais tēls ir gans Sifils (*Syphilis* jeb cūku draugs; grieķu val. *sys* + *philos*), no viņa vārda arī atvasināts slimības nosaukums.

Mineraloģija. Līdzīgi kā virknē citu zinātnes nozaru, arī mineraloģijā kā termini funkcionē ievērojams skaits eponīmu, kas veidoti no toponīma vai antroponīma.

Piemēram, 1792. gadā šveiciešu filozofijas un dabaszinātņu profesors H.B. de Sosīrs Alpu kalnu posmu un kādu minerālu nosauca attiecīgi par **dolomīta kalniem** un **dolomītu** par godu franču ģeologam Deodā Gratē de Dolomjē (*D.G. de Dolomieu*), kurš pirmais aprakstījis šos kalnus.

No itāļu valodas cēlušos ar mineraloģiju saistīto eponīmu pamatā ir galvenokārt toponīmi. Kārtainu vai joslainu halcedonu pusedārgakmeni sauc par **ahātu**. Tas nosaukts Ahates upes vārdā, jo tur šis pusedārgakmens tika atrasts un ir aizvien atrodams (upei gan mūsdienās dots cits nosaukums – Drillo).

Pie romāņu grupas piederīgā spāņu valoda ir vismaz triju ar mineraloģiju saistītu eponīmu avots. Viens no tiem ir **andezīts** - efuzīvs iezis, kuru izmanto būvniecībā; šī eponīma pamatā ir Dienvidamerikas kalnu grēdas Andu nosaukums.

Ieroči. Bajonas (*Bayonne*) pilsēta Francijas dienvidrietumos devusi nosaukumu **bajonete**, proti, vairākšķautņu duramajam ierocim, ko piestiprina šautenes stobra galam un izmanto tuvcīņā. Šajā pilsētā aizsākās minētā ieroča ražošana. Bajonetes plaši lietotas no 18. gadsimta sākuma līdz Pirmā pasaules kara beigām.

1917. gadā Beļģijas pilsētā Iprā (*Ypres*) vācu karaspēks pirmo reizi pielietoja indīgu kaujas vielu **iprītu**, kas izraisa vispārēju organisma saindēšanos.

Īpašas sistēmas revolveri dēvē par **naganu**. Pastāv vairākas versijas par eponīma etimoloģiju, viena no tām vēsta, ka ieroča ražošana aizsākusies Francijā un Austrijā 1891. gadā, bet revolveris nosaukts beļģu ieroču meistara Anrī Leona Nagana (*H.L. Nagant*) uzvārdā. Cita versija dara zināmu, ka nagana tipa revolveri laikā no 1859. līdz 1944. gadam tika ražoti Krievijas vajadzībām, jo pirms tam (piemēram, Krievu-turku karā) izmantotās berdankas vairs neatbilda prasībām. Laika gaitā nagana modelis ir ticis vairākkārt modificēts, tam

piestiprināta bajonete un, uzsākot naganu ražošanu Krievijā, radīts Mosina–Nagana ierocis. Sergejs Mosins bija krievu inženieris un ieroču konstruktors. Nagani izmantoti Vjetnamas karā, Korejā, Afganistānā u.c. valstīs.

Individuālu automātiski lādējamu šaujamieroci tuvu mērķu iznīcināšanai dēvē par **pistoli**. Eponīma etimoloģija, iespējams, saistāma ar Itālijas Toskānas reģiona pilsētas Pistoijas (*Pistoia*) nosaukumu; šajā pilsētā ieroči ražoti. Mūsdienās ar vārdu pistole apzīmē arī plaukstai piemērotu mehanizētu darba rīku (krāsas vai līmes pistole).

Transportlīdzekļi. Šīs sadaļas piemēri galvenokārt cēlušies no franču valodas un ir saistāmi ar automobiļu ražošanas industriju. Francijas pilsētas Sedānas (*Sedan*) nosaukums, saskaņā ar vienu no etimoloģijas versijām, dots **sedānam** - vieglajam automobilim ar slēgtu virsbūvi un divām vai trim sēdekļu rindām.

Par augstas klases franču vieglo automobili uzskatāms **limuzīns**, kas no pārējiem braucamrīkiem atšķiras ar savu garumu un salona aprīkojumu, jo aiz priekšējā sēdekļa ir šķērssiens ar nolaižamu logu. Automobilis nodēvēts Francijas provinces Limuzēnas (*Limousin*) vārdā, kur savulaik vietējie gani nēsājuši ļoti garus apmetņus.

Eponīmu piemēri, kas raksturo itāļu automobiļu industriju ir **Ferrāri** un **Lamborgīni**. Ferrāri ir sporta automašīnu marka, kas nosaukta automobiļu rūpnieka Enco Anselmo Ferrāri (*E.A. Ferrari*) uzvārdā. Ferrāri ražotne atrodas Itālijā Maranello pilsētā netālu no Modenas. Savukārt Ferručo Lamborgīni (*F. Lamborghini*) uzsāka ražot savā uzvārdā nosauktos luksusa klases automobiļus tikai 1963. gadā, līdz tam tika ražoti traktori un pat bijis mēģinājums konstruēt helikopterus. Nostāsts vēsta, ka ideja ražot mašīnas ir radies kā izaicinājums, kad F. Lamborgīni bija iegādājies jaunu automobili ferāri un sūdzējies tā konstruktoram E. A. Ferrāri, ka šai mašīnai esot slikta bremžu sistēma, un sācis dot padomus, kā to varētu uzlabot, uz ko Ferrāri kungs esot atbildējis: ‘‘Tu turpini ražot traktoros, bet man ļauj ražot sporta mašīnas’’. Tas F. Lamborgīni aizvainojis, un viņš nekavējoties par labu atlīdzību nolīdzis 18 Ferrāri uzņēmumā strādājošus tehniķus un tiem licis izveidot jaudīgu auto. Par Lamborgīni automobiļu logo kļuva vērsis, kas atbilst F. Lamborgīni zodiaka zīmei, bet ir ar slēptu simbolisku nozīmi, jo Lamborgīni esot izteicies: ‘‘Ja Ferrāri par logo izvēlējās zirdziņu, tad es – trakojošu vērsi’’ .

Tehnika. Turpmāk minēti daži ar tehniskām ierīcēm un izgudrojumiem saistīti eponīmi. Piemēram, eponīmi **kardāns** un **kardānpārvads** nosaukti 16. gadsimta itāļu matemātiķa Džerolamo Kardāno (*G. Cardano*) uzvārdā.

Lielās Franču revolūcijas laikā plaši tika izmantota franču ārsta un politiķa Žozefa Ignacija Giljotēna (*J.I. Guillotin*) izgudrotā ierīce – **giljotīna**, ar kuru izpildīja nāvessodu, nocērtot

galvu. Giljotīna pirmo reizi lietota 1792. gada 25. aprīlī. Mūsdienās birojos viena no kancelejas piederumu neatņemamām sastāvdaļām ir **biroju giljotīnas**, kas paredzētas ātri un ērtai papīra vai kartona materiālu sagriešanai.

IV Ar izklaidi saistīts eponīms

Uzmācīgu sensāciju fotogrāfu mūsdienās dēvē par **paparaci**, eponīma cilme saistīta ar fotogrāfu *Paparazzo* - tēlu itāļu režisora Federiko Fellīni (*F. Fellini*) 1960. gada uzņemtajā filmā ‘‘Saldā dzīve’’ (*La dolce vita*). Šis eponīms darināts iztēles radīta tēla vārdā; kā vēsta nostāsts, tad filmas uzņemšanas laikā Fellīni lasījis angļu rakstnieka Džordža Gisinga grāmatu (*By the Ionian Sea* (1901)) par ceļojumu uz Kalabriju. Grāmatas autors stāsta par kādu viesnīcnieku, kura uzvārds ir Paparaco (*Coriolano Paparazzo*). Fellīni šis uzvārds iepaticies un tā, pateicoties režisora kreativitātei, no īpašvārda tas kļuvis par raksturojošu vārdu. Šī eponīma īpatnība ir tā, ka citās valodās vārds galvenokārt aizgūts no itāļu valodas daudzskaitļa formas ar galotni – i, nevis no vienskaitļa itāļu val. *paparazzo*.

V Eponīmi ēdienu un dzērienu nosaukumos

Ēdieni. Vidusjūras valstis, pateicoties ģeogrāfiskajam novietojumam un siltajam klimatam, ir ļoti auglīgas. Šajā sadaļā aplūkoti eponīmi no gastronomijas jomas, kas kļuvuši pazīstami Latvijā ne vien izsmalcinātu restorānu ēdienkartēs, bet arī atrodami lielveikalu plauktos.

No franču valodas latviešu valodā aizgūt tādi šīs tematikas eponīmi kā žuljēns, monpansjē, pralinē, u.c. Par **žuljēnu** dēvē kārtojumu, kurā sastāvdaļas ir sagrieztas šķēlītēs, un tās var būt dārzeni, gaļa, jūras veltes vai sēnes, parasti pasniegtas nelielā trauciņā. Recepte ieviesta 19. gadsimtā, bet eponīma etimoloģija nav skaidra. Tiek uzskatīts, ka eponīms veidots no franču personvārda Žils (*Jules*) vai Žiljēns (*Julien*).

Neskaidra ir arī eponīma **monpansjē** etimoloģija, jo vienā avotā teikts, ka mazā, cietā augļu karamele bez pildījuma nosaukta Francijas ciema Monpansjē (*Montpensier*) vārdā, savukārt citā, ka šīm karamelēm dots Francijas karaļa Luija XIV māsīcas hercogienes Monpansjē jeb Annas Marijas Luīzes (no) Orleānas (*A.M.L. d'Orléans*) vārds.

Pirmās **pralinē** konfektes esot ‘‘pagatavotas’’ nejaušības dēļ. 1671. gadā franču feldmaršala, Francijas karaļa Luija XIII vēstnieka grāfa Sezāra de Šuazela Plesisa –Praslēna (*C. de Choiseul Plessi-Praslin*) šefpavārs nejauši iemetis mandeļriekstu kausēta cukura masā. Rezultāts iznācis necerēti garšīgs, tā tapušas pirmās pralinē konfektes. XIX gadsimtā

pagatavotas pralinē konfektes šokolādē. Mūsdienās izslavētais beļģu pralinē radies 1912. gadā, pateicoties beļģu saldumražotājam Žanam Neihausam (*J. Neuhaus*), kurš ne tikai pilnveido konfektes ar dažādām krēmu masām, liķieriem, augļu pildījumiem, bet veido tās neskaitāmu formu veidnēs, un tā konfektes iegūst arī māksliniecisku veidolu.

Eponīms **plombīrs** (no putkrējuma gatavots trekns saldējums) ir veidots no Francijas pilsētas Plombēraslēbēnas (*Plombières-les-Bains*) nosaukuma. 1858. gadā ar minēto gardumu ticis cienāts Francijas imperators Napolens III. Produkts kļuvis populārs 19. gadsimta vidū, lai gan pirmo reizi Parīzē to pagatavojis itāļu izcelsmes kulinārs Tortoni jau 18. gadsimta beigās.

Ir neiespējami runāt par franču cilmes eponīmiem ēdienu nosaukumos, nepieminot slavenākās siera šķirnes. Francijā tiek izgatavoti vairāki simti sieru šķirņu, protams, ne visu šķirņu nosaukumi ir eponīmi, taču pazīstamāko vidū ir brī, kamambērs, rokfors - no toponīmiem veidoti eponīmi. **Kamambērs** ir mīksts, trekns siers ar vismaz 40 % tauku saturu. Leģenda vēsta, ka tā recepti 1791. gadā Marijai Arelai (*M. Harel*) pateicis kāds mūks. Siers guvis ievērību pēc 1880. gada, kad to sāka saņot plānu skalū kastītēs. Siera nosaukums saistīts ar Kamambēras (*Camembert*) komūnu Francijas ziemeļdaļā, Normandijas reģionā. Turpretī Francijas dienvidos Rokforas (*Roquefort sur Soulzon*) pilsētas apkārtnē 1881. gadā aizsākās asa pikanta siera ar zaļajām pelējumsēnītēm gatavošana no aitas piena. Šis siers tika nosaukts par **rokforu**.

Latvijā itāļu sieri nav tik populāri kā franču, tomēr **parmezāns** (Parmas siers) ir kļuvis pietiekami pazīstams. Tā ir cietā siera šķirne, kas nosaukta Itālijas pilsētas Parmas vārdā, kuras apkaimē tas tiek ražots. Vēstures liecības pauž, ka parmezāna sieru ievērojamais itāļu rakstnieks un dzejnieks Bokačo minējis savā daiļdarbā "Dekameron". Tas varētu liecināt, ka siera gatavošana ir aizsākusies ap 11. gadsimtu vai vēl agrāk. Otra tikpat zināma siera šķirne ir **gorgonzola**. Gorgonzola ir mīkstā deserta siera šķirne ar izteikti asu garšu un zili zaļganu pelējumu. Sieru no govju pilnpiena sākuši gatavot jau agrajos viduslaikos. Siera nosaukums veidots no vietvārda Gorgonzola, Ziemeļitālijā, savukārt vietvārds cēlies no latīņu val. *Concordiola*, kas saistās ar dievieti Konkordiju.

Maldīga varētu būt pirmā doma par eponīma **cēzara salāti** etimoloģiju, jo nezinātājs eponīma izcelsmi varētu saistīt ar ievērojamo Romas imperatoru Gaju Jūliju Cēzaru, taču patiesībā salātus, kuru sastāvā ir salātu lapas, mīksti vārītas olas, ķiploki, Vusteras mērce, citrona sula, olīveļļa, parmezāna siers, grauzdiņi, sāls un pipari, pirmo reizi pagatavojis itāļu izcelsmes viesnīcu īpašnieks un šefpavārs Cēzars Kardīni (*C. Cardini*). Kardīni 1924. gadā ar šiem salātiem cienājis Meksikas pilsētā Tihuanā negaidīti ieradušos Holivudas aktieru grupu.

Itāļu ēdiena karpačo nosaukumam arī ir interesanta etimoloģija. **Karpačo** ir liellopu gaļa, kas sagriezta ļoti plānās šķēlēs, kuru parasti pasniedz pārlietu ar eļļu un garnētu ar piedevām. Ēdiena izcelsme meklējama Albas provincē Ziemeļitālijā, taču izcilais itāļu pavārs venēcietis Čipriāni 20. gadsimta 60. gados šim ēdienam devis nosaukumu par godu mākslinieka Vītores Karpačo (*V. Carpaccio*) gleznu izstādei. Pavāru fascinējusi mākslinieka lietotā sarkanā krāsa, kas asociējusies ar jēlas liellopu gaļas krāsu. Mūsdienās par karpačo nereti sauc jebkuru ļoti plāni sagrieztu produktu.

Šīs apakšnodaļas nobeigumā jāpiemin divi spāņu izcelsmes eponīmi - **majonēze** un **tabasko**. Ir zināms nostāsts, ka 1757. gadā angļu flote bija aplenkusi Menorkas ostu Maonu (*Mahon*) Baleāru arhipelāgā Spānijā. Franču karavīriem bija atlicis pavisam maz produktu tikai olas un eļļa. Hercogs Rišeljē, kas komandēja garnizonu, pavēlēja pavāram izgatavot jaunu ēdienu. Pavēle tika izpildīta, un jaunais ēdiens, kas atgādināja mērci, iepatīkās. Pamatā ņemot ostas Maonas nosaukumu, jauno ēdienu nosauca par majonēzi. Savukārt ļoti pikanto mērci, ko gatavo no asajiem sarkanajiem pipariem un etiķa, sauc par **tabasko**, saistībā ar Meksikas pavalsti Tabasko (*Tabasco*), kur lielā cieņā ir pikanti ēdieni.

Dzērieni. Dzērienus var iedalīt vairākās grupās: vīni, stiprie alkoholiskie dzērieni, kokteiļi utt. Līdzīgi kā starp ēdienu nosaukumiem, arī starp dzērienu nosaukumiem ir liels skaits eponīmu, kas sastopami latviešu valodā.

Lielākā daļa eponīmu sākotnēji radušies franču valodā un gandrīz visi ir veidoti no toponīmiem. Vidusjūras valstīs un Portugālē jau kopš seniem laikiem vīnkopība un vīna darināšana ir paaudzēs mantota, tāpēc neizbrīna fakts, ka daudzi turpmāk norādītie dzērieni ir pagatavoti no vīnogām. Pie pazīstamākajiem franču vīniem var minēt **bordo**, burgundieti, kagoru. Bordo ir Dienvidfrancijas Bordo (*Bordeaux*) vīnkopības reģionā ražots vīns, lielākoties sarkanvīns, ko parasti gatavo no vairākām (*Cabernet Sauvignon, Cabernet Franc, Merlot*) vīnogu šķirnēm. Burgundijas (*Bourgogne*) apvidus ir slavens ar burgundieti, proti, sarkanvīna šķirni, eponīms veidots no Francijas vēsturiskās provinces Burgundijas nosaukuma.

Pie stiprajiem alkoholiskajiem dzērieniem pieskaitāms **konjaks**. To izgatavo no spirta, ko iegūst, destilējot galvenokārt balto vīnogu vīnus un destilātu nogatavinot ozolkoka mucās. Attiecīgā eponīma pamatā - Šarantas departamenta Konjakas (*Cognac*) komūnas nosaukums Francijā. Pēc noteikumiem tikai Konjakas apkaimes vīndari drīkst saukt savu produkciju par konjaku, citviet kā ekvivalents tiek lietots angļu nosaukums - brendijs. Reti kuros svētkos netiek dzerts dzirkstošais vīns jeb **šampanietis**, ko divreizējas raudzēšanas procesā iegūst no īpašu šķirņu vīnogām. Šampanas (*Champagne*) novadā Francijā vājredzīgais benedikīniešu

mūks Pjērs Perinjons (*P. Perignon*) 17. gadsimtā sāka gatavot šo vīnu abatijas vīna darītavā Otviljē. Par vienu no vislabākajiem šampaniešiem tiek uzskatīts mūka uzvārdā nosauktais *Perignon*, savukārt eponīms šampanietis ieguvis Šampanas novada nosaukumu.

Par tipisku desertvīnu, kas iegūts no sarkano šķirņu vīnogām, uzskata **kagoru**. Leģenda vēstī, ka šo vīnogulāju šķirni ap 50. gadu p.m.ē. pašreizējās Dienvidfrancijas teritorijā ievēduši romieši, tāpēc tas pretendē uz viena no vecākajiem Eiropas vīniem statusu. Viduslaikos šo vīnu sauca par melno vīnu tā izteikti tumšās krāsas dēļ. Kagors kļuva par iecienītu Francijā un ārpus tās robežām. Krievijas cara Pētera Lielā valdīšanas laikā Pareizticīgajā baznīcā kagors tika pieņemts par mesas vīnu. Vīns nosaukts Francijas dienvidrietumos esošās Kagora (*Cahors*) pilsētas vārdā.

Spānijā Heresas de la Fronteras (*Jerez de la Frontera*) pilsētā Andalūzijā tiek gatavots stiprināts vīns **heress**. Vīna nosaukums cēlies no senas fenīciešu pilsētas Ksero (*Xeró*), kuru romieši pārdēvēja par *Ceret*, bet arābi par *Sherish*, visbeidzot, paši spāņi to sauc par *Jerez*; angļu valodā šis vīns tiek saukts par šeriju (*shery*).

Populārs portugāļu izcelsmes vīns ir **portvīns** jeb porto, kuru iegūst tikai no Portugāles ziemeļos Portu pilsētas tuvumā augošajām vīnogām. Tas ir stiprināts (8-22%) deserta vīns no šķirnes vīnogām, kuru krāsa nosaka arī vīna krāsu (balts, sārts, sarkans).

Atsevišķa pētījuma vērts būtu eponīmu izmantojums preču zīmju (zīmolu) funkcijā. Šīs ēdienu un dzērienu nosaukumiem veltītās apakšnodaļas noslēgumā pieminami trīs eponīmi – bakardi, martini un kampari. **Bakardi** ir rums - cukurniedru sulas vai cukurniedru destilācijas produkts ar 38-78% alkohola saturu. Nosaukums saistīts ar vīna tirgotāju Fakundo Bakardi Maso (*F.B. Massò*), kurš 1862. gadā emigrēja no Spānijas uz koloniālo Santjago de Kuba un tajā pat gadā tur nodibināja ruma ražotni “*Bacardi & Compania*”, par tirdzniecības marku kļuva sikspārnis, un tā attēls vēl joprojām rotā katru *Bacardi* ruma pudeli.

Dzēriena **martini** vēsture aizsākās Itālijā 1863. gadā Turīnā, kur tika nodibināts uzņēmums, kurš specializējās vīna, vermuta un liķieru ražošanā un tirdzniecībā. Uzņēmuma priekšgalā izvirzījās trīs personas: Alesandro Martīni, Luidži Rosi un Teofils Sola. Dažus gadus vēlāk Solas ģimene pārdeva savas akcijas daļas, un uzņēmums tika pārdēvēts par *Martini & Rossi*. 1905. gadā pēc Martīni nāves Rosi ģimene kļuva par vienīgajiem īpašniekiem, tomēr Martīni vārds uzņēmumā tika saglabāts, vēl jo vairāk - produkcija nes itāļu uzņēmēja Alesandro Martīni (*A. Martini*) uzvārdu. Kopš 1993. gada uzņēmums *Martini & Rossi* apvienojās ar *Bacardi* un tiek dēvēts par *Bacardi & Martini*.

Saldi rūgtenu alkoholisku dzērienu ar 25% alkohola saturu, ko parasti lieto kokteiļa (aperatīva) veidā, sauc par **kampari**; šis nosaukums veidots no itāļu uzņēmēja kokteiļa

receptes izgudrotāja Gaspare's Kampari (*G. Campari*) uzvārda un viņa 1860. gadā dibinātā uzņēmuma nosaukuma. Uzņēmumu vēlāk attīstīja Gaspare's dēls Dāvids Kampari. Mūsdienās kampari ir viens no plašāk lietotajiem alkoholiskajiem kokteiļiem visā pasaulē.

VI Ar politiku un likumdošanu saistīti eponīmi

Plašu lietojumu mūsdienu masu mēdijos ieguvis eponīms **šovinisms**. Šovinisms ir citu tautu un nāciju interešu ignorēšana un rupja apspiešana savas valsts, impērijas interešu vārdā, galējs nacionālisms. Jaunākos laikos par šovinismu dēvē pārākuma izrādīšanu arī citās jomās (piemēram, vīriešu šovinisms u.c.). Eponīms veidots no Napoleona iekarošanas karu veterāna Nikolā Šovēna (*N. Chauvin*) uzvārda. Pastāv arī uzskats, ka Nikolā Šovēns ir iztēles radīts mītiski patriotisks tēls.

No itāļu valodas ar politiku saistāmi eponīmi makjavellisms un geto. No Florences politiskā darbinieka, rakstnieka un filozofa Nikolo Makjavelli (*N. Machiavelli*) uzvārda veidots eponīms **makjavellisms (makjavellisks)**, tā ir politiska darbība, kurā mērķu sasniegšanai tiek izmantoti jebkuri, tostarp negodīgi, paņēmieni. Vēsturē ir vairāki spilgti makjavellisma piekritēji, piemēram, Staļins, Musolīni u.c.

Geto ir teritorija (piemēram, pilsētas daļa), kurā viduslaikos un arī vēlāk nometināja pie noteiktas rases, reliģijas vai profesijas piederīgus iedzīvotājus (galvenokārt ebrejus). Eponīma geto etimoloģija saistās ar *Ghetto* salas nosaukumu Venēcijā, kur no 1516.-1797. gadam ļāva apmesties Venēcijas ebrejiem.

VII Eponīmi - tekstīliju nosaukumi

Apkopojot eponīmus - apģērbu nosaukumus var secināt, ka šo eponīmu etimoloģija saistās ar toponīmiem, kur attiecīgais apģērbs ir piemērots lietošanai, piemēram, piegulošas vasaras bikses, kuru garums sniedzas līdz ceļgaliem, sauc par **bermudām**, pēc Atlantijas okeānā esošo Bermudu (*Bermudez*) salu nosaukuma, jo tur šāds apģērbs ir ierasts. Salas ap 1515. gadu atklājis spāņu jūrasbraucējs Huans Bermudess. Līdzīga etimoloģija ir eponīmam **kapri**. Kapri ir pusgaras sieviešu bikses, kuras parasti sniedzas mazliet pāri ceļgaliem. 20. gadsimta 50. gados tās modelējis itāliešu dizainers Emilio Puči, iedvesmojoties no Kapri (*Capri*) salā Itālijā redzētajām zvejnieku biksēm. Eponīmam **džinsi** rakstu avotos tiek minēta nevienuozīmīga etimoloģija, kaut arī izplatītākā versija ir tāda, ka izturīgās kokvilnas auduma bikses nosauktas Itālijas ostas pilsētas Dženovas (*Genova*) vārdā, jo tur tās esot bijušas

izplatītas jūrnīeku vidū kā darba bikses, šī auduma maisos arī saiņotas preces. Otrā versija vēsta, ka kopš 16. gadsimta no šīs ostas audums esot ticis eksportēts.

Turpretī kardināls Rišeljē (*Richellieu*, īst. v. *A.J. du Plessis*) bieži valkājis **rišeljē** tehnikā izšūtus apģērbus, kuriem dots kardināla vārds. Rišeljē ir rokdarbu tehnika, kad izšuj kontūras, bet lieko audumu no vidus izgriež, tā radās 17. gadsimtā Francijā un bija lielā cieņā Francijas karaļa Ludviķa XIII galmā.

Audumi. Lai pagatavotu tekstilizstrādājumu vai uzšūtu galvassegu, ir nepieciešams audums. Vairāki eponīmi sastopami starp audumu nosaukumiem. Eponīms **marengo** apzīmē tumši pelēku audumu uzvalkiem un mēteļiem, tas nosaukts Itālijas ziemeļrietumos esošā Marengo (*Marengo*) ciema vārdā.

No franču valodas cēlušies šīs grupas eponīmi: tills, kretons, batists, žakarda audums.

Tills ir viegls, caurspīdīgs tīklveida audums, eponīmam pamatā Francijas pilsētas Tilles (*Tulle*) nosaukums, jo tur šādu audumu gatavo kopš viduslaikiem. No franču antroponīma veidots eponīms **batists**. Šo plāni šķērēto, ļoti smalko lina vai kokvilnas dzijas audeklpinuma audumu izgudroja un pirmo reizi izgatavoja 13. gadsimtā dzīvojušais franču meistars Batists de Šambrē (*B. de Chambray*), kura vārdā audums ticis nosaukts.

4.2 Ģermāņu valodu cilmes eponīmi

Pie indoeiropiešu valodu koka ģermāņu zara valodām pieder angļu, vācu, nīderlandiešu un afrikandu jeb būru valoda (no pēdējās pagaidām latviešu valodā nav reģistrēts neviens eponīms), skandināvu valodas, kā arī vēl dažas citas valodas, no kurām gan, tāpat kā no būru valodas, eponīmi latviešu valodā nav aizgūti. Šajā apakšnodaļā papildus nedaudzajiem eponīmiem, kuru etimoloģija saistās ar nīderlandiešu īpašvārdiem, galvenokārt iekļauti eponīmi, kas veidoti no vācu valodas, kā arī tās austriešu varianta, resp., eponīmi, kuru etimoloģija saistās ar Austriju vai austriešu izcelsmes antroponīmiem. Eponīmi, kuru etimoloģijas pamatā ir angļu valodas vai tās amerikāņu varianta īpašvārdi, apkopoti apakšnodaļā 4.2.2., bet nedaudzie eponīmi no dāņu, zviedru, norvēģu, īslandiešu valodas aplūkoti atsevišķi apakšnodaļā 4.2.3.

4.2.1 Vācu cilmes eponīmi (Nīderlande, Vācija, Austrija)

I Eponīmi mākslas (mūzika, dejas, lietišķi dekoratīvā utt.) un arhitektūras apzīmējumos

19. gadsimta pirmajā pusē Vācijā un Austrijā radās pilsoniskās mākslas un modes stils, kuru nosauca par **bīdermeiera stilu**. Eponīms bīdermeiera stils apzīmē dekoratīvi lietišķās mākslas, interjera, glezniecības un grafikas stilu, kuram raksturīgas sīkas detaļas, romantika un ikdienišķums. Nosaukuma etimoloģija saistāma ar vācu dzejnieka Ludviga Eihrota dzejoļiem "*Biedermeiers Gedichte*", kas 1855. - 1857. gadā tika publicēti žurnālā "*Fliegende Blätter*". Gotlībs Bīdermeijers bija L. Eihrota un viņa drauga Ā. Kusmaula iztēles radīts tēls.

Arhitektūrā austrumģermāņu cilts gotu vārdā nosaukts arhitektūras un tēlotājmākslas stils **gotika**, kas aizsākās Francijā 12. gadsimtā un līdz 16. gadsimtam izplatījās daudzās Eiropas valstīs. Gotikai raksturīgas smailloka arkas un vitrāžas. Izšķir agro gotiku, dižgotiku un liesmojošo jeb vēlo gotiku.

II Eponīmi dzīvnieku un augu apzīmējumos

Dzīvnieki. Dzīvnieku nosaukumu veidošanā mēdz izmantot antroponīmu (šķirnes izveidotāja uzvārdu), bet vēl biežāk – toponīmu – tās vietas nosaukumu, kur attiecīgā šķirne radusies. Piemēram, 19. gadsimta vācu suņu audzētājs Frīdrihs Ludvigs Dobermans (*F.L. Dobermann*)

izveidoja vidēji lielu dienesta suņa šķirni ar slaidu ķermeni, īsu tumšu apmatojumu un labu ožu. Eponīmi **dobermanis** un **dobermanpinčers** ir darināti no šo šķirņu izveidotāja uzvārda.

Rotveilers ir viena no vecākajām sargsuņu šķirnēm. Jau pirms apmēram 2000 gadiem romieši izmantoja šo izturīgo suņu šķirni, lai apsargātu gaļas krājumus. Eponīmam pamatā Rotveilas pilsētiņas nosaukums Švarcvaldē, Vācijas dienvidrietumos.

Augi. Šajā apakšnodaļā iekļaujas plašs floras eponīmu piemēru klāsts. Lielākā daļa eponīmu veidoti no personvārdiem, t.i., par godu personām, kuras devušas ieguldījumu botānikā. Lielā daļā gadījumu eponīmi apzīmē tropiskas izcelsmes vai tālu zemju augus, kas, pateicoties dažādām jaunu zemju iekarošanas/ izpētes ekspedīcijām, kā arī misionāru darbam, tikuši ievesti Eiropā. Vairākos gadījumos vienam augam ir divi vai vairāki nosaukumi.

17. gadsimta nīderlandiešu mediķis un botāniķis H. Burhāve nosaucis prīmulu dzimtas augu ģinti – ūdensprīmulu - par **hotoniju** par godu nīderlandiešu botāniķim un Leidenes botāniskā dārza kuratoram Petram Hotonam (*P. Hotton*). Savukārt par godu pašam Hermanam Burhāvem (*H. Boerhaave*) slavenais zviedru zinātnieks Kārls fon Linnejs nosaucis tropu augu **boerhāviju** (no nīderlandiešu īpašvārdu atveides noteikumu viedokļa pareizais nosaukums būtu *burhāvija*, taču valodas praksē šāds rakstības variants līdz šim nav sastapts).

Stapēlija ir Dienvidāfrikā augošs sukulents ar lieliem zvaigzņveida ziediem, kam raksturīga nepatīkama smaka. Eponīmu darinājis K. fon Linnejs, kurš pirmais šo augu aprakstījis 1737. gadā, nosaucot stapēliju par godu nīderlandiešu ārstam un botāniķim Johannesam Bodeusam van Stapelam (*J. Bodeus von Stapel*).

Eponīmus **lobēlija** un fuksija veidojis franču mācītājs un botāniķis Šarls Plumjē. Par **fuksiju** sauc naktssveču dzimtas vasarzaļu krūmaugu ar dažādas krāsas nokareniem zvanveida ziediem. Š. Plumjē nosaucis šo augu par godu 16. gadsimta ievērojamam vācu ārstam un botāniķim Leonardam Fuksam (*L. Fuchs*). L. Fukss ir vairāku botānikas vēsturē nozīmīgu grāmatu autors.

Īrisu dzimtas ziedaugu ģints **frēzija** ir izplatīta Dienvidāfrikā. Eiropā frēzija ievesta 19. gadsimtā. Eponīms veidots no vācu ārsta Frīdriha Heinriha Teodora Frēzes (*F.H.T. Freese*) uzvārda.

Augs ar dubultu nosaukumu ir **siningija**, saukts arī par **gloksīniju**. Tā ir dekoratīvu daudzgadīgu lakstaugu ģints ar lieliem zvanveida ziediem dažādās krāsas, savvaļā izplatīta Dienvidamerikā, Eiropā ievesta no Brazīlijas 1785. gadā. Anglis Konrāds Lodidžs 1817. gadā augu nosauca par godu Strasbūras botāniķim un ārstam Benžamēnam Pjēram Gloksīnam, taču vēlāk augs tika pārdēvēts par siningiju par godu Bonnas botāniskā dārza direktoram Vilhelmam Zinningam (*W. Sinning*).

III Eponīmi zinātnē, tehnikā un mehānikā

Medicīna. Vācu ķīmiķa Johana Rūdolda Glaubera (*J.R. Glauber*) uzvārdā nosaukts **glaubersāls**. Glaubersāls ir mirabilīts, nātrija sulfāta kristālhidrāts, kas tiek lietots medicīnā un rūpniecībā. Eponīms **mesmerisms** saistās ar netradicionālo medicīnu. Tā ir 18. gadsimtā radusies netradicionālās medicīnas mācība par cilvēkiem un dzīvniekiem piemītošu magnētismu, kas tiem ļauj demonstrēt pārdabiskas īpašības. Mesmerisms jeb Mesmera metode neguva tradicionālās medicīnas atbalstu. Metode nosaukta austriešu fiziķa Franča Antona Mesmera (*F.A. Mesmer*) uzvārdā.

Mineralogija. Vācu dzejnieka Johana Volfganga Gētes (*J.V. Goethe*) uzvārds dots izplatītam dzelzi saturošam minerālam - **gefitam**, kas pirmo reizi aprakstīts 1806. gadā. Minerāla **karnalīts** nosaukums veidots no vācu ģeologa Rūdolda fon Karnala (*R. von Carnall*) uzvārda. Viens no galvenajiem kālija minerāliem **silvīns** darināts no vācu izcelsmes holandiešu ārsta un zinātnieka Franciska de le Boes uzvārda latinizētās formas *Sylvius*.

Ierocis. Eponīmam **mauzeris** dots vācu izgudrotāju, ieroču rūpnīcas vadītāju brāļu Vilhelma un Pētera Paula Mauzeru (*Mausser*) uzvārds.

Transports. Šajā apakšgrupā iekļauti ne vien sauszemes, bet arī gaisa transportlīdzekļi.

Mehāniska ierīce, kas daļēji uzskatāma par transportlīdzekli, ir **dreziņa**. Drezīna ir neliela sliežu platforma, kas darbināma ar muskuļu spēku vai iekšdedzes motoru. Vācu izgudrotājs barons Karls Frīdrihs Draiss fon Zauerbronns (*K.F.D. von Sauerbronn*) drezīnu konstruēja 1813. gadā. Dažus gadu desmitus vēlāk tika patentēts iekšdedzes motors ar pašaizdedzi, t.i., **dīzelis**. To 1897. gadā patentēja vācu autokonstruktors, izgudrotājs un inženieris Rūdolfs Dīzels (*R. Diesel*).

Vācu valoda ir pamatā arī tādiem eponīmiem kā cepelīns un mercedess. **Cepelīns** ir cigārveida dirižablis ar cietu apvalku. Tam ir liela celtspēja, bet neliels ātrums. Pirmo cepelīnu uzbūvēja 1900. gadā. No 1918. gada dirižabli izmantoja kā pasažieru gaisa satiksmes līdzekli starp Eiropu un ASV. Eponīms veidots no vācu ģenerāļa un aeronautikas celmlauža grāfa Ferdinanda Ādolfā Augusta Heinriha fon Cepelīna (*F.A.A.H. von Zeppelin*) uzvārda. Savukārt **mercedess** ir automobiļa markas "Mercedes-Benz" automobilis. 1886. gadā vācu konstruktors Gotlībs Daimlers uzbūvēja četrriteņu automobili ar iekšdedzes dzinēju, bet 1890. gadā Štutgartē nodibināja automobiļu rūpnīcu. Kad bija jāizlemj, kā saukt jauno auto, Emīls Jelineks, viens no lielākajiem akcionāriem, ieteica to nosaukt viņa meitas Mercedesas vārdā (tādējādi konkrētajā gadījumā šis personvārds saistās ar Vāciju, kaut gan no etimoloģijas viedokļa tas ir spāņu cilmes vārds).

Vācu luksusa sporta automobiļu marka ir **poršs**. Eponīms veidots no austriešu izcelsmes vācu automobiļu inženiera Ferdinanda Porša (*F. Porche*) uzvārda. F. Poršs zināms arī kā oriģinālās ‘‘Volkswagen Beetle’’ automašīnas dizainers, viņš saņēmis Vācijas nacionālo apbalvojumu no Ā. Hitlera par vācu tanku *Tiger 1*, *Tiger 2* un *Elefant* dizainu.

IV Eponīmi izklaides un sporta apzīmējumos

Viens no nozīmīgākajiem notikumiem Vācijas kinomākslā ir ikgadējais starptautiskais Berlīnes kino festivāls, kuru dēvē par **berliniānu** vai **berliniāli**. Tā galvenā balva ir Zelta lācis. Festivāls notiek kopš 1951. gada un tā nosaukums veidots no pasākuma norises vietas – Berlīnes pilsētas Vācijā - vārda.

Par **lucu** dēvē lēciena veidu daiļslidošanā, kad sportists atsperas ar vienas slidas ārējo šķautni un, apgriezies gaisā, piezemējas uz otras slidas ārējās šķautnes. Eponīms iekļauj sevī austriešu daiļslidotāja Aloiza Luca (*A. Lutz*) uzvārdu. A. Lucs 1913. gadā pirmais izpildīja šo lēcieni. **Pilates** ir fizisku un garīgu vingrinājumu komplekss, ar kura palīdzību, izmantojot arī dažādus palīglīdzekļus, tiek attīstīta izturība, trenētas atsevišķas muskuļu grupas un pareiza elpošana. Metodes pamatlicējs ir Vācijā dzimušais (vēlāk uz ASV emigrējušais) fizikultūras instruktors Jozefs Hūberts Pilatess (*J.H. Pilates*).

V Eponīmi ēdienu un dzērienu nosaukumos

Virkne eponīmu, kas saistīti ar ēdieniem, cēlušies no Vācijas vietvārdiem. Piemēram, ātrās apkalpošanas ēšanas uzņēmumos viens no izplatītākajiem ēdieniem ir **hamburgers** jeb cepta gaļas šķēle (kotlete) ar piedevām, kas ievietota starp divām apaļmaizītes daļām. Eponīma etimoloģija saistīta ar Vācijas pilsētas Hamburgas (*Hamburg*) nosaukumu. Iespējams, ka hamburgerus ieviesuši vācu imigranti no Hamburgas, kuri šo izstrādājumu piedāvājuši 1904. gada Amerikas pilsētas Sentluisas Pasaules izstādē, vai arī jūrniki no Hamburgas, kuri bija iecienījuši šo uz kodu. Savukārt eponīma **frankfurtes desiņas**, t.i., kūpinātas desiņas, kas ir piemērotas cepšanai vai vārīšanai, pamatā ir Frankfurtes pilsētas nosaukums. Iespējams, ka šādas desiņas 17. gadsimtā sācis gatavot vācietis Johans Georghēners, kurš dzīvoja Frankfurtē pie Mainas (*Frankfurt am Main*). ‘‘Otro elpu’’ kūpinātās desiņas ieguva 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā Amerikas vācu imigrantu vidū, no kurienes tās kļuva populāras visā pasaulē. Vācieši ir arī lieli alus cienītāji. Eponīms **bairītis** arī **bairis** apzīmē alus šķirni, kas

nosaukta pēc Vācijas dienvidos esošās Bavārijas (*Bayern*) zemes (sarunvalodā par *bairīti* var saukt jebkuras šķirnes alu).

Cietā siera šķirne **gouda**, kas tiek sieta cilindriskas formas ritulī un gatavota no govju piena, nes Nīderlandes pilsētas Goudas (*Gouda*) vārdu (Gouda atrodas ziemeļaustrumos no Roterdamas).

VI Ar politiku un likumdošanu saistīts eponīms

Šajā apakšpunktā lielākā daļa eponīmu ir veidoti no antroponīmiem - pasaules vēsturē zināmu politisko darbinieku un ideologu personvārdiem. Piemēram, fašistiskais režīms Vācijā – **hitlerisms** - nodēvēts Austrijā dzimušā fašistiskā režīma iedibinātāja Vācijā, Vācijas kanclera, vēlāk tās prezidenta Ādolfa Hitlera (īstajā uzvārdā Šiklgrūbera, *A. Hitler/ Schicklgruber*) vārdā, kurš savus politiskos uzskatus 1923. gadā izklāstījis grāmatā ‘‘Mana dzīve’’.

VII Eponīms - tekstīliju nosaukums

Eponīms **adidas** apzīmē izturīgus sporta apavus, kā arī vācu sporta apģērbu un aksesuāru uzņēmumu; šis eponīms veidots no 20. gadsimta vācu uzņēmēja Ādolfa (saukta Adi) Daslera (*A. Dassler*) vārda un uzvārda pirmajām zilbēm. 20. gadsimta 20. gados Daslers nodibināja uzņēmumu ‘‘*Adidas*’’ Hercogenaurahā (netālu no Nirnbergas) un guva panākumus, ar firmas apaviem nodrošinot vairākus 1928. gada Amsterdamas olimpisko spēļu atlētus. Mūsdienās uzņēmums ir viens no pasaules vadošajiem sporta preču ražotājiem.

4.2.2 Angļu cilmes eponīmi (Lielbritānija, ASV)

Apakšnodaļā apkopoti tie eponīmi, kuru etimoloģija ir saistāma ar angļu valodu vai ar Amerikas angļu valodas variantu. Iespēju robežās eponīmi diferencēti divās grupās: tie, kuri saistās ar Lielbritāniju (ap 95 eponīmu) un tie, kuru cilmes valsts ir ASV (ap 85 eponīmu).

Monogrāfijā ‘‘Anglicismi latviešu valodā’’ autors J. Baldunčiks raksta:

■ ‘‘Latviešu valodā par anglicismiem tiek uzskatīti angļu cilmes vārdi, kā arī angļu īpašvārdi, kas kļuvuši par sugas vārdiem. [...] Par anglicismiem var uzskatīt arī ārzemju automobiļu, motociklu un lidmašīnu marku vienkāršotos nosaukumus, piemēram, fords, nortons, boings, tomēr šajā darbā tie netiek apskatīti’’ (Baldunčiks, 1989, 9).

I Eponīmi mākslas (mūzika, deja, lietišķi dekoratīvā utt.) un arhitektūras apzīmējumos

Čipendeils ir mēbeles ar vienkāršu uzbūvi, bet izsmalcinātu dekoru, kurā izmantoti dažādu mākslas stilu elementi (neoklasicisms, angļu baroks u.c.). Nosaukuma pamatā ir 18. gadsimta angļu mēbeļu meistara Tomasa Čipendeila uzvārds. Viņa gatavotās mēbeles rotāja daudzu augstdzimušu un turīgu ģimeņu īpašumus. Šī stila mēbeles vēlāk tika ražotas Dublinā, Filadelfijā, Lisabonā, Kopenhāgenā un Hamburgā.

Deja **bostons** guvusi nosaukumu no Amerikas pilsētas Bostonas. Par bostonu dēvē lēnā valša paveidu. Deja izplatījās 18. gadsimta beigās un tika saukta arī par Amerikas valsī. Cita pazīstama amerikāņu deja ir **čarlstons**. Tā ir nosaukta ASV Dienvidkarolīnas pavalsts Čārlstonas pilsētas vārdā.

II Eponīmi dzīvnieku un augu apzīmējumos

Dzīvnieki. No angļu valodas latviešu valodā aizgūti daudzi suņu šķirņu nosaukumi, tostarp **gordonseters** - medību suns ar melnu vai dzeltenbrūnu apmatojumu. Šķirne izveidota 17. gadsimta sākumā, 18. gadsimta beigās tā kļuva populāra, pateicoties skotu augstmanim ceturtajam Aleksandram, Gordonas hercogam, kurš izkopa un pilnveidoja šo šķirni.

Savukārt neliels suns ar mazu galvu un īsu, cirtainu zilganbaltu apmatojumu ir **bedlingtonterjers**. Eponīms veidots no vietvārda Bedlingtona Anglijā, kur 19. gadsimta sākumā šī šķirne tika izveidota.

Protams, eponīmi var būt ne tikai suņu šķirņu nosaukumi, bet arī citu dzīvnieku un kukaiņu nosaukumi; piemēram, **kolorado** vabole ir kartupeļu lapgrauzis, kaitēklis, kas parazitē uz kartupeļiem un citiem nakteņu dzimtas augiem. Kaitēkļa dzimtene ir Ziemeļamerika, kur tas atrasts jau 1824. gadā. Kad kartupeļus sāka audzēt masveidā, kaitēklis plaši izplatījās Kolorādo pavalstī, no šejienes tā nosaukums. Latvijā pirmo reizi kolorado vabole konstatēta 1958. gadā Liepājas rajonā.

Augi. J. Baldunčika monogrāfijā ‘‘Anglicismi latviešu valodā’’ (Baldunčiks, 1989, 462-463) rakstīts, ka, iespējams, (eponīms) vārds **timotiņš**, t.i., graudzāļu dzimtas daudzgadīga skrajceru virszāle, nosaukta 18. gadsimta amerikāņu fermerā Timotija Hansena (*T. Hansen*) vārdā, kurš to kultivējis un no Ziemeļamerikas ievēdis sēklas Eiropā.

Daudzgadīgu viendīgļlapu ģinti, kas savvaļā izplatīta Amerikā, sauc par **tradeskancijām**. Ģints nosaukta 17. gadsimta angļu dārznieka, ceļotāja un dabaszinātnieka Džona Tradeskanta (*J. Tradescant*) jaunākā uzvārdā, jo viņš, 1637. gadā ieradies Virdžīnijā, vienā no pirmajām angļu kolonizētajām teritorijām Amerikā, no turienes sūtījis augus uz Eiropu.

Amerikāņu diplomāta Žoela Robertsa Puanseta (*J.R. Poinsett*) uzvārdā nosaukta **puansetija** - īsās dienas telpaug ar spilgtām krāsainām pieziedlapām, kas atgādina zvaigzni, to sauc arī par grezno eitorbiju un Ziemassvētku zvaigzni. Savvaļā aug kā krūmaugs vai neliels koks. Ž.R. Puansets šo augu esot ieviesis ASV.

Vienīgais no minētajiem augu nosaukumu eponīmiem, kura pamatā ir vietvārds, ir **filadelfi**, t.i., hortenziju dzimtas vassarzaļi krūmi, neīstie jasmīni; nosaukums veidots no Filadelfijas pilsētas nosaukuma Pensilvānijas pavalstī.

III Eponīmi zinātnē, tehnikā un mehānikā

Viens no 19. gadsimta izcilākajiem Lielbritānijas zinātniekiem ir Čārlzs Roberts Darvins (*Ch.R. Darwin*). Par **darvinismu** sauc dzīvās dabas evolūcijas teoriju, ko 1859. gadā formulēja šis britu dabaszinātnieks. Tās pamatā ir trīs faktori: mainība, dabiskā izlase un iedzimtība.

Medicīna. Pateicoties vairāku angļu ārstu darbībai un ieguldījumam medicīnas zinātnē, pasaulē zināmas un tiek ārstētas tādas slimības kā bruceloze, listerioze, daltonisms, daunisms, haimorīts, parkinsonisms u.c. Daļējs krāsu aklums tiek dēvēts par **daltonismu**. Visbiežāk sastopama sarkanās krāsas neuztveršana vai vājāka uztveršana. Angļu ķīmiķis un ārsts Džons Daltons (*J. Dalton*) bija pirmais, kas pētīja un aprakstīja šo pašam piemītošo redzes traucējumu. Dauna (*J.L. Down*) uzvārds ir pamatā eponīmiem **daunisms**, arī **Dauna**

sindroms. Slimība galvenokārt izpaužas ar iedzimtu plānprātību un raksturīgiem somatiskiem traucējumiem. Augšžokļa dobuma iekaisumu mēdz dēvēt par sinusītu vai arī par **haimorītu** - angļu anatomā Nataniela Haimora (*N. Highmore*) uzvārdā. Eponīms **parkinsonisms** darināts no angļu ārsta, paleontologa Džeimsa Pārkinsona (*J. Parkinson*) uzvārda. Tas ir neiroloģisku simptomu komplekss, ko rada galvas smadzeņu bojājumi, tam raksturīgie simptomi ir mazkustīgums, locekļu un galvas trīce.

Amerikas ārstu uzvārdi iemūžināti tādos eponīmos kā **kušinga sindroms**, salmonella, salmoneloze un riketsitijas. Kušinga sindroms ir hormonāls traucējums, ko izraisa ilgstoša kortizola pārprodukcija organismā. Sindroma nosaukums radies 1932. gadā no amerikāņu endokrinologa un ķirurga Hārveja Viljama Kušinga (*H.W. Cushing*) uzvārda. No amerikāņu veterinārārsta un patologa Daniela Elmera Salmona (*D.E. Salmon*) uzvārda veidoti eponīmi **salmonella** (ārējā vidē izturīga baktērija, kas izraisa zarnu infekcijas slimības) un **salmoneloze**. Eponīms **tularēmija** apzīmē akūtu cilvēku un dzīvnieku infekcijas slimību, kam raksturīga limfmezglu iekaisums un intoksikācija. Šī eponīma etimoloģija saistās ar ASV toponīmu Tulare Kalifornijas pavalstī; vietvārdam pievienots grieķu valodas vārds *haima* ('asinis'). Slimību atklāja un aprakstīja 1911. gadā, kad Tulares grāfistē konstatēja vāveru masveida saslimšanu.

Citās (zinātņu) nozarēs sastopamie eponīmi. Angļu cilmes eponīmi, kuri iekļauti šajā tematiskajā apakšpunktā, cieši saistāmi ar industriālo revolūciju Lielbritānijā, kas norisinājās 18. gadsimta beigās, 19. gadsimta sākumā. Lielākās izmaiņas notika tādās nozarēs kā lauksaimniecība, ražošana un transports, kas lielā mērā ietekmēja Lielbritānijas sociālekonomisko un kultūras dzīvi; pārmaiņas tālāk izplatījās Eiropā, Ziemeļamerikā un visā pasaulē. Tas ir process, kuru dēvē par industrializāciju, un cilvēces vēsturē tas ir straujš pavērsiens, kad ražošanas procesā roku darbu aizstāja jaunas tehnikas palīgierīces un pakāpeniska mehanizācija visās rūpniecības jomās, sākot ar tekstilražošanu. Sabiedrībā šī procesa ietekme bija milzīga – attīstījās pilsētas un darbaspēks plūda no laukiem uz pilsētām. Ekonomiskās un sociālās izmaiņas, kas raksturo 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma posmu, var definēt kā "pirmskapitālisma periodu". Minētais process izraisīja arī pretestību; sacelšanās dalībnieki, kuri 19. gadsimta sākumā Lielbritānijā vērsās pret mašīnu ieviešanu, tika saukti par **ludītiem**. Kustības nosaukuma pamatā ir leģendām apvītā Notingemas strādnieka Neda Luda (*N. Ludd*) uzvārds. 1779. gadā viņš pirmais esot iznīcinājis darbāgaldu, protestējot pret īpašnieka prasībām.

Šim tematiskajam apakšpunktam raksturīgi, ka vairāki ar Lielbritāniju saistāmi piemēri sastopami metalurģijas jomā (**kaupers, Besemera konverters, toasmilti un tomasprocess** u.c.). Piemēram, eponīms **austenīts** apzīmē vienu no tērauda un čuguna struktūrkomponentiem, oglekļa cieto šķīdumu gamma dzelzī; eponīms veidots no angļu metalurga un metalogrāfijas aizsācēja sera Viljama Čandlera Roberts – Ostena (*W.Ch. Robert-Austen*) uzvārda. 19. gadsimta izgudrojums, kas nosaukts angļu uzņēmēja un izgudrotāja Viljama Bikforda (*W. Bickford*) uzvārdā, ir **bikforda aukla**, t.i., lēni degoša degaukla lādiņu uzspriecināšanai. Bikfordam ir nopelni ogļraktuļu drošības pasākumu pilnveidē.

Amerikāņu mineraloga, ķīmiķa un zinātnes organizatora Bendžamina Silimena (*B. Silliman*) uzvārds ir eponīma **silimenīts** pamatā. 1902. gadā atklātā dārgakmens **kuncīta** nosaukumā ir amerikāņu mineraloga, dārgakmeņu pētnieka un uzpircēja Džordža Frederika Kunca (*G.F. Kunz*) vārds. Cits dārgakmens **morganīts** nodēvēts par godu ietekmīgajam Ņujorkas finansistam un dārgakmeņu kolekcionāram Džonam Pjērponam Morganam (*J.P. Morgan*).

Ieroči. Eponīmi berdanka, brauniņš, Getlinga ložmetējs, kolts, luizīts, maksims, tomijs, vinčesters veidoti no amerikāņu antroponīmiem. No krievu valodas kā starpniekvalodas latviešu valodā ienācis tāds eponīms kā, piemēram, **berdanka**, t.i., šautene, kas 19. gadsimtā otrajā pusē ietilpa vairāku valstu armiju (tostarp cariskās Krievijas armijas) bruņojumā. Eponīmam dots amerikāņu pulkveža Haiarama Berdana (*H. Berdan*) uzvārds. Berdāns no Ņujorkas 1865. gadā devās uz Krieviju un piedalījās šā ieroča izstrādāšanā. Interesanti, ka Amerikā šo ieroci dēvē par krievu šauteni. No amerikāņu izgudrotāja un uzņēmēja Džona Mozesa Brauninga (*J.M. Browning*) uzvārda darināts eponīms **brauniņš**, t.i., automātisks un pusautomātisks vītņots 32. kalibra šaujamerocis. Savukārt **kolts** ir automātisks revolveris, kas patentēts 1935. gadā un nes amerikāņu izgudrotāja un revolverrūpnīcas dibinātāja Semjuela Kolta (*S. Colt*) uzvārdu. Nosaukums šautenei ar patronu magazīnu **vinčesters** veidots no amerikāņu ieroču fabrikanta Olivera Fišera Vinčestera (*O.F. Winchester*) uzvārda.

Indīga kaujas viela, respektīvi, gāze, kas ādā rada augoņus un izraisa arī organisma saindēšanos tiek saukta par **luizītu**. Šo vielu 1917. gadā radīja amerikāņu ķīmiķis Vinfords Lī Lūiss (*W. Lee Lewis*).

Transportlīdzekļi. 19. gadsimtā divriteņu ekipāžu (kabrioletu) ar durvīm tā priekšpusē nodēvēja par Hensoma **kebu** jeb ‘‘drošo kebu’’. Eponīms veidots no angļu arhitekta un izgudrotāja Džozefa Aloiza Hensoma (*J.A. Hansom*) uzvārda. Savukārt 20. gadsimtā Lielbritānijā ražots luksusa klases automobilis **rolsroiss** izveidots kompānijā ‘‘Rolls-Royce’’,

kuru 1906. gadā nodibināja automašīnas dizaineris Čārlzs Stjuarts Rolss (*Ch.S. Rolls*) un Frederiks Henrijs Roiss (*F.H. Royce*).

Amerikā izgudrots un saražots ne viens vien sauszemes transportlīdzeklis. Pie zināmākajiem eponīmiem jāatzīmē Amerikas autorūpniecības pioniera uzņēmēja Valtera Persija Kraislera (*W.P. Chrysler*) uzvārdā nosauktā **kraislera** luksusa automobiļu marka. Vienlīdz populārs ir automobilis **fords**, kura nosaukums veidots no amerikāņu rūpnieka Henrija Forda uzvārda. Jāpiebilst, ka antroponīms H. Fords (*H. Ford*) ir arī eponīma **fordisms** pamatā, ar to saprot ražošanas organizācijas sistēmu, kuras pamatā ir masveida ražošanas procesu standartizācija, unifikācija un konveijerizācija. Uzņēmuma "*General Motors*" automobiļa marka **pontiaks**, kuru sāka ražot 1926. gadā, ir izplatīta ASV, Kanādā un Meksikā, un savu nosaukumu guvusi no Otavas indiāņu virsaiša Pontiaka (*Pontiac*), saukta arī *Obwandiyag*. Viņš kļuvis slavens 1763.-1766. gadā, cīnoties pret britu okupāciju Lielo ezeru apvidū.

Kā gaisa transporta līdzekļu nosaukumi atzīmējami divi eponīmi - boings un fokers. **Boings** ir lidmašīnu marka, kuru 1917. gadā sāka ražot uzņēmumā *Boeing Airplane Co.* Kompānijas un lidaparāta nosaukums nes uzņēmuma dibinātāja amerikāņa Viljama Boinga (*W. Boeing*) uzvārdu. Bet eponīms **fokers** ir divu turbopropelleru lidmašīna. Nosaukums darināts no holandiešu izcelsmes amerikāņu lidmašīnu konstruktora un ražotāja Antonija Hermaņa Gerarda Fokera (*A.H.G. Fokker*) uzvārda.

Eponīms **morzes ābece** apzīmē 1838. gadā izstrādātu nevienmērīgu telegrāfa kodu, kurā katrai rakstu zīmei un aparatūras vadības komandai atbilst sava atšķirīga koda elementu kombinācija, kas sastāv no punktiem, svītrām, īsākām un garākām pauzēm. Kuģi saziņā izmantoja Morzes ābeci līdz pat 1993. gadam. Ābece nosaukums darināts no amerikāņu izgudrotāja Semjuela Finleja Brīzes Morzes (*S.F.B. Morse*) uzvārda.

Kā konstatējusi promocijas darba autore, apkopoto eponīmu vidū galvenokārt sastopami piemēri, kuru etimoloģija saistās ar atklājumiem, kuru izgudrotāju vārdi kļuvuši zināmi *post mortem*. Maz ir tādu eponīmu, kuri radušies un lietoti, zinātniekam esot dzīvam. Viens no nedaudzajiem šādiem eponīmiem ir **dolbijs**, elektroniska ierīce trokšņu slāpēšanai elektroakustikā. To 1966. gadā radīja amerikāņu inženieris un fiziķis Rejs Dolbijs (*R. Dolby*). Viņa izgudrojums ir aprītē kopš 1975. gada, tāpat viņam ir nopelni arī audio daudzkanālu sistēmas izveidošanā, ko plaši izmanto televīzijā un kino.

IV Eponīmi izklaides un sporta apzīmējumos

Angļu valodas cilmes eponīms, kurš saistīts ar izklaides nodarbi un sportu, ir badmintons. **Badmintonu** spēlē laukumā pāri tīklam ar raketi un vieglu plastmasas spalvbumbiņu. Spēle radusies Indijā, Pūnā, taču Eiropā pirmo reizi demonstrēta 19. gadsimta 70. gadu sākumā Lielbritānijā, Bofortas hercogam piederošajā Badmintonhausā.

Bērniem lielu prieku rada izklaides un atpūtas parka **disnejlenda** atrakcijas. Šī brīnumainā zeme nosaukta slavenā amerikāņu režisora un scenārista Voltera Eliasa Disneja (*W.E. Disney*) uzvārdā. Lelli vai ļoti skaistu meiteni sauc par **bārbiju**. Bārbija ir nosaukta lelles izveidotājas amerikānietes Rutas Hendleres meitas Barbaras vārdā. Lelle tika izveidota 1959. gadā, bet patentēta 1975. gadā. R. Hendleres dēla Kena vārds dots lellei Kens. Pie izklaides jāmin kāršu spēle **bostons**. Spēle izgudrota 1779. gadā Amerikas neatkarības kara laikā. Spēlē piedalās četri spēlētāji ar 52 kāršu kavu. Nosaukuma pamatā ir toponīms Bostona (*Boston*) ASV.

Ar sportu saistīta aktivitāte ir komandu spēle **regbija**. Tās mērķis ir piezemēt ovālu bumbu aiz pretinieka vārtu līnijas vai iesist vārtos virs pārliktna. Šī spēle izgudrota 1823. gadā Regbijas pilsētas zēnu skolā Vorvikas grāfistē Anglijā. Pirmā starptautiskā regbija spēle starp Skotiju un Angliju notika 1870. gadā, bet divdesmit gadus vēlāk, 1890. gadā, nodibināta Starptautiskā Regbija savienība. Jāšanas sacīkstes, kas maija beigās vai jūnija sākumā notiek Anglijā, Sarī grāfistē, Epsomdounsā jau kopš 1780. gada sauc par **dērbiju**. 2400 m distancē parasti piedalās trīs gadus veci auļotāji. Sacīkstes nosauktas par godu vienam no to iedibinātājiem - Edvardam Stenlijam, 12. Dērbijas grāfam.

Eponīms **kalanētika** apzīmē vingrojumu sistēmu ķermeņa tonusam. Kalanētika ir balstīta uz regulāru kustību atkārtošānu, kas attīsta atsevišķas muskuļu grupas, eponīmam dots šīs sistēmas izveidotājas amerikānietes Kalanas Pinknijas (*C. Pinckney*) vārds.

V Eponīmi ēdienu un dzērienu nosaukumos

Sviestmaizi, kas sastāv no divām apziestām un kopā saliktām maizes šķēlēm un uzgriežamajiem starp tām, sauc par **sendviču**. Eponīms darināts pēc angļu diplomāta Džona Montegjū (*J. Montagu*), 4. Sendvičas grāfa vārda, kuram, spēlējot azartspēles, aizņemtības dēļ nekad neesot bijis laika kārtīgi paēst, un viņš sulainim līcis pagatavot šāda veida sviestmaizes. Par **groku** sākotnēji dēvēts ar ūdeni atšķaidīts rums, vēlāk tas ir alkoholisks dzēriens, kura pamatā ir rums, karsts ūdens un dažādas piedevas. Eponīma etimoloģija saistāma ar britu admirāli seru Edvardu Vernonu, kura iesauka bijusi "Old Grog". Iesauka veidota no

admirāļa iecienītākā apģērba, tas bijis rupja vilnas auduma apmetnis (angļu val. *grogam*), un savus jūrniekus viņš cienājis ar atšķaidītu rumu.

VI Ar politiku un likumdošanu saistīti eponīmi

Anglijā 19. gadsimta britu armijas atvaļinātā kapteiņa Čārlza Kaningema Boikota (*Ch. Cunningham Boycott*) uzvārds atspoguļots eponīmā **boikots**. Ar boikotu saprot atteikšanos sadarboties, piedalīties kādā pasākumā, attiecību pārtraukšanu. Č.K. Boikots bija muižas pārvaldnieks Maijo grāfistē Īrijā, un 1880. gadā īru rentnieki viņu ignorēja (boikotēja), nepiedalīdamies ražas novākšanā. Vēlāk šo terminu sāka lietot paplašinātā nozīmē.

Vienu no utopiskā sociālisma galvenajiem virzieniem dēvē par **ovenismu** - pēc velsiešu izcelsmes angļu sabiedriskā darbinieka utopiskā sociālisma teorētiķa un uzņēmēja Roberta Ovena (*R. Owen*) uzvārda.

Eponīms **teilorisms** ir darba organizācijas sistēma 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā pusē, kuras pamatā ir maksimāli augstas normas, tā saucamā sviedru izspiešanas sistēma. Tika izstrādāta hronometrāžas atalgošanas sistēma, tādējādi veicinot intensīvāku darbu. Sistēma nosaukta amerikāņu inženiera Frederika Vinslova Teilora (*F.W. Taylor*) uzvārdā.

Eponīmu Linča tiesa, makartisms, reiganomika etimoloģija ir saistāma ar Amerikā dzīvojušām personām. **Linča tiesa** jeb **linčošana** ir cilvēku, parasti noziedznieku vai aizdomās turēto, sodīšana bez izmeklēšanas un tiesas. Šis sodīšanas veids nosaukts īru izcelsmes amerikāņu kapteiņa un plantatora Čārlza Linča (*Ch. Lynch*) uzvārdā. Administratīvu un tiesisku represiju kampaņa pret kreisi noskaņotiem vai aizdomās pret antiamerikānisku darbību turētiem cilvēkiem un organizācijām ASV 20. gadsimta 50. gadu pirmajā pusē apzīmēja ar eponīmu **makartisms**, pēc ASV politiskā darbinieka, senatora un aukstā kara piekritēja Džozefa Makartija (*J. McCarthy*) uzvārda.

20. gadsimta 80. gados ASV pie varas nāca prezidents Ronalds Vilsons Reigans (*R.W. Reagan*). Viņa īstenoto ekonomisko politiku, kuras mērķis bija mazināt inflāciju un bezdarbu, sauc par **reiganomiku**.

VII Eponīmi - tekstīliju nosaukumi

Anglijas pilsētas Bostonas (*Boston*) nosaukums dots augstas kvalitātes galvenokārt tumšas krāsas vilnas auduma uzvalkam **bostonam**. Bet **džersijs** ir vienkārša adījuma smalkvilnas vai zīda triko drāna, kuras nosaukums darināts no Džērsi salas nosaukuma (angļu val. *Jersey*), kura atrodas netālu no Normandijas krastiem. Lielbritānijas pilsētas Mančestras (*Manchester*) nosaukums dots kokvilnas auduma paveidam **mančesteram**, jo Mančestra tiek uzskatīta par Anglijas kokvilnas ražošanas centru. Oksfordas (*Oxford*) pilsētas nosaukums iemūžināts izturīgā, raibi svītrotā kokvilnas auduma **oksforda** nosaukumā, kurš sākotnēji tika ražots šajā pilsētā. Turpretī no Čevjotu kalnu (*Cheviot Hills*) apvidus Anglijas un Skotijas pierobežā radies nosaukums **ševiots** - blīvs, izturīgs sarža pinuma vilnas vai pusvilnas uzvalku un mēteļu audums.

Česterfilds ir vīriešu mētelis ar samta apkakli. Tas nosaukts 19. gadsimtā dzīvojušā angļu grāfa Česterfilda (*Chesterfield*) uzvārdā.

Nākošo piemēru etimoloģijas pamatā ir personvārdi, kuru īpašnieki Lielbritānijas vēsturē zināmi kā militāras amatpersonas. Piemēram, eponīms **frenčis** apzīmē formastērpa svārkus ar sašaurinātu vidu, četrām uzšūtām kabatām un savilktni mugurpusē; šis eponīms veidots no britu feldmaršala Džona Dentona Frenča (*J.D. French*) uzvārda. Cita britu ģenerāļa Džeimsa Tomasa Brudnela, septītā Kardiganas grāfa (*J.T. Brudnell, 7th Earl of Cardigan*) vārdā nosaukts **kardigans**. Krimas kara laikā, lai sargātos no aukstuma, ģenerālis zem formas tērpa vilcis adītu jaku, tāpēc turpmāk adītas vilnas jakas ar priekšējo aizdari (var būt arī ar kabatām un jostu) sauktas par kardiganu. Savukārt eponīms **reglāns** apzīmē tērpa piegriezumu, kurā piedurknes ir vienā gabalā ar pleca daļu. Nosaukums veidots no britu feldmaršala Ficroja Džeimsa Henrija Somerseta 1. Reglānas barona (*F.J.H. Somerset, 1st Baron Reglan*) personvārda.

4.2.2.1 Skotija, Īrija, Velsa

Lielbritānijas Apvienotā Karaliste, kā zināms, sastāv no četrām daļām: Velsas, Skotijas, Ziemeļīrijas un Anglijas. Skotu, īru, velsiešu valodas ir indoeiropiešu valodu koka **ķeltu zara valodas**. Taču tā kā angļu valoda ir valsts valoda visā Lielbritānijā, tad šīs nodaļas noslēgumā tiks aplūkoti eponīmi, kuru cilme saistās ar šiem savulaik ķeltu valodu dominētajiem novadiem. Sadaļā augi un dzīvnieki iekļauti divu augu un divu dzīvnieku nosaukumi. Pirmais no augiem ir **forsītija** - olīvkoku dzimtas ģints vasarzaļš krūms ar taisniem dzinumiem. Pirms lapu plaukšanas tas zied spilgti dzelteniem ziediem. Forsītijas

savvaļā izplatītas Austrumāzijā un Ziemeļalbānijā un nosauktas skotu botāniķa Viljama Forsīta (*W. Forsyth*) uzvārdā. Otrs augs ir **gardēnija**, kas pieder pie rubiju dzimtas krūmaugiem, bet dažas sugas audzē arī kā telpaugus. Eponīms gardēnija veidots no 18. gadsimta skotu - amerikāņu botāniķa Aleksandra Gārdena (*A. Gerden*) uzvārda, kurš kādu laiku bijis Britu Karaliskās biedrības viceprezidents. Arī eponīma **leišmanija** etimoloģija saistās ar skotu zinātnieku. Par leišmanijām sauc viciaiņu ģints viensūnas parazītus, kas dzīvo zīdītāju šūnās un ierosina **leišmaniozi**. Nosaukums veidots no skotu bakteriologa Viljama Boga Leišmena (*W.B. Leishman*) uzvārda. Neliela auguma medību suni ar garu zilganpelēku vai rudu apmatojumu sauc par **skajterjeru** pēc vietvārda Skaja (*Skye*), kas ir viena no Hebridu salām Ziemeļskotijas piekrastes tuvumā.

Virkne eponīmu iekļaujami zinātnes un tehnikas sadaļā, to vidū, piemēram, ir apzīmējumi ģeoloģiskajām ērām, kas tiek mērītas miljonus gadu. **Kembrijs** ir senākais paleozoja periods pirms 570-500 miljoniem gadu. Tas nosaukts pēc Velsas latīniskā nosaukuma *Cambria*, savukārt eponīms **silūrs** apzīmē paleozoja ēras trešo periodu pirms 440-405 miljoniem gadu. Silūrs ilga aptuveni 25-30 miljonus gadu un ir nosaukts seno Velsas iedzīvotāju - silūru cilts vārdā.

18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā tehnikas izgudrojumu un rūpniecības attīstības uzplaukuma laikā radies eponīms: **dinass**, ugunsizturīga materiāla nosaukums. Dinasa ķieģeļus izmanto metalurģijas, stikla ieguves u.c. krāšņu iekšējai apdarei. Eponīms veidots no Dinasas (*Dinas*) klints nosaukuma Velsā. Skotu izgudrotāja Džeimsa Bomona Neilsona (*J.B. Neilson*) uzvārds dots eponīmam **Neilsona domna**, tā patentēta 1828. gadā. Neilsona domna uzlaboja čuguna kausēšanas tehnoloģiju, izmantojot šim nolūkam karstā gaisa padevi. Krāsns no augšas tika aizpildīta ar koksu, dzelzs rūdu un kaļķakmeni. Savukārt 19. gadsimta īru dabaszinātnieka Džozefa Bārklīja Pentlenda (*J.B. Pentland*) uzvārdā nodēvēts sulfīdu klases minerāls, rūda, no kuras iegūst niķeli un kobaltu – **pentlandīts**.

Par **limeriku** sauc humoristisku vai komisku piecīnīdi ar raksturīgu formu un ritmu. Atskaņās parasti tiek apspēlēts kādas personas vai vietas vārds. Limerikas radās 19. gadsimta sākumā. Eponīmam pamatā ir Īrijas pilsētas/grāfistes Limerikas (īru val. *Luimneach*, angļu val. *Limerick*) nosaukums.

Visbeidzot, pie tekstīlijām var minēt eponīmu **makintošs**, t.i., mētelis no gumijota, ūdensnecaurlaidīga auduma - nosaukts skotu ķīmiķa Čārlza Makintoša (*Ch. Macintosh*) uzvārdā. Savukārt **tvīds** ir vilnas auduma veids, kurš izgatavots Skotijā un nosaukts 156 kilometru garās Tvīdas (angļu val. *Tweed*) upes vārdā.

4.2.3 Dāņu, zviedru, norvēģu un īslandiešu cilmes eponīmi

Geneoloģiskās klasifikācijas skandināvu valodu grupa apvieno dāņu, zviedru, norvēģu un īslandiešu valodu cilmes eponīmus, kas latviešu valodā nav sastopami bieži. Eponīmu vārdnīcā piemēru korpusā un Pielikumā Nr. 1. (Papildinājums Eponīmu vārdnīcas piemēru korpusam) to kopskaitā ir 27, galvenokārt botānikas nozarē sastopamie augu nosaukumi, kuru pamatā ir antroponīms.

Ar skandināvu mitoloģiju saistīts eponīms **valkīra**. Par valkīrām sauc sievišķīga valdzinājuma, dailes un seksualitātes iemiesojumus, vienlaikus aukstas aprēķinātājas un savtīgas būtnes. Atbilstīgie mitoloģiskie tēli ir skaistas jaunavas - dieva Odina meitas, viņa pavadoņi un palīdzes. Valkīru uzdevums ir vērot kauju norisi, izvēlēties vislabākos karavīrus, likt viņiem krist kaujā un pēc tam tos nogādāt Valhallā – kritušo karavīru debesu mājoklī, kur varoņi atdzimst, atgūst spēkus, kļūst par Odina karavīriem.

Cita senskandināvu mitoloģijas pārstāve - auglības, mīlestības un izklaides, arī kara, nāves un burvestību dievība Vanadisa, saukta arī Freija, devusi savu vārdu ķīmiskajam elementam **vanādijs**. Vanādijs ir retzemju metāls, ko izmanto kā piedevu augstvērtīga tērauda ražošanā, atklāts 19. gadsimta pirmajā pusē.

Sekojošam tematiskajam sadalījumam, jākonstatē, ka latviešu valodā nav sastopami mākslas un arhitektūras jomai atbilstoši skandināvu cilmes eponīmi, bet pie augu un dzīvnieku nosaukumiem ir pieminami četri eponīmi. Koku, krūmu un liānas ģinti, kurā ietilpst vairāki simti sugu un kas sastopami tropos, sauc par **dalbergiju** - par godu zviedru ārstam Nilsam Dālbergam (*N. Dalberg*).

Kurvziežu dzimtas daudzgadīgu lakstaugu ar krāšņiem dažādas krāsas ziediem dēvē par **dālijām** vai ģeorgīnēm. 1780. gadā zviedru naturālists Kārls Pēters Tunbergs šo augu nosauca sava drauga 18. gadsimta zviedru botāniķa Andersa Dāla (*A. Dahl*) uzvārdā. Rakstos šis nosaukums pirmo reizi minēts 1792. gadā. Citam zviedru zinātniekam, modernās taksonomijas pamatlicējam Kārlam fon Linnejam (*C. von Linné*) par godu nosaukts augs ar ložņājošu stumbru un mazām, eliptiskām mūžzaļām lapām - **linneja**. Linnejas savvaļā sastopamas Ziemeļeiropā. Linneja ieguldījums ir vienotas augu un dzīvnieku pasaules klasifikācijas sistēmas izveide. Amerikas tropu un subtropu apgabalos izplatīto daudzgadīgo lakstaugu **bromēliju**, tāpat kā fermentu bromelīns K. fon Linnejs nosaucis par godu zviedru botāniķim un humānistam O. Bromeliusam (*O. Bromelius*).

Rudbekijas ir asteru dzimtas augu ģints, tās sauc arī par saulcerītēm. Nosaukums veidots no Upsalas universitātes medicīnas profesora, botāniķa un ornitologa, K. fon Linneja skolotāja

Ulofa Rudbeka juniora un viņa tēva – medicīnas profesora un rakstnieka Ulofa Rudbeka (*Rudbeck*) seniora uzvārda.

Zinātnes jomā jāmin starptautiskā **Nobela prēmija**, kuru kopš 1901. gada piešķir par izciliem sasniegumiem fizikā, psiholoģijā, medicīnā un literatūrā, tās dibinātājs ir 19. gadsimta zviedru inženieris, dinamīta izgudrotājs un filantrops Alfreds Bernhards Nobels (*A.B. Nobel*). Prēmijas apjoms ir 10 miljoni zviedru kronu. 1968. gadā tika iedibināta arī Starptautiskā Nobela prēmija ekonomikā.

Zviedru ķīmiķa Kārļa Vilhelma Šēles (*C.W. Scheele*) uzvārdā nosaukts minerāls, kalcija volframāts, volframa rūda – **šēlīts**.

Daiļslidošanā un skrituļslidošanā lēcienu ar vismaz pusotru apgriezieni un piezemēšanos uz pretējās kājas sauc par **akselu**. Eponīmam pamatā norvēģu daiļslidotāja Aksela Paulsena (*A. Paulsen*) vārds. Paulsens šādu lēcienu pirmo reizi izpildīja 1882. gadā Vīnē. 1909. gadā K.E.J.U. Salhovs izgudroja un izpildīja daiļslidošanā lēcienu ar griezienu. Tāpēc šis lēciens nosaukts par **salhovu**, pēc zviedru daiļslidotāja Kārļa Emīla Jūlija Ulriha Salhova (*C.E.J.U. Salchow*) uzvārda.

No A. Paulsena tautieša, norvēģu nacistu līdera, politiķa Vidkuna Abrahama Laurica Kvislinga (*V.A.L. Quisling*) uzvārda veidots eponīms **kvislings**. Par kvislingu sauc kolaboracionistu, kas sadarbojas ar okupantiem, kā 1940. gadā to darīja Kvislings.

Vienīgais īslandiešu cilmes eponīms latviešu valodā ir **geizers**. Tas ir avots, no kura spēcīgas strūklas veidā periodiski izšļācas karsts ūdens un tvaiki. Eponīmam pamatā Īslandes reģiona *Geysir* nosaukums, kur šādi avoti ir plaši izplatīti.

4.3 Slāvu valodu izcelsmes eponīmi

Indoeiropiešu valodu kokā slāvu valodas iedalītas trīs lielās grupās: austrumslāvu, rietumslāvu un dienvidslāvu. Pie austrumslāvu valodām pieder baltkrievu, krievu, ukraiņu valodas, savukārt pie rietumslāvu - poļu, kašubu, slovāku, čehu, lužiciešu, polābu, bet pie dienvidslāvu – slovēņu, serbu horvātu, bulgāru, maķedoniešu, senslāvu u.c. valodas. Apkopotais eponīmu piemēru korpuss liecina, ka latviešu valodā sastopamie eponīmi galvenokārt ienākuši no krievu, poļu, čehu, kā arī senslāvu valodas. Līdz šim nav konstatēti piemēri, piemēram, no kašubu, lužiciešu, polābu, maķedoniešu valodas. Apakšnodaļas saturiskajā izklāstā, kur bijis iespējams, ir saglabāts eponīmu tematiskais dalījums.

I Eponīmi mākslas (mūzika, deja, lietišķi dekoratīvā utt.) un arhitektūras apzīmējumos

Krievu hromatiskās harmonikas ar podziņu klaviatūru sauc par **bajānu** vai **bojānu**. Tas ir gan ansambļa, gan orķestra instruments. Pirmo reizi šo instrumentu izgatavojis Pēterburgas mūzikas instrumentu meistars Pjotrs Sterligovs 1907. gadā. Eponīmam vārdu devis Pēterburgas mūziķis Jakovs Titarenko, to nosaucot senkrievu mitoloģiskā dziedoņa un gusļu spēlētāja Bajana vārdā, kas savukārt senkrievu folklorā apzīmē teiksmainu dziesminieku ‘Teismā par Igora kauju’. Teiksmu latviešu valodā atdzejojis A. Grigulis.

Vairāki eponīmi atspoguļoti deju nosaukumos. Piemēram, **ļavoniha** ir baltkrievu tautas deja 2/4 taktsmērā, kuras nosaukums ir cēlies no personvārda Ļavons ‘Ļavona sieva, mīļotā’. Poļu tautas deju 2/4 taktsmērā sauc par **krakovjaku**. 19. gadsimtā tā izveidojusies par sarīkojumu deju, un nosaukums atspoguļo dejas izcelsmes vietu - Krakovas vojevodisti Polijā. No Mazūrijas ģeogrāfiskā apvidus Polijas ziemeļaustrumos cēlusies poļu tautas deja **mazurka** ¾ taktsmērā, kas līdzinās valsim. Eiropā mazurka īpaši populāra kļuva 19. gadsimtā kā balles deja. Cita sarīkojumu deja, kas gadsimtu ātrāk izplatījās Eiropā, ir **polonēze**. Tā ir lēna, svinīga poļu deja ¾ taktsmērā, nosaukta pēc franču val. *polonais* ‘poļu’.

Kur ir pamats dzīrēm, tur nereti var runāt par **bohēmu**. Ar to mūsdienās galvenokārt saprot materiāli nenodrošinātu cilvēku, parasti mākslinieku, netradicionālu, izlaidīgu un vieglprātīgu dzīvesveidu. Eponīma pamatā ir Čehijā esošā Bohēmijas novada vārds.

Smalkus zelta un emaljas izstrādājumus, kādus 19.gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā darināja Pēterburgā, galvenokārt galma vajadzībām, sauc par **faberžē** - krievu zeltkaļa un juveliera Pētera Kārļa Faberžē uzvārdā.

Arhitektūrā viens no sociālistiskā reālisma mājokļu būvniecības tipiem bijušajās Padomju Savienības republikās bija tā saucamās **hruščovkas**, kas galvenokārt celtas 20. gadsimta 50.-60. gados, tās ir piecstāvu ķieģeļu celtnes ar nelielas platības dzīvokļiem. Eponīms veidots no padomju valstsvīra Ņikitas Hruščova uzvārda.

II Eponīmi dzīvnieku un augu apzīmējumos

Vidēji lielas suņu šķirnes suni ar īsu baltas krāsas apmatojumu un tumšiem plankumiem dēvē par **dalmācieti**. Par šās šķirnes dzimteni diezgan ilgi strīdējās. Šo suņu šķirni 1862. gadā pirmoreiz izstādīja Anglijā, valdīja uzskats, ka tas esot Dalmācijas robežsargu dienesta suns. Pastāvēja gan vēl otra teorija, ka angļi suni ievēduši no Indijas, proti, no Bengālijas, un nosaukuši par bengāļu dzinējsuni. Taču mūsdienās uzskata par droši pierādītu, ka jau 13. gadsimtā šķirne bijusi plaši izplatīta Horvātijā. Starptautiskā kinologu federācija izbeidza visus strīdus, piešķirot primārās tiesības uz dalmāciešu šķirni valstij, ko vēl nesēn dēvēja par Dienvidslāviju.

Čehu ārsta Vilhelma Dušana Lambla uzvārdā nosaukti viēnšūnu parazīti **lamblijas**, kas galvenokārt dzīvo zīdītāju zarnās un ierosina **lambliozi**.

Antonovka ir vēlīna rudens ābolu šķirne. Eponīmam, iespējams, dots Kurskas apgabala Antonovo ciema nosaukums.

III Eponīmi zinātnē, tehnikā un mehānikā

Aleksandrīts ir minerāls, hrizoberila paveids, atklāts 1834. gadā. Dabiskā gaismā smaragdzaļš dārgakmens, kas mākslīgā apgaismojumā iegūst sarkanīgu nokrāsu. Šis vērtīgais akmens sastopams tikai Urālos un Šrilankā. Nosaukts par godu Krievijas cāram Aleksandram II un dēvēts par cariskās Krievijas nacionālo akmeni, jo sarkanā un zaļā ir senās Krievijas krāsas. Krievijas galvaspilsētas Maskavas nosaukums dots gaišās vizlas visvairāk izplatītam vizlu grupas minerālim - **muskovītam**.

Ģeoloģijā **perms** ir zemes ģeoloģiskās vēstures paleozoja ēras pēdējais periods (pirms 285-230 milj. gadu), eponīmam pamatā ir Permas pilsētas nosaukums Krievijā. **Rifejs** ir prekembrija nogulumu komplekss, kas veidojies proterozoja otrajā pusē (pirms 1650-680 milj. gadu). Pirmo reizi nodalīts pētījumos Dienvidurālos 1945. gadā, un tā nosaukums cēlies no Rifeju kalniem (latīņu val. *Riphaei montes*) – tā antīkie ģeogrāfi saukuši Urālu kalnus.

Ar **karstu** apzīmē ģeoloģiskos procesus, kas Zemes garozā noris ar ūdenī viegli šķīstošiem iežiem (kaļķakmeni, dolomītu, ģipsi), un šo procesu izpausmes reljefā – piltuves, ieplakas u.c. pēc Karsta plato Slovēnijas dienvidrietumos. Savukārt **vends** ir kalnu iežu komplekss, kas veidojies proterozoja beigu posmā un ir nosaukts senslāvu cilts venedu jeb vendu vārdā.

Kalašņikovs ir automātisko ieroču sistēma (AK 47). 1952. gadā ieroci sāka lietot padomju armijas karavīri un vēl aizvien to lieto vairāk kā 100 valstu armijās un ātrās reaģēšanas vienībās. Eponīma nosaukuma pamatā ir krievu strēlnieku ieroču konstruktora Mihaila Kalašņikova uzvārds. Izplatītā krievu sieviešu vārda Katja (Jekaterina) deminutīva forma **katjuša** dota reaktīvajiem artilērijas šaujamočiem. Šos ieročus II pasaules kara laikā veiksmīgi izmantoja PSRS armija.

IV Ar politiku un likumdošanu saistīti eponīmi

Eponīms **bīronāde** – laika posms un diplomātiskais režīms Krievijas carienes Annas Ivanovnas valdīšanas laikā (1730.-1740.), veidots pēc carienes favorīta, Kurzemes hercoga Ernsta Johana fon Bīrona uzvārda.

Bermontiāde ir krievu monarhistu un Vācijas militāristu mēģinājums nostiprināt savu kundzību Latvijā 1919. gada rudenī. Ar sabiedroto palīdzību Bermonts tika apturēts un 1919. gada beigās padzīts no Latvijas. Eponīma pamatā ir krievu armijas virsnieka ģenerālmajora Pāvela Bermonta-Avalova uzvārds. Krievijas revolucionārs, boļševiku partijas līderis, pirmais Padomju Savienības vadītājs un ļeņinisma ideoloģijas izstrādātājs bija Vladimirs Ļeņins, īstajā uzvārdā Uljanovs. Viens no eponīmiem, kas nodēvēts šī ideologa vārdā, ir **ļeņinisms**. Eponīms **staļinisms** veidots no PSRS valstsvīra Josifa Staļina, dzimuša Džugašvili, uzvārda. Tas apzīmē J. Staļina iedibināto totalitārisma režīmu. Līdzīgi eponīma **trockisms**, t.i., politiskā kustība un ideoloģija, kuras pamatprincips ir sociālistiskās revolūcijas īstenošana visā pasaulē, izveidei pamatā ir kustības dibinātāja, Padomju Krievijas politiķa Ļeva Trocka, dzimuša Bronšteins, uzvārds. Mūsdienās masu mēdijos bieži izskan eponīms **barkašovieši**, t.i., krievu nacionālisti, organizācijas Krievijas nacionālā vienotība dalībnieki un atbalstītāji. Eponīms nodēvēts kustības vadītāja Aleksandra Barkašova (dz.1953) uzvārdā.

Šajā sadaļā vienīgais no piemēru korpusa eponīmiem, kura etimoloģijas pamatā ir etnonīms, ir **rusifikācija**, ar ko saprot krievu kultūras un krievu valodas uzspiešanu citām tautām.

4.4 Citu valodu (tostarp citu indoeiropiešu valodu) cilmes eponīmi latviešu valodā

Promocijas darbā ‘Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts’ izmantotajā piemēru materiālā iekļauti arī eponīmi, kuru etimoloģija saistās ar dažām iepriekšējos nodaļas apakšpunktos nepieminētām indoeiropiešu valodām, kā arī eponīmi, kuru cilme nav saistīta ar indoeiropiešu valodām. No visa eponīmu izpētes materiāla - 1000 vienībām - šajā apakšnodaļā iekļaujami tikai 34 piemēri. Daži no šiem eponīmiem latviešu valodā pieder pie eksotiskās leksikas, tomēr 22¹ no 34 eponīmiem ir iekļauti Latviešu literārās valodas vārdnīcā (tiešsaiste Nr. 28).

Šīs apakšnodaļas ietvaros, kur iespējams, saglabāta eponīmu tematiskā klasifikācija, proti, no astoņām minētas piecas tematiskās grupas.

I Māksla (mūzika, deja, lietišķi dekoratīvā utt.) un arhitektūra

Eponīmam **arabeska** ir trīs nozīmes. Mākslā, tas ir stilizētu augu motīvu un ģeometrisku formu ornaments, kas raksturīgs islāma mākslai. Mūzikā ar šo eponīmu apzīmē nelielu skaņdarbu ar smalku, rotaļīgu raksturu, savukārt klasiskajā baletā tā ir poza, kurā dejotājs stāv uz vienas kājas, bet otra ir celī izstiepta, atvirzīta atpakaļ. Eponīms veidots no Arābijas ģeogrāfiskā apvidus nosaukuma.

Āfrikas valsts Kongo nosaukums ir pamatā eponīmam **kongas** ‘lielas bungas, ko spēlē ar plaukstām’. Ar šo pašu valsts nosaukumu saistāms arī eponīms **konga** ‘Kubā radusies, sākotnēji Āfrikas izcelsmes vergu dejotā Latīņamerikas sarīkojumu dejas 4/4 taktsmērā, ko dejo vairāki cilvēki, stāvot rindā cits aiz cita.

Uz četriem vertikāliem stabiem novietots grezns audekla jumts virs troņa, altāra, gultas, tiek saukts par **baldahīnu**. Šī dekoratīvā arhitektūras pārseguma nosaukuma etimoloģija saistāma ar Bagdādes pilsētas vārdu viduslaiku latīņu valodā (*Baldac*).

No angļu valodas kā starpniekvalodas latviešu valodā ienācis eponīms **bungalo** (angļu val. *bungalow*). Tā ir viegla vienkāpju māja tropu zemēs; mūsdienās arī piepilsētas būve ar verandu. Vārda izcelsme saistīta ar Bengāliju Indijā (gudžaratu val. *banglo*, sal. hindu val. *banglā* ‘bengāļu’, citiem vārdiem, ‘ēkas bengāļu stilā’). J. Baldunčiks (Baldunčiks, 1989)

¹ Algoritms, angoras, arabeska, baldahīns, bengāliskās ugunis, blūze, brilles, bungalo, fazāns, indigo, indijs, kafija, kalikons, kaolīns, kašmirs, karakulaitas, kimberlīts, kongas, persiks, sari, satīns, šalle

norāda, ka šis anglicisms, proti, eponīms *bungalo* pirmo reizi latviešu leksikogrāfijā reģistrēts 1928. gadā izdotajā Konversācijas vārdnīcā.

II Augu un dzīvnieku apzīmējumi

Irānas senais nosaukums Persija ir eponīma **persiks** etimoloģijas pamatā (latīņu val. *persicum malum* ‘persiešu ābols’ < grieķu val. *persikos* ‘persiešu’).

Iecienīts medījuma putns, proti, **fazāna** nosaukums veidots pēc vietvārda Fasīda (*Phasis*, mūsdienu Rioni) upes senajā Kolhīdā (mūsdienu Gruzijā).

Karakulas oāzes nosaukums Buhāras apgabalā Uzbekistānā dots eponīmam **karakulaīta**, **karakuls**. Tā ir aitu šķirne, no kuras iegūst karakulu – sīksprogu kažokādu. Savukārt Turcijas pilsētas Angoras (tag. Ankaras) nosaukums **angoras** ~ attiecināms uz tādu, kam raksturīga gara, mīksta vilna (piemēram, Angoras kazas, truši, kaķi); kā arī tādu, kas gatavots no šo dzīvnieku vilnas (piemēram, dzija, audums u. tml.). Angoras kazas vilnu vai šādas vilnas izstrādājumus sauc arī par mohēru.

Mazs istabas suns ar garu apmatojumu un attiecīgā suņu šķirne tiek dēvēta par **hinu**, pēc Ķīnas nosaukuma. Turpretī Ķīnas galvaspilsētas Pekinas nosaukums dots Ķīnas imperatoru iecienītajai suņu šķirnei – **pekiniētis**.

III Zinātne, tehnika un mehānika

Arābu matemātiķa Muhameda no Horezmas (*Muhammad ibin Musà al-Khwarizmi*) vārds dots eponīmam **algoritms**, ar to apzīmējot, priekšrakstu kādas secīgas darbības izpildei. Horezma mūsdienās ir Hivas pilsēta Uzbekistānā.

Eponīms **bengāliskās ugunis**, sauktas arī par brīnumsvecītēm darināts pēc toponīma Bengālija Indijā. Etnonosaukums indiešu (latīņu val. *indicum*) ietverts divos citos eponīmos, proti, **indigo** un **indijs**. Indigo ir tumšzila kristāliska viela, bet indijs ir ķīmiskais elements, kuru 1863. gadā atklāja vācu zinātnieki F. Reihls un H.T. Rihters un nosauca pēc spektra zilās līnijas, t.i., indigo krāsas.

Eponīma **brilles** etimoloģija ir neskaidra. Iespējams nosaukums dots pēc Dienvidindijas pilsētas Vēlūr (Bēlūr) nosaukuma. Ir zināms, ka pirmās brilles tika izgatavotas no pusedrģakmeņa berila.

Par **kimberlītu** sauc zaļganpelēku vai zilpelēku ultrabāzisku magmatisku iezī, kas satur dimantus. Eponīms veidots no Dienvidāfrikas Republikas pilsētas Kimberlijas vārda.

Porcelāna un fajansa ražošanā, kā arī medicīnā izmanto gaišus, parasti baltus mālus, kurus sauc par **kaolīnu**. Nosaukuma izcelsme tiek saistīta ar Ķīnu; pēc vietvārda Gaoling (citos avotos *Kao-ling*) Džjansi provincē.

Eponīms **Siāmas dvīņi** apzīmē iedzimitas kroplības gadījumu, kad dvīņi kādā ķermeņa daļā saauguši kopā. Eponīms veidots pēc Taizemes senā nosaukuma Siāma, kur 1811. gadā piedzima kopā saauguši dvīņi *Ciang* un *Eng*.

Japāņu inženiera un rūpnieka Soičiro Hondas uzvārds dots automobiļu un motociklu markai **honda**.

IV Dzērienu apzīmējumi

Produkts, ko iegūst, īpaši apstrādājot kafijkoka sēklas (pupiņas) un šā produkta pagatavotu dzērienu sauc par **kafiju**. Eiropā kafija pirmo reizi ieviesta 17. gadsimta sākumā. Eponīma izcelsme, iespējams, saistīta ar Kahves pilsētu Turcijā. Cita versija norāda, ka vārdam ir saistība ar Kafas reģionu Etiopijā, Āfrikā, kur šo augu sāka kultivēt. Taču ir zināms, ka augstvērtīgas kafijas šķirnes **moka** etimoloģijas pamatā ir Sarkanās jūras ostas pilsētas Mokas (Arābijas pussalas dienviddaļā) nosaukums.

V Tekstiliju nosaukumi

Neskaidra ir eponīma **blūze** etimoloģija. Kā minēts avotos, tad šī, no auduma vai trikotāžas šūta dažāda piegriezuma apģērba vārds radies saistībā ar Pelūzijas pilsētu Ēģiptes ziemeļaustrumos, kur šūti zilās krāsas uzsvārči.

Indiešu sieviešu zīda apģērbs, garš, taisns kokvilnas vai zīda auduma gabals, kura vienu galu divreiz aptin ap gurniem un nostiprina, bet otru pārmet pār plecu vai aptin ap galvu sauc par **sari** pēc Irānas pilsētas Sari nosaukuma.

Indijas pilsētas Kažokides senākais nosaukums Kalikata dots eponīmam **kalikons**. Tas ir speciāli apstrādāts kokvilnas audums, ko lieto galvenokārt grāmatu iesējumiem. Latviešu valodā eponīms reģistrēts "Svešvārdu vārdnīcas" 1878. gada izdevumā. Citas Indijas pilsētas Šāliātas vārdā nosaukti plecu apņemamie lakati, jeb **šalles**.

Kašmirs ir viegls, vilnas, pusvilnas, kokvilnas vai zīda audums, parasti tumšos toņos. Eponīma pamatā - Kašmiras reģiona Indijas, Pakistānas un Ķīnas pierobežā nosaukums. Ķīnas pilsētas Nankinas nosaukums dots blīvam, izturīgam, gludam, sārti dzeltenīgam kokvilnas audumam **nankinam**. Turpretī, iespējams, ka Ķīnas ostas *Tsia-Toung* senais

nosaukums (arābu val. *Zaytun*), dots kokvilnas un zīda audumam ar gludu un spožu labo pusi, proti, **satīnam**. Satīnam ir vairāki paveidi, no tā gatavo apģērbu, gultas veļu, arī apavus.

Kā var secināt no piemēriem, tad ievērojams skaits eponīmi sastopami tekstiliju nosaukumos, kas tirdzniecības rezultātā ievesti Eiropā, no kurienes ar starpniekvalodu palīdzību ienākuši latviešu valodā. Šajā apakšnodaļā no ģeogrāfiskā skatu punkta iekļauti eponīmi no Āzijas reģiona, Tuvo Austrumu areāla un divi afrikanismi.

NOBEIGUMS

Pētījums "Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts" apliecina onomastikas apakšvirziena eponīmikas nozīmību. Leksikogrāfisko avotu izpēte par promocijas darba tēmu ļāva konstatēt, ka valodnieku vidū sastopama atšķirīga izpratne par eponīmikā lietotajiem terminiem. Terminam **eponīms** ir atšķirīgas valodnieku piedāvātas definīcijas. Šķiet, liela daļa valodnieki paļaujas uz vispārīgu, ļoti aptuvenu šī jēdziena izpratni. Vieni uzskata, ka eponīms (vai cits termina **eponīms** jēdzienisks ekvivalents) ir īpašvārds, no kura veidots sugas vārds, citi, ka tas ir sugas vārds, kas radies no īpašvārda. Neapšaubāmi šajā jautājumā būtu jāievieš skaidrība. Tāpēc ir būtiski iedziļināties katra pētījuma (par eponīmiku) autora terminoloģijas lietojumā un definīcijās, jo vēl aizvien pētījumu priekšmets un norādītie piemēri varētu tikt pārprasti. Autore pievienojas pēdējos gados aizvien izplatītākajam valodnieku viedoklim un praksei, saskaņā ar kuru ar terminu **eponīms** apzīmē leksisko vienību, kas ir veidota no īpašvārda. Saskaņā ar definīcijas plašāko un reizē jaunāko traktējumu virkne valodnieku (A. Bankavs, R. Hendrickson, A. Lapierre, M. Manser) uzskata, ka eponīms nav tikai sugas vārds, tas var būt arī apstākļa vārds, retākos gadījumos darbības vārds, kā arī (no cita īpašvārda veidots) īpašvārds.

Būtu jāizvairās no sarežģītiem un neskaidriem terminiem (piemēram, itāļu valodnieka La Stellas piedāvātā *deonomastico*, vai Vartanjanā (Вартаньян Эд.А) *eponoms*, P. Dri – itāļu val. *eponomastico* u.c. Lietoto terminu daudzveidība liecina par labākā un precīzākā termina meklējumiem. Jāņem vērā fakts, ka medicīnas zinātnē ar terminu **eponīms** jau pasen saprot slimības vai sindroma nosaukumu, kurā iekļauts tās atklājēja/ diagnosticētāja vārds, proti, no onīma veidotu leksisku vienību. Tātad šajā zinātņu nozarē termins **eponīms** ieguvis skaidru un nepārprotamu definīciju, tādējādi, pēc promocijas darba autores domām, būtu respektējama ieviestā prakse un tā būtu jārespektē arī citās nozarēs.

Promocijas darba izstrādes laikā, balstoties uz apzināto ārzemju valodnieku devumu eponīmikā un apkopoto eponīmu piemēru korpusa analīzi autore izveidojusi eponīmu ģeogrāfisko klasifikāciju ar lingvistiskās klasifikācijas elementiem, kuras piemēru atlasē izmantota tā (relatīvi šaurākā) eponīmu definīcija saskaņā ar kuru eponīms ir no īpašvārda (bez vārddarināšanas afiksu izmantošanas) apelatīvējies sugas vārds. Klasifikācijas izveides gaitā autore secinājusi un aprakstījusi aktuālākās ar eponīmu lingvistisko izpēti saistītās problēmas.

Valodniecībā vēl joprojām trūkst konsekvences un padziļinātu teorētisku pētījumu par termina **eponīms** definīciju, eponīmu sistematizēšanu un klasifikāciju. Valodnieki (H.

Hellweg, C. Maftai, F. Popescu, H. Van Hoof), kas raksta par eponīmiku, parasti koncentrējas tikai uz vienu viņu interesējošu izpētes aspektu (piemēram, eponīmi speciālā lietojuma valodā - politikā, medicīnā u.c).

Kā jau minēts, eponīms tiek veidots no īpašvārda, galvenokārt no antroponīma, mazliet retāk no toponīma. Interesanti, ka mūsdienās atsevišķās zinātņu nozarēs tendence nosaukt atklājumu, izmantojot antroponīmu vai toponīmu vismaz šķietami ir mazinājusies, savukārt biežākam kļūstot skaitļa vārdu izmantojumam (piemēram, D. Mendelejeva ķīmisko elementu tabulā jaunākie elementi ar atomskaitļiem 112 (*ununbio*), 113 (*ununtrio*) u. tjp. Apzīmēti ar latīņu valodas skaitļa vārdiem; līdzīgi astronīmijā - planētu nosaukumos tiek lietotas skaitļu kombinācijas).

Daudzie valodnieku piedāvātie termini apelativācijas pārejas procesa apzīmēšanai, starp citu, rāda, ka novilkt neapstrīdamu robežu starp īpašvārdu un apelatīvu ir sarežģīts un delikāts uzdevums. No īpašvārda veidotie eponīmi ir pakļauti sarežģītam procesam, proti, vārda nozīmes (re)interpretācijai, nozīmes paplašināšanai vai sašaurināšanai. Dažkārt eponīma lietojumam runas un/vai valodas līmenī ir "īss mužs", to galvenokārt nosaka nepieciešamība un vārda funkcija valodas lietotāju vidū. Citi eponīmi, īpaši no mitoloģijas tēlu un reliģijas personāžu vārdiem veidotie ir "ilgmūžīgi", jo tiem piemīt augsta pazīstamība sociālā un kultūras līmenī ne tikai vienas valodas ietvaros vien.

Var izdalīt trīs tipus leksikas elementu pārejai no vienas kategorijas citā, tie ir:

- funkciju transformācija (nenotiek būtiskas izmaiņas vārda formālajā vai informatīvajā raksturojumā);
- formas transformācija ;
- nozīmes transformācija.

Ja apelativācijas process ir pilnīgi norisinājies un eponīms ieguvis savu nozīmi, attālinoties no tiešas saistības ar īpašvārdu, tad acīmredzamā atšķirība ir no īpašvārda veidotās leksiskās vienības rakstībā ar mazo sākuma burtu. Preču zīmes (zīmoli) nereti kategorijas maiņas procesā no īpašvārda kļūst par sugas vārdu, bet tas ir atsevišķa pētījuma cienīgs izpētes materiāls.

Promocijas darbā autore centusies aprakstīt iespējamus apelativācijas modeļus un faktorus, kas ietekmē semantiskās izmaiņas; šķiet, divi galvenie no tiem ir:

- cik pazīstams ir īpašvārds;
- cik aktuāls sabiedrībai ir jaunais vārds (jo tas būs vienkāršāks un vieglāk lietojams ikdienas komunikācijā, jo lielāka iespēja, ka to lietos daudzi, tātad potenciāli vārds pilnībā apelativizēsies un integrēsies sarunvalodas un/vai speciālā lietojuma leksikā).

Jāpiebilst, ka speciālā lietojuma leksika nebūt nav vienmēr tik ‘‘speciāla’’ kā internetpublikācijā ‘‘Jaunvārdi un valodas attīstības virziens’’ atzīmē valodnieks Andrejs Veisbergs :

‘‘[...] stingri atdalīt specializēto terminoloģiju no vispārējās valodas nav reāli. Šķiet, latviešu terminoloģijā joprojām tiek ignorētas daudzas nemaz ne jaunas atziņas – ka arī terminoloģijā ņemami vērā semantiski pragmatiskie aspekti (Temmerman 2000; Cabre 2003), ka ne visa terminoloģija ir primāri domāta zinātnieku vajadzībām (Bejoint 2000; Schaetzen 2004) ’’.

Cik valodā apmēram ir eponīmu? Precīzi noteikt eponīmu skaitu jebkurā valodā ir, protams, neiespējami, jo eponīmi pieder ne vien pie vispārlietojamās leksikas, bet arī pie speciālās leksikas, turklāt būtu jāapzin eponīmu okazionālais un reģionālais lietojums. Austrāliešu eponīmu vārdnīcas autors R. Traīrs (R. Trahair) uzskata, ka piemēram, angļu valodā ir vairāk nekā 35.000 eponīmu. Promocijas darba autores ‘‘Eponīmu vārdnīcas’’ korpusā apkopotie 1000 eponīmi ir verificēti, un konstatēts, ka nepilni 500 no tiem iekļauti ‘‘Latviešu literārās valodas vārdnīcā’’(LLVV).

Eponīmus var iedalīt internacionālajos un nacionālajos, iespējams, ka varētu būt šķirami arī tikai reģionālā mērogā lietoti eponīmi, taču tie šajā promocijas darbā nav apskatīti. Starp apzinātajiem latviešu valodas eponīmiem nacionālo jeb latviskas cilmes eponīmu ir ļoti nedaudz. Mazskaitlīgumu var skaidrot ar demogrāfiskā parametra likumu, kuru P. Tradžils (Trudgill, 1986) formulējis šādi:

‘‘Jo lielāka ir populācija, kas runā noteiktu valodu, dialektu, sociolektu utt., jo lielāka ir iespējamība, ka cita valodas kolektīva pārstāvji nonāks kontaktā ar to. Tātad, ja ir valodu kontakti, lielākam kolektīvam ir vairāk iespēju ietekmēt mazāku valodas kolektīvu nekā otrādi’’.

Tātad nozīmīgs faktors eponīmu veidošanā ir katras valsts cilvēkresursu apjoms. Par veicinošu parādību eponīmu rašanās dinamikā uzskatāma katras valsts ekonomiskā attīstība. Veiktā teorētiskā un empīriskā pētījuma rezultātā ir sasniegti sākotnēji izvirzītie pētījuma mērķi. Promocijas darba ‘‘Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts’’ apkopots plašs latviešu valodā no citām valodām aizgūto eponīmu piemēru klāsts. Definēti pamatprincipi, kas nosaka eponīmu veidošanos un funkcionālās īpatnības, kā arī lietojuma specifiku latviešu valodas leksiskajā sistēmā, raksturota ekstralingvistisko faktoru loma. Sastādīta un publicēta

‘‘Eponīmu vārdnīca’’, jauns avots latviešu leksikogrāfisko uzziņu krājumu tematiskajā skalā, kas sniedz daudzpusīgu uzziņas materiālu par dažādu nozaru eponīmiem un dod vārdu cilmes skaidrojumus. ‘‘Eponīmu vārdnīcas’’ piemēru korpusā atbilstīgi eponīmu traktējumam šī termina plašākajā nozīmē, ir iekļautas leksēmas, kas veidotas no īpašvārdiem un piederīgas ne vien pie sugas vārdiem (tātad lietvārdiem), bet arī pie citām vārdšķirām (verbiem, adjektīviem, adverbjiem), tiesa, otrās grupas vārdu (t.i., ne lietvārdu) kopskaits minētajā piemēru korpusā ir neliels.

Pretēji daudzu valodnieku viedoklim par īpašvārda asemantisko dabu šajā darbā atrodami argumenti par labu tam, ka īpašvārdam tomēr ir denotatīvā jeb leksiskā nozīme. Lai to parādītu, pievērsāmies valodnieku teorētiskajiem pētījumiem, kā arī starpdisciplināram skatījumam, tostarp no kulturoloģijas viedokļa. Proti, deonimizācija ir saistīta ar īpašvārda semantikas reinterpretāciju, pateicoties kurai, tiek veidota jauna semantiska funkcija jeb nozīme. Jaunās no īpašvārda veidotās leksiskās vienības nozīme sākotnēji vienmēr ir saistīta ar šo īpašvārdu. Nozīmes pārnese procesā īpašvārds ir nozīmes devēja lomā (kognitīvajā lingvistikā izmanto terminu *avots*). Lai šāds process varētu notikt, ir pašsaprotami, ka nozīmes devējam pašam kaut kāda nozīme piemīt, citādi nozīmes pārnese jeb metaforizācija nebūtu iespējama. Eponīmu veidošanās metaforizācijas (un arī metonīmijas) procesa rezultātā tādējādi ir nozīmīgs arguments par labu viedoklim, ka arī īpašvārdiem piemīt nozīme.

Pētījuma gaitā gūtie secinājumi

1. Eponīmu veidošana uz onīmu bāzes un aizgūšana no citām valodām ir produktīvs leksikas bagātināšanas veids. Eponīmu veidošanu būtiski ietekmē zinātnes un tehnikas sasniegumi un vēsturiski, politiski, ekonomiski notikumi.
2. Eponīmi ir sastopami gan kā vispārlietojamās leksikas elementi, gan arī daudzu zinātņu nozaru terminoloģijā. Medicīnas zinātnē eponīmu daudzums skaitliski ir viens no lielākajiem, tomēr to lietojums mēdz būt labils.
3. Piemēru korpusa analīze pierāda, ka semantiskā pāreja no īpašvārda sugas vārda kategorijā ir neregulējams process (izņēmums ir voluntāro eponīmu veidošana); tā gaitu nosaka ekstralingvistiski faktori.
4. Voluntāro eponīmu veidošanas pamatā galvenokārt ir terminoloģijas vārd darināšanai līdzīgi principi (labskanība, lakoniskums, monosēmiskums utt.), kas ir izskaidrojams ar to, ka attiecīgajam eponīmam ir jāiekļaujas internacionālajā zinātnes (un ne tikai zinātnes) aprītē.
5. Lielāko valstu valodās konstatēts lielāks skaits neaizgūtu eponīmu (to ietekmē arī ekstralingvistiski faktori, piemēram, cilvēkresursi un attiecīgi atklājumu skaits).
6. Lielākā daļa antroponīmiskas cilmes eponīmu, tiek veidoti no vīriešu personvārdiem.
7. Eponīmu sākotnējā nozīme laika gaitā var sašaurināties, paplašināties vai pilnīgi mainīties. Eponīmu vidū sastopami t.s. tulkotāju ‘viltusdraugi’.
8. Eponīmu veidošana no antroponīmiem ir cieši saistīta gan ar indivīda vēlmi iemūžināt savu vārdu un/ vai uzvārdu atklājumā, gan ar kādas citas (ar atklājumu mazāk saistītas) personas godināšanu.
9. Promocijas darbā autores izvēlētā eponīmu ģeogrāfiskā klasifikācija ar lingvistiskās klasifikācijas elementiem ir lingvistiski nosacīta, taču vienlaicīgi tādējādi ir iespējams precīzāk atspoguļot eponīmu aizgūšanas ceļus un tātad arī valodu kontaktus.

10. Valodai nepārtraukti attīstoties un ekonomiskai attīstībai progresējot, ir neiespējami apkopot visus eponīmus. Eponīmu plašais lietojums paver neierobežotu materiālu turpmākiem pētījumiem eponīmikā. Topošajiem un esošajiem latviešu valodniekiem (pirmām kārtām onomastiem) eponīmija ir bagāts materiāls, lai izstrādātu izvērstākus zinātniskus pētījumus par eponīmikas problemātiku teorētiskā skatījumā.

Ierosinājumi turpmākiem pētījumiem

Promocijas darbā ‘‘Eponīmi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts’’ veiktajam pētījumam ir galvenokārt aprakstošs un analītisks raksturs, kas veido pamatu turpmākiem pētījumiem onomastikā, jo ir sniegta apkopjoša un vērtējoša līdzšinējo eponīmu pētījumu analīze. Pašreizējais pētījums galvenokārt koncentrējas uz eponīmikas teorētisko aspektu atspoguļojumu un latviešu valodas eponīmu piemēru korpusu, kas izdots ‘‘Eponīmu vārdnīcas’’ formā. Līdz šim bija veikti tikai daži fragmentāri tematiski latviešu valodas eponīmu pētījumi. Šī pētījuma novitāte ir eponīmu analīze terminoloģiskā un funkcionālā skatījumā. Turklāt ir raksturota lingvokulturālā aspekta loma apelativācijas procesā.

Promocijas darbā veiktā eponīmu izpēte pierādījusi, ka arī turpmāko pētījumu lauks eponīmikā ir pietiekami plašs. Izmantojot šī promocijas darba rezultātus un atziņas, iespējams nākotnē dziļāk pētīt arī citus eponīmikas aspektus (piem., derivatīvo, strukturālo, gramatisko); arī eponīmu korpuss varētu tikt papildināts.

Publikācijas un referāti par promocijas darba tēmu

1. Bankava, Baiba. (2011) Eponīmi latviešu valodā. // Valodas prakse : vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums. 6. nr. (manuskripts, izdošanā). Atb. red. O.Bušs. Rīga, 2011, 44.-55. lpp.
2. Bankava, Baiba, Bušs, Ojārs. (2010) Eponīmi: termina traktējums un ieskats eponīmu veidošanās semantiskajos aspektos.// *No vārda līdz vārdnīcai*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 137. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 10.–16. lpp.
3. Bankava, Baiba. (2009) Ieskats eponīmu leksiski semantiskajā raksturojumā.// *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums, 13 (1)*. Liepāja : LiePA, 2009, 179.- 185.lpp.
4. Bankava, Baiba. (2008) Grieķu un romiešu kultūra latviešu valodas eponīmijā.// *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti-1*. Sast. B. Bušmane. Rīga: LU aģentūra "LU Latviešu valodas institūts", 2008. 328.-335. lpp.
5. Bankava, Baiba. (2008) Eponimi italiani nella lingua lettone.// *Società Internazionale di Linguistica e Filologia Italiana IX Congresso Prospettive nello studio del lessico italiano*.- Firenze University Press, 2008, 601.- 607. lpp (un CD Rom). (tēzes un internetpublikācija pieejama tiešsaistē: <http://www.fupress.com/Archivio/pdf%5C2721.pdf> [skatīts 2010-03-23]).
6. *Eponīmu vārdnīca*. (2007) Sast. Baiba Bankava. Rīga : Madonas poligrāfists, 2007, 176 lpp.
7. Bankava, Baiba. (2007) Eponīmu interpretācijas jautājumi.// *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums, . 11. Starptautiskā zinātniskā konference*.- Liepāja, 2007, 7.- 13.lpp.
8. Bankava, Baiba. (2007) Itāļu eponīmi mūsdienu latviešu valodā.// *Onomastica Lettica. 3. laidiens*. Sast. Dzintra Hirša. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007, 160.- 171.lpp.
9. Bankava, Baiba. (2006) Internacionālie eponīmi latviešu valodā.// *Letonika pirmais kongress. Valodniecības raksti*.- Rīga, 2006, 80.- 88.lpp.
10. Bankava, Baiba. (2006) Canadian Eponyms in Common Use.// *Canada: Society and the Individual*.- Šiauliu universiteto leidykla, 2006, 43.- 49.lpp.
11. Bankava, Baiba. (2006) Les éponymes d'origine canadienne.// *5e conference balte des études canadiennes Mosaïque canadienne*.- Riga, 2006, p.11

Referāti:

1. Bankava, Baiba. (2010) *Eponīmika – aktualitāte latviešu valodniecībā*. XI Starptautiskais Baltistu kongress. LU un LU Latviešu valodas institūts. Rīga, 2010, IX
2. Bankava, Baiba, Bušs, Ojārs. (2010) *Eponīmi: termina traktējums un ieskats eponīmu veidošanās semantiskajos aspektos*. Akadēmiķa J. Endzelīna 137. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference. Rīga, LU Latviešu valodas institūts, 2010, II

3. Bankava, Baiba. (2008) *Ieskats eponīmu leksiski semantiskajā raksturojumā*. Vārds un tā pētīšanas aspekti 13. starptautiskā zinātniskā konference. Liepāja, 2008, XI
4. Bankava, Baiba. (2007) *Grieķu un romiešu kultūra latviešu valodas eponīmijā*. Letonika otrais kongress. Rīga, 2007 X
5. Bankava, Baiba. (2006) *Eponimi italiani nella lingua lettone*. Società Internazionale di Linguistica e Filologia Italiana IX Congresso Prospettive nello studio del lessico italiano.- Firenze, 2006, VI
6. Bankava, Baiba. (2006) *Les éponymes d'origine canadienne*. 5e conference balte des études canadiennes Mosaique canadienne.- Riga, 2006 X
7. Bankava, Baiba. (2006) *Eponīmu interpretācijas jautājumi*. Vārds un tā pētīšanas aspekti. 11. starptautiskā zinātniskā konference.- Liepāja, 2006, XI
8. Bankava Baiba. (2005) *Canadian Eponyms in Common Use*. Canada: Society and the Individual.- Šiauliu universiteto, 2005 X
9. Bankava, Baiba. (2005) *Internacionālie eponīmi latviešu valodā*. Letonika pirmais kongress 2005 X
10. Bankava, Baiba. (2005) *Itāļu eponīmi mūsdienu latviešu valodā*. Vārds un tā pētīšanas aspekti. 10 starptautiskā zinātniskā konference.- Liepāja, 2005 XII

LU Zinātniskajās konferencēs referēts par:

11. Bankava, Baiba. (2009) *Eponīmu izpētes atspoguļojums ārzemēs un Latvijā*. Romānistikas nodaļas sekcijā; 2009 II
12. Bankava, Baiba. (2008) *Angļu izcelsmes eponīmi latviešu valodā*, Lietišķās valodniecības sekcijā; 2008 II
13. Bankava, Baiba. (2007) *Antīkās pasaules atspoguļojums latviešu valodas eponīmikā*. Klasiskās filoloģijas sekcijā; 2007 II
14. Bankava, Baiba. (2006) *Franču valodas eponīmi latviešu valodā*. Romānistikas nodaļas sekcijā; 2006 II

Publikācijas par onomastikas tēmu

- *Itāliešu personvārdu atveide*. Sast. Bankava, Baiba. (2008) VVA, *Tilde* projektu konkursa *Citvalodu personvārdu atveides vārdnīca* ietvaros izstrādāta sadaļa. Pieejams tiešsaistē: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=2&r=1109&q> [skatīts 2010-09-27]) 2008 X
- Bankava, Baiba. (2007) *Jauns izdevums onomastiem*. Linguistica Lettica. - Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007. - 16.sēj., 261.-263.lpp.
- *Franču īpašvārdu atveide latviešu valodā. Francija/Beļģija/Šveice/Kanāda*. (2004) Sast. Baiba, Bankava. Rīga : Zinātne, 2004, 166 lpp.

PAPILDINĀJUMS ‘EPONĪMU VĀRDNĪCAS’ PIEMĒRU KORPUSAM

Eponīms	Skaidrojums	Antroponimiskā bāze
abazs	7,7 g smaga sudraba monēta Persijā; tās tika kaltas laika posmā no 1620. gada līdz 18. gs. vidum	Pēc Irānas šaha Abasa I saukts arī Abass Lielais (1571-1629) vārda
adamīti	Ķeceru sekta, kas piekopa askētismu, praktizēja nūdismu un noliedza laulību. Kustība aizsākās 2. gs. Ziemeļāfrikā. Neoadamīti darbojās 19. gs. Austroungārijas impērijā	Pēc bibliskā tēla Ādama vārda
Atkinsa diēta	Diēta, ko 20. gs. 70. gados izstrādājis amerikāņu kardiologs R. Atkins	Pēc amerikāņu ārsta Roberta Atkinsa (<i>Robert Atkins</i> , 1930-2003) uzvārda.
bakhijs	Antīkajā dzejā trīszilbju pēda, kur pirmā zilbe īsa, bet otrā un trešā gara	Pēc seno romiešu auglības dieva Bakha vārda
balboa	Panamas naudas vienība, ieviesta 1914. gadā	Nosaukta par godu spāņu jūrasbraucējam Balboa (<i>Vasco Núñez de Balboa</i> , 1475–1519)
barkašovieši	Krievu nacionālisti, organizācijas Krievijas nacionālā vienotība dalībnieki un atbalstītāji	Pēc kustības vadītāja Aleksandra Barkašova (dz.1953) uzvārda
bondiāde, bondiāna	Filmu kopa, kuru galvenais varonis ir slepenais aģents Džeimss Bonds. Pirmā no 20 komercpanākumiem vainagotajām filmām nākusi klajā 1962. gadā	Pēc britu rakstnieka, žurnālista, militārpersonas Jana Fleminga (<i>Ian Fleming</i> , 1908-1964) iztēles radītā literārā varoņa Džeimsa Bonda aģenta 007 tēla
bromēlija	Daudzgadīgs lakstaugs, izplatīts Amerikas tropu un subtropu apgabalos	Zviedru botāniķis K. fon Linnejs, to nosaucis par godu O. Bromeliusam (sk. bromelīns)
bromelīns	Ferments	Nosaukts zviedru botāniķa, humānista un ārsta O. Bromeliusa (<i>Olof Bromelius</i> , 1639–1705) uzvārdā
dariks	8,35 līdz 8,4 g smaga zelta monēta. Monētas aversā attēlots ceļos noņemts strēlnieks, bet reversā - gravējums. Vēlāk tāda paša noformējuma monētas kala no sudraba	Pēc Persijas ķēniņa Dārija I (ap 521.-486. g. p.m.ē.) vārda, kurš pirmais sāka kalt zelta monētas
faberžē	Smalki zelta un emaljās izstrādājumi, kādus 19. gs. b.-20. gs. sāk. darināja Pēterburgā, gk. galma vajadzībām	Pēc krievu zeltkaļa un juveliera Pētera Kārļa Faberžē (1846-1920) uzvārda
georgdors	6,05 g smaga zelta monēta Hannoverē (vācu val. <i>Georgdor</i>), kuru kala Anglijā, ar	Pēc Lielbritānijas un Īrijas karaļa Džordža Viljama Frederika III (<i>G.W. Frederick III</i> , 1738–1820)

	pārtraukumiem laika posmā no 1758.-1839. gadam	vārda
Gordija mezgls	Grūti atrisināma problēma. Pārcirst Gordija mezglu nozīmē radikālu rezultatīvu rīcību sarežģītā situācijā	Pēc sengrieķu mitoloģijas tēla, Frīģijas valdnieka Gordija vārda
Grindeļa medaļa	Apbalvojums, ko piešķir medicīnisko preparātu pētniecības un ražošanas firma "Grindex". Medaļa iedibināta 1995. gadā	Par godu pirmajam latviešu izcelsmes dabaszinātniekam, ķīmiķim, ārstam un farmaceitam D.H. Grindelim (1776-1836)
izabellīni	Zelta monēta, kuras reversā attēlota Armēnijas Izabella ar dievu Hetumu	Pēc 13. gs. (tag. Dienvidturcijas teritorijā) valdošās Armēnijas Izabellas, sauktas arī Zabel vārda (<i>Isabella d'Armenia</i> ; <i>Zabel</i> ap 1216-1252) vārda
jānītis	Divgadīgs vai daudzgadīgs kurvjziežu dzimtas lakstaugs; augam piemīt antiseptiska, pretiekaisuma, sāpes remdinoša iedarbība	Pēc latviešu personvārda Jānis
jurģi	23. aprīlis Jurģu diena. Lauksaimniecības gada beigas jauna saimnieciskā gada sākums. Ar šo dienu varēja uzsākt jaunas rentes vai laukstrādnieka saistības	Pēc latviešu personvārda Jurģis, kas aizgūts no grieķu val. <i>Georgios</i>
kangars	Antivaroņa tēls latviešu apziņā un literatūrā. Populārs kopš tautiskās atmodas laika 19.gs. otrajā pusē	Pēc A. Pumpura radītā literārā tēla (Kangars) eposā "Lāčplēsis" (1888)
karlsdors	Zelta monēta, kuru Bavārijas kūrfirsts Karls Alberts kala ap 1726. gadu pēc luidora parauga	Pēc Bavārijas kūrfirsta Karla Alberta (<i>Carl Albert</i> , 1726-1745) vārda
kaupēns	Leģendām apvīts noziedznieks, 20. gs. 20. gados laupīja un slepkavoja Zemgalē	Pēc noziedznieka Anša Kaupēna (1895-1927) uzvārda
kolons	Naudas vienība Kostarikā, jaunās banknotes izdotas 1997. gadā	Par godu ievērojamajam jūrasbraucējam un Jaunās pasaules atklājējam Kristoferam Kolumbam (spāņu val. <i>Cristóbal Colón</i> , 1451–1506)
kordoba	1912. gadā Nikaragvā izdota monēta. 1991. gadā aprītē laists jaunā kordoba	Par godu vienam no spāņu iekarotājiem (<i>Francisco Hernandez de Cordoba</i> , 1474?-1526), kurš nodibināja Nikaragvu
Kreicfelda-Jakoba slimība	Neirodeģeneratīva slimība, kuras rezultātā tiek bojātas cilvēka smadzeņu šūnas. Slimības simptomi aprakstīti 20. gs. 20. gadu sākumā.	Nosaukta vācu ārstu neirologu H. G. Kreicfelda (<i>Hans Gerhard Creutzfeldt</i> , 1885-1964) un A. M. Jakoba (<i>Alfons Maria Jacob</i> , 1882-1927) uzvārdā
krišnaīti	Starptautiskās Krišnas apziņas biedrības sekotāji. Biedrība	Pēc hinduisma dievības Krišna vārda

	dibināta 1966. gadā Ņujorkā ASV, tās garīgais skolotājs bija no Indijas izceļojušais sludinātājs Abhejs Sarans Bhaktivēdanta Svāmī Prabhupada (<i>Abhay Charan De Bhaktivedanta Swami Prabhupada</i> , 1896-1977)	
kubiks rubiks, Rubika kubs	Loģikas rotaļlieta kubs	Pēc ungāru skulptora, tēlnieka un arhitektūras profesora Ernē Rubika (<i>Ernő Rubik</i> dz.1944) vārda
lāčplēsis	Uzvedības stereotips latviešu apziņā un kultūrā, kas iemieso folklorizētu pozitīva varoņa tēlu	Pēc A. Pumpura radītā literārā varoņa tēla eposā "Lāčplēsis" (1888)
laime	Veiksme, izdošanās. Latviešu mitoloģijā simbolizē likteni, auglību, mājas pavardu	Latviešu folkloras mitoloģijas tēls Laima (Laime)
leakadīns	Pretvēža imunostimulātors. Preparāts ar šādu nosaukumu patentēts 1976. gadā bij. PSRS, 1988. gadā reģistrēts Latvijā	Organiskās sintēzes institūta direktors prof. I. Kalviņš nosaucis par piemiņu savai kundzei Leokādijai Kalviņai (1945-2005)
luizija	Alpu augs, kas izplatīts akmensdārzos	Pēc amerikāņu ceļotāja M. Luisa (<i>Meriwther Lewis</i> , 1774–1809) uzvārda
makdonalds	Pasaulē plašākais ātro restorānu tīkls, kuru izveidoja amerikānis Raimonds Alberts Kroks (<i>Albert Kroc</i> , 1902-1984). Pirmais Makdonalda restorāns atvērts 1955. gadā ASV <i>Des Plaines</i> pilsētā Ilinoisas štatā	A. Kroks ātrās apkalpošanas restorāna nosaukumu ideju aizguva Kalifornijā no brāļiem Makdonaldiem piederošās ātrās ēstuves un viņu vārdā arī to nosauca
maniheisms	Herēze, kas zemēs, kur tā bija izplatījusies, tika atzīta par reliģisku novirzi	Divupē dzimušā sludinātāja Mani (ap 216-276) sludināta mācība
marmelāde	Augļu ievārījums, konditorejas izstrādājums	Iespējams nosaukta portugāļu ceļotāja Marmalado (<i>Joao Marmalado</i> , 1450–1510)
mārpuķīte	Daudzgadīgs asteru (kurvjziežu) dzimtas lakstaugs ar baltiem vai sārtiem mēlziediem un dzelteniem stobrziediem	Pēc latviešu personvārda Māra
medūza	Zarndobumaiņu tipa hidrozoju un scifozozu klases, parasti peldoša, dzimumspējīga paaudze, kam raksturīgs recekļains kupolveida ķermenis.	Etimoloģiju sk. Medūzas skatiens
meitenerijs	Ķīmiskais elements (<i>Meitnerium</i> , simbols Mt, atomskaitlis 109). Atklāts 1982. gadā	Nosaukts par godu austriešu fiziķei Līzei Meitnerei (<i>Lise Meitner</i> , 1878–1968)
merkurijs	Ķīmiskais elements (<i>Mercurio</i> ,	Etimoloģiju sk. Merkurs

	simbols – Hg; atomskaitlis – 80). Saukts arī par dzīvsudrabu	
mnemotehnika	Iegaumēšanas paņēmieni, lai ātrāk un vienkāršāk iegaumētu informāciju	Nosaukts sengrieķu mitoloģijas atmiņas dievietes Mnēmosines vārdā
Nērona lāpa	Dzīvu cilvēku sadedzināšana augstu stabu galos; tas bija viens no veidiem kā sodīja kristiešus Romā Nērona valdīšanas laikā	Pēc Romas imperatora Nērona vārda (37-68)
orfiskā literatūra	Orfiskās himnas, poēmas par kosmogoniskiem un teogoniskiem tematiem; leģendārajam sengrieķu dziesminiekam Orfejam un viņa sekotājiem piedēvētie darbi	Pēc sengrieķu dziesminieka Orfeja vārda
pērkons	Negaiss, kura laikā no siltuma, kas izdalās zibens rezultātā, tuvējam gaisam strauji izplešoties un izraisot pērkona dārdus	Pēc latviešu mitoloģijas Pērkona dieva vārda, ar kuru saista auglību un vaislību
rainistika, rainoloģija	Literatūrzinātnes nozare, kas pētī Raiņa daiļradi.	Pēc latviešu dzejnieka, dramaturga, politiķa pseidonīma Rainis (īst.v. Jānis Pliekšāns, 1865-1929)
rišeljē	Rokdarbu tehnika, kad izšuj kontūras, bet lieko audumu no vidus izgriež. Radās 17. gs. Francijā un bija lielā cieņā Francijas karaļa Luija XIII galmā	Nosaukta kardināla Rišeljē (īst. v. <i>Armand Jean du Plessis</i> , 1585–1642) vārdā, jo viņš bieži valkājis šajā tehnikā izšūtus apģērbus
salhovs	Daiļslidošanā lēciens ar griezienu. K.E.J.U. Salhovs to izgudroja un izpildīja 1909. gadā	Pēc zviedru daiļslidotāja K.E.J.U. Salhova (<i>Karl Emil Julius Ulrich Salchow</i> , 1877-1949) uzvārda
sauskotīti	Reliģiska kustība, kas radās 19. gs. pirmajā pusē Anglijā. Kustības sekotāji ASV izveidoja tādas sektas kā "Kristiešu izraelīti" un "Dāvida nams"	Pēc kustības aizsācējas Džoannas Sauskotes (<i>Johanna Southcote</i> , 1750-1814) uzvārda
sīborgijs	Mākslīgs radioaktīvs elements (Seaborgium, simbols Sg, atomskaitlis – 106)	Pēc amerikāņu ķīmiķa G. T. Sīborga (<i>Glenn Theodore Seaborg</i> , 1912– 1999) uzvārda
stahanovietis	Darba pirmrindnieks bij. Padomju Savienībā. Ar A. Stahanovu padomju mitoloģijā tiek saistīta 20. gs. 30. gadu vidū radusies ražošanas novatoru iniciatīva strādāt vairāk un ražīgāk	Nosaukums pēc krievu ogļrača Alekseja Stahanova (1906-1977) uzvārda
terminālis	1. Elektroniskās skaitļošanas mašīnas gala iekārta operatīvai datu ievadei un izvadei no attāluma 2. Īpaši iekārtota, ar celtniem apgādāta teritorija (parasti kravas	Etimoloģiju sk. termins

	konteineru pārkraušanai ostās)	
tritons	Astains abinieks ar slaidu, garu ķermeni un saplacinātu asti	Etimoloģiju sk. tritons
vaidelotis	Priesteris, zintnieks. Seno latviešu dziesminieks	Senlatviešu mitoloģisks tēls. Viens no tēliem A. Pumpura eposā "Lāčplēsis" (1888)
valdieši, valdenci	Radikāla askētiska kustība, kuru ap 1170. gadu nodibināja franču tirgotājs no Lionas pilsētas P. Valdo	Pēc kustības dibinātāja Pjēra Valdo (?-1218.) uzvārda

Eponīms	Skaidrojums	Toponīmiskā bāze
afrikandīts	Minerāls, kas atklāts Kolas pussalā Krievijā	Pēc ciemata Afrikanda nosaukuma Murmanskas apgabalā
alamandīns	Granātu grupas minerāls, dārgakmens sarkanīgā, brūnā, kā arī melnā krāsā	Pēc Mazāzijas pilsētas Alabandas nosaukuma
argentīno, Argentīnas peso	Argentīnas naudas vienība	Pēc Argentīnas Republikas nosaukuma
balkanizācija	Politiski teritoriālu vienību deintegrācija, kas pāraug bruņotās sadursmēs starp etniskām kopienām	Jēdziens aktualizējies saistībā ar asiņainām etniskām sadursmēm Balkānos pēc Dienvidslāvijas sabrukuma 20. gs. 90. gados
božolē	Sauss sarkanais jaunās ražas neizturētais vīns	Pēc vīnkopības apgabala Francijā Ronas departamentā Božolē (<i>Beaujolais</i>) apgabalā
brilles	Ierīce redzes spēju palielināšanai - divas īpašā ietvarā iestiprinātas stikla lēcas; šādas formas acu aizsargs. Pirmās brilles izgatavotas no pusdārgakmeņa berila	Iespējams, pēc Dienvidindijas pilsētas Vēlūr (Bēlūr) nosaukuma
darmstadtis	Ķīmiskais elements (<i>Darmstadtium</i> , simbols – Ds, atomskaitlis – 110). Atklāts 1994. gadā	Pēc Darmštates pilsētas Vācijā nosaukuma, kur tas atklāts
džins	Stiprs alkoholisks dzēriens, ko iegūst no destilēta graudu spirta un kadiķogām	Iespējams, pēc vietvārda Ženēva (Genève) Šveicē
ibēre, iberiss	Dekoratīvs krustziežu dzimtas augs ar sīkiem dažādas krāsas ziediem.	Etimoloģiju sk. ibēri
ilvaīts	Rets minerāls, pirmo reizi aprakstīts 1811. gadā	Pēc Itālijai piederošās Elbas salas senā nosaukuma latīņu val. <i>Ilva</i>
kastaņetes	Sitamais mūzikas instruments - divi vai trīs savstarpēji savienoti koka vāciņi.	Etimoloģiju sk. kastaņa

leiputrija	Vieta, kur valda pārticība un pārbagātība	Etimoloģiju sk. liliputs
livonēzs	Sudraba monēta Vidzemē un Igaunijā 18. gadsimtā (lat. val. <i>moneta Livoesthonica</i>)	Pēc vietvārda Livonija
marsietis	Citplanētietis. 1963. gadā amerikāņu laikrakstā <i>Worlds of Tomorrow</i> tika publicēts īss stāsts <i>All We Marsmen</i> . 1964. gadā amerikāņu rakstnieks F. K. Diks (<i>Philip Kindred Dick</i>) publicēja zinātniskās fantastikas romānu ar nosaukumu <i>Martian Time-Slip</i>	Pēc planētas Marss nosaukuma (Etimoloģiju sk. Marss)
meka, Meka	Vieta, kur saskaņā ar leģendu dzimis Muhameds; islāma garīgais centrs; pārn. Vieta, uz kuru dodas ļoti daudz cilvēku; kādas nozares ģeogrāfiskais centrs	Pēc Mekas pilsētas nosaukuma Saūda Arābijā
misiņš	Vara un cinka sakausējums, kura sastāvdaļas ir jūtīgas pret koroziju	Pēc Mazāzijas ziemeļaustrumu pilsētas Mosinoikas nosaukuma
napa	Īpaši apstrādāta aitas vai kazas āda, ko var mazgāt	Pēc Napas (Napa) pilsētas Kalifornijā nosaukuma
Rigvir	Imūnstimulātors ar pretaudzēja aktivitāti. Emeritētās zinātnieces Ainas Mucenieces izstrādājums Rigvir (Rīgas vīruss) patentēts 2002. g., lai arī pētījumi aizsākušies 20. gadsimta 60. g.	Pēc Latvijas galvaspilsētas Rīgas nosaukuma
sari	Indiešu sieviešu zīda apģērbs, garš, taisns kokvilnas vai zīda auduma gabals, kura vienu galu divreiz aptin ap gurniem un nostiprina, bet otru pārmet pār plecu vai aptin ap galvu	Pēc Irānas pilsētas Sari nosaukuma
sedans	Vieglā automobiļa slēgtā virsbūve	Pēc Francijas pilsētas Sedānas (Sedan) nosaukuma
sionisms	19. gs. beigās radusies ideoloģija un sabiedriska kustība, kas par savu mērķi pasludināja ebreju nacionālās pašapziņas atdzimšanu	Pēc Siona kalna (Jeruzalemes tuvumā) nosaukuma
spa	Ārstniecisku procedūru komplekss, kuros tiek izmantots minerālūdens	Pēc Spa pilsētas nosaukuma Beļģijā
šalle	Plecu apņemamais lakats	Pēc Indijas pilsētas Šāliātas, kurā šādi lakati tika gatavoti
toskāniskais orderis	Etrusku un romiešu praktizēts doriskā ordera variants, viens no pieciem orderiem klasiskajā arhitektūrā	Pēc Itālijas apgabala Toskānas nosaukuma

<p>valdorfskola, Valdorfa skola (Šteinera, Šteinera-Valdorfa izglītība)</p>	<p>Īpašs izglītības iestādes tips. V. skolā pievērš uzmanību bērna individualitātes izkopšanai, sekmējot domāšanu (galva), jūtu (sirds) un praktisko iemaņu (rokas) attīstību. 1919. g. austriešu filozofs, zinātnieks un mākslinieks Rūdolfs Šteiners (Rudolf Steiner 1869.-1925.) nolasīja lekcijas antropozofijā Waldorf-Astoria cigarešu fabrikas strādniekiem, pēc tām Fabrikas direktors Emīls Molts (Molt) lūdza Šteineru izveidot skolu strādnieku bērniem un kļūt par tās vadītāju</p>	<p>Pēc Valdorfas ciematiņa nosaukuma netālu no Štutgartes Vācijā</p>
---	---	--

Pielikums Nr. 2

EPONĪMI D. MENDEĻEJEVA ĶĪMISKO ELEMENTU PERIODISKAJĀ TABULĀ

Kad slavenajam krievu zinātniekam Dmitrijam Mendelejevam (1834.-1907.) apritēja 35 gadi, viņš jau bija atklājis vienu no ķīmisko elementu pamatlīkumiem par to periodiskumu un atomu masu. 1869. gadā D. Mendelejevs izveidoja ķīmisko elementu periodisko sistēmu, tajā bija iekļauti tikai 63 ķīmiskie elementi, taču viņš jau paredzēja vairāku vēl līdz tam laikam neatklātu elementu esamību. Šie elementi laika gaitā aizpildīja D. Mendelejeva tabulā atstātos brīvos laukumus.

Ķīmisko elementu periodiskajā sistēmā pirmās vietas ieņēma ūdeņradis un hēlijs, bet pagaidām pēdējā, 118. vietā, 1999. gadā atklātais elements ununoktijs (simbols Uuo). Nav paredzams, cik vēl jauni elementi tiks atklāti un kā tos nosauks, taču pašlaik elementiem ar atomskaitļiem 112 (*ununbio*), 113 (*ununtrio*), 114 (*ununquadio*), 115 (*ununpentio*), 116 (*ununhexio*), 117 (*ununseptio*) un 118 (*ununoctio*) doti pagaidu nosaukumi, kuri veidoti no latīņu valodas skaitļa vārdiem.

Katram jaunatklātajam vai mākslīgi izveidotajam ķīmiskajam elementam ir savs nosaukums, kas tiek apstiprināts Starptautiskajā Teorētiskās un lietišķās ķīmijas savienībā (*International Union of Pure and Applied Chemistry - IUPAC*). Nosaukumam ir jāatbilst noteiktiem kritērijiem - lai no tā var veidot simbolu, kurš vēl nav dots citam elementam un lai nosaukums būtu viegli saprotams, izrunājams un uzrakstāms.

Ķīmisko elementu periodiskajā tabulā iemūžināti visā pasaulē slaveni zinātnieku vārdi, piemēram, Einšteins, Fermijs, Kirī, Bors, Rezerfords u.c., tāpat elementu nosaukumos iekļauti daudzi toponīmi, galvenokārt pilsētas, valstis, kontinenti, kur elements ticis atklāts. No pašreiz zināmajiem 118 periodiskās tabulas ķīmiskajiem elementiem 27 veidoti no antroponīmiem, bet 24 elementi no toponīmiem.

- Ķīmiskie elementi, kas veidoti uz **antroponīmiskas bāzes**:

Atomskaitlis	Nosaukums	Simbols
22	titāns	Ti
23	vanādijs	V
27	kobalts	Co
41	niobijs	Nb
46	pallādijs	Pd
48	kadmijs	Cd

58	cērijs	Ce
61	prometijs	Pm
62	samārijs	Sm
64	gadolīnijs	Gd
73	tantals	Ta
77	irīdijs	Ir
90	torijs	Th
92	urāns	U
93	neptūnijs	Np
94	plutonijs	Pu
96	kirijs	Cm
99	einšteinījs	Es
100	fermijs	Fm
101	mendeļevījs	Md
102	nobēlijs	No
103	laurensijs	Lr
104	rezerfordijs	Rf
106	sīborgijs	Sg
107	borijs	Bh
109	meitnerijs	Mt
111	rentgeniūms	Rg

Tabulā atspoguļoto elementu nosaukumu pamatā nosacīti ir izdalāmas divas grupas. Pirmajā iekļaujami eponīmi, kuri veidoti no kāda mitoloģiska tēla vārda un otrajā - eponīmi, kuri veidoti no antroponīma. Pie tam, no antroponīmiem (personām), kuras pēc profesijas gandrīz visas (izņemot vienu) ir fiziķi vai ķīmiķi.

Mitoloģisko tēlu vārdi ķīmisko elementu nosaukumos

Pie šīs grupas ir pieskaitāmi tādi ķīmiskie elementi kā titāns, vanādijs, kobalts, niobijs, kadmījs, cērijs, torijs, neptūnijs, pallādijs, plutonijs, prometijs, tantals, irīdijs un urānijs, jo tie visi ir atveidoti no mitoloģisko tēlu nosaukumiem vai mitoloģiska tēla vārdā nosauktas planētas.

Piemēram, Mendeļejeva ķīmisko elementu periodiskās sistēmas 46. elementu sauc par **pallādiju**. 1803. gadā Viljams Haid Volastons (*W.H. Wollaston*) atklāja pallādiju un rodiju, bet gadu iepriekš vācu astronoms Olbers Saules sistēmā atklāja jaunu asteroīdu un to nosauca par godu sengrieķu dievietei Atēnai Pallādai par Pallādu. Lai iemūžinātu astronomisko atklājumu, V. H. Volastons pirmajam atklātajam elementam deva nosaukumu pallādijs. Līdzīgi radusies etimoloģija eponīmam **urāns**. 1781. gadā septītā pēc attāluma no Saules planēta tika nosaukta mitoloģiskā tēla Urāna, kas ir Debesu dievs, Gaias vīrs un dēls, kā arī titānu tēvs, vārdā, bet 1789. gadā vācu ķīmiķa Martina Heinriha Klaprota atklāto ķīmisko

elementu urānu nodēvēja nesen atklātās planētas Urāna vārdā. Arī 1940. gadā atklātais ķīmiskais elements **plutonijs** nodēvēts pēc 1930. gadā atklātās pundurplanētas Plutona nosaukuma, kas nes sengrieķu pazemes dieva Plutona vārdu.

Sengrieķu dievu vārdi atspoguļoti vēl trijos ķīmisko elementu nosaukumos. Elements **titāns** - pēc debesu dieva Urāna un zemes dievietes Gaias divpadsmit bērniem titāniem. Viena no titāniem, Prometeja, vārds dots ķīmiskajam elementam ar atomskaitli 61 - **prometijam**. Elements **irīdijs** sāļu daudzkrāsainības dēļ nosaukts pēc varavīksnes dievības un dievu sūtnes Irīdas vārda. Sengrieķu mitoloģijā dievietes Eiropas brālis ir leģendārais Tēbu pilsētas dibinātājs Kadms, viņa vārdā nodēvēts ķīmiskais elements **kadmijs**.

Ķīmisko elementu tabulā bez sengrieķu mitoloģiskajiem tēliem ir iekļauti arī senskandināvu, ģermāņu un seno romiešu mitoloģiskie personāži. Senskandināvu auglības, mīlestības un izklaides dievietes Vanadisas vārdā nosaukts elements **vanādijs**, bet kara un pērkona dieva Tora vārdā – **torijs**. Ģermāņu leģendās minētā ļaunā rūķa Kobolda, kas mitis kalnos un raktuvēs, kaitēdams raktuvju strādniekiem, vārds dots ķīmiskajam elementam **kobaltam**. Pēc seno romiešu auglības un zemkopības dievietes Cereras vārda nosaukts **cērijs**, bet elements **neptūnijs** - pēc vienas no Saules sistēmas planētām Neptūna, kas savukārt nosaukta seno romiešu mitoloģiskā tēla jūras dieva vārdā.

Saistoša ir eponīmu **tantals** un **niobijs** etimoloģija. 1801. gadā angļu pētnieks Čārlzs Hečets no Amerikas Kolumbijas apgabala atsūtītajā minerālī atklāja jaunu elementu, kuru viņš nodēvēja par kolumbiju, bet minerāli par kolumbītu, tādējādi norādīdams uz minerāla un elementa izcelsmi. 1802. gadā zviedru ķīmiķis Anderss Gustavs Ekebergs kolumbītā atklāja vēl vienu jaunu elementu, kurš tika nosaukts par tantalu pēc sengrieķu mitoloģijas tēla Tantala vārda - tāpat kā mūždien aizplūstošais ūdens un izzūdošie augļi nedevās rokā Tantalam, tā metāls tantals bija neaizsniedzams dažādiem reaģentiem.

Savukārt 1844. gadā vācu ķīmiķis Henrihs Roze kolumbītā atklāja elementu, kuru nodēvēja par niobiju pēc sengrieķu mitoloģijas Tantala meitas Niobes vārda, nezinādams, ka tas jau bija Č. Hečeta atklātais elements kolumbīts. Tā angļu un amerikāņu pētnieki elementu ar atomskaitli 41 turpināja saukt par kolumbītu, kaut arī pārējās valstīs ieviesās nosaukuma niobijs lietojums. Tikai 1950. gadā tika pieņemts lēmums, ka par niobiju sauc ķīmisko elementu, bet par kolumbītu – minerāli.

Antroponīmi ķīmisko elementu nosaukumos

Pirmais zinātnieks, kura vārdā tika nodēvēts ķīmiskais elements, bija somu ķīmiķis Johans Gadolīns (*J. Gadolin*). Elementam nosaukums **gadolīnijs** piešķirts 1880. gadā.

Par nozīmīgu ieguldījumu zinātnē M. Skladovskas-Kirī un Pjēra Kirī (*Curie*) uzvārdi iemūžināti elementā ar atomskaitli 96, t.i., **kirījs**. Līdzīgi ķīmiskais elements **einšteinijs** nosaukts par godu relativitātes teorijas pamatlicējam, fiziķim Albertam Einšteinam (*A. Einstein*). **Fermijs** - elements nr. 100 nosaukts par godu itāliešu izcelsmes amerikāņu fiziķim, Nobela prēmijas laureātam Enriko Fermi (*E. Fermi*). Elementārdaļiņu, kuras spins ir pusvesels skaitlis ($1/2$, $3/2$ u.tml.) sauc par **fermioniem**.

1955. gadā Kalifornijas universitātes laboratorijā tika atklāts 101. elements - **mendelevijs**, kuru veltīja ķīmisko elementu periodiskās tabulas izveidotājam D. Mendeļevjam. Mendeļejeva uzvārdā nosaukts arī krāteris, kas atrodas uz Mēness. Nobela prēmijas iedibinātājam un dinamīta izgudrotājam zviedram Alfredam Nobelam (*A. Nobel*) par godu nosaukts elements ar atomskaitli 102 - **nobelijs**, jo to atklāja Nobela institūtā 1958. gadā.

Periodiskās tabulas 104. elementa **rezerfordijs** etimoloģija ir sarežģīta. Tas pirmo reizi sintezēts 1964. gadā Dubnā (Krievijā). Padomju zinātnieki to nodēvēja par kurčatoviju. 1969. gadā Kalifornijas universitātē Bērklijā šis pats elements, lietojot citu metodi, tika atklāts otru reizi un nosaukts par rezerfordiju, pēc angļu fiziķa Nobela prēmijas laureāta (1908) lorda Ernesta Rezerforda (*E. Rutherford*) uzvārda. Nosaukuma pretrunu atrisināja vienojoties, ka elementam ar atomskaitli 104 atstāja nosaukumu rezerfordijs, bet Dubnas kodolfiziku veikumu iemūžināja cita elementa – dubnija nosaukumā ar atomskaitli 105.

Bez ķīmiķes M. Skladovskas-Kirī vēl ir viena sieviete, kuras vārds iemūžināts ķīmisko elementu periodiskajā tabulā. Tā ir Līza Meitnere (*L. Meitner*). **Meitnerijs** pirmo reizi sintetizēts 1982. gadā, to veica vācu pētnieku grupa Vācijas pilsētā Darmštatē. Tādējādi elements ar atomskaitli 109 tika nodēvēts par godu austriešu izcelsmes zviedru fiziķei un matemātiķei Līzai Meitneri. 1997. gadā šis nosaukums tika oficiāli apstiprināts Starptautiskajā Teorētiskās un lietišķās ķīmijas savienībā.

Darmštatē pirmo reizi tika radīts arī elements ar atomskaitli 111. Jaunatklātā elementa pagaidu nosaukums bija atveidots no latīņu val. *unununio*, bet kopš 2004. gada Starptautiskajā Teorētiskās un lietišķās ķīmijas savienībā tika pieņemts lēmums, ka turpmāk elementa pastāvīgais nosaukums ir **rentgenijs**, par godu vācu fiziķim, Nobela prēmijas laureātam Vilhelmam Konrādam Rentgenam (*W.C. Röntgen*).

Lantanoīdu grupas ķīmiskais elements **samārijs** atomskaitlis 62, spektroskopiski atklāts 1853. gadā. To izdarīja Šveices ķīmiķis Žans Šarls Galisārs de Mariņaks, bet 1879. gadā franču ķīmiķis Pols Emīls Lekoks de Buabodrāns to izolēja no minerāla samarskīta un elementu nosauca par samāriju par godu krievu kalnu inženierim un pulkvedim Vasilijam Samarskim-Bihovecam. Tas ir vienīgais ķīmiskais elements, kas D. Mendeļejeva periodiskajā tabulā nav nosaukts kāda ķīmiķa vai fiziķa vārdā.

Kurioza ir 106. elementa etimoloģija, kas ķīmisko elementu tabulā nosaukts par **sīborgiju**. Šo elementu gandrīz vienlaicīgi izstrādāja divās dažādās laboratorijās. 1974. gada jūnijā padomju zinātnieki akadēmiķa Georgija Flerova vadībā Dubnas kodolpētniecības institūtā Krievijā un 1974. gada septembrī ASV zinātnieku grupa ar Albertu Giorso priekšgalā Laurensa radiācijas laboratorijā Bērklīja universitātē. Tā kā amerikāņu veikums tika atzīts par pirmo, tad viņu priekšlikums bija nosaukt 106. elementu par godu amerikāņu ķīmiķim Gelenam Teodoram Sīborgam (*G.T. Seaborg*). Šī izvēle bija pretrunīga, jo G.T. Sīborgs vēl bija dzīvs. 1992. gadā starptautiski tika nolemts, ka abu nāciju pētnieku grupu 106. elementa atklājums ir ‘‘jādala līdzīgās daļās’’, tāpēc bija jāmaina nosaukums. Starptautiskajā Teorētiskās un lietišķās ķīmijas savienībā tika pieņemts lēmums šo elementu īslaicīgi dēvēt latīņu valodā par Unnilhexium (simbols Unh). 1994. gadā tā pati komisija rekomendēja 106. elementam piešķirt rezerfordija nosaukumu un vienlaicīgi pieņēma likumu, kurš paredzēja, ka neviens atklātais elements nevar būt nosaukts par godu kādai personai, kas vēl ir dzīva. 1997. gadā tika panākts kompromiss: elements ar atomskaitli 104 tika nosaukts par rezerfordiju, bet 106. elements starptautiski tika atzīts par sīborgiju. G. T. Sīborgs nomira 1999. gadā.

1981. gadā Darmštatē vācu zinātnieku atklātais ķīmiskais elements ar atomskaitli 107 tika nosaukts latīniski par *unnilseptium* (Uns), bet Amerikas ķīmiķu savienības priekšlikums bija nodēvēt to par nilsboriju ar simbolu (Ns). Taču 1997. gada Starptautiskās Teorētiskās un lietišķās ķīmijas savienības kopsapulcē Ženēvā ratificēja nosaukumu **borijs** (simbols Bh) par godu dāņu fiziķim, Nobela prēmijas laureātam Nīlam Boram (*N. Bohr*).

Amerikāņu fiziķa Nobela prēmijas laureāta Ernesta Orlando Laurensa (E.O. Lawrence) vārdā nosaukts ķīmiskais elements **laurensijs** ar atomskaitli 103. Amerikāņu zinātnieki šim nosaukumam piedāvāja lietot simbolu Lw, taču 1997. gada Starptautiskās Teorētiskās un lietišķās ķīmijas savienības kopsapulcē Ženēvā tika pieņemts lietot simbolu Lr.

Lai pieminētu amerikāņu ģeoķīmiķa Franka Viglvorta Klārka (*F.W. Clarke*) devumu, viņa uzvārdā nosaukta elementa ķīmiskā konstante, t.i., **klarks**, kas raksturo tā izplatību Zemes garozā vai citās lielās ģeoķīmiskās sistēmās.

- Ķīmiskie elementi, kas veidoti uz **toponīmiskas bāzes**:

Atomskaitlis	Nosaukums	Simbols
21	skandijs	Sc
29	varš	Cu
31	gallijs	Ga
32	ģermānijs	Ge
38	stroncijs	Sr
39	itrijs	Y
44	rutēnijs	Ru
49	indijs	In
63	eiropijs	Eu
65	terbijs	Tb
67	holmijijs	Ho
68	erbijs	Er
69	tūlijs	Tm
70	iterbijs	Yb
71	lutēcijs	Lu
72	hafnijs	Hf
75	rēnijs	Re
84	polonijs	Po
87	francijs	Fr
95	amerīcijs	Am
97	berklijs	Bk
98	kalifornijs	Cf
105	dubnijs	Db
110	darmstadtijijs	Ds

Kā redzams tabulā, ķīmiskos elementus/eponīmus galvenokārt var iedalīt divās grupās: makrotoponīmos un oikonīmos.

- **Makrotoponīmi (kontinenti, valstis, pavalstis)**

Ķīmiskie elementi **amerīcijs** un **eiropijs** ir nosaukti pēc Amerikas un Eiropas kontinentiem. Jāpiebilst, ka Amerikas kontinents savukārt nosaukts par godu Florences astronomam un jūrasbraucējam Amerigo Vespuči (*A. Vespucci*).

D. Mendelejeva periodiskās tabulas elementi **ģermānijs**, **francijs** un **kalifornijs** ir nosaukti atbilstoši Vācijas, Francijas un Kalifornijas (pavalsts) valstu nosaukumos, bet **skandijs** pēc nosaukuma Skandināvija.

Mānīga ir elementa ar 49 atomskaitli/eponīma **indijs** etimoloģija, jo tas nav nosaukts pēc tā atklāšanas vietas (Indijas), bet pēc spektra līnijas indigo (tumši zilās) krāsas nosaukuma. Kas attiecas uz eponīmu indigo; šis organiskais krāsotājs ievests Eiropā no Indijas, kur to ieguva no tropiska krūma.

Bez reāli eksistējošiem toponīmiem ķīmiskajā tabulā sastopams arī iztēles radītas, dzīvē neesošas vietas vārdā nosaukts elements. Senās Grieķijas ģeogrāfi uzskatīja, ka zemes vienā no tālākajiem punktiem atrodas leģendāra zeme Tūle (*Thule*). Par godu šai vietai 1879. gadā atklātajam elementam dots **tūlija** nosaukums.

Periodiskās tabulas elementi polonijs, gallijs, rutēnijs, lutēcijs, hafnijs, holmijs ir toponīmi, kurus mūsdienu ģeogrāfiskajās kartēs vairs nelieto. Tikai vecajos atlantos, kur pilsētu un valstu nosaukumos saglabājusies atveide no latīņu valodas, var konstatēt, ka **polonijs**, piemēram, atbilst pašreizējās Polijas (*Polonia*) nosaukumam. 1898. gadā slavenā ķīmiķe un fiziķe Marija Skladovska-Kirī kopā ar dzīvesbiedru francūzi Pjēru Kirī atklāja šo radioaktīvo elementu un tam deva nosaukumu polonijs, jo M. Skladovskas-Kirī dzimtene bija Polija.

Francijas latīniskais nosaukums bija Gallija (lat.val. *Gallia*), tāpēc, kad franču ķīmiķis Pols Emīls Fransuā Lekoks de Buabodrāns 1875. gadā atklāja elementu **galliju**, viņš to nosauca tēvzemes vārdā. Šī elementa esamību jau bija paredzējis Mendelejevs. Elementa gallija etimoloģija, iespējams, saistāma ar vēl kādu interesantu faktu. Latīņu valodā gallus nozīmē ‘gailis’, atklājēja uzvārda daļā arī ir franču valodas vārds *le coq* ‘gailis’, tāpēc nav izslēgts fakts, ka Lekoks de Buabodrāns, izmantojot šo vārdu spēli, eponīmā vēlējies iemūžināt savu uzvārdu.

Savukārt Rutēnija (*Ruthenia*) ir Krievijas latīniskais nosaukums, to Kazaņas universitātes profesors Karls Klaus ir devis 1844. gadā atklātajam ķīmiskajam elementam **rutēnijam**.

- Oikonīmi (pilsētas, ciemi utt.)

Mūsdienu Francijas galvaspilsētas Parīzes senais nosaukums bija Lutēcija (*Lutetia*), jo vēsturiski pilsēta veidojusies no populācijas, kas apdzīvoja nelielo Lutēcijas salu pašreizējās Parīzes centrā. Franču ķīmiķis Žoržs Urbēns 1907. gadā atklāja jaunu elementu un tam deva seno Parīzes nosaukumu – **lutēcijs**. Divus mēnešus pēc Žorža Urbēna atklājuma šo pašu elementu atklāja vācu zinātnieks Auers fon Velsbahs, kurš savukārt to nosauca mītiskās Etiopijas valdnieces Kasiopes vārdā par **kasiopiju**. Tāpēc dažu vācu zinātnieku darbos ilgu gadus elements ar atomskaitli 71 bija nevis lutēcijs, bet kasiopijs.

Arī zviedru ķīmiķis Pērs Teodors Klēve, 1879. gadā atklādams elementu, to nosaucis pēc Zviedrijas galvaspilsētas Stokholmas vēsturiskā nosaukuma Holmija (latīņu val. *Holmia*) par **holmiju**. Līdzīgi 1923. gadā atklātais elements **hafnijs** ir nosaukts pēc Dānijas galvaspilsētas Kopenhāgenas latīniskā nosaukuma Hafnija (latīņu val. *Hafnia*).

Sastopami arī tādi elementu nosaukumi, kuri nav burtiski atveidoti no kāda ģeogrāfiska apzīmējuma, bet gan pastarpināti, ar minerālu nosaukumu palīdzību, kuros elementi atrasti,

piemēram, Skotijā netālu no Stronciānas ciema, kur atradās svina raktuvēs, 1764. gadā tika atklāts zaļganas krāsas minerāls, kuru nosauca par stroncianītu. Vēlāk šajā minerālī trīs valstu (Krievijas, Anglijas un Vācijas) pētnieki neatkarīgi viens no otra atrada elementu, kurš 1790. gadā tika nodēvēts par **stronciju**.

D. Mendeļejeva ķīmisko elementu periodiskajā tabulā sastopama arī ‘‘eponīmu grupa/kopa’’. Elementu iterbijs, itrijs, terbijs un erbijs izcelsme saistāma ar pilsētiņas Iterbijas nosaukumu, kas atrodas uz vienas no Stokholmas arhipelāga salām Zviedrijā.

Zviedru armijas leitnants un mineraloģijas cienītājs Karls Arenius atrada minerāli, kurā vēlāk tika atklāti septiņi jauni ķīmiskie elementi. Pirmais šī minerāla pētnieks bija somu ķīmiķis Johans Gadolīns, kurš viņa atklāto elementu nosauca par **itriju**, bet minerālu nolēma pārdēvēt par gadolīniju. Zviedru ķīmiķis Karls Mozanders 1843. gadā no gadolīnija izdalīja vēl divus jaunus elementus - **terbiju** un **erbiju**, savukārt 1879. gadā tika izdalīti vēl trīs elementi: **iterbijs** (pilns toponīma Iterbija nosaukums), tūlijs un skandijs (šo abu elementu esamību jau bija paredzējis Mendeļejevs). Tādējādi zinātnē ir īstenojies rets gadījums, kad no viena toponīma, t.i., nelielas pilsētiņas Iterbijas ir atveidoti četri ķīmisko elementu nosaukumi.

Krievijas viens no galvenajiem kodolpētniecības institūtiem atrodas Dubnā, tāpēc ķīmiskajam elementam ar atomskaitli 105 piešķirts **dubnija** nosaukums, savukārt ASV nozīmīgs kodolpētījumu centrs ir Kalifornijas universitāte Bērklijas pilsētā. 1949. gadā šajā centrā tika iegūts elements ar atomskaitli 97, kuru nodēvēja par **berkliju**.

Elements **darmstadtis** ar atomskaitli 110 ir atklāts 1994. gadā Darmštates pilsētā Vācijā, tāpēc tas nosaukts šīs pilsētas vārdā. Interesanti, ka pirms šī nosaukuma oficiālās apstiprināšanas 2003. gadā zinātniekiem bijusi doma elementam dot nosaukumu policijs, jo 110 ir vācu policijas telefona numurs.

Elementa ar atomskaitli 75 - **rēnija** etimoloģijas pamatā ir hidronīma Reina latīniskā forma (*Rhenus*).

Elements ar atomskaitli 29 ir **varš**. Tā simbols ir Cu, no latīņu valodas *cuprium*. Eponīma etimoloģija tiek saistīta ar Kipras salu (latīņu val. *Cyprium*), kurā sastopamas vara raktuves.

Par vārda ķīmija izcelsmi nav precīzu ziņu, taču autori (Введенская, Колесников, 1995) min, ka, iespējams, tā izcelsme saistāma ar Ēģiptes seno nosaukumu Hemija (*hem* vai *hame* ‘meln’ un nozīmē ‘‘mācība par melno zemi’’ vai ‘‘Ēģiptes mācība’’).

Pielikums Nr. 3

EPOŅĪMI STARPTAUTISKAJĀ MĒRVĪENĪBU SISTĒMĀ UN ATVASINĀTO MĒRVĪENĪBU NOSAUKUMOS

SI jeb **Starptautiskā mērvienību sistēma** (franču val. *Système International d'Unités*) ir izplatītākā mērvienību sistēma. Tā tika izveidota no MKS sistēmas (metrs-kilograms-sekunde), nevis no vecākās CGS (centimetrs-grams-sekunde) sistēmas. Starptautiskās vienību sistēmas aizsākums saistās ar Lielās franču revolūcijas laiku 18. gadsimta beigās, kad pēc monarhijas krišanas karaļa varu nomainīja Nacionālā sapulce. Drīz pēc tam jaunās varas izveidotā Francijas akadēmija nolēma daudzo un katrā provincē dažādo garuma, svara un tilpuma mēru vietā ieviest tagad tik pierastos decimālos mērus, sākot ar attāluma jeb garuma mēru metru. Laikam ritot, franču zinātnieku ieviestajai mēru sistēmai viena pēc otras pievienojās citas valstis. Tika noslēgtas starptautiskās vienošanās, un 1875. gadā izveidoja Ģenerālo mēru un svaru palātu. Tās rīkotie kongresi joprojām ir noteicošais likumdevējs metroloģijā - zinātnē, kuras viens no uzdevumiem ir noteikt, kā mērīt fizikālos lielumus. Šī palāta rekomendē fizikālo lielumu vienības, to etalonu izgatavošanu un lietošanu. Arī Latvijas Republikā lieto Ģenerālajā mēru un svaru konferencē pieņemto Starptautisko mērvienību sistēmu. Ārpussistēmas mērvienībām, t.i., tām, kuras nav ietvertas Starptautiskajā mērvienību sistēmā jābūt tieši saistītām ar Starptautisko mērvienību sistēmu.

Ne visas mērvienības ir eponīmi, piemēram, stunda, versts, puds, pinte, galons u.c., kas pastāv kopš seniem laikiem nav eponīmi, taču vienlīdz ir arī vēsturiskās mērvienības, piemēram, **birkavs** ir masas mērvienība (10 pudi jeb 163,8 kg), kas nosaukta pēc Birkas salas Mēlarena ezerā Zviedrijā.

Līdz ar katru jaunu atklājumu aktualizējas jautājums par šīs vienības denomināciju. Zinātnei sperot lielus soļus, par ierastu parādību kļūst atklājēja uzvārda došana jaunā elementa nosaukuma pamatā, piemēram, ampērs, vats, volts, džouls, hercs, kulons, paskāls, rentgens, ņūtons u.c.

SI pamatmērvienības

Nosaukums	Simbols	Īpašība
kilograms	kg	masa
sekunde	s	laiks
metrs	m	garums

mols	mol	vielas daudzums
kandela	cd	gaismas intensitāte
ampērs	A	strāva
kelvins	K	temperatūra

Šajā tabulā starp septiņām SI pamatmērvienībām ir iekļauti divi eponīmi - **ampērs** un **kelvins**. Ampērs ir elektriskās strāvas stipruma mērvienība, tā 1948. gadā nosaukta franču fiziķa un matemātiķa Andrē Marijas Ampēra (*A.M. Ampère*) uzvārdā, atzīmējot viņa nopelnus elektrības un magnētisma izpētē. Savukārt eponīms **kelvins** ir termodinamiskās temperatūras mērvienība, kas nosaukta skotu fiziķa Viljama Tomsona (*W. Thomsson*) vārdā, kuram par zinātniskiem nopelniem 1892. gadā piešķīra 1. barona Kelvina (*Kelvin*) titulu. Līdz 1968. gadam kelvinu oficiāli sauca par Kelvina grādu.

SI atvasinātās mērvienības

Savienojot vairākas pamatmērvienības, var mērīt citas īpašības. Dažām šādām mērvienībām ir īpaši nosaukumi.

Nosaukums	Simbols	Īpašība
hercs	Hz	frekvence
ņūtons	N	spēks
džouls	J	enerģija
vats	W	jauda
paskāls	Pa	spiediens, spriegums (mehānikā)
lūmens	lm	gaismas plūsma
lukss	lx	apgaismojums
kulons	C	elektriskais lādiņš
volts	V	spriegums
oms	Ω	elektriskā pretestība
farads	F	kapacitāte
vēbers	Wb	magnētiskā plūsma
tesla	T	magnētiskās plūsmas blīvums
henrijs	H	induktivitāte
sīmenss	S	vadāmība
bekerels	Bq	radioaktivitāte (sabrukšanas laika vienībā)
grejs	Gy	jonizējošās radiācijas absorbēšanas doza
zīverts	Sv	jonizējošās radiācijas ekvivalentā doza

Celsija grāds	°C	termodinamiskā temperatūra
molaritāte	<i>M</i>	koncentrācija

Tabulā 20 atvasinātās mērvienības (izņemot lūmens, lukss un molaritāte) ir eponīmi. Piemēram, eponīms **hercs**, periodisko svārstību frekvences mērvienība, nosaukta pēc vācu fiziķa, Nobela prēmijas laureāta Heinriha Rūdolfa Herca (*H.R. Hertz*) uzvārda. Spēka mērvienība ir **ņūtons** pēc angļu fiziķa, astronoma, matemātiķa un filozofa Izaka Ņūtona (*I. Newton*) uzvārda. Par godu angļu fiziķim Džeimsam Preskotam Džoulam (*J.P. Joule*) nosaukta enerģijas, darba un siltuma daudzuma mērvienība - **džouls**. Eponīms **vats** ir elektriskās jaudas mērvienība, nodēvēta skotu izgudrotāja un inženiera Džeimsa Vata (*J. Watt*) uzvārdā. Savukārt franču matemātiķa un fiziķa Blēza Paskāla (*B. Pascal*) vārds iemūžināts spiediena un mehāniskā sprieguma mērvienībā – **paskāls**. Ne mazāk slavenā franču oficiera fiziķa un inženiera Šarla Ogistēna de Kulomba (*Ch. A. de Coulomb*) vārdā nosaukta elektrības daudzuma mērvienība – **kulons**. Elektriskās strāvas spriegumu mēra **voltos**, eponīms nosaukts par godu itāļu fiziķim Alesandro Voltam (*A. Volta*). **Oms** ir elektriskās pretestības mērvienība nosaukta par godu vācu fiziķim Georgam Simonam Omam (*G. S. Ohm*). Eponīms **farads** elektriskās kapacitātes mērvienība, nosaukta par godu angļu ķīmiķim un fiziķim Maiklam Faradejam (*M. Faraday*). Magnētiskās indukcijas plūsmas mērvienība **vēbers** nodēvēta pēc vācu fiziķa Vilhelma Eduarda Vēbera (*W. E. Weber*) uzvārda. Par godu Horvātijā dzimušajam amerikāņu izgudrotājam Nikolā Teslam (*N. Tesla*) nosaukta magnētiskās indukcijas mērvienība – **tesla**, savkārt induktivitātes un mijinduktivitātes mērvienība ir **henrijs**, pēc amerikāņu fiziķa Džozefa Henrija (*J. Henry*) uzvārda. Elektrovadītspējas mērvienība ir **sīmenss**, pēc vācu inženiera elektrotehniķa un uzņēmēja Ernsta Vernerā fon Sīmensa (*E. V. von Siemens*) uzvārda. Franču fiziķa un Nobela prēmijas laureāta Antuāna Anrī Bekerela (*A.H. Becquerel*) uzvārdā nodēvēta radioaktīvā starojuma avota aktivitātes mērvienība - **bekerels**. Par **greju** sauc jonizējošā starojuma absorbētās dozas mērvienību. Tā nosaukta par godu angļu fiziķim Luisam Haroldam Grejam (*L. H. Gray*). Eponīms **zīverts** ir jonizējošā starojuma ekvivalentās dozas mērvienība, kas nosaukta pēc zviedru ārsta Rolfā Maksimiliāna Zīverta (*R. M. Sievert*) uzvārda. Visbeidzot **Celsija grāds** ir termodinamiskā temperatūra, kur noteiktos apstākļos esoša ūdens sasaldēšanas temperatūra ir pieņemta par 0 grādiem, bet viršanas temperatūra par 100 grādiem. Šis termometrs (Celsija skala) tika izgudrots 1742. gadā un nosaukts zviedru zinātnieka Andersa Celsija (*A. Celsius*) uzvārdā.

Bez Celsija skalas ir vēl divas, kas gan nepieder pie SI atvasinātām mērvienībām. Viena no tām ir mazāk zināmā **reomīra** (R) skala. Tā ir 80 grādu skala nosaukta 18. gadsimta franču fiziķa Renē Antuāna Feršo de Reomīra (*R. A. Ferchault de Réaumur*) uzvārdā. Šo skalu ilgu laiku izmantoja Krievijā.

Trešā skala nosaukta 18. gadsimta vācu fiziķa Daniela Gabriela Fārenheita (*D. G. Fahrenheit*) vārdā par **Fārenheitu** (°F). Fārenheits 1709. gadā izgatavoja pirmo šķidrums, bet 1724. gadā – dzīvsudraba termometru. Šo termometru aizvien lieto ASV. Pēc šīs skalas ūdens sasalst 32 °F, bet vārās 212 °F temperatūrā.

Eponīmi SI mērvienībām līdztekus lietojamās mērvienībās un ārpus sistēmas mērvienībās

Mazākā garuma mērvienība ir **angstrēms**, tā vienāda ar centimetra simtmiljono daļu, to lieto optikā un atomfizikā. Eponīms nosaukts pēc zviedru fiziķa, astronoma un spektroskopijas speciālista Andersa Jonasa Ongstrēma (*A.J. Ångström*), šo terminu sāka lietot 1868. gadā. **Tors, torrs** gāzes spiediena mērvienība, nosaukta par godu itāliešu fiziķim un matemātiķim Evandželīstam Torričelli (*E. Toricelli*). Eponīmi **bels** un **decibels** ir mērvienība, ar kuru mēra divu vienāda nosaukuma fizikālu signālu intensitāšu, enerģiju vai jaudu attiecību decimālā logaritma skalā. Nosaukums veidots pēc skotu izcelsmes amerikāņu zinātnieka un izgudrotāja Aleksandra Grāma Bela (*A.G. Bell*) uzvārda. Ārpus sistēmas mērvienību, ko lieto radionuklīda aktivitātes mērīšanai radiatīvā starojuma avotā sauc par **kirī**, pēc franču zinātnieka Pjēra Kirī un poļu izcelsmes franču zinātnieces Marijas Skladovskas-Kirī (*Curie*) uzvārda. Rentgenstarojuma un gamma starojuma dozas ārpus sistēmas mērvienība ir **rentgens**, kas nosaukta pēc vācu fiziķa Nobela prēmijas laureāta Vilhelma Konrāda Rentgena (*W.C. Röntgen*) uzvārda. Magnētiskā lauka intensitātes mērvienība ir **ersteds** pēc dāņu fiziķa un ķīmiķa, elektromagnētisma atklājēja Hansa Kristiana Ersteda (*H.Ch. Ørsted*) uzvārda. Eponīms **gauss** ir magnētiskās indukcijas mērvienība pēc vācu matemātiķa, astronoma Karla Frīdriha Gausa (*K.F. Gauss*) uzvārda. Angļu fiziķa Džeimsa Klerka Maksvela (*J.C. Maxwell*) uzvārds dots magnētiskās plūsmas mērvienībai **maksvelam**.

Mērierīču nosaukumi

Mērierīču nosaukumi galvenokārt tiek veidoti īpašvārdam pievienojot vārdu metrs (no grieķu val. *metron* ‘mērs’), piemēram, ampērmētrs, voltmētrs, voltampērmētrs, omētrs,

faradmetrs u.c. Iegūtais saliktenis apzīmē ierīci, ar kuru mēra pirmajā vārda daļā norādīto vienību. Bez komponenta ‘metrs’ sastopami arī tādi mērvienību elementi kā skala, unce tādos piemēros, kā Celsija skala, trojas unce u.c.

Bieži terminoloģijā sastopamas eponīmu grupas, kuru salikteņa daļā ir reducētā īpašvārda forma, piemēram, galvanisks, kas veidota pēc itāliešu zinātnieka, fiziologa Luidži Galvani (*L. Galvani*) līdzīgi kā galvanizācija, galvaniskais elements, galvanoplastika, galvanoskops utt.

Citām mērierīcēm saliktenī nav vārda/elementa metrs. Tie ir īpašvārdi, kuri tiešā veidā kļuvuši par sugas vārdiem, piemēram, ampērs, bods, bekerels, kirī, kulons, paskāls, puazs, nonijs/vernjers, ersteds, gauss u.c.

Pielikums Nr. 4

EPONĪMI DAŽOS NAUDAS VIENĪBU NOSAUKUMOS

Numismātika (no grieķu val. *νόμισμα* - *nomisma* 'monēta') ir vēstures palīgnozare, kas pēta monētas, monētu depozītus, medaļas, žetonus, ordeņus, nozīmes, kā arī papīra naudaszīmes, to vēsturi no mākslinieciskā, vēsturiskā, ekonomiskā, arheoloģiskā utt. skatījuma. Tiek uzskatīts, ka viens no pirmajiem, kas savos darbos analizējis naudas un monētu izcelsmi, bija Aristotelis. Numismātika ir sena starpdisciplināra nozare, jo tā ir cieši saistīta ar ekonomijas vēsturi, sabiedrības vēsturi, mākslas vēsturi, kā arī ar onomastiku (tiešsaiste Nr. 27).

Šajā pielikumā numismātika tiks aplūkota no valodnieciskā viedokļa, sniedzot ieskatu par eponīmiem, kuri sastopami dažādu tautu naudas zīmēs (monētas, banknotes).

Kā minēju, numismātika tulkojumā nozīmē monēta. Metāla naudas zīme - **monēta** ir nosaukta pēc seno romiešu mītiskās dievietes Junonas pievārda Moneta (Brīdinātāja). Viņas templis esot bijis pietiekami plašs, tāpēc tajā 269. gadā izveidoja Senās Romas monētu kaltuvi.

Senāk naudu parasti nosauca pēc tās valsts nosaukuma, kurā tā tika izdota. Taču tikpat izplatīti bija naudu nosaukt valsts galvas vārdā. Piemēram, 17. gadsimta vidū zelta monētas bija ierasts saukt pēc attēla, kas bija atspoguļots aversā. Tā parādījās eponīms **luidors**, sena franču zelta monēta, kas tika kalta pēc spāņu zelta monētas parauga apgrozībā tā bija no 1640. līdz 1803. gadam. Eponīms nosaukts Francijas karaļa Ludviķa XIII (*Louis* 'Ludviķis' un *d'or* 'zelts, zelta') vārdā. Līdzīgi kā eponīms luidors tika nosaukta virkne citu monētu ne tikai Francijā (piemēram, napoleondori pēc Francijas imperatoriem Napoleona I un Napoleona III (*Napoleon*) vārda), bet arī citās valstīs - **georgdori** (vācu val. *Georgdor* – 6,05 g smaga zelta monēta Hannoverē, kuru kala Georgs III, ar pārtraukumiem laika posmā no 1758.-1839.), **karlsdori** (zelta monēta, kuru Bavārijas kūrfirsts Karls Alberts (*Carl Albert*) kala ap 1726. gadu pēc luidora parauga), **izabellīni** (pēc 13. gadsimtā pašreizējās Dienvidturcijas teritorijā valdošās Armēnijas Izabellas, sauktas arī Zabel vārda (*Isabella d'Armenia*; *Zabel*) vārda utt. Imperatoru vārdi ieļauti zelta monētu **dukāts** un dariks, kā arī sudraba monētu - abazs nosaukumos. Dukāts pirmo reizi kalts Itālijā 1140. gadā un nosaukts Bizantijas imperatoru Dukas (*Duca*) dinastijas vārdā. Eponīms **dariks** nodēvēts Persijas ķēniņa Dārija I (ap 521.-486. p.m.ē.) vārdā, kurš pirmais sāka kalt zelta monētas. Savukārt **abazs** nosaukts pēc Irānas šaha Abasa I saukts arī par Abass Lielais (1571.-1629.) vārda.

Atklātajās Dienvidamerikas valstīs nebija ne imperatoru, ne ķeizaru, kā tas bija Eiropā, tāpēc naudu sauca nacionālo varoņu (kas cīnījās pret kolonizatoriem) vai īpašu ievērību guvušo personu vārdos. Piemēram, Panamas naudas vienība **balboa** tika nosaukta spāņu jūrasbraucēja

Balboa vārdā. Neatkarības cīnītāja pret spāņu kolonizatoriem Simona Bolivara (*S. Bolívar*) vārds iemūžināts naudas vienībā **boliviano** (Bolīvijā) un **bolivars** (Venecuēlā). Eponīms **lempīra** ir Hondurasas naudas pamatvienība, kas nosaukta par godu indiāņu nacionālajam vadonim Lempīram (*Lempir*), kurš 1530. gadā organizēja uzbrukumu pret spāņu iekarotājiem. 1912. gadā Nikaragvā tika izdota monēta **kordoba**, tautas valodā saukta par peso. Nosaukta par godu vienam no spāņu iekarotājiem (*F. H. de Cordoba*), kurš iekaroja Nikaragvu.

Par godu ievērojamajam jūrasbraucējam un Jaunās pasaules atklājējam Kristoferam Kolumbam (spāņu val. *C. Colón*) naudas vienības Kostarikā un Salvadorā sauc par **koloniem**.

Par piemiņu ievērojamā poļu astronoma Nikolaja Kopernika (*N. Copernicus*) 500. dzimšanas dienas atcerei Polijā tika izdota monēta desmit zlotu nominālvērtībā, uz kuras bija attēlots Koperniks, tāpēc šo naudas vienību sāka saukt par **koperniku**, vēlāk atkārtoti tika izdotas gan monētas, gan banknotes ar lielāku nominālvērtību.

Kā uz monētām, tā arī uz papīra naudas zīmēm tiek attēlotas vēsturiskas personības. Krievijā tika izdotas naudaszīmes ar imperatores Katrīnas II un vēlāk ar cara Nikolaja II attēliem. Šīs naudas vienības sauca par **jekaterinkām, jekaterinovkām, katerinkām, nikolajevkām**.

Latvijā pēc vēsturiskās 1990. gada 4. maija Deklarācijas par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu pieņemšanu Latvijas Republikas Augstākā padome pieņēma lēmumu "Par Latvijas Republikas naudas sistēmas izveidošanas programmu". Latvijas Banka uzsāka Latvijas nacionālās valūtas atjaunošanu, bet 1992. gada 4. maijā pieņēma lēmumu par Latvijas Bankas pagaidu naudas zīmes - Latvijas rubļa - laišanu apgrozībā. Latvijas rubli tautā sauca par **repšikiem, repsēniem, repšēniem vai repsišiem** tālaika Latvijas Bankas prezidenta Einara Repšes uzvārdā.

No antroponīma Aleksandrs III, kurš zināms arī kā Maķedonijas Aleksandrs vārda daļas veidots Albānijas naudas pamatvienības – **leks** nosaukums.

14. gadsimtā vairākās Eiropas valstīs tika lietota naudas vienība - **florīni**. Eponīms savu nosaukumu ieguvis no Itālijas pilsētas Florences, kurā tos pirmo reizi sāka kalt 1252. gadā. Viduslaikos Florence bija nozīmīgs tirdzniecības centrs, tāpēc zelta florīni ātri kļuva par stabilu Rietumeiropas valstu norēķinu valūtu.

Valstu nosaukumi doti tādām naudas vienībām/eponīmiem kā, piemēram, **lats** Latvijas nacionālajai valūtai. 1922. gadā par Latvijas naudas vienību kļuva lats, bet lata simtā daļa tika nosaukta par santīmu. Ar 1940. gadu Latvijā pakāpeniski tika ieviesta PSRS naudas sistēma, bet kopš 1993. gada atkal norēķinu valūta ir lats.

Eponīms **livonēzs** bija sudraba monēta Vidzemē un Igaunijā 18. gadsimtā (latīņu val. *moneta Livoesthonica*), pēc Livonijas un Igaunijas (latīņu val. *Esthonia*) nosaukuma.

Latvijas kaimiņrepublikas nacionālā valūta – **lits** ir nosaukta Lietuvas vārdā. Eponīms **afgāni** - pēc Afganistānas nosaukuma, kur tos pirmo reizi izdeva 1926. gadā. Zelta monētas **ginejas** tika lietotas Anglijā no 17.-19. gadsimtam, bija līdzvērtīgas 21 šiliņam, pirmo reizi izkaltas 1663. gadā no zelta, kas bija ievests no Gvinejas. Dienvidāfrikas Republikas naudas vienība ir **rands**. Eponīms nosaukts pēc vietvārda *Witwatersrand*, (angļu val. *White-waters-ridge*) sāsinātās formas Randa (*Rand*) netālu no Johannesburgas, kur atrodas lielākais zelta ieguves rajons Dienvidāfrikā.

Mūsdienās daudzās valstīs kā norēķinu valūtu lieto **dolārus**. Interesanta ir šī eponīma etimoloģija. Etimoloģijas pamatā ir vācu valodas vārds *tal* 'ieleja' (holandiešu val. *daal*), jo pirmie sudraba dālderī kalti 1519. gadā no sudraba, kas iegūts Čehijā Joahimstālē un tika saukti par **joahimstāleriem**. 'Eponīms bija pārāk garš, tāpēc pirmo vārda daļu "atmeta" un palika tāleri, kas kļuva par šīs monētas nosaukumu rietumvalstīs. Amerikas kontinentā holandiešu (holandiešu valodas *daalder*) un amerikāņu izrunas ietekmē kļuva par dolāriem' (Казанский Б., 1958).

Eiropas vienotā valūta **eiro** bezskaidras naudas norēķinos ieviesta 1999. gadā, bet kopš 2002. gada tiek izmantota skaidras naudas aprītē 13 Eiropas Savienības dalībvalstīs, kaut arī oficiāli akceptēts visās 27 eirozonas, proti, Eiropas Savienības dalībvalstīs. Euro nosaukums tika apstiprināts 1995. gadā Eiropas Padomē Madridē. Vārds eiro (*euro*) ir kontinenta nosaukuma Eiropa pirmā daļa, bet eiro zīme (€) veidota no grieķu alfabēta burta epsilons, kā atsauce uz Grieķiju - Eiropas civilizācijas šūpuli. Eiropas kontinents savukārt nosaukts sengrieķu mitoloģijas tēla Agenona daiļās meitas Eiropas vārdā.

Eponīma **lombards** pamatā ir vietvārds Lombardija Ziemeļitālijā. Lombards ir iestāde, kas pret ķīlā kustamu mantu izsniedz aizdevumus. Viduslaikos Lombardijas reģions bija slavens ar saviem baņķieriem un aktīvo tirdzniecību ar citām valstīm.

Cilvēka mūžīgo dziņu pēc naudas un materiālām vērtībām apliecina piemērs **eldorado** (spāņu val. 'zelta zeme') arī bagātību, pasakainu brīnumu zeme. Nosaukums cēlies no leģendārās zelta pilsētas, ko spāņi 16. gadsimtā meklēja Dienvidamerikā, Orinoko un Amazonas krastos.

No pielikumā minētajiem piemēriem var secināt, ka nauda tiek saukta galvenokārt pēc antroponīma - (valsts vadītāja, varoņa, dinastijas vārdā) vai kā tautas etimoloģija, respektīvi, tautā lietots apzīmējums naudai, vai par godu kādai personai. Ja naudas nosaukumā ietverts toponīms, tad tas attiecas uz valsti, kur naudas vienība tiek lietota, kur iegūts izejmateriāls vai arī, kur kalta nauda.

Monētu nosaukumi sastopami vēsturiskos literāros daiļdarbos. Eponīms var būt veidots no antroponīma/toponīma pilnas formas. Sarunvalodā eponīmā mēdz atspoguļot personas iesauku. Nauda ir vēstures liecība un atspoguļo sava laika vēsturiskās norises un personas. Naudas vēsture ir cieši saistīta ar valstu un pilsētu vēsturi.